

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 7, 1996

7 – 8

Iulie – August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

La revue „Revista Istorică” paraît six fois par an en numéros doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Tel. 410.32.00

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VII, NR. 7 – 8
Iulie – August 1996

S U M A R

MAREA NEAGRĂ – ZONĂ DE CONFLUENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR

ȘERBAN PAPACOSTEA, Genovezii din Marea Neagră și integrarea Europei centrale în comerțul intercontinental	477
NAGY PIENARU, Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğullari	483
ȘTEFAN ANDREESCU, Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul „Illice”	511
ILEANA CĂZAN, Interese economice și politico-militare ale Habsburgilor în centrul Europei și la Dunărea de Jos. Începuturile negocierilor diplomatice cu Imperiul otoman (1526–1533)	521
EUGEN DENIZE, Spania și Marea Neagră la sfârșitul secolului XVIII	547
TUDOR MATEESCU, Păstoritul mocanilor în zona maritimă Mangalia-Balcic	555
DANIELA BUȘĂ, Porturile de pe litoralul vestic al Mării Negre. Modernizarea și activitatea lor comercială la cumpăna dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea	569
FLORIN ANGHEL, Un model strategic româno-polon: canalul Marea Baltică – Marea Neagră în perioada interbelică	581
FLORIN MÜLLER, Politica germană în bazinul pontic în perioada 1939–1940	591

IZVOARE

OVIDIU CRISTEA, Căderea Constantinopolului (1453) și politica pontică a Ungariei: ecouri occidentale	599
PAUL CERNOVODEANU, Un raport britanic din 1791 privitor la navigația și comerțul în Marea Neagră	605

STUDII DOCUMENTARE

ION CHIRTOAGĂ, Căușenii	609
DUMITRU P. IONESCU, Navigația pe Prut până la primul război mondial	621

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Al III lea Colocviu privind istoria socială a educației elitelor din Europa centrală, Cracovia, 25–27 aprilie 1996 (*Stelian Mândruț*); Sesiune internațională de comunicări a studenților de la istorie, Cluj, 1-5 mai 1996 (*Alin Ciupală*); Simpozionul „Marea Neagră – zonă de confluență a civilizațiilor”, Constanța, 6-8 iunie 1996 (*Nagy Pienaru*); . . . Perseverare diabolicum (*Ion-Aurel Pop*) 637

NOTE ȘI RECENZII

- • *Credite, banche e investimenti, secoli XIII-XX*, a cura di Anna Vannini Marx, Istituto Internazionale di Storia Economica „F-Datini”, Prato, pubblicazioni serie II (Atti delle „Settimane di Studio” e altri Convegni), Edit. Felice le Monnier. Firenze, MCMLXXXV, 348 p. (*Lucia Taftă*); M. PETRESCU-DÂMBOVIȚA, H. DAICOVICIU, D. TEODOR. L. BÂRZU, F. PREDA, *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1995, 464 p. + 12 hărți (V. V. Muntean); JEROME MURPHY-O'CONNOR, *The Holy Land. An Archaeological Guide from Earliest Times to 1700*, Oxford University Press, 1992, 471 p.; (*Betinio Diamant*); ELENA-MARIA SCHATZ, *Catalogul colecției de incunabile*, București, 1995, 266 p. cu ilustr. (*Alexandru Ligor*); VALERI STOIANOV, *Diplomatika na srednovekovnite izvori. Vladetelski dokumenti*. (Diplomatica izvoarelor medievale. Documentele monarhilor), Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia, 1991, 264 p. (*Adrian Tertecel*) 645

IN MEMORIAM

- † Prof. univ. HARALAMBIE CHIRCĂ (*C. Bălan*) 657

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VII, Nos 7 – 8

July – August 1996

CONTENTS

THE BLACK SEA – AN AREA OF CONFLUENCE AMONG CIVILIZATIONS

ȘERBAN PAPACOSTEA, The Genoese in the Area of the Black Sea and the Integration of Central Europe Into Intercontinental Commerce	477
NAGY PIENARU, Mircea the Elder's Relations With the Pontic Emirat Candar-oğulları	483
ȘTEFAN ANDREESCU, Moldavia's Pontic Policy: Stephen the Great and the Castle of „Illice”	511
ILEANA CĂZAN, Economic, Political and Military Interests of the Habsburgs in Central Europe and at the Lower Danube. The Initiation of Diplomatic Negotiations With the Ottoman Empire (1526–1533)	521
EUGEN DENIZE, Spain and the Black Sea in the late 18th Century	547
TUDOR MATEESCU, Winter Stay in the Black Sea Area: Mangalia-Balcik	555
DANIELA BUȘĂ, Seaports on the West Coast of the Black Sea. Restructuring and Trading Activities at the Turn of the Century	569
FLORIN ANGHEL, A Strategic Romanian Polish Model: The Baltic Sea-Black Sea Canal in the Interwar Period	581
FLORIN MÜLLER, German Policy in the Pontic Basin, 1939–1940)	591

SOURCES

OVIDIU CRISTEA, The Fall of Constantinople (1453) and Hungary's Pontic Policy: Western Impacts	599
PAUL CERNOVODEANU, A British Report of 1791 Concerning Navigation and Commerce in the Black Sea Area	605

DOCUMENTARY STUDIES

ION CHIRTOAGĂ, Căușeni	609
DUMITRU P. IONESCU, Navigation on the Prut until World War I	621

SCIENTIFIC LIFE

The 3rd Colloquy on the social history of the education of élites in Central Europe, Cracow.
 25-27 April 1996 (*Stelian Mândruț*); International session for history students, Cluj,
 1-5 May 1996 (*Alin Ciupală*); The Symposium "The Black Sea – An Area
 of Confluence of Civilizations", Constanța, 6-8 June 1996 (*Nagy Pienaru*);
 . Perseverare diabolicum (*Ion-Aurel Pop*) 637

NOTES AND REVIEWS

- * *Credite, banche e investimenti, secoli XIII-XX*, a cura di Anna Vannini Marx. Istituto
 Internazionale di Storia Economica „F-Datini”, Prato, pubblicazioni serie II (Atti delle
 „Settimane di Studio” e altri Convegni), Edit. Felice Le Monnier, Firenze.
 MCMLXXXV, 348 p. (*Lucia Taftă*); M. PETRESCU-DÂMBOVIȚA, H. DAICO-
 VICIU, D. TEODOR, L. BÂRZU, F. PREDA, *Istoria României de la începuturi până
 în secolul al VIII-lea* (The History of Romania From the Beginnings to the 18th
 Century), Ed. Didactică și Pedagogică, Bucharest, 1995, 464 p. + 12 maps (V. V.
Muntean); JEROME MURPHY-O’CONNOR, *The Holy Land. An Archaeological
 Guide from Earliest Times to 1700*, Oxford University Press, 1992, 471 pp.; (*Betino
 Diamant*); ELENA MARIA SCHATZ, *Catalogul colecției de incunabile* (Catalogue
 of the Collection of Incunabula), București, 1995, 266 pp. with illustr. (*Alexandru
 Ligor*); VALERI STOIANOV, *Diplomatica na srednovekovnite izvori. Vladetelski
 dokumenti* (Diplomatica izvoarelor medievale. Documentele monarhilor), Izdatelstvo
 na Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia, 1991, 264 p. (*Adrian Tertecel*) 645

IN MEMORIAM

† Prof HARALAMBIE CHIRCĂ (*C. Balan*) 657

MAREA NEAGRĂ–ZONĂ DE CONFLUENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR

GENOVEZII DIN MAREA NEAGRĂ ȘI INTEGRAREA EUROPEI CENTRALE ÎN COMERȚUL INTERCONTINENTAL *

ȘERBAN PAPACOSTEA

Marile mutații politice care au survenit în a doua jumătate a secolului XIII la Strâmtori și în Orientul Apropiat au asigurat Mării Negre cea mai însemnată funcție comercială din întreaga ei istorie, anume cea de factor principal de legătură între Europa și Asia. Agenții și beneficiarii principali ai acestei funcții au fost genovezii, care, sub protecția tratatului de la Nymphaion și mai ales a supremației lor navale, și-au impus hegemonia în Marea Neagră timp de aproape două secole¹.

Desfășurată în prima ei etapă în condițiile de superioritate asigurate de regimul monopolului, activitatea comercială a genovezilor a început să fie stingerită de reapariția venețienilor în bazinul pontic în primele decenii ale secolului XIV. Îndeosebi instalarea rivalilor lor la Tana, la vărsarea Donului în Marea de Azov, a declanșat o puternică concurență pentru exploatarea comerțului pontic, a funcției sale intercontinentale în primul rând. Două mari războaie genovezo-venețiene, cel dintâi din 1350-1355, cel de al doilea din 1376-1381, cu implicații generale necercetate încă în măsura cuvenită, au fost urmarea acestei rivalități². Incapabili să-și elimine rivalii prin forța armelor și fără a renunța, câtuși de puțin, la acest țel fundamental, genovezii și-au adaptat politica la noua situație, căutând noi debușee pentru activitatea lor în acest spațiu. Această căutare a deschis o nouă etapă însemnată în evoluția politicii genoveze în bazinul pontic în secolul XIV.

Compensația principală pentru pierderile suferite în conflictele lor cu venețienii și tătarii, genovezii au căutat-o și au găsit-o în direcția Europei Centrale. Dezvoltarea urbană și comercială rapidă a statelor din această parte a continentului european în cursul secolului XIV le-a determinat să caute spre răsărit un debușeu pentru produsele manufacturilor lor și pentru cele importate

* Textul de față este o versiune abreviată a articolului *Un tournant de la politique génoise en Mer Noire au XIVe siècle: l'ouverture des routes continentales en direction de l'Europe centrale* în curs de publicare în Italia în volumul omagial dedicat profesorului Geo Pistarino.

¹ G. I. Brătianu, *La Mer Noire des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969, p. 204-300.

² Ș. Papacostea, „*Quod non iretur ad Tanan*”. *Un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIVe siècle*, „*Revue des études sud-est européennes*”, XVII, 1979, 2, p. 208-217; idem, *De la guerre du Bosphore à la guerre de Ténédos: rivalités commerciales et alignements politiques dans le Sud-est de l'Europe au XIVe siècle*, în vol. *Coloniser au Moyen Age*, Paris, 1995, p. 341-350.

din Apus – postavul în primul rând – și o sursă abundentă de aprovizionare cu mult râvnitele produse orientale. Ofensivele antitătare încununată de succes ale Ungariei, Poloniei, Țării Românești și Moldovei în deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului XIV, respingând mult spre răsărit aria de dominație a Hoardei de Aur, au creat o conjunctură politică favorabilă dezvoltării comerțului pontic cu Europa Centrală; ocazie favorabilă care, bineînțeles, a fost din plin exploatată de genovezi.

Două mari drumuri continentale care stabileau legătura cu Marea Neagră au fost urmarea acestei noi inițiative pontice a negustorilor genovezi în a doua jumătate a secolului XIV. Pentru a fi în măsură să exploateze după placul lor noile posibilități oferite comerțului lor în bazinul pontic, genovezii și-au asigurat controlul efectiv al punctelor finale ale acestor drumuri care asigurau legătura între Marea Neagră și Europa Centrală: *Licostomo*, cu anexa sa comercială, Chilia, la gurile Dunării, *Maurocastrum*, la vărsarea Nistrului în mare³.

Genovezii au ocupat în timpul războiului de la Bosfor (1350-1355) poziția cheie de la *Licostomo*, situată pe o insulă care controla legătura dintre Dunăre și Marea Neagră; din această poziție, ei au dezvoltat legături comerciale foarte puternice cu aliatul lor recent, regele Ludovic de Anjou al Ungariei, și el mare adversar al Republicii Lagunelor. Împreună, cei doi aliați au încercat să smulgă câteva din pozițiile comerciale cele mai însemnate ale Veneției în Marea Neagră, în Adriatică și în Europa Centrală; colaborare cu multiple fețe, dintre care una din cele mai pline de consecințe a fost deschiderea unui drum comercial care lega Marea Neagră cu Europa Centrală, prin teritoriile Țării Românești, Transilvaniei și Ungariei.

Ludovic de Anjou a sprijinit din toate puterile dezvoltarea acestui drum. El a înzestrat cu largi privilegii orașul Brașov, devenit curând principalul centru de redistribuire a mărfurilor care, venind din Marea Neagră și din Europa Centrală, se încrucișau aici, la poalele Carpaților. În 1358, regele a acordat negustorilor brașoveni dreptul de liberă circulație până la Dunărea de Jos, de-a lungul unui teritoriu pe care a încercat să-l anexeze direct regatul ungar⁴. Față de opoziția categorică a Țării Românești, care nu se arăta dispusă să se lase lipsită de marile venituri rezultate din fluxul mărfurilor pe teritoriul ei, Ungaria a fost silită să-i facă concesii: compromisul realizat, după repetate înfruntări armate între cele două țări, a asigurat negustorilor brașoveni circulație liberă spre Dunăre, în schimbul achitării unor taxe vamale al căror quantum a fost stabilit împreună cu

³ Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum și stat*, în vol. *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 151-204; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, București, 1934 (Extras din „Revista istorică română”, III, 2-3).

⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, ed. Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, II, 1342 bis 1390, Hermannstadt, 1897, p. 152-153.

domnitorii țării⁵. Cu acest corectiv, marele drum comercial a funcționat, în condiții esențial neschimbate, cu randament maxim, timp de aproape un secol și jumătate.

Atracția exercitată de comerțul pontic a devenit atât de puternică pentru negustorii din Europa Centrală încât, în 1369, regele Ludovic de Anjou a fost silit, desigur la cererea negustorilor din Brașov, să acorde orașului lor drept de depozit, în virtutea căruia, negustorii din Europa Centrală, „anume poloni, germani și alții” erau obligați să-și descarce la Brașov mărfurile și să le vândă negustorilor locului, care își rezervau astfel marele avantaj al mijlocirii legăturii cu Marea Neagră⁶.

Genovezii nu au participat direct la intensul schimb de mărfuri în interiorul continentului însuși pe această nouă cale; prezența lor pe acest drum nu este atestată de izvoare⁷. Dar nu e nici o îndoială că ei și-au asigurat partea leului din transportul naval al mărfurilor care se negociau fie la gurile Dunării, fie la Brăila, și din comercializarea lor la fața locului, activitate din care trăgeau câștiguri imense, dată fiind amploarea pe care a luat-o comerțul continental de-a lungul drumului de curând deschis. Într-adevăr, mărfurile orientale soseau în convoaie mari la Chilia și Brăila de unde erau îndrumate spre Transilvania, Ungaria și Boemia. În 1429, de exemplu, un convoi compus din douăsprezece vase se pregăteau să navigheze în amonte pe Dunăre⁸; număr care ne îngăduie să evaluăm fie și numai aproximativ amploarea transporturilor efectuate de genovezii pontici înspre porturile Dunării de Jos cu destinația spre țările Europei Centrale.

Deși de dată mai recentă, drumul moldovenesc care a legat, începând cu ultimii ani ai secolului XIV, centrul comercial de la Maurocastrum (Moncastro, Bialgorod) cu Polonia, Marea Baltică și Silezia prin Moldova, nu a fost mai puțin însemnat pentru evoluția Europei Centrale. Din 1386 datează primul contact diplomatic semnalat de surse între genovezii din Caffa și Moldova, contact al cărui obiect imediat nu ne e mai îndeaproape cunoscut, dar care a avut neîndoielnic și însemnate conotații comerciale⁹. În orice caz, fie încă de la sfârșitul secolului XIV, fie la începutul secolului următor, vechiul drum tătarăsc (*via tartarica*), care lega Lvov-ul (Lemberg) cu Caffa și Tana prin stepele nord pontice, a cedat funcția pe care o îndeplinise, noului drum mai sigur și mai lesnicios decât cel căruia i s-a substituit¹⁰. Genovezii nu s-au mulțumit să asigure la Maurocastrum

⁵ *Ibidem* p. 306-307.

⁶ *Ibidem* p. 336-337.

⁷ Lipsește încă o explicație satisfăcătoare a neangajării genovezilor pe drumul terestru prin Țara Românească spre Brașov.

⁸ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae (1376-1430)*, ed. A. Prochaska, Kraków, 1882, p. 804-805.

⁹ Ș. Papacostea, *Aux débuts de l'Etat moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, „Revue Roumaine d'Histoire”, XII, 1973, I, p. 13.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 19-22.

schimbul între produsele orientale și cele de proveniență din interiorul continentului european. Pe lângă transportul maritim al mărfurilor orientale spre Maurocastrum și în sens invers al produselor europene sosite la gurile Nistrului, ei au asumat o parte însemnată a traficului comercial pe drumul moldovenesc, schimburi ai căror agenți de frunte au ajuns în scurt timp. Participare genoveză directă, așadar, care a asigurat o funcție excepțională drumului moldovenesc până în vremea când turcii otomani au pus capăt prezenței negustorilor italieni în Marea Neagră.

Activitatea genovezilor la Maurocastrum s-a întemeiat pe un privilegiu a cărui existență e sigură, dar al cărui text, din nefericire, nu ni s-a păstrat. Și totuși, există sursele privitoare să reconstituim măcar unele din clauzele sale cele mai însemnate¹¹.

Chiar și după pierderea controlului direct asupra așezării de la Maurocastrum, la o dată care nu ne e cunoscută, genovezii au conservat însemnate privilegii care le-au permis să-și exercite activitatea în condiții avantajoase. Cel mai însemnat dintre aceste privilegii a fost excluderea venețienilor din comerțul regiunii, cărora li s-a interzis să-și instaleze un contoar propriu. Când, în cursul celui de al patrulea deceniu al secolului XV, Moldova a încercat, în condițiile favorabile oferite de una din crizele generale ale sistemului genovez pontic, să ofere acces comercial larg venețienilor solicitați să instaleze un vice-bail la Maurocastrum, inițiativa sa s-a încheiat cu un eșec ca urmare a rezistenței genovezilor care au reușit în cele din urmă să dejoace această încercare a adversarilor lor. Oricum însă, această tentativă e revelatoare pentru poziția privilegiată a genovezilor la Maurocastrum¹².

În orașul care domina gurile Nistrului, genovezii au alcătuit o comunitate autonomă; ei aveau o vamă proprie a negustorilor lor, dovadă a autonomiei comerciale de care beneficiau. Pe deasupra, genovezii au obținut din partea autorităților țării dreptul de a-și vehicula mărfurile prin Moldova și dincolo de frontierele ei, în Polonia, până la Lvov; avantaj enorm și sursă însemnată de profiluri obținute în detrimentul negustorilor localnici. În acest mare centru al comerțului est-vest, activitatea lor era protejată printr-un privilegiu care le-a fost acordat de regele Poloniei, la o dată nesigură.

Activitatea genovezilor de-a lungul acestui drum de seamă al comerțului internațional a cunoscut un asemenea avânt în cursul secolului XV încât ea a sfârșit prin a provoca ostilitatea negustorilor din Moldova și Polonia și, neîndoindu-se, la instigația lor, reacția autorităților din cele două țări, deoarece, departe de a se mulțumi să îndeplinească funcția de intermediari favorizați ai

¹¹ Ș. Papacostea, *La pénétration du commerce génois en Europe Centrale: la route moldave* (în cuș de publicare).

¹² Ș. Papacostea, *Une révolte antigénoise en Mer Noire et la riposte de Gênes (1433-1434)*, „Il Mar Nero”, I, 1994, p. 279-290.

comerțului euro-asiatic pe drumul moldovenesc, genovezii s-au infiltrat tot mai adânc în comerțul local, atât în Moldova cât și în teritoriile ruse apusene supuse coroanei polone. Acțiune care atestă nu numai avântul excepțional al drumului moldovenesc în secolul XV dar și rolul nu mai puțin însemnat asumat de genovezi în schimbul de mărfuri de-a lungul acestui drum. Puținele indicații cantitative aflate la îndemâna noastră par să indice că genovezii au investit capitaluri însemnate în afacerile întreprinse pe drumul moldovenesc și că cifra de afaceri realizată la Maurocastrum era imensă¹³.

Așadar, participarea directă sau indirectă a genovezilor a fost un factor decisiv atât în ceea ce privește deschiderea celor două drumuri continentale care legau Marea Neagră cu centrele urbane cele mai însemnate ale Europei Centrale, cât și sub raportul asigurării funcționării și exploatării lor intensive.

Inițiativa genovezilor din bazinul pontic care, în a doua jumătate a secolului XIV, au pus bazele unui nou sistem de rețele ale comerțului internațional – două drumuri continentale între Marea Neagră și Europa Centrală, unul în cooperare cu Ungaria și Țara Românească, celălalt cu Polonia și Moldova –, a îndeplinit o funcție istorică de primă însemnătate care însă, în ciuda numeroaselor studii ce le-au fost consacrate, nu a fost încă apreciată la justa ei valoare.

În primul rând, genovezii au contribuit în măsură însemnată la eliminarea tătarilor de la gurile Dunării și ale Nistrului unde s-au instalat ei înșiși ca putere dominantă, timp de câteva decenii, evoluție care a făcut posibilă stabilirea unor legături comerciale permanente, directe și comode cu interiorul continentului european, în a doua jumătate a secolului XIV, vreme în care Marea Neagră a îndeplinit din plin funcția sa de „placă turnantă” a comerțului est-vest în evul mediu. Curentul în creștere al schimbului de mărfuri între Europa Centrală și bazinul pontic – produse asiatice contra mărfuri manufacturate europene –, curent la formarea și înflorirea căruia partea asumată de genovezi a fost decisivă, a contribuit considerabil la înflorirea orașelor și statelor pe care le traversau aceste ramificații importante ale comerțului internațional. Apropiind nu în mică măsură nivelul de dezvoltare economică a celor două părți ale continentului european, acțiunea genovezilor pontici a îndeplinit o funcție integratoare majoră a economiei europene în evul mediu târziu. Tendință spre integrare care a atins punctul ei culminant în secolul XV, înainte de a suferi un recul masiv ca urmare a expansiunii otomane și a transformării Mării Negre în zonă comercială închisă, total aservită intereselor noii puteri dominante la Strâmători. Dar, în sens invers, favorizând expansiunea turcilor otomani, aliați de dată veche, din vremea războiului de la Bosfor, de cooperarea cărora nu s-au mai putut dispensa în lupta de interese care o opunea Veneției și puterilor riverane ale bazinului pontic ostile ei, Genova a contribuit decisiv la anihilarea finală a sistemului comercial pontic al

¹³ Ș. Papacostea, *La pénétration du commerce génois en Europe Centrale: la route moldave*

cărei autor principal fusese. Avers și revers al aceleiași politici al cărei studiu amănunțit rămâne una din îndatoririle principale ale cercetărilor viitoare dedicate expansiunii comerciale și politicii Genovei în Marea Neagră și în spațiul continental atras în conexiunile schimburilor intercontinentale mijlocite de ea.

LES GÉNOIS DU BASSIN PONTIQUE ET L'INTÉGRATION DE L'EUROPE CENTRALE DANS LES COURANTS DU COMMERCE INTERCONTINENTAL

Résumé

Les grandes mutations géopolitiques qui ont eu lieu en Europe Centrale et dans la région de la Mer Noire au cours de la cinquième et de la sixième décennie du XIVe siècle ont considérablement modifié les conditions du commerce pontique qui connut, à partir de cette époque, un remarquable épanouissement vers l'intérieur du continent. Les données principales de cette restructuration géopolitique furent le résultat du recul massif de la domination de la Horde d'Or sous la pression simultanée et, en partie au moins, conjointe, de ses adversaires: les Royaumes de Hongrie et de Pologne, les Principautés de Valachie et de Moldavie du côté continental, les Génois du bassin pontique du côté maritime.

Le rapide essor urbain et commercial de l'Europe Centrale et l'expansion vers l'Est des Etats de la région, d'une part, et la tendance des Génois d'ouvrir de nouveaux débouchés à leur commerce pontique, d'autre part, furent à l'origine de l'ouverture, dans la seconde moitié du XIVe siècle, de deux grandes routes du commerce intercontinental reliant la Mer Noire à l'Europe Centrale: l'une à travers la Valachie, la Transylvanie et la Hongrie, la seconde à travers la Moldavie et la Pologne.

RELAȚIILE LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN CU EMIRATUL PONTIC CANDAR-OĞULLARI

NAGY PIENARU

Legăturile stabilite între voievodul Țării Românești și emirii din principatul pontic Candar-oğulları constituie un segment important din politica anatoliană promovată de Mircea cel Bătrân pe parcursul a aproape trei decenii. În acest răstimp, principalul canal de branșare și coordonare al rezistenței românești cu opoziția turcă antiotomană din Anatolia l-a constituit emiratul Candar-oğulları. Nu întâmplător acest emirat a opus în secolele XIV și XV fenomenului osman de expansiune graduată, temporal și material, după cel al Karamaniei, cea mai lungă și mai dârză opoziție.

Subiectul articolului nu acoperă ansamblul raporturilor româno-candaride, ci se referă la un aspect particular, cel al momentului de debut al relațiilor dintre Mircea cel Bătrân și emiratul pontic Candar-oğulları. Cu alte cuvinte dorim să răspundem la o întrebare legitimă când, cum și cine a fost primul partener micro-asiatic al voievodului Țării Românești.

De-a lungul timpului asupra acestor chestiuni specialiști în istoria imperiului otoman au oferit mai multe soluții, care la vremea respectivă au părut credibile iar unele ipoteze continuă să facă și astăzi carieră atât în istoriografia turcă, cât și în cea occidentală, inclusiv în cea românească. Unii istorici au afirmat că Mircea cel Bătrân, în prima etapă a domniei sale, a fost în legătură cu emirul Kötürüm (Paraliticul) Bayezid¹, în vreme ce alții au susținut că aliatul asiatic de pe litoralul

¹ De o carieră îndelungată a beneficiat aserțiunea lui J. W. Zinkeisen. *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, vol. I. Hamburg, 1840, p. 283. Deși în sprijinul acestei construcții ipotețice autorul nu a indicat nici o sursă, totuși ea a fost preluată *ad litteram* de Grigore C. Con-duratu. *Încercări istorice. Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, p. 99. Anterior, A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II. *De la întemeierea Țării române până la moartea lui Petru Rareș, 1546*, ediția a IV-a, îngrijită de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 79-80, considerase că „în momentul cînd sîrbii cerură de la el ajutor pentru lupta de la Kosovo, Mircea se gîndi îndată a crea greutăți lui Amurat în Asia, punîndu-se în legături cu principii de-acolo, din Menteye, Aidin, Saruhan și Costamuni și împingându-i la răscoală în contra sultanului turcesc, spre a slăbi astfel puterile lui prin în pîrțire”. În *note și comentarii*, referitor la acest pasaj, N. Stoicescu (*ibidem*, p. 110) a presupus că „este vorba de alianța încheiata de principele Alâuddin Ali bey de Karaman cu beii de Aydin. Saruhan, Menteye, Germyan, Hâmid, Teke și cu statul lui Kadı Burhaneddin, alianță înfrîntă de Barazid Ildîrîm (nu de Amurat, care murise în 1389) în 1390-1392”. După Barbu T. Cămpina, *Scripturi istorice*, vol. I. Edit. Academiei, București, 1973, p. 311, n. 117, Mircea cel Bătrân ar fi moștenit de fapt o străveche alianță a dinastiei acestor emiri cu stăpînitori Dobrogei!

sudic al Pontului ar fi fost fiul celui menționat anterior, Mübarizeddin Isfendiyar Bey (1391-1439)². Ipoteza primului grup de istorici are la bază o gravă eroare cronologică. Kotürüm Bayezid, așa cum o demonstrează inscripția de pe mausoleul (*türbe*) său, a decedat în 1385³, deci nu a fost contemporan cu Mircea cel Bătrân și Bayezid Yıldırım. Originea acestei erori își are explicația în prezentarea lui Bayezid Kotürüm de majoritatea cronicilor otomane ca un inamic în viață al lui Bayezid Yıldırım⁴. Partizanii celui de-al doilea grup au în mare măsură dreptate. Emirul din Sinop, Mübarizeddin într-adevăr s-a aflat, în lunga sa domnie, în relații strânse cu Mircea cel Bătrân, dar începând cu a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului al XV-lea, în măsura în care după 1395 s-au agravat tensiunile dintre Bayezid și Timur Lenk⁵.

Ipoteza⁶ că emirul candarid, Süleyman II Paşa (1385-1391) a fost inițiatorul unei alianțe militare cu domnitorul Țării Românești, Mircea cel Bătrân

² În lucrarea fundamentală pentru înțelegerea raporturilor româno-osmane din această perioadă, Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Edit. Academiei, București, 1991, p. 74 nu menționează legăturile lui Mircea cel Bătrân cu Süleyman II Paşa (emirul din Kastamonu) și apreciază că succesorul ultimului, emirul din Sinop, Mübarizeddin, după căderea Kastamonului (1391), a întreținut legături statornice de colaborare cu Mircea cel Bătrân. După același autor „actele oficiale încheiate sau schimbate între Mircea și Mübarizeddin nu se cunosc încă, dar știrile transmise de vechile cronicile otomane și desfășurarea evenimentelor ne îndreptătesc să afirmăm că acest înzestrat principe turc a fost, poate, cel mai fidel aliat al marelui voievod român în lupta împotriva creșterii otomane”.

³ v. *Anexele* din Yaşar Yücel, *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar. XIII-XV. Yüzyıllarda kuzey-batı Anadolu tarihi. Çoban-oğulları beyliği. Candar-oğulları beyliği* (Cercetări privind beilikurile anatoliene. Istoria Anatoliei de nord-vest în secolele XIII-XV. Beilicul Çoban-oğulları. Beilicul Candar-oğulları), ed. II, vol. I, Ankara, 1988, p. 162. Acest specialist turc în istoria emiratelor anatoliene nu menționează în capitolul referitor la Süleyman II Paşa (*ibidem*, p. 75-83) relațiile acestuia cu Mircea cel Bătrân.

⁴ Editorii români ai cronicilor turcești din secolele XV-XVII nu au remarcat această inadverență, identificând în note pe „İsfendiyar” (numele dinastiei) cu Bayezid Kötürüm sau cu Isfendiyar Beg, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, sec. XV – mijlocul sec. XVII, ed. Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, Edit. Academiei, București, 1966, p. 38 (Cronica lui Enveri); p. 156 (Cronica lui Idris Bitlisi); p. 304 (Cronica lui Saadeddin); p. 402 (Cronica lui Mehmed bin Mehmed); p. 441-442 (Cronica lui Koca Huseyin); p. 543 (Cronica lui Kara Celebizade).

⁵ Emirul din Candar – silit să încheie un acord dezavantajos cu otomanii după căderea Kastamonului, în toamna 1391 sau în prima parte 1392 – a adoptat o atitudine deschisă antiotomană după 1398, când Bayezid a preluat sub dominație directă fostele teritorii ale lui Kadi Ahmad Burhaneddin și a înconjurat terestrul emiratul pontic. Expansiunea otomană spre Anatolia orientală a pulverizat axa nord-sud antitimidă, constituită în 1393-1394, cu participarea lui Toktamış, Bayezid, Kadi Ahmad Burhaneddin și Berkuk. Din acest moment în care Bayezid a rămas fără aliați, membrii detronați ai dinastiilor anatoliene au început să caute refugiul la emirul din Sinop, Mübarizeddin (și prin această filieră la Timur) cat și la Berkuk, ale cărui granițe nordice erau periclitate acum și de otomani. Aceste evadări spectaculoase din zona otomană sunt consemnate de cronicile otomane, însă în mod eronat, cronologic, în pasaje în care sunt relateate momentele invaziei otomane din 1389-1390 în Sarukhan și Menteşe.

⁶ Istoricul care a indicat ca foarte probabilă o alianță secretă între Süleyman II Paşa (1385-1391) și Mircea cel Bătrân, realizată printr-o legătură directă, facilitată de controlul celor doi conducători asupra unor segmente din litoralul Mării Negre, a fost Ismail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomanilor), vol. I (M. 1258-1512/H. 656-918), Istanbul, 1971, p. 96.

(1386-1418) este susținută documentar de câteva izvoare narative otomane care au plasat cronologic atacul românesc asupra zonei Karınovası *înainte* de căderea cetății Kastamonu.

Ca și alte momente decisive din istoria expansiunii graduate a otomanilor în Anatolia, care a fost în strânsă conexiune cu evoluția situației din Balcani, capturarea de otomani a orașului candarid a fost indicată de istorici sub diferite date: 1391⁷, 1392⁸ sau 1393⁹.

Fără a realiza secvența cronologică corectă între evenimentele de la Karınovası și Kastamonu, momentul și conjunctura atacului lui Mircea cel Bătrân la sudul Balcanilor a fost stabilit în anii 1391¹⁰, 1392¹¹ sau 1393¹². Aceste

⁷ H. Giesecke, *Das Werk des Aziz ibn Ardaşir Āstarābadi*, Leipzig, 1940, p. 86; I. Hakki Uzuncarşılı, *Sivas ve Kayseri hükümdarı kadı Burhaneddin Ahmed* (Kadi Burhaneddin Ahmed conducătorul din Sivas și Kayseri), în „Belleten”, vol. XXXII, 1968, nr. 126, p. 210. Acești doi istorici au stabilit data corectă utilizând cronică persană a lui Aziz Ibn Ardaşir Astarabadi. Elizabeth A. Zachariadou, *Manuel II Palaeologos on the strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-din Ahmad*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, vol. XLIII, 1980, p. 472-473; *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Paris, 1989, p. 48-49 din capitolul elaborat de I. Beldiceanu-Steinherr.

⁸ Yaşar Yücel, *Kastamonu'nun ilk fethine kadar osmanli-candar münasebetleri (1361-1392)* (Relațiile osmano-candaride până la prima cucerire a Kastamonului, 1361-1392), în „Tarih Araştırmaları Dergisi” vol. I, 1963, nr. 1, p. 133-144. În studiile publicate ulterior Y. Yücel și-a menținut această datare. T. Yılmaz Öztuna, *Başlağımdan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi* (Istoria Turciei de la început până azi), vol. 3, 1964, p. 75. İsmail Hakki Uzuncarşılı în sinteza *Osmanlı Tarihi. Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar* (Istoria otomanilor. Cu o introducere privind selciukizii din Anatolia, beilikurile din Anatolia și statul osman de la fondare până la cucerirea Istanbulului), vol. I, Ankara, 1972, ed. III, p. 276, plasează căderea Kastamonului în 1391 sau mai probabil în 1392. Ezitarea autorului s-a datorat faptului că în unele calendare istorice (*tarihi takvimler*) evenimentul e plasat în 973 H (9.12.1390 – 28.11. 1391) sau în 794 H (29.11.1391 – 16.11.1392). C.E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi* (Istoria statelor islamice), Istanbul, 1980, p. 290-291. H. Inalcik, art. *Bayezid I*, în E I², vol. I, p. 1151-1152 a datat atacul în primăvara 1392 considerându-l încă în viață pe Süleyman II Paşa! Aceași eroare la Ernest Werner, *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Weimar, 1985, p. 182.

⁹ A. Bryer, *Greek and Türkmens: The Pontic Exception*, în „Dumbarton Oaks Papers”, t. 29, 1975, p. 131 și harta plasează cucerirea zonei Canik (1392) înaintea cuceririi Kastamonu (1393). J. H. Mordtmann, art. *İsfendiyar oğlu*, în EI², vol. IV, 200.

¹⁰ H. Inalcik, art. *Bulgarie*, în E.I.², vol. I, p. 1343. Autorul însă nu face legătură cu atacul otoman asupra Kastamonului. Mircea ar fi acționat la instigația regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg. După Mustafa A. Mehmet (*Hronika Idrisa Bilişi v kačestve istočnika po istorij pokorenja Balkanskogo polnostrova turkami*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. III, 1965, nr. 1-2, p. 112-113), cel mai plauzibil, incursiunea ar fi avut loc în toamna 1390, fie primăvara 1391. După același autor „ofensiva lui Mircea cel Bătrân la sud de Dunăre (1390/1391) l-a determinat pe sultan să grăbească încheierea păcii cu emirul din Karamanoğlu, deoarece ultimele emirate anatoliene fuseseră deja supuse în cursul expediției din 1390”.

¹¹ Atacul de la Karınovası a fost indicat în 1392 de Elisabeth A. Zachariadou, *Manuel II Palaeologos on the Strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmad*, p. 480, folosind ca sursă principală pentru această datare cronică lui Neşri. Însă contrar informației din sursă, E. A. Zachariadou a corelat acest episod, cu operațiunile întreprinse în 1392 de Sigismund de Luxemburg

controverse cronologice care au iscat o avalanșă de „scenarii” diferite în sfera relațiilor directe româno-osmane pot fi stinse printr-o analiză a modului în care s-a derulat prima etapă a programului otoman de expansiune în Anatolia și o cercetare atentă a izvoarelor care conțin știri despre relațiile dintre emiratul pontic Candarogulları și Țara Românească.

După lupta de la Kossovopolje, Bayezid, victorios în Rumelia, s-a confruntat în Anatolia cu o situație dificilă provocată de revolta emirilor din beilicurile

în Serbia. În realitate incursiunea ofensivă a lui Mircea s-a derulat anterior căderii Kastamonului. Probabil autoarea a preluat această inversiune cronologică a evenimentelor din opera lui N. Iorga, care încă de la sfârșitul secolului trecut plasase campania lui Mircea în sudul Dunării în 1392, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 865. Într-o notiță informativă în „Revue des Études Roumaines”, I, 1953, p. 255, referitor la studiul lui A. Decei (publicat în același număr), Emil Turdeanu a indicat direcția ofensivei lui Mircea în „câmpia de la Krajina” și l-a pus cronologic după incursiunea „akâncilor” din Vidin în Țara Românească în 1391.

¹² Aurel Decei, *L'expédition de Mircea Ier contre les akinci de Karinovasi*, în „Revue des Études Roumaines”, Paris, 1953, I, p. 130-151 (reeditat în traducere în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 140-155), a fixat atacul în 1393. A. Decei în acest studiu a pus în evidență doar izvoarele turcești care informează asupra acțiunii temerare a lui Mircea și a datat mecanic episodul în 1393. În vremea respectivă domina ideea, care s-a perpetuat și în zilele noastre, că incursiunea românească a precedat imediat și a constituit motivul campaniei sultanale din 1394 (ulterior redată în 1395). Același autor în *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, apărută postum, deși a indicat cucerirea beilikului Kastamonu în 1392 (p. 58), analizând sumar episodul (p. 62-63) prin indicarea cronicii lui N. Neşri care informează „că sultanul Baiazid a plecat spre Kastamonu împotriva lui Süleyman paşa al II-lea (decedat în 1391 – n.n.), în nord-estul Anatoliei, „Emirci” voievodul Iflakului, care era tributarul (haracgîzar) padişahului, auzind aceasta, a trecut Dunărea și a pustiit Karinovasi...”, totuși a plasat episodul după vara anului 1393. Pentru o falsă corelație între atacul de la Karinovasi (așezat în 1393) și campania sultanală din nordul Dunării (1394-1395) v. Alexandru V. Diță, *600 de ani de la urcarea pe tron a domnitorului Mircea cel Mare*, în „Anale de Istorie”, 1986, nr. 4, p. 37, care a datat campania lui Mircea în iarna 1393/1394 după transformarea Bulgariei estice în pașalâc și căderea Silistrei, în timp ce akâncii iernau la Karinovasi, iar Baiazid era în Anatolia. N. Constantinescu, *Puncte de vedere asupra datării bătăliei de la Rovine („17 V 1395)*, în „Revista istorică”, tom I, 1990, nr. 7-8, p. 793, sub formula *ipoteză cronologică* a indicat septembrie – octombrie. După Nicolae Șerbănescu și Nicolae Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 281 „în iarna 1393-1394 – profitând de expediția lui Baiazid împotriva beilului din Kastamonu (care nu este identificat) Mircea cel Mare a atacat și distrus cuibul akângiilor prădători de la Karinovasi sau Karnobat”. Radu Constantinescu, *Considerații asupra limitelor cronologice și teritoriale ale stăpânirii lui Mircea cel Bătrân (1386-1393)* (2), în „Revista Arhivelor”, an. LXIII, vol. XLVIII, 1986, nr. 4, p. 370, a făcut legătura între pierderea Silistrei (1393) și năvala lui Mircea peste Balcani în același an. Pentru Dan Zamfirescu, *De ce nu a fost Mircea cel Mare tribut al Imperiului otoman*, în vol. *Mircea cel Mare factor hotărâtor în configurarea politico-istorică a Sud-Estului european*, Edit. Roza Vânturilor, București, 1995, atacul s-a produs în iarna 1393-1394. Ofensiva lui Mircea a fost considerată o reacție la acțiunile otomane consecutive cuceririi Târnovei, în vara lui 1393, și pentru a-l determina pe Bayezid să slăbească presiunea asupra Kastamonului. Însă conexiunea dintre atacul lui Mircea și presiunea otomană asupra Kastamonului este valabilă numai pentru contextul anului 1391.

Aydın, Menteşe, Sarukhan, Teke, Hamid și Germiyan care fuseseră incitați de emirul Alaeddin din Karamania. Acești emiri folosindu-se de criza politică din vârful conducerii osmane trecuseră la acțiuni militare deschise pentru a recupera o parte din patrimoniul lor, care fusese acaparat prin diverse mijloace de Murad I (1360-1389). Noua criză politică fusese declanșată de membrii potenți ai structurilor politice care în mod tradițional controlaseră pârgھیile decizionale (aristocrația anatoliană), care manifestau acum o dublă nemulțumire: pe de o parte Bayezid fusese impus ca sultan de o grupare concurentă din structurile militare (cinul ienicerilor), iar pe de altă parte virtualul contracandidat al lui Bayezid, fratele său Yakub, care avea legături strânse cu vechea aristocrație turcă anatoliană, fusese asasinat din ordinul noului sultan chiar pe câmpul de luptă de la Kossovopolje.

Situația excepțională din statul osman este menționată într-o cronică persană contemporană în care se relatează că „Bayezid în primii ani după urcarea sa pe tron nu a reușit să pună ordine în treburile statului și din acest motiv mongolii <türkmenii> și karamanizii și-au ațintit privirea asupra statului său. Profitând de această situație și Mürüvet Beg a luat Kırşehir, pe care l-a predat sultanului <Kadi Burhaneddin Ahmad>. În compensație, sultanul i-a acordat vilayetul Gedük, împreună cu teritoriul și populația ei. Pe de altă parte și Karaman-oğulları <Alaeddin> au luat cetatea Beyşehir. Germiyanoglu Şah Celebi a luat înapoi o parte din teritoriile sale care trecuseră în mâinile lui Osmanoglu <Murad I> și pentru a lua restul depunea eforturi. Atacat de dușmani din toate părțile și înconjurat, Osmanoglu <Bayezid I> văzând că pierde teritorii a trimis un sol la Süleyman Paşa <emirul din Kastamonu> cu cerere de ajutor și sprijin”¹³.

Cronicarul arab Ibn Hacer al-Askalani (d. 1449) oferă detalii suplimentare: „În cursul acestui an <1390> între emirii din Anatolia (Rum) s-a făcut alianță. Cauza era aceasta: în anul trecut <1389> murind Murad b. Osman, fiul său Ebu Yezid <Bayezid> a devenit moștenitor și a poruncit ca celălalt fiu, Savci <corect Yacub – n.n.> să fie lichidat, deoarece mama lui era nasranî <creștină>. Emirii din Anatolia cum au aflat acestea, Anatolia fiind divizată în șase emirate, printre care erau Ibn Karaman, Isa Bey și ceilalți, imediat s-au adunat și s-au luptat cu acela <cu Bayezid>. În cele din urmă Ebu Yezid a ieșit victorios și luându-i pe toți prizonieri, i-a adunat la curtea sa. Dintre ei în afara emirului din Ayasölük, Isa Bey, nu a pedepsit pe nimeni. Isa era vlăstar al dinastiei sultanale și avea patrimoniu teritorial (*alem*). Apoi, Ebu Yezid i-a lăsat pe toți liberi și a poruncit ca ei înșiși, cu familiile și averile lor, să locuiască în orașul Iznik. Nimic din lucrurile lor nu a fost agrestat. În teritoriile lor a numit <dregători> el însuși dintre oamenii

¹³ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm* (Taifas și Război), ed. Mursel Öztürk, Ankara, 1990, p. 350-359.

săi. Cu excepția lui Karaman-oğlu; deoarece sora <sultanului> sa <Nefise Sultan> era măritată cu el, și a intervenit pentru Ibn Karaman <Alaeddin>”¹⁴.

Utilizându-se doar sursele turco-bizantine, traseul primelor campanii ale lui Bayezid în Anatolia a fost schițat în mai multe variante, dintre care cea mai optimă ar fi fost: în primăvara anului 1390, Philadelphia (Alaşehir) – Aydın – Ayasölük – Menteşe – Sarukhan; în toamna anului 1390, Germiyan – Hamid – Teke¹⁵.

Începând cu toamna anului 1389 sultanul osman a aplicat în segmentul oriental al statului său o politică pragmatică și flexibilă în care a îmbinat agresiunea militară cu diplomația politică, menită a tăia legăturile emirilor revoltați cu inițiatorul alianței antiotomane, emirul din Karamania, Alaeddin Bey. Acesta capturase Beğşehir (Beyşehir) și înaintase spre vest până la Eskişehir.

Asistat de trupe auxiliare din Serbia, Bizanț și din beylik-ul Candar-oğulları, ultimele conduse personal de Süleyman II Paşa, Bayezid a reușit prin mai multe campanii militare succesive¹⁶, derulate în intervalul: sfârșitul anului 1390 – toamna anului 1390, să readucă în obediență față de dinastia osmană pe emirii din Aydın, Sarukhan, Menteşe, Hamid și Germiyan. În teritoriile reocupate a fost introdusă graduat administrația otomană și noul regim a fost consolidat prin dezvoltarea sistemului timariot, de care au beneficiat spahii locali¹⁷.

¹⁴ Şevkiye Inalcik, *Ibn Hâcer'de osmanlılar'a dair haberler. II* (Informații referitoare la osmani la Ibn Hâcer. II) în „Ankara Üniversitesi Tarih – Coğrafia Fakultesi Dergisi”, vol. VI, 1948, nr. 4, p. 350 (pasaj din cronică *Inba al-Gunr bi -Anba al-Umr* - din mss. Bibliotecii Köprülü-Istanbul). Confuzia dintre Yakub și Savci apare și la Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. Vasile Grecu, Edit Academiei, București, 1958, p. 70. Lichidarea lui Yakub este menționată într-o singură cronică bizantină (cronică 72 a – în Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, *Einleitung und Text*, Wien, 1975, p. 561).

¹⁵ Donald Edgar Pitcher, *An historical geography of the Ottoman Empire from earliest times to the end of sixteenth century with detailed maps to illustrate the expansion of the Sultanate*, E. J. Brill, Leiden, 1972, p. 53-54.

¹⁶ În cronicile otomane timpurii succesiunea campaniilor lui Bayezid sunt prezentate în mod diferit. La cronicarul Oruç (Franz Babinger, *Die fruhosmanischen Jarhbücher des Urudsch. Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet...*, Hannover, 1925, p. 26-27 și 98-99), în anul hegirei 791 (31.12.1388 – 19.12.1389) din mss. Cambridge, traseul urmat de Bayezid ar fi fost: Brusa – Alaşehir (Philadelphia) – Aydın – Ayasölük – Sarukhan – Teke – Menteşe – Beğşehir – Karahisar – Osmancik – Kastamonu – Amasya. După mss. Oxford care este mai amănunțit, traseul este diferit: Brusa – în țara lui Karamanoglu. După ce a luat Alaşehir, Beğşehir – pacea cu Karamanoglu – Aydın – Karasi – Menteşe – Ayasölük – Sarukhan – Teke – apoi din nou în Karamania. A luat Beğşehir, Larende, Konya și Karahisar. După ce l-a capturat pe Karamanoglu, Mehmed Beg, apoi l-a lăsat liber – de acolo plecând a cucerit Osmancik – Kastamonu și Amasya. Apoi trecerea în Rumelia. Deși Fr. Babinger a considerat mss. Cambridge ca cel larg în privința epocii lui Bayezid, mss. Oxford este mai amănunțit și cu totul diferit. Ambele mss. cuprind secvența cronologică corectă: „atacul asupra Karamaniei și apoi capturarea Kastamonu. Este evident că aceste campanii s-au derulat între 1389-1391 și în unele beylikuri Bayezid a intervenit în mai multe rânduri.

¹⁷ Aşikpaşazade, *Die altosmanische Chronik des 'Aşiqi aşazade*, ed. Fr. Giese, Leipzig, 1929, p. 59 și M. Neşri, *Çhannüma. Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehmed Nescri*, t. I, Leipzig, 1951, p. 84-85, precizează că Bayezid I după cucerirea Aydenului și Memteşului a confirmat timarurile deținute de spahii indigeni.

Pentru a da un caracter de *gaza* campaniei sale, suveranul osman a început asediul ultimei cetăți bizantine din Anatolia, Philadelphia¹⁸ și, cu multă probabilitate, simultan a invadat regiunea fostului emirat Karesi (aici guvernase în vremea lui Murad, Yakub) pentru a reprimă opoziția foștilor apropiați ai fratelui său. Superioritatea forțelor otomane și lipsa de activitate a emirului din Karaman, l-a determinat pe emirul Isa, din beilik-ul Aydın, să recunoască printre primii autoritatea lui Bayezid. Concesiv, deoarece obiectivul era izolarea Karamaniei, sultanul – din motive care țineau de tradiția turco-mongolă a legitimității suveranității și ierarhiei între conducătorii islamici¹⁹ – a permis lui Isa Beg să-și mențină stăpânirea doar în regiunea Izmir, cu sediul la Tir, și cu obligația de a nu părăsi hotarele acestui dominion. În regiunea anexată, în orașe și cetăți – printre care și Ayasölük – au fost numiți dregători otomani.

O politică similară a fost aplicată și în beylik-ul Sarukhan. Liderul acestui micro-emirat, Hızır, căsătorit cu o soră a sultanului osman, a ieșit din alianța antiotomană și a primit sub stăpânire, pentru o scurtă perioadă, partea orientală a beylik-ului cu orașele Denizci, Gerdes și Adala²⁰. Fratele emirului, Orhan a fost luat ostatic și ținut sub supraveghere la Iznik²¹. În același oraș a fost transferat și emirul din Aydın, Isa Beg²². În emiratele ocupate Sarukhan și Karesi a fost numit guvernator Ertoğrul, fiul cel mai vârstnic al sultanului²³. Expansiunea otomană pe

¹⁸ P. Schreiner, *Zur Geschichte Philadelphieas im 14. Jahrhundert 1293-1390*, în „Orientalia Christiana Periodica”, t. 35, 1969, nr. 2, p. 389-395.

¹⁹ Dinastia Aydın în care există o tradiție a luptei pentru islam, – din care a făcut parte celebrul gazi, Umur Beg – avea ascendență asupra casei osmane. Probabil din acest motiv, pentru a prelua legitimitatea acestei dinastii, Bayezid s-a căsătorit cu fiica lui Isa Beg, Nafise-Hatun, H. Akın, *Aydın-ağulları tarihi hakkında bir araştırma* (O cercetare privind istoria Aydın-oğulları). Ankara, 1968, ed. II, p. 61-62. Obiectivul acestei căsătorii era obținerea legitimității pentru a transcede de la calitatea de emir la cea de sultan. Aceeași politică a fost aplicată de Timur Lenk. Aparținând clanului Barlas, Timur pentru a-și întări influența asupra *ulus*-ului Cagatay a stabilit relații matrimoniale cu familia imperială Cengiz și a adoptat titlul de Gûrgan (ginere). Deși a acționat ca un despot, și în scrisorile adresate sultanilor otomani și conducătorilor din Irak se declara că a fost numit de Allah cel puternic și că aparține dinastiei Ilkhanizilor, totuși, aparent a emis firmane și monede în numele hanului marionetă, Mahmud. Chiar după moartea celui de-al II-lea han Mahmud, în 1402, Timur nu a mai numit un nou han legitim, însă au fost emise monede și firmane în numele hanului decedat, v. Mansura Haider, *The Sovereign in the Timurid State (XIV th-XVth Centuries)*, în „Turcica. Revue d'Études Turques”, t. VIII/2, 1976, p. 61-82.

²⁰ Ducas, *Istoria*, ed. V. Grecu p. 38-39, menționează că Bayezid l-a ținut sub supraveghere la Brusa, și peste scurtă vreme l-a otrăvit.

²¹ Din Iznik (Niceea) probabil prin intermediul lui Mübarizeddin din Sinope – Orhan a fugit la Timur Lenk, v. *Düstûrnâme-i Enveri* (Cartea vizirului a lui Enveri), ed. Mukrimin Halil, Istanbul, 1928, p. 88.

²² După relatarea lui M. Ducas, *Istoria*, ed. V. Grecu, p. 38-39, Isa Beg și-a petrecut tot restul vieții în Niceea.

²³ Mehmed Neşri, *Kitab-i cihan-nüma. Neşri tarihi* (Cartea Istoria lumii, Istoria lui Neşri), ed. II, ed. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, vol. I, Ankara, 1987, p. 313, relatează sub anul hegirei

litoralul egeean al beilik-urilor Karasi și Aydın s-a prelungit și asupra zonei controlată de suveranul din emiratul Menteşe²⁴. Sub presiunea unei invazii osmane, emirul Gazi Ahmed a recunoscut suzeranitatea lui Bayezid și în acest mod a reușit să-și conserve o semiindependență²⁵ până în vara anului 1391²⁶. Introducerea administrației otomane până la sfârșitul anului 1390 în segmentul occidental al litoralului egeean al Anatoliei este confirmată de izvoarele venețiene. Bayezid cu excepția Phocceei și Izmirului (controlate de creștini) capturase cele mai active și productive porturi din sudul Anatoliei: Palatia (Balat)²⁷ și Teologo (Ayasölük)²⁸. Pierderea unor aliați, care participaseră cu contingente militare

792 (20.11.1389 – 9.11.1390) că „vilayetul Sarukhan fiind anexat la cel de Karasi a fost dat lui Ertuğrul”. Pentru detalii vezi: E. A. Zachariadou, *Ertogrul bey, il sovrano di Teologo (Efeso)*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, Genova, ns. vol. 5, 1965, p. 158-161.

²⁴ E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venezia, 1983, p. 100. Enveri relatează laconic cucerirea emiratului: „Menteşeoğlu a fugit în Egipt, iar hanul a dat această țară (il) lui Firuz aga” (*Düstürnâme-i Enveri*, ed. Halil Mükrimin, p. 88). Probabil cel refugiat în Egipt (*Mısır*) a fost fratele lui Ahmed, Mehmed Beg. Fiul ultimului, Ilyas Beg, după decesul lui Ahmed, prin intermediul emirului din Sinop (în cronicile tardive incorect Kastamonu), Mubarizeddin Isfendiyyar, s-a refugiat la Timur. Informația din Enveri este probată de prezența lui Firuz Aga în această regiune unde în 26 safer 797/21 decembrie 1394 a pus inscripția unui mecat (loc de rugăciune). I. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler* (Inscripții), vol. II, Istanbul, 1929, p. 158. După E. Mercil, art. *Menteşe* în EI², vol. VII, p. 1011 în cursul campaniei lui Bayezid în Anatolia a fost ocupată din teritoriul emiratului zona până la Muğla. Mehmed și Ilyas s-ar fi refugiat la Candar-oğlu, Iskandar (iarna 1389-1390)! Ahmed Beg ar fi continuat să domnească la Milas și Bercin grație topografiei accidentate a zonei.

²⁵ Emirul din Menteşe, care avea sub control și portul Palatia, după retragerea trupelor otomane a adoptat din nou o poziție antiotomană. În instrucțiunile din 2 martie 1391 date de senatul venețian lui Antonio Quirini, ambasador „ad partes Palatie” i se indica în mod expres ca în cursul tratativelor nu trebuia menționat „pax et concordium”, încheiat de Veneția cu sultanul osman (1390), deoarece „dominus Palatie” nu era „contentus” cu „Baysit Bey”, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485. Tirés des Archives de Venise*, ed. Hippolyte Noiret, Paris, 1892, p. 41.

²⁶ În inscripția medrese-ului (școlii) din Bercin (Becin?) data morții lui Gazi Ahmed este *şaban* 793/4 iulie – 1 august 1391, I. H. Uzunçarşılı, *op.cit.*, p. 162.

²⁷ Într-o scrisoare adresată de Bayezid dogelui Veneției, Antonio Venier, la 13 mai 1390 se menționa intenția sultanului de a confirma privilegiile și înțelegerile anterioare ale Veneției cu conducătorii din Palatia, în urma misiunii lui Francesco Querini, *Diplomatarium Veneto-Levanticum, sive Acta et Diplomata res venetas graecas atque levantis illustrantia*, Pars 2 a. 1351-1454, ed. Ricardo Predelli, Venetiis, 1899, doc. 134, p. 222-234. Cu toate propunerile avantajoase oferite de venețieni, Bayezid a interzis exportul de cereale din Anatolia. La 28 iunie 1390, senatul venețian lua măsuri de extindere a culturilor de cereale în Creta, deoarece „istius Baysit quam filii Morati qui non permittit extrahi frumentum ymo tenet tractas clausas”, *Documents inédits*, ed. H. Noiret, p. 36.

²⁸ În instrucțiunile acordate la 6 martie 1390 lui Francesco Querini, ambasador la Bayezid, cazul reclamat de sultan, în legătură cu vânzarea a 3 turci din Altoluogo, trebuia stins de venețian prin afirmarea neimplicării autorităților venețiene, deoarece în momentul vânzării portul nu se află sub dominația otomană. Documentul rezumat în *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Roumanie*, t. I, 1329-1399, ed. Fr. Thieriet, Paris, 1958, doc. 769, p. 184-185 și integral la N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II. Legături cu turcii și cu creștinii din Balcani de la lupta de la Cosovo până la cea de la Nicopole (1389-1396)*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, tom XXXVI, 1914, doc. XVI, p. 1102-1103.

proprii în procesul de restaurare a otomanilor în Anatolia occidentală l-au determinat pe Bayezid să renunțe la planul inițial al unei confruntări decisive cu Karamania. În aprilie 1390 Manuel Paleologul a părăsit Anatolia sudică și a navigat la Rodos pentru a obține ajutorul naval și militar al cavalerilor ioaniți împotriva împăratului uzurpator Ioan VII²⁹. O cotitură ireversibilă s-a produs în relațiile cu aliatul nord-anatolian. Succesele otomane în sudul Anatoliei l-au neliniștit pe emirul din Kastamonu, Süleyman II Pașa. Acesta, după ce se implicase în calitate de vasal la recuperarea beylikurilor Aydın și Sarukhan, înțelegând planurile lui Bayezid, a renunțat brusc la „protecția” sultanului osman și a trecut total de partea lui Kadi Burhaneddin Ahmad, principalul competitor al otomanilor. În vara anului 1390, Bayezid cu acordul socrului său³⁰, Yakub II, emirul din Germiyan, a traversat teritoriul acestui emirat, învecinat cu cel al Karamaniei³¹. După declanșarea acestei operațiuni și începerea asediului capitalei Karamanide, Konya, emirul Ali Alaeddin a trimis un emisar la Kadi Burhaneddin Ahmad cu cererea unei intervenții rapide împreună cu emirul din Kastamonu. La întrunirea dintre Kadi Burhaneddin Ahmad și Süleyman II Pașa, ultimul a propus o diversiune în regiunea Ankara și Cankiri. Bayezid ar fi ripostat și ar fi fost nevoit să renunțe la continuarea asediului Konyei. A fost adoptată însă tactica primului, care preconiza un atac simultan al celor trei asupra trupelor osmane aflate în Karamania. Trupele celor doi conducători s-au îndreptat spre Kırşehir, unde au așteptat în zadar sosirea trupelor lui Alaeddin. Abilul emir karamanid a folosit perspectiva atacului aliaților asupra otomanilor pentru a obține de la Bayezid condiții avantajoase pentru încheierea păcii. Cetatea Beğşehir a fost restituită otomanilor, Konya și zona ocupată de otomani au revenit lui Alaeddin. Teritoriile de la vest de râul Carşamba, devenit frontieră, aparțineau otomanilor care se angajau să nu mai atace teritoriile karamanide³². După finalizarea pașnică a

²⁹ P. Wirth, *Manuel II Palaiologus und der Iohanniterorden. Zur Genesis der Allianz gegen Johannes VII (1390)*, în „Byzantina”, t. 6, 1974, p. 385-389.

³⁰ Prințul Bayezid, viitorul sultan, a fost căsătorit cu o prințesă din dinastia Germiyan-oğulları. Scrisoare adresată de Murad I, emirului din Germiyan cu acest prilej, este apreciată ca reală de M. C. Varlik, *Germiyan-oğulları tarihi (1300-1429)* (Istoria Germiyan-oğulları tarihi (1300-1429), Ankara, 1974, p. 100, deși a fost demonstrată ca falsă de Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murat Ier*, Munich, 1967, p. 248-249.

³¹ Foarte puține izvoare oferă știri asupra raporturilor dintre Bayezid și Yakub II. Probabil după acordul cu Karamania (1390) și capturarea Kastamonului (vara 1391), sultanul osman și-a modificat atitudinea. Într-un registru funciar (*Tahrir defteri*), din vremea lui Mehmed II, publicat parțial, se relatează despre perioada de ținere în captivitate a emirului Yakub II și a lui Hisar Beg, subași al acestui suveran microasiatic, M. C. Varlik *op.cit.*, p. 105, n. 52. Probabil evenimentul s-a produs la sfârșitul anului 1391 sau începutul 1392 când Bayezid a revenit în zona litorală și a cucerit Antalya, Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13-15 Jahrhundert*, Istanbul, 1934, p. 81.

³² Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed. M. Öztürk, p. 361-362. În încheierea rapidă a acestei păci osmano-karamanide un rol important l-au avut evenimentele din Egiptul mameluc, care

tensiunii otomano-karamanide, emirul din Kastamonu, Süleyman II Paşa a revenit în teritoriile sale, iar Kadi Burhaneddin Ahmad s-a întors la Kayseri, ocupând pe ruta de întoarcere cetatea Cemele. Pentru a-și întări pozițiile spre frontiera cu otomanii, emirul din Sivas a cucerit cetatea Eyyübhisar, pe drumul dintre Kayseri și Kırşehir. Bayezid nu a întreprins acum operațiuni militare contra lui Kadi Burhaneddin Ahmad, ci a încercat să slăbească flancurile dușmanului său prin atragerea de partea sa a emirului din Amasya, Ahmed. Scopul acestei mișcări era obstrucționarea legăturilor dintre emirul din Kastamonu și cel din Sivas³³. La sfârșitul toamnei 1390 obiectivul imediat al sultanului osman devenise eliminarea emirului Süleyman II Paşa și cucerirea beylik-ului Candar-oğulları.

Cetatea Kastamonu, amplasată în apropierea frontierei dintre statul otoman și emiratul Candar-oğulları, beneficia de o poziție naturală³⁴ și strategică deosebită amplificată de un rol comercial major. Din punct de vedere economic, acesta era antrepozitul final din afara spațiului otoman al mărfurilor prețioase orientale care erau tranzitate, de la est la vest, pe drumurile terestre ce traversau mediana lungă a Anatoliei și o etapă consolidată pe drumul punctat de zeci de caravanserauri care uneau, pe traseul cel mai scurt, litoralul pontic cu cel mediteranean al Anatoliei vestice. Totodată, Kastamonu beneficia de porturile dispuse radial în jurul ei, Amastris, Samsun, Sinope – unde mărfuri precum: mătase, mirodenii, robi, blănuri, lemn erau tranzacționate de negustorii angroșiști, în majoritate creștini venețieni și genovezi și, în minoritate, orientali musulmani. Prin achiziționarea acestui centru Bayezid ar fi asigurat și securitatea drumului comercial Bursa-Tabriz.

Deși este greu de apreciat pentru această perioadă în ce măsură Kastamonu și porturile care o serveau la Marea Neagră constituiau un concurent potent al Bursei, capitala politică și economică a otomanilor, totuși credem că din toamna anului 1390 această cetate în planurile imperiale ale lui Bayezid I căpătase un rost strategic bine precizat. În primul rând ca bază și etapă preliminară în expansiunea devenită naturală și necesară spre litoralul pontic anatolian și în al doilea rând pentru a facilita concentrarea forțelor turcești și turcmene în direcția celui mai potent competitor anatolian, Kadi Burhaneddin Ahmad.

după 1375, își redobândise influența în Anatolia sudică. În 1389 sultanul mameluc, Berkuk, de origine circasiană – care începuse un proces masiv de epurare a cadrelor superioare de origine turco-kâpceakă din armată și administrație – s-a confruntat cu revolta emirilor sirieni, Ilbuğa Nasiri și Mintaş. În mod deschis, ei au fost sprijiniți de emirul Sevlî (în izvoarele arabe: Suli), liderul clanului türkmen Dulkadiroğlu și de Kadi Burhaneddin Ahmad. Ultimul suportase mai multe agresiuni și asedii mamelucre dar reușise să-și conserve stăpânirea.

³³ *Ibidem*, p. 363. Știrea despre alianța dintre Bayezid și Ahmed a sosit în momentul când Kadi Burhaneddin Ahmad se afla la Sivaş. Conform acestui izvor emirul Ahmed dorea să cedeze otomanilor cetatea Simalu, din regiunea Amasya. Imediat a început asediul cetății Simalu, care după o scurtă rezistență s-a predat forțelor lui Kadi Burhaneddin Ahmad.

³⁴ Mahmut Akok, *Kastamonu şehri tarihi içkalesi* (Cetatea istorică interioară din orașul Kastamonu), în „Belleten”, vol. IV, 1945, nr. 35, p. 401-404.

Obținerea supremației asupra emiratului Candar-oğulları fusese obiectivul unei aprige dispute între Murad I (1360-1389) și emirul din Sivas, Kadi Burhaneddin (1382-1398). Ultimul își motiva drepturile asupra acestei zone pontice prin legitimitatea descendenței sale în dinastia selciukidă³⁵.

Această competiție s-a manifestat sub forme militare la mijlocul deceniului al IX-lea. La cererea prințului candarid Süleyman, Burhaneddin Ahmad a intervenit în forță contra emirului legitim Bayezid Kötürüm. Profitând de înfrângerea ultimului, sultanul Murad a intervenit în problemele dinastice din emirat. Înainte de invazia osmană, Süleyman pentru a-și asigura ascensiunea la tron îl lichidase pe fratele său mai mare, Iskender, sub pretextul organizării unui complot. Bayezid Kötürüm, pentru a răzbuna pierderea fiului, la rândul său a ucis pe fiii lui Süleyman. Acesta s-a refugiat la curtea osmană. Murad l-a reținut ca ostatic și a cucerit, cu eforturi, cetatea Kastamonu și zona înconjurătoare. Bayezid Kötürüm, deși asistat de trupele trimise de Kadi Burhaneddin Ahmad și de ale emirului Ahmed din Amasya, totuși a fost înfrânt și nevoit să se retragă la Sinop. Datorită opoziției emirilor locali, care erau probabil incitați de Süleyman, nemulțumit de prezența trupelor otomane în segmentul ocupat, Murad I a renunțat la acest teritoriu și l-a informat pe emirul din Sinop, Kötürüm Bayezid, asupra planului său. Ultimul a profitat de ocazie și l-a atacat pe fiul său, Süleyman aflat la Kastamonu. Din nou, pretendentul candarid s-a refugiat la Murad. În 1384 o nouă campanie osmană asupra Kastamonu a reușit să-l instaleze definitiv aici pe emirul Süleyman, iar Bayezid Kötürüm s-a retras la Sinop. Însă în 1385 emirul legitim a decedat, ceea ce i-a permis lui Süleyman să unifice emiratul în mod pașnic³⁶.

În următorii ani, Süleyman Pașa și-a manifestat obediența față de Murad. Trupe ale emirului candarid au participat la campania osmană împotriva Karamaniei 1386/1387 și chiar la campania balcanică finalizată cu lupta de la Kossovopolje (1389)³⁷.

Deși în acest ultim an, Kadi Burhaneddin Ahmad fusese incitat de alți emiri anatolieni³⁸ să atace teritoriul osman, totuși, după cum informează cronica *Bezm u Rezm* (Taifas și Război) acesta a refuzat sub pretextul că „Osmanoğlu, un mongol

³⁵ Bunica maternă a lui Kadi Burhaneddin Ahmad ar fi fost fiica sultanului selciukid, Keykaus II, v. Mirza Bala, art. *Kadi Burhaneddin*, în *İslam Ansiklopedisi* (Enciclopedia Islamului), fasc. 52, 1952, p. 46-48.

³⁶ Yaşar Yücel, *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar XIII-XV yüz yıllarda kuzey – batı Anadolu tarihi*, I, p. 72-75.

³⁷ În copia cărții de victorie (*Fetih-nâme*) tr misă d Bayezid în numele tat lui său, Murad către cadiul din Bursa, datat 14 şaban 791/8 august 1389 – între emirul ana olieni in runiți in oastea sultanului se menționează și emirul de Kastamonu, v. Feridun Beg *Muşat e. elatun* (Colecție d scrisori sultanale), vol. I, Konstantiniye, 1264, H, p 111-113.

³⁸ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 353. Murad era acuzat de susținerea emirului Haci Şadgeldi din Amasya și incitarea emirilor mameluci din Siria atât împotriva lui Berkuk cât și a lui Kadi Burhaneddin Ahmad.

(aici în sens peiorativ – n.n.) simplu, lipsit de știință și cultură” era în război cu necredincioșii. În optica Kadiului din Sivas, asemenea intervenție i-ar fi asigurat, pe de o parte obținerea unui teritoriu, dar pe de altă parte, ceea ce era mult mai important, ar fi slăbit credința musulmană³⁹.

Însă în toamna anului 1390, atât pentru Bayezid cât și pentru Kadi Burhaneddin Ahmad, competiția pentru Anatolia centrală începea în coordonate noi. Primul își asigurase dominația în Anatolia occidentală, iar cel de-al doilea în Anatolia orientală. Egiptul mameluc confruntat cu o criză internă nu mai constituia un pericol pentru frontiera sudică. Posibilitatea unei alianțe osmano-mameluce devenise acum caducă, cu atât mai mult cu cât emirul din Amasya, Ahmed, protejatul lui Bayezid, îl susținea pe emirul rebel din Siria, Mintaș⁴⁰. Tensiunea dintre Bayezid și Berkuk a durat până în 1392 când ultimii emiri, susținători ai revoltei din Siria, au fost lichidați la Cairo⁴¹. În 1392 Berkuk l-a trimis la Bayezid ca ambasador pe Hasan Küçük. Deși nu există informații în cronicile mameluce asupra obiectivelor acestei solii, ele pot fi deduse din faptul că acest personaj nu era membru al grupului cărturarilor (*ulemalelor*) din rândul cărora de obicei erau aleși ambasadorii, ci era din categoria înalților dregători militari⁴², un inițiat al problemelor de la frontiera nordică a Egiptului mameluc.

Înainte de sosirea iernii 1390-1391 Bayezid a dirijat împotriva lui Süleyman II Pașa o primă incursiune militară de mică dimensiune⁴³, cu rol de recunoaștere

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Mintaș, mameluc de origine turco-kâpceacă (numele inițial Ahmed Demirboğa) în 788 H. (1386) fusese numit naib (guvernator) la Malatya. După relatarea lui Ibn Hacer al-Askalani în 789 H. (1387) s-a revoltat contra lui Berkuk, împreună cu liderul clanului Kara Koyunlu, Kara Mehmed și cu emirul din Alep, Yelboğa an-Nasırı Menciği. Sprijiniți inițial de Burhaneddin Ahmad, rebelii sirieni au reușit să-l captureze pe Berkuk (închis la fortăreața din Kerak) și să-l proclame ca sultan pentru a doua oară pe Melik Salih Salahaddin Naci. Datorită unor neînțelegeri între Mintaș și Yelboğa, Berkuk a reușit să reocupe tronul și a început represiunea contra partizanilor emirilor revoltați. Mintaș, după o știre sosită la Cairo în prima decadă rece 790 H/6 – 15 iulie 1388 (Makrizi, *Kitab üs-Sülük*, apud I. H. Uzuncarşılı, *Sivas ve Kayeseri hükümdari Kadı Burhaneddin Ahmed*, p. 208), s-ar fi refugiat de la conducătorul din Sivas la emirul din Amasya, Ahmed. Această informație e confirmată de Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi (*Bezm u Rezm* ed.cit., p. 355), care suplimentar indică căsătoria lui Mintaș cu sora emirului din Amasya.

⁴¹ Ibn Tağribirdi, *An-Nuğum az-Zahira fi Muluk Misr wa'l-Qahira*, ed. și trad. W. Popper, University of California, Berkeley, 1915, vol. V, p. 615-616.

⁴² Hasan Küçük în 1389 era valiu de Kerak. În cursul revoltei organizate contra lui Berkuk de Yelboğa Nasırı și Mintaș, a fost capturat și predat aliatului lor emirul din Dulkadiroğlu, Sevlî. Acesta din urmă l-a eliberat, la sfârșitul anului 1390, pentru a-și normaliza relațiile cu Berkuk, care între timp reușise să reocupe tronul din Cairo. Ibnü'l Furat, *The history of Ibn al-Furat*, ed. Constantin Zurayk, vol. IX, Beyrut, 1942, p. 236; Ibn Tağribirdi, *An-Nuğum az-Zahira*, ed.cit., vol. V, p. 530. Pentru o analiză competentă a relațiilor osmano-mameluce în această perioadă vezi Ș. Tekindağ, *Berkuk devrinde memluk sultanlığı* (Sultanatul mameluc în vremea lui Berkuk), Istanbul, 1961.

⁴³ Un ecou al primelor confruntări osmano-candaride, îl întâlnim într-un document genovez din Pera. În registrul de cheltuieli al coloniei, sub data de 5 noiembrie 1390 se menționează intervenția lui Bayezid „pro aliquibus litteris factis Turchis detentis in Samastro, et quas litteras debebant solve dicti Turchi”, N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. I, Paris, 1899, p. 43.

și, totodată, pentru a afla modul de reacție al emirului din Sivas⁴⁴. În replică, Kadi Burhaneddin Ahmad s-a îndreptat spre frontiera dinspre Amasya, însă operațiunea a fost stopată deoarece au sosit informatori cu știri despre retragerea lui „Osmanoğlu”⁴⁵. Bayezid nu a renunțat la proiectul inițial și în iarna 1390/1391, când emirul din Sivas iernase la Tokat⁴⁶, a organizat un nou atac asupra teritoriilor candaride. Kadi Burhaneddin a intervenit din nou în favoarea aliatului său și s-a deplasat spre cetatea de la frontieră, Madem. În avangardă au fost trimise unități militare conduse de valiul din Kayseri, Şeyh Müeyyed și Körpe Beğ. Din motive care nu sunt precizate în cronica *Bezm u Rezm* (Taifas și Război), Bayezid a evitat din nou confruntarea militară decisivă și a preferat să-și retragă trupele.

În condițiile în care statul otoman nu avea, în această perioadă, capacitatea materială și financiară de a susține campanii simultane în Anatolia și Balcani, și frontiera dunăreană nu era consolidată, considerăm că lipsa de decizie și aceste retrageri strategice ale lui Bayezid, trebuiesc puse în legătură cu incursiunile întreprinse la sud de Balcani de voievodul Țării Românești. Această operațiune românească, cu impact în segmentul oriental, plasată cronologic de majoritatea istoricilor în 1393, și care după opinia noastră s-a produs în iarna 1390/1391, cu mai multă probabilitate în primele luni ale anului 1391, a amânat cu câteva luni concentrarea tuturor forțelor otomane asupra emiratului candarid. În perioada imediat următoare reducerii, vremelnice, a presiunii otomane la frontierele beylik-ului Candar-oğulları, Bayezid fiind nevoit să organizeze în grabă o ripostă la linia Dunării (nu o campanie sultanală), relațiile emirului Süleyman II Paşa cu Kadi Burhaneddin au cunoscut câteva momente de tensiune. Emirul din Sivas a dorit să profite de conflictul osmano-candarid pentru a impune propria sa dominație asupra unor regiuni situate la frontiera comună cu emiratul Candar-oğulları. În acest context nou, eliberat momentan de pericolul otoman, Süleyman II Paşa nu a ezitat să intre în relații de colaborare cu emirul din Amasya, Ahmed și emirii türkmene ai clanurilor Taceddin-oğulları cât și cu alți beği. Aceștia controlau și pendulau în zona patruleteră delimitată de litoralul pontic și frontierele statului osman, ale

⁴⁴ În momentul când la curtea lui Kadi Burhaneddin Ahmad au sosit emisarii lui Süleyman II Paşa cu știrea că „Osmanoglu și-a ațintit privirea asupra teritoriilor noastre și vine asupra noastră” și s-a întrunit un consiliu de război pentru analizarea situației, a venit și ambasadorul trimis de Bayezid. Kadiul a cerut ultimativ sultanului Osman retragerea trupelor din emiratul Candar-oğulları, sub amenințarea unei riposte militare, Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 363-364. Yaşar Yücel, *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar. Eretna Devleti. Kadi Burhaneddin Ahmed ve Devleti. Mutahharten ve Erzincan Emirliği*. (Cercetări privind beilikurile anatoliene. Statul Eretna. Kadi Burhaneddin Ahmed și statul său. Mutahharten și emiratul Erzincan), vol. II, Ankara, 1989 p. 147-150, analizează în detaliu aceste evenimente dar le plasează cronologic în 1392.

⁴⁵ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 364.

⁴⁶ *Ibidem*. Cronicarul persan care indică anotimpurile în succesiunea: primăvară, vară, iarnă menționează în mod expres *iarna*. Este ultima iarnă înainte de căderea Kastamonului, ceea ce înseamnă că al doilea atac al lui Bayezid s-a produs cu certitudine la sfârșitul anului 1390 sau în primele luni ale celui următor.

emiratului Kastamonu și cele ale statului lui Kadi Burhaneddin Ahmad. Mai mult, au fost organizate incursiuni comune asupra unor regiuni care aparțineau emirului din Sivas. În replică, Kadi Burhaneddin a consolidat toate cetățile de la frontiera sa occidentală: Kırşehir (fortăreața cea mai apropiată de teritoriul otoman), Eyyübhisar și Kayseri⁴⁷. Pregătirile masive ale otomanilor pentru o a treia intervenție în Anatolia nordică, l-au determinat pe Süleyman II Pașa să-și modifice radical poziția față de emirul din Sivas. Solul trimis la acesta din urmă a informat că „Osmanoğlu” se îndreaptă cu trupe direct spre Kastamonu. Totodată s-a cerut și o intervenție în ajutorul său din partea emirului Alaeddin din Karaman. În schimbul acestui ajutor Süleyman II se angaja să devină „robul fidel și slujbașul de încredere” al emirului din Sivas⁴⁸. Impacientat de frecvența cu care emirul candarid își modificase pozițiile și renunțase la alianțe antiosmane, Kadi Burhaneddin Ahmad, înainte de a se angaja într-o confruntare deschisă cu suveranul Osman, a trimis la Süleyman II Pașa un ambasador pentru a obține de la acesta un jurământ ferm și acceptarea unor condiții clare de supunere. Însă persoana însărcinată cu această misiune, Mehmed Çelebi (fost vizir al emirului Ahmed din Amasya) a înșelat așteptările emirului din Sivas. Solul, aflat în corespondență cu emirul Ahmed, cu valiul din Bafra și cu liderii clanului Tașan-oğulları, i-a incitat pe aceștia să se supună emirului candarid, Süleyman II Pașa, și împreună să se revolte împotriva lui Kadi Burhaneddin Ahmad⁴⁹. Nu este exclus ca această defecțiune în relațiile dintre emirul din Kastamonu și cel din Sivas să fi fost rezultatul unor manevre politice inițiate de Bayezid, de a atrage de partea sa pe liderii clanurilor türkmene. Aceste comunități seminomade pendulau după anotimp, în căutarea pășunilor (de vara și iarna), pe o arie largă care se limita în nord cu litoralul Mării Negre și în sud cu zona continentală a Anatoliei centrale, în teritorii care aparțineau otomanilor, candarizilor, karamanizilor și emirului din Sivas.

Kadi Burhaneddin Ahmad, aflat la Sivas, a primit știrile despre trădarea lui Süleyman II și curând cele referitoare la „Osmanoğlu care cu o puternică oștire și numeroși oșteni se îndreaptă direct asupra Kastamonu”. Tot aici au sosit, „unul după altul”, și informatorii (*Kasid*) lui Süleyman II care au prezentat detaliat traseul urmat de otomani⁵⁰. Când Kadi Burhaneddin organizase deja tabăra militară de la Tavra, așteptând sosirea tuturor aliaților săi, a sosit un informator care a adus vestea că „Osmanoğlu a intrat în Kastamonu, în cursul luptei Süleyman Pașa a fost ucis, și orașul și regiunea au fost alipite la statul osman”⁵¹.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 366-367.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 368.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 368-369.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 370.

⁵¹ *Ibidem*.

Căderea capitalei candaride a fost confirmată de o scrisoare trimisă de Bayezid I cu un ambasador. În misivă se declară că: „prietenul dumneavoastră a fost lichidat iar teritoriul său a fost luat sub dominația noastră”⁵². Condițiile și momentul căderii cetății Kastamonu (vara 1391) descrise în amănunțime de cronica *Bezm u Rezm* (Taifas și Război), sunt relatate în aceeași parametri de documentele genoveze.

În registrul de cheltuieli al *Masseriei* genoveze din Pera, sub data de 5 iulie 1391, a fost consemnată rambursarea unor sume de bani avansate cu prilejul sosirii la Constantinopol a unui emisar trimis de Bayezid. Acest sol avea și scrisori (*fetihnamele*?) adresate conducătorului (*Podesta*) coloniei genoveze din Pera, în care se făcea cunoscută victoria sultanului asupra Pașei din Kastamonu, eliminarea fizică a acestuia și ocuparea întregului său patrimoniu teritorial⁵³. După această victorie, Bayezid nu a mărșăluit direct spre litoralul pontic, asupra portului-cetate Sinope, unde se retrăsese ultimul vlăstar al dinastiei candaride Muharizeddin Isfendiyar, fratele minor al defunctului Süleyman II Pașa, ci a căutat să obțină poziții fortificate spre frontiera cu emiratul condus de Kadi Burhaneddin. Când în cele din urmă emirul din Sivas s-a deplasat cu oștirea sa spre vest, la Artukabad, a sosit un nou sol osman cu știrea ocupării cetății Osmancik și cu propunerile de pace și prietenie ale lui Bayezid I adresate lui Kadi Burhaneddin Ahmad. Ultimul a condiționat pacea și prietenia cu restituirea cetății Osmancik și a teritoriilor pertinente acesteia. Capturarea prin forță a cetății Kastamonu și obținerea prin predare a cetății Osmancik de către Bayezid a determinat o masivă, dar momentană, alunecare de partea osmanului a foștilor aliați türkmenci ai emirului din Sivas⁵⁴. Bayezid I deplasându-se în direcția sud-est, spre Amasya, a ocupat cetatea Kırkdilim⁵⁵ și apoi, prin predare, fortificația de la Madem⁵⁶. Derularea acestei campanii care a continuat în toamna și iarna 1391/1392 este cunoscută specialiștilor grație

⁵² *Ibidem*, p. 371.

⁵³ Documentul a fost publicat de L. T. Belgrano, *Prima serie di documenti riguardanti la Colonia di Pera, Secondo saggio delle spese della Masseria*, în „Atti de la Società Ligure di Storia Patria”, vol. XIII, 1877-1884, p. 164; „quodam Jhansio turcho nuncio domini Jhalabi, qui portavit literam domini Jhalabi ad dominum potestatem de victoria quam habuit de Bassa de Castamen et quo modo percussit cum et obtinuit totum suum territorium”. Momentul sosirii acestui emisar (ceauș) otoman nu poate fi precizat (mai sau iunie 1391) deoarece între momentul creditării plășilor și cel al debitării lor, deci al soldării contului (5 iulie 1391), de obicei treceau câteva săptămâni.

⁵⁴ *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 372.

⁵⁵ *Ibidem*. Cetatea aparținea lui Seyyidi Mahmud din dinastia Kuwadar-oğulları.

⁵⁶ Pentru poziția strategică a cetăților Osmancik, Kırkdilim și Madem, vezi Franz Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, vol. I, Leipzig, 1924, p. 199, 203.

conservării corespondenței lui Manuel II⁵⁷, un participant direct la aceste evenimente⁵⁸. Într-una din scrisorile trimise de Manuel II din Asia Mică sunt indicate cu precizie obiectivul și direcția de înaintare al trupelor otomane în zona aridă și greu accesibilă de pe platoul anatolian: după Pompeiopolis (Taşköprü) – orașul Zeno (neidentificat) – și apoi spre răsărit. Față de direcția de deplasare a otomanilor, noua capitală a candarizilor, Sinop a rămas la dreapta, iar râul Halys (Kızıl Irmak) pe partea stângă. Scopul era subordonarea în prima etapă a emirului „Peitzas”⁵⁹, care controla regiunea dintre Sinop și Amisus (Samsun), ceea ce ar fi însemnat înconjurarea pe uscat a emiratului candarid. Apoi să-l supună pe „Spentare” (Mübarizeddin Isfendiyyar) sau să-l determine să accepte și să respecte jurămintele de credință care i-au fost impuse. Ulterior, în alianță cu emirul candarid și șefii clanurilor din zona maritimă, Bayezid ar fi urmărit o luptă deschisă cu conducătorul din „Sebastia” (emirul din Sivas, Kadi Burhaneddin Ahmad). Apoi s-ar fi întors la Brusa⁶⁰. Însă o luptă decisivă între otomani și emirul din Sivas nu s-a produs. După câteva ciocniri în zona Corum⁶¹ între unitățile de avangardă ale celor două oștiri inamice, Bayezid, fără să fi reușit să asigure controlul asupra zonei Ankara⁶², s-a retras în propriile sale stăpâniri⁶³. După retragerea otomanilor, Kadi Burhaneddin Ahmad a înaintat

⁵⁷ Peter Charanis, *The strife among the Palaeologi and the Ottoman turks, 1370-1402*, art. XIX, în *idem, Social Economic and Political Life in the Byzantine Empire. Collected Studies*, V. R., London, 1973, p. 308-311; Démétrius Cydonès. *Correspondance*, publiée par Raymond J. Loenertz, vol. II, Citta del Vaticano, 1960, doc. 429, p. 384-385; doc. 431; p. 386-388, doc. 432; p. 388-391, doc. 436, p. 394-396, doc. 444, p. 411-412; doc. 445, p. 412-413. *The Letters of Manuel II Paleologus. Text. Translation and Notes*, ed. G. T. Dennis, Washington, 1977. Pentru analiza acestor scrisori vezi John W. Barker, *Manuel II Paleologus (1391-1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969, p. 88-89 și Gemil Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Edit. Academiei, București, 1991, p. 75.

⁵⁸ La 4 iulie 1391, Veneția era informată de bailul și negustorii din Constantinopol „quod Imperator Constantinopolis est iturus ad Turchum et secum equitaturus in prelium, de cuius accessu bene scitur, sed de reditu ignoratur”..., N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, II, doc. XXIV, p. 1106, rezumat la Fr. Thiriet, *Regestes*, I, doc. 797, p. 191, sub data incorectă de 14 iulie. Este foarte probabil ca Manuel să fi participat și la cucerirea Kastamonului. Într-o cronică greacă minoră (Cronica 10, din Lesbos, P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, p. 104) se indică plecarea lui Manuel în Anatolia la 8 iunie 1391.

⁵⁹ Elizabeth A. Zachariadou, *Manuel II Paleologos on the Strife between Bayezid I and Kadi Burhan al-din Ahmad*, p. 477 identifică „Peitzas” cu unul din emirii din Baфра sau din dinastia Taşan-oğulları. După opinia noastră acesta era unul din liderii (Beğ) clanurilor Çepni.

⁶⁰ *The Letters of Manuel II Paleologus*, ed. G. T. Dennis, doc. 16, p. 43-49.

⁶¹ Cronicarul Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 374-375 – consideră lupta ca o mare victorie a lui Burhaneddin Ahmad.

⁶² Bayezid a reușit pentru câteva luni să ocupe Ankara. Într-o scrisoare a lui Manuel II (*The letters of Manuel II Paleologus*, ed.cit., doc. 20, p. 58-61) menționează imposibilitatea venirii aici a unui emisar din Constantinopol și pregătirea oștirii să se întoarcă în teritoriile otomane.

⁶³ Probabil Bayezid a revenit la Bursa în decembrie 1391. La începutul lunii ianuarie 1392 Manuel era deja întors la Constantinopol, Elizabeth A. Zachariadou, *op.cit.*, p. 478.

spre vest și a jefuit și a dărâmat cetățile de la Iskilip, Ankara, Kalecik și Sivrihisar⁶⁴. Alte unități au asediat, fără succes, cetatea Amasya, în care se închisese partizanul lui Bayezid, emirul Ahmed.

Am insistat, în rândurile anterioare, mai mult asupra evenimentelor derulate în Anatolia în anii 1390 și 1391, deoarece am urmărit să pun în evidență contextul în care emirul din Kastamonu, Süleyman II Paşa, a fost nevoit să intre, în condiții de presiune otomană, în legătură cu voievodul Țării Românești, Mircea cel Bătrân. Dacă cronica *Bezm u Rezm* (Taifas și Război) a motivat cauza eșecului primelor două tentative otomane de a cucerii Kastamonu, prin poziția intransigentă adoptată în Anatolia centrală de Kadi Burhaneddin Ahmad, cronicile otomane au indicat o altă soluție, și anume incursiunea din segmentul rumeliot organizat de Mircea cel Bătrân. Inițiatorul acestui proiect, care avea ca menire reducerea presiunii otomane asupra emiratului Candar-oğulları, ar fi fost Süleyman II Paşa. Ipoteza că Süleyman II Paşa a fost primul emir anatic care l-a solicitat, intempestiv, pe Mircea cel Bătrân pentru o colaborare militară anaticano-balcanică antiotomană, este confirmată de sursele narative otomane. În izvoarele narative otomane, apropiate temporal de epoca lui Mircea cel Bătrân și Bayezid I, cronicile otomane timpurii, listele cronologice de uz intern, calendarele istorice (*Tarihi Takvimler*)⁶⁵, cât și în diferitele variante ale *cronicilor anonime*⁶⁶, lipsesc știrile explicite în chestiunea care ne interesează. Aparent paradoxal, cronicile otomane timpurii cu caracter oficial în rândul cărora sunt cunoscute: cronica lui Ahmedi (*Iskender-*

⁶⁴ Aziz B. Erdeşir-i Eşterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 376. După această campanie emirul din Sivas a revenit la Kayseri și apoi s-a stabilit la Tokat.

⁶⁵ Câteva calendare istorice din prima jumătate a secolului al XV-lea menționează căderea cetăților Kastamonu și Osmancik sub anul hegirei 793 (1391), I. H. Uzuncarşili, *Osmanlı Tarihi*, vol. I, p. 276. În altele, „evenimentul cu Süleyman Paşa, fratele lui Isfendiyâr și cucerirea Kastamonu, Osmancik și Amasya de Bayazid” este prezentat în cursul aceluiași an, Osman Turan, *Istanbulun fethinden önce yazılmış tarihi takvimler* (Calendarele istorice scrise înainte de cucerirea Istanbulului), Ankara, 1954, p. 18-19 și 54-55; Nihal Atsız, *Osmanlı tarihine ait takvimler* (Calendare despre istoria otomanilor), Istanbul, 1962, p. 68. Plasarea campaniei nordice a lui Bayezid în câteva calendare în anul hegirei 792 (corect 793) își poate avea explicația în asemănarea numeralului arab 2 cu 3.

⁶⁶ După ediția cu 14 variante a cronicilor anonime (*Die Altosmanischen Anonymen Chroniken. Tevârih Al-i Osman*, in text und übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese, Teil II. *Text und variantenverzeichnis*, Breslau, 1922, p. 28-29) campania anaticiană a lui Bayezid e datată 792 H. (20.12.1389 – 8.12.1390) cu traseul următor: Brusa – Karaman – Alaşehir – Aydın – Ayasölük – Sarukhan. Aceste cronici nu fac referiri despre cucerirea cetății Kastamonu și confruntările dintre Bayezid I și Kadi Burhaneddin Ahmad. Sub anul hegirei 797 (27.10.1394 – 15.10.1395), se redau evenimente care s-au petrecut după Nicopole (1396) și campania victorioasă contra Karamaniei: din Brusa, Bayezid s-a deplasat pe traseul Taraklu-Borlu – Kastamonu și l-a atacat pe Isfendiyar, refugiat la Sinope. Însă, prin intermediul ambasadiorilor, s-au împăcat și a fost stabilită o nouă frontieră pe drumul „Korum”. Evenimentul următor se referă la campania pentru cucerirea cetății Sivas, care s-a petrecut în cursul anului 1398, după moartea surprinzătoare a lui Kadi Burhaneddin Ahmad *ibidem*, p. 37).

name / Cartea lui Alexandru)⁶⁷, cronica lui Şükrüllah Ibn Şehabeddin Ahmed (*Behcet üt-tevarih* / Grădina istoriilor)⁶⁸, cronica lui Enveri (*Düstürnâme* / Cartea vizirului)⁶⁹, cronica lui Oruç Ibn Adıl (*Tevarih-i al-i Osman* / Istoriile osmanilor)⁷⁰, cronica lui Aşıkpaşazade (*Tevarih-i al-i Osman*)⁷¹, sunt mute în privința

⁶⁷ Pentru Ahmedi, vezi T. Kortantamer, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedi und Berücksichtigung seines Diwans*, Freiburg im Breisgau, 1973. Deși considerat un poet și nu cronicar (V. L. Ménage, *The Beginnings of Ottoman Historiography*, vol. *Historians of Middle East*, ed. B. Lewis, P. M. Holt, London, 1964, p. 169), Ahmedi oferă detalii asupra relațiilor dintre Bayezid și Yakub, emirul din Germiyan.

⁶⁸ În cronica persană de istorie universală a lui Şükrüllah, se menționează că în primul an al domniei lui Bayezid I, au fost cucerite Sarukhan și Aydın, s-a luptat cu Karamanul și a cucerit Konya și Larende; și apoi în al 2 lea au fost cucerite Kastamonu, Osmancik, Amasya, Tokat, Sivas, Canik și Samsun, Theodor Seif, *Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllah's persischer Universalgeschichte*, în „Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte”, vol. II (1923-1926), 1926, p. 90-93. În 1391 au fost cucerite doar Kastamonu, Osmancik și Amasya. Celelate localități indicate au fost ocupate după 1396.

⁶⁹ Enveri este primul cronicar care corelează în mod corect incursiunea lui Mircea cel Bătrân la Karnovasi cu campania sultanului asupra cetății Kastamonu. În anul hegirei 792 (1390) sunt indicate intervențiile succesive ale lui Bayezid în Anatolia sudică, intervenții care au precedat campaniile împotriva lui Süleyman II Paşa, *Düstürnâme-i Enveri*, ed.cit., p. 88. Enveri este singurul cronicar din secolul al XV-lea care indică, după căderea Kastamonului (1391), două campanii otomane împotriva Țării Românești.

⁷⁰ Oruç b. Âdil el Kazzâz Kâtibü'l-Edrenevî a folosit ca sursă de bază o versiune originală a cronicilor anonime compusă în vremea lui Mehmed II (Fr. Giese a considerat-o un rezumat din vremea lui Bayezid II), V. L. Ménage, *The Beginnings of Ottoman Historiography*, p. 171. Sadettin Buluç, *İki yazma Tevârih-i âl-i Osman hakkmda* (Despre două manuscrise Tevârih-i âl-i Osman), în vol. III *Tarih Kongresi. Kongre'ye sunulan tebliğler*, Ankara, 1948, p. 230-243, consideră că istoria lui Oruç seamănă cu o copie a cronicilor anonime (mss. Paris – cota W3 în ediția Fr. Giese). Cronica lui Oruç, care are informații ce nu se întâlnesc la Aşıkpaşade și M. Neşri, a fost confundată cu lucrarea lui Ruhi Edrenevi. Ultimul s-a inspirat din Oruç vezi corecția lui V. L. Ménage, *On the Recensions of Oruç's „History of the Ottomans”*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, vol. XXX, 1967, p. 314-322. Pentru traseul lui Bayezid în Anatolia, vezi n. 16.

⁷¹ Aşıkpaşazade a început elaborarea lucrării sale în 1476 la etatea de 83 de ani și a utilizat pentru perioada până la domnia lui Bayezid I, *Menakibnâme*-ul (Biografia) lui Yahşi Fakih, v. V. L. Ménage, *The Menâqib of Yâkîhshî Fakîh*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, vol. XXVII/1, 1963, p. 50-54. Pentru perioada ulterioară a folosit variante ale cronicilor anonime. Din acest motiv succesiv evenimentelor din Anatolia și Rumelia din primii ani ai domniei lui Bayezid este aproape identică cu cea din Cronicile anonime. După cea mai bună ediție a cronicii lui Aşıkpaşazade (*Die altosmanische Chronik des Aşîkpaşazade*, ed. Fr. Giese, Leipzig, 1929, cap. 59) campania din Anatolia, sub anul 792 H, s-a derulat pe traseul: Alâşehir – Aydın – Ayasölük – Sarukhan – Karasi – Menteşe. După 4 capitole (60-63) referitoare la evenimente din Balcani și Bizanț, cronicarul relatează o singură campanie contra Karamaniei (comprimând pe cea din 1390 cu cea din 1396/7). Tot o singură campanie contra emiratului candarid e indicată în cap. 65 (*Bu bah onu beyan eder ki Kastamonu'yu Bayezid Han ne suretle aldı, vardığını heyan eder!* acest capitol relatează cum s-a dus și modul cum Bayezid a luat Kastamonu): „<Bayezid> a înaintat. A cucerit Taraklı Borlu. S-a dus. A coborât la Kastamonu. Isfendiyyar a fugit la Sinop. S-a dus, de acolo a trimis sol la Bayezid Han și a spus: „Sper de la Hanul meu că mă va accepta în slujba lui. Însă să mă miluiască cu locul moștenit”. Bayezid Han imediat a acceptat. Au făcut granița mai jos de drumul Kurum <Kivrim!>. I-au lăsat <teritoriul> lui Isfendiyyar. Restul teritoriului l-a luat Bayezid Han. A venit la Brusa. Data acestei cuceriri s-a întâmplat între anul hegirei 797 <27.10.1394 – 15.10.1395> și 798 <16.06.1395 – 4.10.1396>”. Urmează capitolul 66 care se referă la campania orientală a lui Bayezid care s-a

raporturilor dintre emirii candarizi și voievodul Țării Românești în vremea lui Bayezid I. Totuși, aceste surse sunt esențiale pentru înțelegerea modului în care a acționat Bayezid I în primii ani de domnie. În acest scurt interval, printr-o politică pragmatică, sultanul a reușit să realizeze programul său maximal oriental și minimal occidental și să impună în ansamblu un echilibru dinamic între cele două brațe ale statului osman. La câteva generații de la data evenimentelor din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, în cronicistica otomană, pe care impropriu o denumim tardivă, au pătruns știri care nu au circulat inițial în mod oficial în sfera palatului otoman, cât și informații preluate din tradiția orală conservată în emiratele anatoliene absorbite, parțial sau integral, de otomani. În acest mod încep să apară știri despre legăturile dintre dușmanii creștini și islamici ai otomanilor. O cercetare atentă a acestui ultim grup de cronici, ne permite să elimine o dublă confuzie istorică și cronologică: I – atacul lui Mircea cel Bătrân a precedat momentul căderii cetății Kastamonu (vara 1391); II – nu există o legătură cauzală și temporală între atacul de la Karınovası și campania sultanală de la nordul Dunării (1394 sau 1395). Înainte de a prezenta sumar sursele care confirmă legăturile timpurii dintre Mircea cel Bătrân și emirul din Kastamonu, trebuie să menționăm câteva caracteristici ale acestor izvoare, care au impietat până în prezent fixarea de către specialiști a unor soluții logice și cronologice unanim acceptabile. În majoritatea cronicilor otomane, timpurii sau tardive care relatează domnia lui Bayezid I, există o derulare cronologică *sui generis*. Evenimente care s-au desfășurat pe parcursul mai multor ani sunt comprimate sub un singur an al hegirei. Nu există nici o cronică care să cuprindă ultimul deceniu al veacului XIV cu o prezentare a tuturor anilor selenari într-o succesiune cronologică normală. Prin parcurgerea cronicilor otomane se poate observa că există două grupuri diferite, care conțin informații care nu se contrazic logic între ele și sunt în acord cu cronicile persane și arabe, mult mai precise în fixarea cronologiei evenimentelor din Anatolia Orientală. Un grup mai timpuriu care corelează atacul lui Mircea cel Bătrân la Karınovası cu cel organizat de Bayezid Yıldırım asupra Kastamonu și un al doilea, un hibrid tardiv, care suplimentar pentru această perioadă, sfârșitul anului 1390 – primăvara anului 1391 (793H.) include știrea referitoare la intervenția emirului din beilikul Candar-oğulları, care era Süleyman II, la Mircea cel Bătrân.

Cel mai detaliat izvor otoman din secolul al XV-lea, care a folosit pentru epoca lui Bayezid și Mircea cel Bătrân surse care nu s-au conservat în alte cronici, este „Cartea oglinda lumii” (*Kitab-i Cihan-nümā*) a lui Mevlana Mehmed Neşri⁷².

desfășurat după moartea lui Kadi Burhaneddin Ahmad (vara 1398) și s-a finalizat cu cucerirea regiunilor Sivas, Erzincan, Malatya, Darende, Divriği și Behisni.

⁷² Mehmed Neşri, originar din Karamania, regiune despre care oferă detalii speciale, a avut ca surse: *İskendername* a lui Ahmedi, cronică lui Aşıkpaşazade, o cronică anonimă (mss. Oxford, eronat considerată multă vreme ca opera lui Ruhi Edrenevi) și listele cronologice din vremea primilor

În această cronică, după capitolul dedicat încheierii tratatului dintre otomani și karamanizi, care după opinia noastră s-a parafat în 1390, urmează capitolul intitulat: „Plecarea sultanului Bayezid spre Kastamonu și întoarcerea sa spre Țara Românească” (*Teveccüb üs-Sultan Bayezid Han ilâ Kastamoni ve Rucû 'uhû ilâ Eflâk*). În acest capitol, cronicarul din vremea lui Bayezid II nu a indicat legătura directă dintre emirul Süleyman II și Mircea cel Bătrân, dar a relevat contemporaneitatea dintre atacul de la Karınovası și tentativa lui Bayezid de a captura cetatea Kastamonu: „Astfel se povestește că padișahul islamului Bayezid Han a cucerit teritoriile Aydın și Menteşe și Sarukhan și Germiyan, iar Menteşeoğlu s-a dus de la Yıldırım Han la begul din Kastamonu, Kötürüm Bayezid, și l-a incitat și au atacat câteva teritorii și populații islamice. Și pentru a stinge revolta, suveranul a strâns oștile norocoase și s-a îndreptat spre Kastamonu. Apoi Mircea, voievodul Țării Românești, care era plătit de haraci Padișahului, auzind aceasta, a trecut Dunărea și a devastat Karınovası. Apoi s-a întors din nou în Țara Românească după ce a trimis în rândurile martirilor pe unii dintre islamici, iar pe alții i-a luat în robie. Suveranul fiind înștiințat de aceasta, a amânat în acel an plecarea la Kastamonu și, întorcându-se, a venit la Adrianopol. Acolo i-a adunat pe akâncii și a trecut în Țara Românească, pe la Nicopol. În timp ce gaziile, arzând și devastând, se săturaseră de prăzi, la locul numit Argeș a venit Mircea și, luptându-se cu islamicii, a fost înfrânt. Cei mai mulți dintre ostașii săi fiind trecuți prin sabie, <lui> Mircea i-a părut rău de ceea ce făcuse și venind imediat, cerând îndurare sultanului, s-a supus și a luat haraciul asupra sa. Această întâmplare s-a petrecut în anul Hegirei 793⁷³. Deși acest întreg capitol este pus sub anul Hegirei 793, care corespunde cu anul 1391, totuși în debutul și finalul ei sunt incluse evenimente care aparțin altor secvențe cronologice. Menteşeoğlu s-a refugiat la emirul din Sinop (nu din Kastamonu), Mübarizeddin Isfendiyar, la sfârșitul deceniului. Campania sultanală asupra Țării Românești (1394 sau 1395), după relatarea cronicarului, finalizată cu lupta de la Argeș (*Arkiş*) nu are legătură cauzală și temporală cu atacul lui Mircea cel Bătrân, care a precedat momentul căderii Kastamonului (vara 1391).

„Scenariul” promovat de Mehmed Neşri a fost preluat de un alt contemporan, Idris Bitlisi, și extins cu informații noi din surse necunoscute, pe care a încercat să le armonizeze cu evenimentele cunoscute.⁷⁴ În cronica scrisă în persană, în primul

sultani otomani, V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans. The Sources and Development of the Text*, London, 1964, p. 10-19. *Codex Hanivaldanus*, autor Murad, frecvent utilizat de istoricii occidentali după varianta mss. Viena, nu a folosit ca sursă opera lui Neşri, ci o cronică necunoscută care a avut ca izvor principal una din sursele lui Neşri (*ibidem*, p. 31-40).

⁷³ Mehmed Neşri, *Kitab-i Cihan-nümā Neşri tarihi*, ed.cit., vol. I, p. 317.

⁷⁴ *Cronici turcești*, vol. I, ed.cit., p. 150. După Valeriu Veliman, *Domnia lui Mircea cel Mare în viziunea istoriografiei otomane (sec. XV-XVII)*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, Edit. Academiei, București, 1987, p. 422-423, opera lui Idris Bitlisi a influențat în mod evident viziunea istoriografiei otomane asupra perioadei de început a raporturilor dintre români și turcii osmanlăi. Cronicarul este primul care schimbă locul luptei de la Rovine, din apropiere de Argeș într-un „loc muntos și primejdios”.

pătrar al veacului al XVI-lea intitulată *Heşt Bihişt* („Cele opt paradisuri”) într-un capitol din debutul celei de-a patra epopee (*dasitan-i ceharurn*), dedicată lui Bayezid II, se precizează apelul lui Kötürüm Bayezid <Süleyman II> adresat lui Mircea cel Bătrân. În consecință Mircea cel Bătrân a făcut o incursiune până la Kazanovası ceea ce a determinat anularea proiectului otoman de organizare a asediului cetății Kastamonu. În capitolul intitulat: „Povestirea a patra. Despre plecarea măriei sale, sultanul cel mai sus amintit <Bayezid I> spre Kastamonu și despre întoarcerea sa din acea parte și plecarea sa spre Țara Românească cu intenția să facă o expediție sfântă (*cihad*) și despre faptul că oastea islamică, având noroc și obținând biruință, s-a săturat de prăzi și robi precum și despre faptul că domnul (*hakim*) Țării Românești acceptând supunerea a întărit legământul și înțelegerea sa”, se relatează că: „în cursul lunilor anului Hegirei 793 <9 decembrie 1390 – 28 noiembrie 1391> fiii haini ai domnilor din Menteșeili și Aydınili și Saruhanili au scăpat din forța sultanului islamului <Bayezid I> și s-au refugiat la Kötürüm Bayezid <Süleyman II>, domnul din Kastamonu și la succesorul său, Isfendiyar Beg <Mübarizeddin Isfendiyar>. La incitarea fugarilor anatolieni, emirii din Kastamonu au atacat ținuturile sultanului osman. Bayezid Yıldırım s-a îndreptat spre Kastamonu pentru a-i pedepsi. Ulterior, emirii de la hotarele rumeliote au făcut raport (*arz*) la scara împărătească arătând că tocmai atunci rebelul Kötürüm Bayezid <Süleyman II> prin știri inventate, prin zvonuri fără fundament și prin cuvinte mincinoase și lăudăroase l-a întors pe domnul (*hakim*) din Țara Românească de pe calea cea dreaptă, care de multă vreme se afla în rândurile celor plătitori de haraci, și era dintre cei care dădea oșteni sultanului, și care niciodată nu ieșise din orbita slujirii și supunerii, și l-a incitat și l-a determinat să distrugă și să jefuiască câteva regiuni din Rumelia, care se aflau în vecinătatea și apropierea Țării Românești. Și acest dușman politeist (*muşrik*), împins de insinuările lui Satan (*Şeytan*) și datorită neștiinței și ignoranței sale totale, a adunat o mare oștire și a distrus și a jefuit regiunea (*vilayet*) și locurile de la Kazanovası. Musulmanii au devenit martiri (*şehid*) în această luptă și fiii poporului islamic au fost făcuți robi sau au fost jefuiți. Într-un mod sau altul, emirii de la frontierele Rumeliei au trimis vești urechii înaltului sultan și au cerut întoarcerea sa <din Anatolia> pentru a-l respinge pe acest dușman necredincios. Atunci sultanul islamului <Bayezid I> printr-o sentință (*fatwa*) prudentă acordată de stâlpii religiei și ai susținerii, în scopul de a răspunde cererii de ajutor al acelor care erau oprimați de politeștii haini, a renunțat la plecarea spre Kastamonu”. Capitolul continuă cu venirea sultanului la Edirne, „casa sultanatului” și organizarea binecunoscutei campanii împotriva Țării Românești, în conformitate cu datinile și regulile războiului sfânt (*cihad*), cu participarea oștirilor din Rumelia și Anatolia⁷⁵.

În mod surprinzător Ibn Kemal (Şemseddin Ahmad ibn Süleyman Kemalpaşazade) care a tradus din persană cronica lui Idris Bitlisi și deci era

⁷⁵ A. Decei, *L'expédition de Mircea Ier contre les akinci de Karınovası (1393)*, p. 132-133; *Cronici turcești*, I, p. 156-157.

informat asupra intervenției incitatoare a emirului din Candar-oğulları la Mircea cel Bătrân, în cronica sa intitulată: „Istoriile dinastiei osmane” (*Tevarih-i Al-i Osman*), nu menționează acest episod⁷⁶. În schimb, în cronică este prezentă corelarea temporală dintre atacul românesc de la Karınovası și prezența sultanului Bayezid Yıldırım la asediul cetății Kastamonu. După cronologia lui Ibn Kemal, în cursul anului Hegirei 792 (20 decembrie 1389 – 8 decembrie 1390), în segmentul asiatic ar fi avut loc următoarele evenimente: după revenirea în timpul iernii la Edirne, sultanul s-a deplasat la Bursa; a organizat campania în Anatolia finalizată în prima etapă cu supunerea raialelor, spahiilor și prinților (*şehryar*) din emiratele Aydın și Sarukhan; apoi a cucerit vilayetul Germiyan; venirea lui Bayezid I în regiunea Karamaniei (*diyar-i Karaman*) și supunerea după o scurtă rezistență, dar fără luptă, a locuitorilor din capitala istorică a Karamaniei, Konya; revolta emirului din Kastamonu. Profitând de absența armatei șahului <Bayezid>, Mircea cel Bătrân a traversat Dunărea, a jefuit și a distrus malul drept al fluviului și a atacat la Karınovası unde a luat robi și a jefuit. Sultanul Yıldırım Han informat imediat despre luptele provocate de incursiunea necredincioșilor în Rumelia și despre evoluțiile de la frontiera acestei provincii „a amânat decizia de a cucerii vilayetul Kastamonu pentru a-l supune și a întors frăiele calului său de *cihad* spre cerințele impuse de *gaza*. El nu a trecut prin Brusa. El a mers direct la Gelibolu”. Deși în aceste pasaje din manuscrisele publicate de Aurel Decei⁷⁷ și Valeriu Veliman⁷⁸, nu este indicat anul hegirei 793 (9 decembrie 1390 – 28 noiembrie 1391), care lipsește în cronică, – cum apare la Idris Bitlisi – este evident că în cursul acestui an 1391 sultanul osman s-a deplasat spre Kastamonu cu intenția de a o cucerii. În aceste regiuni: „venind <un> olăcar de la frontiera Valahiei, a sosit, a ajuns <la Bayezid>. A dat de știre, spunând: «dușmanul care caută ura, întorcându-se, a trecut peste apa Dunării în partea cealaltă». Fiind aproape anotimpul iernii și deoarece nu erau zilele <potrivite pentru> expediție în locurile îndepărtate, <Bayezid> a ajuns la Edirne, casa împărăției. Și a intrat împăcat în al său palat care răspândește bucurie. În acea iarnă, făcând popas, s-a oprit în pomenitul loc plăcut”. După menționarea pregătirilor de luptă în cronică se indică elementul cronologic care este *terminus ante-quem* al momentului incursiunii organizate de Mircea cel Bătrân: „<Era> în primăvara anului șapte sute nouăzeci și patru <29 noiembrie 1391 – 16 noiembrie 1392>, când în pătrimea locuită a pământului, cu primăvara <plină de> semnele noului, s-a întâmplat plecarea de

⁷⁶ Ibn Kemal a folosit ca surse pentru perioada primilor sultani osmani pe Raşideddin, Karamani (Tevki) Mehmed Paşa, Mehmed Neşri, Ruhi, Cronicele anonime, Calendarele istorice, vezi Şerafettin Turan (ed), Ibn-i Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman I. Defter* (Istoria otomanilor. Registrul I), Ankara, 1970, paragraful *Izvoarele registrului*, p. 10-24.

⁷⁷ A. Decei, *op.cit.*, p. 135-136.

⁷⁸ V. Veliman, *O cronică turcească despre domnia lui Mircea cel Mare*, în „Revista Arhivelor”, an LXIII, vol. XVIII, 1986, nr. 4, p. 372-385.

bun augur <a sultanului>”⁷⁹. Urmează descrierea campaniei sultanale împotriva Țării Românești. În derularea evenimentelor, acest cronicar a urmat mecanic secvențele „logice” impuse de cronicarii anteriori, care imediat după cucerirea Kastamonu plasează confruntarea dintre Bayezid I și Mircea cel Bătrân.

Cronicarul Rustem pașa, cu inadvertențe care nu deranjează construcția demonstrației noastre, deși nu menționează intervenția incitatoare a emirului Süleyman II pe lângă Mircea cel Bătrân, totuși narează corect, după modelul oferit de M. Neșri, legătura și succesiunea evenimentelor dintre atacul românesc la sudul Dunării și consecința sa anatoliană, amânarea atacului final organizat de Bayezid asupra cetății Kastamonu: „și, în această parte <Rumelia>, voievodul Valahiei, în timp ce era plătitor de haraci al padișahului, trecând Dunărea <în partea de> dincoace, jefuind Karınovası-ul, și făcând robi pe unii supuși, a fugit iarăși în Valahia. Suveranul <Bayezid>, fiind înștiințat despre această treabă, a amânat plecarea spre Kastamonu, s-a întors. Venind la Edirne, adunând acolo akângiii, trecând de la Nicopol în Valahia, arzând, dărâmând, pe când gaziii erau încărcăți cu prăzi, Mircea venind în locul zis Argeș, luptându-se cu musulmanii, fiind înfrânt de prima dată și cei mai mulți dintre oștenii lui fiind trecuți prin sabie, Mircea, căindu-se pentru ceea ce făcuse, a venit la suveran și, rugându-se, legându-se întru haraci, s-a supus, <astfel> că era în <anul> hegirei șapte sute nouăzeci și trei (1391)”⁸⁰. La sfârșitul secolului al XVI-lea, Hoca Saadeddin, în cronica intitulată *Tacüt't-tevarih* (Coroana istoriilor) a relatat succesiunea evenimentelor din Rumelia și Anatolia din vremea lui Bayezid I⁸¹ prin combinarea modelului lui Mehmed Neșri cu a lui Idris Bitlisi. Însă, Hoca Saadeddin a intercalat între capitoul referitor la replica otomană la incursiunea lui Mircea și înaintarea padișahului în contra lui Süleyman Pașa (în cronică *Kötürüm Beyazid*), două capitole despre capturarea țării Karamanului (1396/1397) și expediția otomană în estul Anatoliei, produsă după moartea conducătorului din Sivas, Kadi Burhaneddin Ahmad (d. 1398), sub influența informațiilor cronicarilor arabi, contemporani cu Bayezid I, Ibn Şihna (1348-1412), Ibn Hacer al-Askalani (1372-1449) și a persanului Şerefeddin Ali Yezdi (cronicarul oficial al lui Timur Lenk și al urmașului său, Şahruh)⁸². Sub anul hegirei 793 (1391) este pus capitoul „Trecerea Padișahului în partea Țării Românești” (*Padişah'in Eflak yakasma gecisi*) care debutează în modul următor: „Fiii emirilor din Menteşe, Aydın și

⁷⁹ *Ibidem*, p. 377 și 379.

⁸⁰ Aceste pasaje au fost publicate de V. Veliman, *Domnia lui Mircea cel Mare în viziunea istoriografiei otomane*, p. 407.

⁸¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt't – tevarih* (Coroana istoriilor), ed. Ismet Parmaksızoglu, Ankara, 1992, p. 200-208.

⁸² Cronicarul a comprimat știrile despre conflictul militar dintre Bayezid I și Kadi Burhaneddin Ahmad din 1391/1392 cu cele referitoare la expediția otomană în estul Anatoliei declanșată după decesul conducătorului din Sivas, în 1398 (*ibidem*, p. 204-207).

Sarukhan, s-au refugiat la Isfendiyaroğlu, Kötürüm Bayezid și pentru a pune mâna din nou pe pământurile părinților lor, i-au cerut ajutor și sprijin și l-au determinat să acționeze contra Padișahului. Acest bătrân neputincios s-a gândit la o măsură nechibzuită și l-a instigat pe necredinciosul valah să atace teritoriile islamice. În anul 793 begul din Eflak, înțelegându-se cu begii din preajma sa, care nu învățase nimic din înfrângere, și-a îndreptat calul spre țările islamice din apropiere de teritoriile sale”⁸³. Urmează replica otomană. În urma victoriei otomanilor, Mircea ar fi adresat scuzele sale Padișahului „dezvăluind că revolta și acțiunea sa necugetată s-a datorat incitărilor lui Kötürüm Bayezid <Süleyman II>”⁸⁴. După descrierea capturării Karamanului (campania lui Timurtaş Paşa) și a campaniei orientale (1398) cronicarul ne relatează: „Înaintarea Padișahului asupra lui Kötürüm Bayezid” <Süleyman II>. Acest capitol debutează: „Cu vremea, Kötürüm Bayezid <Mübarizeddin> instigat de fiii emirilor din Menteşe și Aydın și când sâmburii uneltirilor începuseră să rodească, în acest timp declanșase prin incitățile sale prima revoltă a necredinciosului din Eflak”⁸⁵. Datorită unor „motive diferite”, Bayezid I a întârziat să trimită oștire împotriva emirului candarid. În vara anului 795 H. (17.11.1392 – 5.11.1393) sultanul s-ar fi îndreptat din Brusa spre Kastamonu. Bătrân și bolnav, emirul candarid a murit înainte de luptă. Otomanii au invadat și capturat Kastamonu „capitala și stâlpul stăpânirii” și regiunea minieră bogată în cupru din apropiere. „În această vreme a fost cucerită și cetatea Osmancik cu zona înconjurătoare. Au fost alipite <la statul osman> în totalitate regiunile considerate unele dintre cele mai frumoase, Canik și Samsun, dispuse pe malul mării Trapezuntului. Fiul și urmașul lui Kötürüm Bayezid, Isfendiyar <Mubarizeddin> a fugit în cetatea Sinop și trimițând soli a informat despre supunerea sa, cerându-și iertare”⁸⁶. Sultanul a acceptat supunerea și intrarea acestuia în slujba dinastiei otomane, lăsându-i ca patrimoniu teritoriul din jurul Sinopului. Cronicarul otoman, ca și mulți dintre predecesorii săi, nu a cunoscut domnia lui Süleyman II Paşa (1385-1391) în emiratul Candar-oğulları, și a comprimat cele 2 campanii pontice ale lui Bayezid (prima în 1391 și a doua după 1396). Este foarte probabil ca demersul, pus de cronicar în seama lui Kötürüm Bayezid, către voievodul Țării Românești să fi fost în realitate cel inițiat de Süleyman II Paşa.

În cronica *Beda'i ul-veka'i* (Evenimentele uimitoare) scrisă de Koca Hüseyin, deși acesta a folosit ca izvoare pe M. Neşri și I. Bitlisi, care au localizat incursiunea lui Mircea la Karınovası/Kazanovası, totuși el nu a indicat acest

⁸³ În „*Cronici turcești*, ed.cit., vol. I, p. 303 fraza este tradusă eronat: „În anul 793, ghiaurul din Țara Românească, făcând înțelegere cu acel ațățător la dezbinări a pornit cu călăreții săi pentru a face răutăți în ținuturile musulmane”.

⁸⁴ Hoca Sadettin Efendi, *op.cit.*, ed.cit., p. 201.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 207.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 208.

toponim. În schimb, este corect precizată corelarea și succesiunea dintre atacul lui Mircea și campania otomană pentru capturarea cetății Kastamonu. În paragraful „Expediția sultanului <Bayezid> împotriva Țării Românești”⁸⁷, pus sub anul hegirei 793 (1391), se relatează că „domnul (*hakim*) Țării Românești, un necredincios cu apucături rele, fiind instigat de Kötürüm Bayezid <Süleyman II>, un bătrân neputincios, pentru a îndeplini planurile acestuia a atacat teritoriile islamice”. Urmează un pasaj despre riposta otomană la nordul Dunării și revolta Karamanului⁸⁸, și apoi cel despre expediția sultanului împotriva lui Süleyman II Pașa (în text incorect *Kötürüm Bayezid*) care îl ațâșase pe domnul Țării Românești.

Cronicarul Ahmed b. Mehmed Hasan Beyzade, deși nu indică o legătură directă între atacul de la Karınovasi și asediul otoman asupra cetății Kastamonu, totuși menționează că Bayezid Kötürüm (de fapt Süleyman II) l-ar fi incitat pe „necredinciosul” din Țara Românească să atace teritoriile otomane. După indicarea atacului lui Firuz Beğ dinspre Vidin asupra Țării Românești și campania anatoliană a lui Bayezid Yıldırım pentru cucerirea „vilayetelor” Aydın, Sarukhan și Menteşe, care a debutat cu asediul cetății Alaşehir (Philadelphia), în cronică urmează un paragraf, intitulat „Plecarea sultanului în partea Valahiei” (*Azm-i Sultan bi-câmb-i Eflak*): „Fiii principilor de Menteşe și Aydın și Sarukhan s-au refugiat la Kötürüm Baiazid, fiul lui Isfendiyar și, cerând ajutor pentru a-și redobândi proprietățile lor moștenite, l-au întăritat cu sugestii rele pe Kötürüm. Acel infirm ațâșându-l prin măsuri nechibzuite pe necredinciosul din Valahia și încurajându-l să prade cetățile islamice, și el însuși s-a încumetat să atace unele ținuturi otomane. În anul șapte sute nouăzeci și trei, la auzul lăudabil al șahului ajungând <vestea> că ghiaurul din Valahia și ipocriții, aliați întru răzvrătire, și-au îndreptat caii plecării spre țările islamice,

⁸⁷ Khoca Hüseyin, *Beda'i ul veka'i (udivitelânle sobitnia)*, ed. A. S. Tveritina, vol. I, Moscova, 1961, facs. 90 a - 91 b. În pasajele trad. în *Cronici turcești*, ed.cit., vol. I, p. 441-442, n. 13, Kötürüm Bayezid este eronat identificat cu fiul său, Isfendiyar.

⁸⁸ Corelarea dintre expediția contra Țării Românești și revolta lui Alaeddin, emirul din Karamania (indicată și de Hoca Saadeddin), nu se încadrează în cursul evenimentelor din 1391. Un indiciu suplimentar care ne permite să plasăm această conexiune în anul 1396 îl reprezintă menționarea în text a faptului că „emirul” Karamanoğlu, Ali bei, călcând din nou tratatul de pace a atacat pe neașteptate pe muhafăzul din Ankara (K. Hüseyin, *op.cit.*, ed. A. S. Tveritina, facs. 91 b). În contextul campaniei de la Nikopole, când emirii detronați din Anatolia sperau în reactualizarea situației din 1389, Karamanoğlu a atacat regiunea și fortăreața Ankara și l-a luat prizonier pe Sarı Demirtaş Pașa, guvernatorul orașului (Faruk Sumer, art. *Karamanogullari*, în *Et*², vol. IV, p. 648). Bayezid a organizat o campanie militară contra Karamaniei. Alaeddin, refugiat în Konya, a fost predat Otomanului de chiar locuitorii orașului. Sultanul decis să anexeze teritoriul cumnatului său, l-a suprimat (în 1397) după ce fiii acestuia, Mehmed Beg și Ali Beg, au fost închiși la Brusa. Regiunea achiziționată a fost acordată lui Mustafa, fiul lui Bayezid, iar zona interioară (*iç-il*) plasată sub suveranitatea lui Şeyh Hasan, fiul lui Süleyman Beg, care se refugiase anterior la Kadi Burhaneddin Ahmad. Prințul Mustafa după o perioadă de peregrinări în Orient va găsi în 1415 un refugiu vremelnic la curtea lui Mircea cel Bătrân.

s-au îndreptat înspre Edirne”⁸⁹. O relatare apropiată de cele ale lui Idris Bitlisi și Hasan Beyzade o întâlnim în cronica (*Tarih*) a lui Solakzade Mehmed Hemdedi⁹⁰, elaborată la mijlocul secolului al XVII-lea. După întoarcerea lui Bayezid din expediția asupra Karamaniei (1390) și plănuirea atacului asupra cetății Kastamonu (1390/1) cronicarul ne informează „că begii din Menteşe, Aydın și Sarukhan mergând la Kötürüm Bayezid <Süleyman II>, plănuiau în permanență intrigi pentru a recâștiga teritoriile moștenite. Acest bătrân <Süleyman II>, la rândul său, cu planuri nechibzuite, i-a ațâțat pe dușmanii valahi de prin părțile Rumeliei, punându-i să devasteze târgurile islamice. El însuși a început să persecute ținuturile osmane. În anul 793 <9 decembrie 1390 – 28 noiembrie 1391>, domnul Țării Românești <Mircea cel Bătrân> făcând înțelegere cu intriganții (*ehl-i nifak*)⁹¹, a devastat unele orașe și sate de pe țărmurile Dunării”. După câteva pasaje referitoare la campania lui Bayezid contra Țării Românești (1394-1395) și luptele cu Karamanoğlu (1396-1397) cronicarul revine asupra problemei candaride în capitolul intitulat: „Expediția sultanului în țara lui Bayezid Kötürüm <Süleyman II> surprins de moarte și cucerirea acestui blestemat răufăcător”. Aici se relatează modul în care Kötürüm Bayezid <Süleyman II>, stăpânitor de Kastamuni, ațâțând mai înainte pe voievodul Țării Românești <Mircea cel Bătrân>, fusese cauza devastării țărilor islamice. Din pricina acțiunii sale nechibzuite, expediția sultanală a pornit de la Brusa direct la Kastamuni, spre cel care merita pedeapsa, dar pe drum a sosit știrea morții lui Bayezid Kötürüm <Süleyman II>. În cronica *Sahaif ül-ahbar* (Pagini informative) scrisă de Münecimbasi (Ahmed Ibn Lütfullah)⁹² în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar care a utilizat cronicile persane contemporane cu Timur Lenk, sunt consemnate succint relațiile lui Mircea cu emirul din Kastamonu. Urmând modelul lui M. Neşri, de distribuire al evenimentelor din Anatolia și Balcani, după paragraful referitor la planul lui Bayezid I de a cuceri Kastamonu, cronicarul menționează că „în anul hegirei 793 (9 decembrie 1390 – 28 noiembrie 1391) s-a răsculat domnul Țării Românești din cauza instigării lui Kötürüm Bayezid <Süleyman II>, begul de Kastamuni”⁹³. În acest pasaj, revolta lui Mircea, după opinia noastră, reprezintă

⁸⁹ V. Veliman, *Domnia lui Mircea cel Mare*, p. 407-408 după un mss. din Biblioteca Topkapı Sarayı Müzesi.

⁹⁰ *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II, sec. XVII – începutul sec. XVIII, ed. Mihail Guboglu, Edit. Academiei, București, 1974, p. 129-131.

⁹¹ Acești *ehl-i nifak* au fost emirii anatolieni. Editorul M. Guboglu, *op.cit.*, p. 130, n. 22, a crezut că este vorba probabil de înțelegerea lui Mircea cu regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg!

⁹² După Mihail Guboglu (*Cronici turcești*, vol. II, p. 232) cronicarul ar fi utilizat surse istorice puțin cunoscute, dar s-a bazat în special pe Mehmed Neşri și Saadeddin.

⁹³ Münecimbasi, *Sahaif ül-ahbar*, trad. turcă Ahmed Nesim, vol. III, Istanbul, 1285 H., p. 308. Traducere parțială în *Cronici turcești*, vol. II, p. 240.

de fapt incursiunea de la Karınovası, declanșată conform cronicarilor otomani la cererea emirului din Kastamonu, Süleyman II Pașa.

Cronicile otomane, din care am redat doar pasaje referitoare la relațiile dintre Mircea cel Bătrân și emirul din Kastamonu, sunt unanime în plasarea atacului românesc la sud de Dunăre *înaintea* căderii cetății Kastamonu (vara 1391). Aceste izvoare îl indică pe emirul din Kastamonu ca „instigatorul” operațiunii de la Karınovası. În opinia noastră acest emir trebuie identificat cu Süleyman II Pașa (care nu e menționat). Credem că este eronată identificarea cu fratele și urmașul său Mübarizeddin Isfendiyar (1391 – 1440), deoarece acesta până în 1402 a fost doar emir de Sinop. Kastamonu a revenit în patrimoniul dinastiei candarizilor după invazia în Anatolia a lui Timur Lenk (1402), care a impus aici o nouă hartă politică cu refacerea emiratelor turcești. În segmentul oriental al statului otoman, Bayezid, după succesele din 1390 și 1391, a devenit mult mai precaut, evitând un conflict major cu Kadi Burhaneddin Ahmad. În fond, consolidarea dominației otomane în bazele sale anatoliene fusese realizată și era de preferat existența unei zone tampon între statul otoman și emiratul din Sivas. Campania din vara anului 1391 s-a soldat cu ~~intrarea~~ unei mari părți din teritoriul emiratului candarid (inclusiv Kastamonu) în componența statului osman, însă dinastia locală și-a continuat existența în jurul orașului-port Sinop. Noul conducător candarid, Mübarizeddin, care-și declarase supunerea față de Bayezid I, la sfârșitul anului 1391, a încercat să reia legăturile cu Kadi Burhaneddin Ahmad. Însă ambasadorul său a fost capturat de emirul din Amasya, Ahmed, și trimis la curtea lui Bayezid⁹⁴. Cronicarul persan Aziz b. Ardașir Astarabadî care relatează cu precizie sosirea și misiunea tuturor solilor, nu mai menționează după această dată un schimb de mesaje între emirul din Sivas și cel din Sinop. Kadi Burhaneddin Ahmad, la sfârșitul anului 1391, pentru a-și consolida frontiera occidentală a întreprins o vastă campanie împotriva Amasyei. Orașul și regiunea au fost ocupate. Deși în această vreme Bayezid încă se afla la Kastamonu⁹⁵ și atât emirul Ahmed cât și liderul clanului Taceddin-oğulları i-au trimis emisari cu cereri de ajutor, totuși sultanul osman a evitat o nouă confruntare cu emirul din Sivas. După ce a iernat la Tokat, la începutul anului 1392, deși fusese incitat de emiri tătari și türkmenci să invadeze teritoriile „Osmanului”, Kadi Burhaneddin Ahmad a atacat teritoriile clanului Taceddin-oğulları, ai cărei lideri s-au refugiat la curtea lui Bayezid⁹⁶. În vara anului 1392 emirul din Sivas a organizat o nouă campanie împotriva lui Ahmed, care cedase cetatea Amasya otomanilor⁹⁷. Fortăreața a rezistat. Bayezid I, din motive care nu sunt precizate de cronica persană, nu a intervenit. Apariția începând cu 1393 în Anatolia orientală a unui nou competitor puternic, Timur Lenk, a

⁹⁴ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, ed.cit., p. 380.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 382.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 384.

⁹⁷ Această știre din cronica persană e confirmată de Aşıkpaşazade (*Aşıkpaşauoglu Tarihi*, ed. A. Nihal Atsız, Ankara, 1985, p. 74).

dezamorsat tensiunile dintre Bayezid și Kadi Burhaneddin. Pericolul timurid a dat naștere la o nouă direcție prioritară în jocurile diplomatice din Orientul Apropiat și Asia Mică. Alianța nord-sud, antitimuridă, constituită inițial din hanul tătar, Toktamış, sultanul mameluc, Berkuk și emirul din Sivas, Kadi Burhaneddin⁹⁸ a permis otomanilor pe de o parte să-și consolideze pozițiile câștigate în Anatolia și pe de altă parte, cu flancul asiatic asigurat, să înceapă ofensiva în Balcani. În aceste condiții, până în 1398, până la dispariția lui Kadi Burhaneddin Ahmad, emirul din Sinope a fost nevoit să se comporte ca un vasal fidel al lui Bayezid. După succesele orientale ale osmanilor din 1398, prin care emiratul Candar-oğulları a fost total insularizat, emirul pontic Mübarizeddin, realizând intențiile imediate ale lui Bayezid I a intrat în relații diplomatice cu Timur Lenk. Din acest moment, în care singura salvare pentru Sinope devenise Timur, curtea lui Mübarizeddin Isfendiyar a devenit un canal prin care membrii familiilor foștilor emiri anatolieni au intrat în legătură cu cuceritorul tătar. Poate în mod voit cronicarii otomani, începând cu Mehmed Neşri, pentru a legitima atacul lui Bayezid asupra cetății Kastamonu au introdus o acuzație suplimentară: azilul acordat foștilor emiri anatolieni. În aceste condiții când cronicarii otomani au trunchiat din diferite motive (religioase, politice) realitatea, la întrebarea dacă acuzațiile aduse emirului din Kastamonu de a-l fi incitat pe Mircea cel Bătrân la acțiuni antiotomane nu sunt simple speculații, menite să-l descalifice în ochii musulmanilor contemporani, se poate da un răspuns tranșant. Emirul Süleyman II Paşa pentru a salva Kastamonu a făcut apel la „necredinciosul” de la gurile Dunării, Mircea cel Bătrân.

MIRCEA THE ELDER'S RELATIONS WITH THE PONTIC EMIRAT CANDAR-OĞULLARI

Abstract

By the analysis of information recorded in Ottoman, Persian and Arab chronicles the author reaches new conclusions. The Emir of Kastamonu, Süleyman II Pasha (1385-1391), was the promoter of a military alliance with the Wallachian voivode, Mircea the Elder, against Bayezid I. At the call of the emir of the Candar-oğulları dynasty, Mircea the Elder would undertake at the end of 1390, most probably at the beginning of 1391, a military raid southwards of the Balkans. This campaign is dated by most historians to 1393. Actually, it occurred before the fall of the Kastamonu Fortress (summer of 1391). Relations between Wallachia and the Pontic Emirate Candar-oğulları were initiated by Süleyman II Pasha under circumstances in which considerable Ottoman pressure was being exerted on his territories.

⁹⁸ Z. V. Toğan, *Timurs Osteuropapolitik*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, Band 108, heft 2, 1958, p. 291-292.

POLITICA PONTICĂ A MOLDOVEI: ȘTEFAN CEL MARE ȘI CASTELUL „ILLICE”

ȘTEFAN ANDREESCU

În istoria litoralului pontic la mijlocul veacului al XV-lea, un episod îndelung evocat este cel al cuceririi castelului „Illice” (Lerici) de către moldovenii din Cetatea Albă. Faptele sunt relatate în amănunt într-un act din 14 martie (1455), redactat la Genova, pe temeiul expunerii cancelarului Ambrogio Senarega. Iată-le:

Frații lui Ambrogio – Tommaso, Gregorio, Gerolamo și Giovanni –, aflați „in partibus Ponti, quod Mare Maius vulgo dicitur”, stăpâneau acolo castelul „Illice”, cumpărat de ei de la tătari (*acquisitum per eos a Tartaris*) și pe care-l reconstruiseră cu multă trudă și mari cheltuieli. Acest castel, pretindeau frații Senarega, slujea drept loc de refugiu pentru creștinii care, luați în captivitate de tătari, încercau să-și redobândească libertatea ... Iar ei nu făceau altceva decât să-i ajute!

Astfel, în luna mai (1454), un număr de 14 locuitori ai Cetății Albe, căzuți în mâna tătarilor, au fost răscumparați de ei contra sumei de 3 400 de ducăți „de Moncastro” și aduși în castel. Dar, în loc să-și recapete banii, s-au trezit atacați prin surprindere de 60 de moldoveni, trimiși de pârcălabii din Cetatea Albă, care s-au apropiat de castel sub pretextul pescuitului. Bunurile pierdute odată cu castelul au fost estimate la suma de 10 000 de ducăți venețieni. Pe de altă parte, Tommaso Senarega, care în momentul atacului se găsea chiar în Cetatea Albă, a fost arestat și înțemnițat, iar partea din banii pentru răscumpărarea robilor moldoveni ce o căpătase acolo i-a fost confiscată.

Gregorio Senarega, rănit în cursul luptei, a fost mai întâi dus și înțemnițat și el la Cetatea Albă. Apoi, a fost înfățișat domnului Moldovei, Petru Aron, care l-a pus în libertate și, inițial, a făgăduit despăgubiri – Cetatea Albă trebuia să le plătească fraților Senarega 14 000 de „galbeni turcești” –, ba chiar și restituirea castelului¹. Nu s-a ales însă nimic din aceste făgăduieli. În vara anului 1455, o

¹ Vezi Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri*, t. I, Genova, 1868, p. 307-309; altă ediție, la N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 32-34. De curând, Șerban Papacostea a plasat desfășurările în legătură cu acest castel în anii „1453/1454” (*Moldova lui Ștefan cel Mare și genezei din Marea Neagră*, în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, t. XXIX, 1992, p. 70). Izbucnirea conflictului nu poate fi totuși împinsă până în 1453, întrucât Petru Aron ocupă tronul abia din vara lui 1454, către 25 august (*Documenta Romaniae Historica*, A, II, nr. 40, p. 56-57; vezi și Vasile Pârvan, *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă. Șapte ani din istoria Moldovei, 1449-1455*, în vol. *Studii de istorie medievală și modernă*, ed. îngrijită de Lucian Nastasă și Al. Zub, București, 1990, p. 101-102).

galeră din Caffa, care a încercat să recupereze cu forța castelul, s-a întors fără nici o ispravă, căci a găsit „Illice” bine apărat, și asta „în numele lui Petru voievod, domnul Moldovei și al Cetății Albe”, care nu vroia să-l mai înapoieze vechilor stăpâni. Autorul scrisorii ce consemnează acest eșec, care îndeplinea funcția de consul la Caffa, își exprima teama că, dacă situația se va prelungi și castelul va rămâne definitiv sub altă stăpânire – adică a domnului Moldovei! –, faptul va diminua sensibil veniturile din vamă ale Caffei (*quo posset esse semi destructio cabellarum nostrarum*)². De unde putem deduce că în acest punct se desfășura un intens trafic comercial, extrem de profitabil pentru însăși marea cetate genoveză din Crimeea.

Tommaso Senarega se afla în 14 octombrie 1455 la Genova, unde încerca să obțină ajutorul autorităților din metropolă pentru redobândirea castelului³. Va părăsi Genova, pe calea mării, în 27 martie 1456, având acum calitatea de comisar al Băncii San Giorgio pentru două nave trimise direct la Caffa⁴. Marea foamete care bântuia în coloniile genoveze din Crimeea încă din anul precedent a îndemnat însă cârmuirea din Genova să recomande amânarea, deocamdată, a oricărei alte tentative de a recuceri castelul fraților Senarega. Căci, evitând actele de ostilitate, se puteau achiziționa grâne moldovenești⁵.

Ce s-a întâmplat în continuare cu castelul „Illice”? A rămas sau nu în stăpânirea Moldovei?

Înainte de a ne apleca asupra acestor întrebări suntem nevoiți să reluăm discuția asupra localizării castelului cu pricina. Și aceasta deoarece de curând un tânăr istoric italian, Enrico Basso, care a editat un prețios act privitor la frații Senarega, a scris că „Illice” ar fi fost construit de ei „nei pressi di Moncastro”⁶. De fapt, această problemă de geografie istorică a litoralului pontic a fost încă din secolul trecut dezlegată. Iar izvoarele ieșite între timp la iveală nu fac decât să confirme această soluție.

Este meritul lui Cornelio Desimoni, confirmat apoi de Wilhelm Heyd, de a fi observat că toponimul „castrum Illicis” este derivat din denumirea sub care apare în majoritatea hărților medievale italiene sau în relațiile de călătorie denumirea

² A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 343 și 365.

³ N. Iorga, *op.cit.*, III, p. 34-36.

⁴ A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 591, 592-597 și 600-601. Vezi și Barbu Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV*, în: *Scrieri istorice*, vol. I, îngrijit de D. Mioc și E. Stănescu, București, 1973, p. 75, 99 și 133, dar, mai ales, Mihail Volkov, *Quattro anni della Città di Caffa (1453, 1454, 1455, 1456)*, în: *Saggi e documenti*, II, tomo primo, Civico Istituto Colombiano, Genova, 1982, p. 264-265.

⁵ A. Vigna, *op.cit.*, I, p. 539.

⁶ Enrico Basso, *Genova: un impero sul mare*, Cagliari, 1994, p. 139. Aceeași localizare, la „gurile Nistrului”, și la Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle: activité économique et problèmes sociaux*, S.E.V.P.N., Paris, 1961, p. 365 și 372.

fluviului Nipru: *Ellexe, Erexe, Elice, Leresse, Lerexo*⁷. Așadar, castelul fraților Senarego, Illice – sau, în forma italiană, Lerici – s-a aflat așezat undeva, la vărsarea Niprului în Marea Neagră. Iar această localizare a fost acceptată de istorici precum Nicolae Iorga, Robert Lopez, Gheorghe Brătianu⁸ sau Michel Balard.

Vom cita aici în chip special raționamentul lui Michel Balard cu privire la funcția îndeplinită de „Illice” în sistemul colonial genovez din Marea Neagră: „Pour compléter le réseau des établissements génois dans le nord de la mer Noire et relier la Gazarie aux comptoirs des régions danubiennes, un contrôle des bouches du Dniepr était nécessaire. Les Génois ne purent l’assurer au cours du XIVe siècle, se contentant d’établir d’assez bonnes relations avec le seigneur d’Illice (Lerici), Achoga. En 1381–1382, plusieurs courriers sont échangés, un panfile va charger du mil à l’embouchure du Dniepr, un messenger venu de Licostomo passe par Illice... Ce n’est qu’au début du XVe siècle que les Génois se rendront maîtres d’Illice, en achetant la place aux Tatars et en y construisant une citadelle”⁹. Într-adevăr, gurile Niprului constituiau o „verigă” nu numai necesară, ci chiar esențială, pentru legătura între coloniile genoveze din Crimeea și cele din zona danubiană. Și, ca atare, mai devreme sau mai târziu, genovezii trebuiau să încerce să preia controlul asupra lor.

Se știe că una dintre cele mai importante surse pentru geografia Mării Negre în evul mediu, portulanul cunoscut sub numele *Il Compasso da Navigare*, a fost publicată abia după cel de-al doilea război mondial și numai relativ recent, din anul 1978, a intrat și în circuitul științific¹⁰. Vom încerca, în continuare, să verificăm dacă și în cazul acestui izvor numele fluviului Nipru apare în una din formele semnalate de Desimoni și Heyd. Nu înainte de a reaminti că editorul prețiosului manuscris, redactat în limba italiană, a atras atenția că este vorba de o copie, ce poartă data 1296. Textul primitiv al portulanului, care după părerea sa a fost alcătuit la jumătatea secolului al XIII-lea, cuprindea numai descrierea amănunțită a litoralului Mării Mediterane. Ulterior, dar oricum în cursul celei de-a

⁷ Cornelio Desimoni, *Nouvi studi sull’Atlante Luxoro*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, V-2, Genova, 1869, p. 245 și 247-248; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, vol. II, Leipzig, 1886, p. 397.

⁸ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 116-118: „castelul Illex sau italienește Lerici, la gura Niprului”; Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna, 1938, p. 362: „la colonia di Ilice o Eresse alla foce del Dniepr (l’odierna Aleshki) che i Genevesi chiamarono anche Lerici”; Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, ed. îngrijită de V. Spinei, București, 1988, p. 282: „castelul de la Lerici, la vărsarea Niprului”.

⁹ Michel Balard, *La Romanie génoise (XIVe – début du XVe siècle)*, I, Rome, 1978, p. 162.

¹⁰ Elisaveta Todorova, *More about „Vicina” and the West Black Sea Coast*, în „Études Balkaniques”, 1978, 2, p. 124-137.

doua jumătăți a aceluiași secol, a fost adăugată și descrierea Mării Negre¹¹, care, de fapt, este și cea mai veche din câte sunt cunoscute astăzi. Iată fragmentul din textul portulanului care privește zona de la nord, nord-est de gurile Dunării:

„De Licostoma ad Elexe C millara per levante ver lo greco, et ede la bocca de lo dicto flume. De lo dicto Elexe a la ponta de Braco et a le saline de Quirsona CX millara per silocco ver lo levante.

E faczove a savere che enter le Saline e Licostoma à una isola en mare XXX millara enter levante e silocco, e clamase la dicta isola Filoxia.

E sopra la foce de Elexe à una secca en mare XII millara per mecoz iorno. La dicta secca se clama pPerese”¹².

Pentru Octavian Iliescu, după știința noastră singurul cercetător român care s-a ocupat deocamdată, în treacăt, de această secțiune din textul portulanului *Il Compasso da Navigare*, toponimul „Elexe” ar indica „l'embouchure du Bug”, iar „Saline de Quirsona” este „Kherson, sur le Dnieper”¹³. În ce ne privește, la fel precum predecesorii indicați mai sus, credem că „Elexe” este, totuși, denumirea genoveză a Niprului. Căci, dacă reluăm însăși lectura crâmpieiului de text reprodus, vedem că, după ce a înșirat reperele de pe litoral, până la punctul cel mai îndepărtat – *Saline de Quirsona* –, autorul anonim al portulanului s-a înapoiat la gurile Dunării, spre a semnală existența în dreptul lor a insulei Șerpilor (*Filoxia*)¹⁴. Și același lucru îl face apoi și pentru gura fluviului „Elexe” – *la foce de Elexe* –, în fața căreia se afla iarăși un uscat, dar de astă dată un banc de nisip – *una secca en mare* –, care nu poate fi decât limanul Niprului.

Firește, o încercare de a stabili exact în care punct de la vărsarea Niprului în mare a fost plasat castelul fraților Senarega ar fi exagerată¹⁵. Putem doar bănuî că deținea o bună poziție strategică, fiind protejat de ape. Către jumătatea secolului al XVII-lea, Guillaume Levasseur, cavaler de Beauplan, nota că, puțin în aval de confluența râului „Czertomelik” cu Niprul, în mijlocul fluviului se zărea „o insulă

¹¹ Bacchisio R. Motzo, *Il Compasso da Navigare, opera italiana della metà del secolo XIII*, prefazione e testo del Codice Hamilton 396 a cura di ..., Cagliari, 1947, p. VIII, XI, XXXIII, XLVIII și L-LI.

¹² *Ibidem*, p. 131; fragmentul acesta a fost reprodus, însoțit de traducere engleză, și de E. Todorova, *op.cit.*, p. 128.

¹³ Octavian Iliescu, *Nouvelles contributions à la géographie historique de la Mer Noire*, în „Il Mar Nero”, I, 1994, p. 233; pentru E. Todorova, însă, „Elexe” este „the Dnjepro-Bug firth, with the low land Perese (islet Berezan)” (*op.cit.*, p. 134). Trebuie observat că E.T. a tălmăcit „una secca en mare” prin „ostrov” (*islet*), ceea ce nu este tocmai corect.

¹⁴ Pentru diferitele variante ale numelui în portulane, vezi Petre Ș. Năsturel, *Le littoral Roumain de la Mer Noire d'après le portulan grec de Leyde*, în „Revue des Études Roumaines”, XIII-XIV, Paris, 1974, p. 127; vezi și E. Todorova, *op.cit.*, p. 133-134.

¹⁵ Vezi mai sus n. 8 (identificarea lui R. Lopez: Lerici = Aleshki care, de fapt, preia localizarea propusă de P. J. Bruun, *Notices sur la topographie ancienne de la nouvelle Russie et de la Bessarabie*, Odessa, 1857, p. 10).

destul de mare unde este o ruină”. El adăuga că este înconjurată de o multitudine de alte insule și insulițe, care însă erau acoperite de ape primăvara. „Numai locul unde se afla ruina rămâne uscat”¹⁶. Să fi observat oare cavalerul de Beauplan chiar amplasamentul castelului „Illice” (Lerici)? Greu de spus....

După știința noastră, singurul istoric care s-a ocupat de soarta castelului „Illice” după cele întâmplate în 1454-1455 a fost Nicolae Iorga. Mai exact, în actele publicate de Amedeo Vigna, Iorga a găsit un indiciu că fortificația de la gura Niprului a rămas în stăpânirea Moldovei și după ce în scaunul domnesc al acesteia s-a urcat Ștefan cel Mare. Este vorba de un răspuns pe care protectorii Băncii San Giorgio îl trimiteau autorităților din Caffa la 18 mai 1465. Printre altele, acestea din urmă au raportat la Genova, în septembrie 1464, și despre: „... requisitionis illorum de Senarega et litterarum scripturum Stephano vaiuode et commissionis date nostris Januensibus se expendendi ab Albocastro”. Prin urmare, frații Senarega nu au renunțat la pretenția lor de a-și redobândi posesiunea, iar în 1464 consulii din Caffa s-au adresat în scris, în acest sens, noului domn al Moldovei. Demersul s-a soldat evident cu un eșec, deoarece a fost emis un ordin ca genovezii să părăsească Cetatea Albă¹⁷. Protectorii Băncii San Giorgio au recomandat din nou, în această afacere, prudență și evitarea oricăror acte care ar duce la împiedicarea comerțului cu Moldova¹⁸.

Să trecem acum la examinarea documentului de curând editat de E. Basso, la care ne-am referit ceva mai devreme. Avem de-a face, în fapt, cu declarațiile înregistrate la Caffa, în răstimpul 5-9 februarie 1468, ale martorilor produși de Tommaso Senarega, în „cauza” care-l opunea „magistrului” Quirico de Franchi Sacco, curatorul bunurilor răposatului Gregorio Senarega, fratele lui Tommaso. Obiectul litigiului era o navă despre care Tommaso pretindea că îi aparține, în vreme ce partea adversă susținea că este a defunctului Gregorio. Pentru rezolvarea litigiului au fost convocați, în calitate de martori, un număr de parteneri de afaceri sau prieteni personali ai lui Gregorio Senarega. Din

¹⁶ Le Chevalier de Beauplan, *Description de l'Ukraine depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transylvanie*, nouvelle édition publiée par le prince A. Galitzin, Paris, 1861, p. 50-51.

¹⁷ A. Vigna, *op.cit.*, II, Genova, 1871, p. 338-339.

¹⁸ Vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, p. 130. Ulterior, în 1912, în lucrarea *Basarabia noastră*, în capitolul al II-lea, intitulat „Ștefan cel Mare și Basarabia”, Iorga scria: „Cetatea Albă pe atunci se afla în bună stare de apărare, iar Lerici nu fu părăsit decât ceva mai târziu” (N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, I, ed. îngrijită de Iordan Datcu, București, 1995, p. 164). În fine, în *Istoria comerțului românesc*, marele istoric formula ipoteza că stăpânirea moldovenească a încetat la gurile Niprului doar în 1475: „După ce, poate, în 1475, turcii luară Lerici, se credea că ei au fost izgoniți de acolo de cruciata polonă din 1496” (N. Iorga, *Opere economice*, ed. îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 505).

declarațiile lor aflăm astfel că, inițial, nava cu pricina a fost într-adevăr achiziționată de Gregorio Senarega. Pe de altă parte, Tommaso Senarega s-a asociat cu notarul Nicolò di Torriglia – care a depus el însuși mărturie în acest proces! – încă înainte de căderea Constantinopolului, când „nullius timor habebatur de rebus Teucrorum”. Și cei doi au folosit nava pentru transportul de grâne (este, chiar, amintită o asemenea încărcătură, achiziționată de Andrea Bordonio și transportată până la Trebizonda!).

Cu toate că Gregorio Senarega a contribuit și la cheltuielile pentru armarea unei noi nave, când a trebuit înlocuită cea veche, totuși niciodată el nu a vrut să participe la împărțirea profiturilor. Explicația acestei atitudini a dat-o unul din prietenii săi, Guirardo Pinelli, care l-a auzit pe Gregorio spunând că procedează astfel pentru a-l ajuta pe fratele său să se refacă în urma pierderilor suferite din pricina celor întâmplate cu castelul „Illice” și să poată constitui o dotă pentru fiica sa: „... audivit a dicto Gregorio, absente dicto Thoma, quod ea que faciebat, is faciebat ad hoc ut dictus Thomas, posset Ianuam redire cum aliqua substantia, ut maritare posset quandam eius filiam, quia ipsum Thomam destruxerat pro rebus castri Illicis”¹⁹.

Dincolo de posibilitățile materiale excepționale ale lui Gregorio Senarega, dincolo de relațiile sale în sânul elitei negustorilor genovezi din Caffa și de spiritul său de „clan”, care-l determină să-și ajute cu discreție fratele aflat în dificultate – elemente cu drept cuvânt scoase în lumină de editorul actului²⁰ –, grupul de mărturii din februarie 1468 atestă limpede că până la această dată familia Senarega nu izbutise să-și recapete castelul de la gura Niprului. Și astfel este verificat indirect indiciul relevat de Iorga în cuprinsul documentului din 18 mai 1465. Cele două acte, confruntate, îndrumă spre concluzia fermă că cel puțin până în februarie 1468 castelul a rămas sub controlul lui Ștefan cel Mare. Dar aceasta înseamnă că, începând din ianuarie 1465, când Ștefan a izbutit să recucerească cetatea Chilia, Moldova dispunea de o „fațadă maritimă” – spre a relua sintagma folosită de Alain Ducellier pentru un alt context geografic – care se întindea de la Dunăre și până la Nipru...

În *Letopiseșul de la Putna* este consemnată știrea că, în 20 august 1469, „au venit tătarii, mulțime mare și s-a bătut cu ei Ștefan voievod la dumbrava de la

¹⁹ Enrico Basso. *op.cit.*, doc. 13, p. 309-318 (fragmentul de text citat, la p. 312).

²⁰ *Ibidem*, p. 140-141. Pentru o afacere în care a fost implicat, în 1452, la Caffa, notarul Gerolamo Senarega și ancheta ce i-a urmat, vezi Sandra Origone. *Questioni amministrative per Caffa negli anni Sessanta del secolo XV*, în *Atti del III Convegno Internazionale di Studi Colombiani*, Genova, 1979, p. 157 și 169-170); cât despre cancelarul Ambrogio Senarega, care și el se găsea în 1453 în legături de afaceri cu un anume Girolamo Fornario din Caffa, vezi Giustina Olgiati, *I Genovesi in Oriente dopo la caduta di Constantinopoli*, în *Studi Balcanici*, a cura di Francesco Guida e Luisa Valmarin, Roma, 1989, p. 56 (un transport de țesături, proprietatea sa, cu destinația Caffa, a fost declarat furat de turci, în timpul prădării Constantinopolului, dar, de fapt... a fost vândut unui turc la Pera!).

Lipniți (= Lipnic) lângă Nistru. Și a gonit urma lor și a luat prada lor”²¹. Numai că în așa-numita *Cronică moldo-polonă*, care este mai târzie (1564-1565), după ce este povestită aceeași faptă de arme, găsim următoarea frază: „În acea vreme tătarii veneau din Podolia, căci ai noștri le tăiaseră calea”²². Avem deci de-a face cu amintirea unei împrejurări în care zona inferioară a cursului Nistrului devenise invulnerabilă atacurilor tătărăști. Cum însă, dacă nu prin controlul teritoriului de la răsărit de Nistru, adică a fâșiei de litoral ce-l separa de vărsarea Niprului în Marea Neagră? Credem în consecință că în adaosul din *Cronica moldo-polonă* este reflectată tradiția istorică despre epoca în care Moldova deținea castelul „Illice”.

Pe de altă parte, același fapt oferă o explicație satisfăcătoare pentru o inițiativă majoră din politica pontică a lui Ștefan cel Mare. Este vorba de cea de-a doua căsătorie a domnului Moldovei, cu prințesa Maria de Mangop, care a avut loc în 14 septembrie 1471²³. Or, legătura pe mare cu micul principat din colțul sudic al

²¹ P. P. Panaitescu, *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de ..., București, 1959, p. 50. Pentru data exactă a luptei, vezi N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1966, p. 259, n. 101; asupra localizării ei – „la obârșia pârâului Ciuhur din ținutul Soroca” –, vezi Al. Gonța, *Românii și Hoarda de Aur*, München, 1983, p. 180.

²² P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 179. Asupra delimitării hotarului domeniului Cetății Albe, vezi raportul otoman, re-datat de T. Gemil în vara anului 1486 (*Quelques observations concernant la conclusions de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXII, 1983, 3, p. 225-228 și 217-218). Printre reperele indicate în act se află și *Iurgheci Kerman*, adică „cetățuia” sau „castelul” lui Iurghici, personaj identificat, pe bună dreptate, cu pârălabul omonim al Cetății Albe din răstimpul 1443-1447 (*Ibidem*, p. 237, n. 5). La 12 ianuarie 1594, cancelarul polon Jan Zamoyski era informat că un detașament de cazaci atacase „orașelul moldovean Iurghiov” (*Iurgiow*), „care nu este tare departe de Cetatea Albă și Tighina” (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVI-lea)*, București, 1979, nr. 197, p. 375-376). Acest târg care s-a format în jurul cetății trebuie deci plasat undeva, pe cursul inferior al Nistrului, între Tighina și Cetatea Albă. De activitatea comercială a lui „jupan” Iurghici, boier de origine greacă, ce poate fi încadrată între anii 1437-1469, s-a ocupat de curând, cu deosebită atenție, E. Oberländer-Târnoveanu, *Moldavian Merchantes and Commerce in Constantinople in the 15th Century in the „Book of Accounts” of Giacomo Badoer*, în: *Études byzantines et post-byzantines*, II, Bucarest, 1991, p. 166-172).

²³ Socotim corectă data indicată în așa-numita „cronică moldo-germană” (Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942, p. 40 și 62). Pentru o inscripție grecească din Suceava, din anul 1480, pusă pe mormântul unui boier român, pe nume Vlad, care a fost sftenic apropiat al lui Isac, „domnul de Todoro și a toată Cazaria”, vezi Petre Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 261-266). Cum Isac s-a suit în scaunul Mangopului în 1471, atât căsătoria sorei sale cu vodă Ștefan în același an, cât și prezența acestui boier moldovean pe lângă principe indică așezarea bazelor unei alianțe trainice. Abia ulterior aceste relații s-au deteriorat, datorită apropierii lui Isac de turci (A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, Mass., 1936, p. 244). Pentru lista membrilor familiei de Mangop inclusă în pomelnicul Bistriței, vezi Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mânăstirei Bistrița*, București, 1941, p. 50 și 86.

Crimeii era asigurată tocmai de existența unei garnizoane moldovenești la gura Niprului... Însăși expediția din primăvara anului 1475, când o corabie – sau mai multe! – l-a transportat pe Alexandru, cumnatul lui Ștefan, la Mangop, cu ajutoare suficiente spre a cuceri, după trei zile de asediu, cetatea, cu greu poate fi înțeleasă fără prezența militară a Moldovei la „Illice”²⁴. Se știe, însă, că a fost doar un succes efemer al politicii lui Ștefan, căci după numai câteva luni, în decembrie 1475, după un alt asediu, cetatea Mangop a fost silită să se predea, dar de astă dată turcilor, care astfel desăvârșeau cucerirea Crimeii²⁵.

De curând, profesorul Halil Inalcik observa că, de fapt, genovezii au pierdut controlul asupra comerțului oriental în țările din spațiul de la nordul Mării Negre cu mult înainte de căderea Caffei, în 1475, locul lor fiind luat de supuși otomani, mai ales armeni, greci, evrei, dar și moldoveni. Iar, în paralel, vechiul drum „tătăresc”, care lega Caffa sau Azovul, prin Kiev, de Lvov, a fost treptat pus în umbră de „drumul moldovenesc” dintre Cetatea Albă și Lvov. Și tot domnia sa, cu drept cuvânt, a apreciat că ocuparea castelului Lerici de moldoveni a fost o consecință a cuceririi de către otomani a Constantinopolului, în anul 1453; „Finally, in 1455, the Voyvode Petru, taking advantage of the Ottoman occupation of Pera, seized the Genoese fortress of Lerici on the mouth of the Dnieper”²⁶. Să încercăm să medităm și noi asupra acestei din urmă remarci.

Mai întâi, este neîndoielnic faptul că prăbușirea vechii capitale bizantine a avut un puternic și imediat ecou în Moldova. Dovada cea mai convingătoare o găsim în domeniul ecleziastic: încă în vara anului 1453 a fost izgonit ultimul mitropolit grec al Moldovei (Joachim), din șirul început în 1416. Numaidecât, această înaltă funcție ecleziastică a fost încredințată unui membru al clerului „național”, Theoctist (I)²⁷. Este deci firesc să admitem că și pierderea poziției-

²⁴ Pentru expediția moldovenească la Mangop, vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 142; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, ed.cit., p. 135; A. A. Vasiliev, *op.cit.*, p. 244-245.

²⁵ Chipul în care Ștefan cel Mare a vrut să includă, în prima parte a anului 1476, într-o eventuală pace moldo-otomană „lo signore de lo Todoro, che era parente del Vlach, et altri signori de Gutia” întărește părerea lui A. A. Vasiliev despre proiectul său politic: „Stephen the Great had ambitious plans of exercising exceptional influence on Gothia and finally perhaps even taking possession of the Crimean Principality” (*op.cit.*, p. 244; textul actului din 20 mai 1476, din care am citat, la N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 55). Să ne gândim numai că, atunci când punea o asemenea condiție turcilor pentru încheierea păcii, domnul Moldovei știa prea bine că întreaga Crimee se afla în mână lor și, mai mult, se aștepta el însuși la o nouă expediție otomană!

²⁶ Vezi: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, edited by Halil Inalcik with Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994, p. 278 și 287.

²⁷ Ștefan S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXIV, 1985, 3, p. 195-196; pentru împrejurările din 1416, vezi Steven Runciman, *Manuel II and the See of Moldavia*, în vol.: *Kathegetria: Essays presented to Joan Hussey for her 80th birthday*, ed. by J. Chrysostomides, Camberley, Surrey, 1988, p. 515-520.

cheie de la Pera a genovezilor a ajuns concomitent la cunoștința autorităților din Moldova²⁸. Și este, de asemenea, logic să presupunem că aceleași autorități au reflectat cum să se adapteze noii realități politice de la Strâmțori.

Se știe că închinarea Moldovei față de Poartă, hotărâtă de o adunare a Stărilor reunită de Petru Aron la Vaslui, în 5 iunie 1456, a fost urmată numaidecât de privilegiul comercial acordat de sultanul Mehmet II negustorilor moldoveni, care puteau de acum „... să vină cu corăbiile lor și să facă negoț, făcând aliș-veriș cu locuitorii la Adrianopol (*Edirne*) și la Brusa și la Istanbul” (9 iunie 1456, *Yeni-Derbend*)²⁹. Dar este vrednic de subliniat că tratativele cu sultanul Mehmet II au început încă din toamna anului precedent, când, în 5 octombrie, l-a primit în audiență pe solul moldovean, logofătul Mihu³⁰. Este de bănuat că sultanul a făgăduit atunci, în schimbul tributului anual de două mii de ducați, pe lângă „pacea” de care se pomenește în actul abia citat, și libertatea de comerț în teritoriile otomane pentru negustorii din Moldova. Și să ne gândim că, numai câțiva ani mai devreme, în 1448, un negustor din Moldova se adresa dogelui din Genova spre a obține un salv-conduct ca să meargă, pentru afacerile sale, în Caffa, Pera și Chios³¹... Aceste repere ne dau măsura cotiturii radicale petrecute în politica Moldovei în spațiul pontic, convingându-ne că, într-adevăr, hotărârea lui Petru vodă Aron de a nu mai restitui castelul „Illice”, luată în toamna anului 1454, a ținut seama de greaua lovitură primită de genovezi la Strâmțori. Și, totodată, a avut în vedere perspectiva acomodării cu noii stăpâni de acolo³².

²⁸ De altminteri, în ianuarie 1453, în Constantinopol se găsea un mare boier din Moldova, *jupan* „Georgici” sau „Gergici”, care avea legături de afaceri în capitala bizantină (Ștefan Andreescu, *Au temps de la chute de Constantinople: nouvelles données sur les relations roumano-génoises*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXIII, 1984, 4, p. 329-330). El a fost identificat, plauzibil, cu acel Iurghici, fost pârcălab al cetății Albe, de care am amintit și mai sus (n. 22) (E. Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*, p. 169-170). Este de presupus că asemenea personaje, care aveau interese comerciale pe țărmurile Bosforului, au aflat printre primele despre căderea Perei în mâna turcilor.

²⁹ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. II, București, 1976, nr. 58, p. 85-87; Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, nr. 2, p. 2-3. Vezi și discuția lui Leon Șimanschi, „Închinarea” de la Vaslui (5 <iunie> 1456), în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XVIII, 1981, p. 613-637.

³⁰ M. A. Mehmed, *op.cit.*, I, nr. 1, p. 1. Vezi și Șerban Papacostea, *La Moldavie État tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII, 1974, 3, p. 445-461.

³¹ J. Heers, *op.cit.*, p. 399.

³² Că acordul din 1456 a funcționat în anii următori din plin o dovedește, printre altele, faptul că în iunie 1462 o corabie moldovenească – *la naue del Vlacho* – se găsea în portul din Istanbul (I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din Arhivul de Stat de la Milan*, în „Columna lui Traian”, 1883, nr. 3, p. 39).

MOLDAVIA'S PONTIC POLICY: STEPHEN THE GREAT AND THE CASTLE OF „ILLICE”

Abstract

An episode dwelt on at length in literature is the one occurred in 1454: the conquest of the Castle of „Illice” – a Genoese possession – by a group of Moldavians, in good agreement with authorities in Cetatea Albă (Moncastro, Akkerman). In spite of all protests and approaches to Petru Aron, the voivode of Moldavia, by the rightful owners, the Senarega brothers, the castle would never be returned to them and no damages would ever be paid.

Romanian and foreign historians have been little preoccupied with further developments, namely whether the castle actually remained in the hands of the Moldavians. Based on a recently published document from the Archives in Genoa, the author examines this issue and reaches the conclusion that the castle would be owned by Moldavia until the end of the first period in the reign of Stephen the Great, very likely until the year 1475. Taking into account that the Castle of „Illice” lay at the very point where the Dnepr flows into the Black Sea, it is quite understandable for Stephen the Great to have displayed considerable political efforts focused on the Principality of Mangop.

INTERESE ECONOMICE ȘI POLITICO-MILITARE ALE HABSBURGILOR ÎN CENTRUL EUROPEI ȘI LA DUNĂREA DE JOS. ÎNCEPUTURILE NEGOCIERILOR DIPLOMATICE CU IMPERIUL OTOMAN (1526–1533)

ILEANA CĂZAN

Începuturile diplomației habsburgice moderne își au originea în epoca lui Maximilian I, împărat care încerca să inaugureze o politică externă europeană și chiar mondială¹. Modelul pentru organizarea unei rețele de reprezentanțe și de informații a fost bineînțeles furnizat de diplomația venețiană, constituită din secolul XIII pe cu totul alte considerente decât cele ce guvernaseră sistemul de recrutare al soliilor medievale. Pentru prima dată venețienii au inițiat ambasade de mai lungă durată, chiar permanente, și au impus reprezentanților Senioriei să fie instruiți, corespunzător, pentru a fi în măsură să apere interesele statului, indiferent de domeniul abordat într-o discuție, după cum trebuia să fi fost perfect informați despre orice posibilitate de captură a bunăvoinței persoanelor influente din țara unde își desfășurau misiunea².

Habsburgii preluau treptat modelul venețian, ajungând să organizeze o rețea diplomatică, întărită de activitatea agenților secreți, de mare eficacitate, care nu o dată a obținut succese acolo unde precaritatea mijloacelor materiale și militare făcea imposibilă o afirmare în forță.

În epoca lui Carol Quintul și a fratelui său Ferdinand de Austria diplomația Habsburgilor îmbracă însă o caracteristică specifică, datorită dihotomiei intereselor politice ce aveau să despartă, în cele din urmă irevocabil, Spania și Țările de Jos de Imperiu și de teritoriile patrimoniale ale Casei de Austria. Astfel se constituia un dublu sistem diplomatic, care spre est – spre Polonia, Ungaria, Rusia, Țările Române și Imperiul otoman – era dirijat de la Viena și controlat la întoarcere tot de aici; iar spre vest era dirijat de la Madrid³ și era dominat de anturajul împăratului, burgunzi și spanioli. Acest sistem diplomatic a avut de făcut

¹ W. Höflechner, *Die Entwicklung österreichischer Diplomatie im Mittelalter und die Aussenpolitik Maximilians I*, în *Diplomatie und Aussenpolitik Österreichs*, Wien, 1977, p. 38.

² K. Benda, *La diplomatie de Venise et la monarchie des Habsbourgs au XVIe siècle*, Firenze, f.a., p. 157-158.

³ H. Lutz, *Die europäische Politik des Hauses Österreichs im Zeitalter Karl V und Ferdinand I*, în *Diplomatie...*, p. 46.

față, atât cât s-a putut, unui ghem de contradicții și de interese dintre cele mai diverse cum ar fi: politica de hegemonie în Occidentul Europei și în Mediterană și cea de preluare a moștenirii ungare la Dunărea de Jos, refacerea echilibrului de forțe în centrul și sud-estul Europei, rupt în 1526, după lupta de la Mohács, „normalizarea” legăturilor cu Imperiul otoman, un rival de temut, atât în Mediterană cât și la Dunăre și, nu în cele din urmă, încheierea păgubitoarelor „războaie italiene” și a conflictului pentru supremație europeană cu Franța, în condițiile în care nici forța armelor nu fusese în măsură să decidă învingătorul.

În afara procedurii ce ținea de rutina constituirii unei rețele diplomatice permanente, Habsburgii au fost nevoiți să întrețină numeroși agenți secreți, informatori și spioni, care să furnizeze știri din teritorii unde ambasadere permanente nu erau primite, iar cele ocazionale erau ținute sub strictă supraveghere și întâmpinate nu o dată cu ostilitate. Așa se explică de ce, dacă Veneția avea ambasadă permanentă la Poartă din secolul XV, prin persoana balivului din Pera, pe care de altfel Baiazid al II-lea îl alunga în 1491 considerându-l spion⁴, ambasadă preluată după moartea acestui sultan de Andrea Gritti, viitorul doge (1523-1538) și de mulți alți reprezentanți ai Senioriei, iar ambasada Franței era primită cu și mai multă simpatie în Imperiul otoman după 1530, Habsburgii erau obligați să preia informații de „mâna a doua” sau să apeleze la serviciile agenților secreți. Aflați în permanent conflict pentru hegemonie în Occident cu Franța, Veneția, papalitatea și celelalte state italiene, iar în sud-estul Europei disputându-și „moștenirea ungară” cu turcii, împăratul și Ferdinand de Austria au fost considerați în permanență niște dușmani periculoși, care urmau a fi ținuți departe de sursele de informații.

În momentul în care Senioria inaugura sistemul de informare periodică a ambasadurilor străine și a personalităților marcante aflate la Veneția – prin acele „avvisi” și „summarii” – trimisului lui Carol Quintul i se refuza în 1530 o informare completă privind știrile din Imperiul otoman, pretextându-se necesitatea întrunirii în plen a „Consiliului celor zece”⁵. În aceeași perioadă este bine știut că venețienii, la rândul lor, pentru a-și menține pozițiile economice atât de des amenințate în Levant, informau în detaliu pe turci despre mișcările Habsburgilor atât pe mare, cât și pe uscat. De altfel, ostilitatea venețienilor era prea bine cunoscută lui Carol Quintul și lui Ferdinand. Încă din noiembrie 1527 Petru Rareș, domnul Moldovei, trimitea la Ferdinand de Austria pe logofătul Teodor ca să-l avertizeze pe arhiduce să nu se încreadă în venețieni care „sunt înțeleși cu turcii”⁶. În 1526, după dezastrul de la Mohács, care îl făcea pe Ferdinand să se teamă

⁴ J. Žontar, *Obveščevalna služba in diplomacija Avstrijskih Habsburžanov v boju proti turcam v.16. stoletju* (*Der Kundschafterdienst und die Diplomatie der österreichischen Habsburger in Kampf gegen die Türken im 16. Jahrhundert*), Ljubljana, 1973, p. 191.

⁵ *Ibidem*, p. 192.

⁶ A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. II, p. 150-152., vezi și R. Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 36.

pentru soarta Austriei, ambasadorii venețieni la Constantinopol îl felicitau pe sultan pentru marele succes, incitându-l spre noi victorii⁷. Abia după 1533, când echilibrul de forțe la linia Dunării de Jos se restabilise, între Habsburgi și otomani linia de demarcație fiind din nou Țările Române și Ungaria⁸, venețienii, de teamă că Zápolya ar fi o pradă ușoară, iar turcii ar putea ajunge imediat prin Carintia și Carniolia până la Friuli, dacă nu îi opresc Habsburgii, încep să informeze pe Ferdinand și chiar să-l reprezinte în tratative diplomatice (cum era cazul lui Luigi Bassano în 1552)⁹.

Din această cauză Habsburgii erau siliți să caute o „placă turnantă” a sistemului lor de informații, de unde să poată obține știri de primă importanță pentru situația politică și militară a adversarilor lor. Acest punct de interes era Raguza (Dubrovnik). Prin poziția sa politică, economică și geografică, Raguza se afla într-o situație favorabilă culegerii și vehiculării de știri. Aflată la granița între două lumi, centru economic de maxim interes pentru comerțul cu grâne al Imperiului otoman și punct de tranzit al altor mărfuri dinspre Orient spre Occident¹⁰, Raguza își apăra cu strășnicie statutul de autonomie față de Imperiul otoman. Înscrisă în tratatul turco-ungar din 1503 a teritoriului tributar sultanului dar aflat sub suzeranitatea formală a Ungariei¹¹, era acum disputată de Ferdinand de Austria, în virtutea titlului său de rege al Ungariei. Din această cauză, majoritatea membrilor consiliului orășenesc înclina să apere pozițiile lui Zápolya și revendicările sale la tronul Ungariei, prin această politică asigurându-și atât salvarea intereselor comerciale, cât și securitatea teritoriului, amenințat în permanență de o posibilă năvălire a turcilor.

Cu toate acestea Raguza rămânea o „poartă” deschisă informațiilor din Levant spre Occident, bineînțeles că orice știre era pe cât posibil „cenzurată” de partea interesată. „Scurgerea” informațiilor, pentru a folosi un termen al spionajului modern, era adeseori perfect controlată și de aceea nu toate zvonurile puteau fi considerate adevărate. La Raguza primii care au stabilit, și de această dată, agenți secreți, care aveau misiunea de a transmite, dar și de a controla știrile, au fost venețienii.

În acest sistem de informații s-au infiltrat, după 1526, agenți ai Habsburgilor, fie în slujba lui Carol Quintul, fie în slujba lui Ferdinand de Austria, cei doi frați având rareori încredere deplină în știrile pe care și le furnizau reciproc.

⁷ G. Rázsó, *Buda, Vienna e Venezia: i problemi militari e politici de rapporto tra Europa e i Turchi (1521-1532) in Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapesta, 1975, p. 174.

⁸ K. Benda, *op.cit.*, p. 164.

⁹ J. Žontar, *op.cit.*, p. 192.

¹⁰ I. Spisarevska, *La port bulgare de Varna et le commerce avec les Républiques maritimes d'Italie dans la seconde moitié du XVI-e siècle*, în *Le pouvoir central et les villes d'Europe de l'Est et du Sud-Est du XV-e siècle aux débuts de la révolution industrielle*, Sofia, 1985, p. 183-184.

¹¹ *Documente Hurmuzaki*, Vol. III, p. 20-23 și *Osmanli İmparatorluğu ile Lehistan/Polonya/uransidaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler*, ed. Nigâr Anafarta, F.L., F.A., p. 9-10.

Între agenții împăratului s-au numărat atât iberici, cât și italieni, francezi, croați sau sârbi, care, contra unor sume încasate cu regularitate, acționau în conformitate cu interesele celui ce-i plătea. Între acești agenți amintim pe Joao de Pallas, Stephano Pallatio, Lorenzo Miniati, Lucas Renier, Giovanni Maria Renzo, Cesare della Marra, Francisco Lukari (Lukarič)¹².

Cel care a reprezentat însă cu mult devotament interesele lui Ferdinand de Austria la Ragusa, având o activitate notabilă atât ca ambasador, cât și ca inițiator al unei rețele de informații în slujba arhiducelui, recrutând ca agenți inclusiv oameni ai împăratului – cum avea să se întâmple în 1529 cu Michael Bucignolo (Bucinič) și Mario Zamagna (Zamanja) – a fost Ioan Pastor cel Tânăr. Provenit dintr-o familie florentină stabilită la Zagreb (Agram) în Croația, Ioan Pastor și fratele său Gaspar se ocupau cu negoțul de vite, aduse din Ungaria și Croația și dirijate prin Slavonia către Italia, în special la Veneția.

După 1526, în ciuda faptului că episcopul și capitlul din Zagreb erau partizani fățiși al lui Zápolya, Ioan Pastor devine un sprijinitor devotat al lui Ferdinand de Austria, atrăgând de la început de partea sa și pe fratele său Gaspar. Bun cunoscător al realităților din Balcani, el devine omul de încredere al cancelarului lui Ferdinand, Bernard de Clés, episcop de Trento (mai târziu cardinal). Prima sa misiune de informare despre pericolul otoman se încheia în 1528, în perioada în care Zápolya, refugiat în Polonia, încerca cu disperare să găsească sprijin extern fie în Polonia, fie în Franța, fie chiar la turci, ce păreau a fi aliații cei mai puternici, cei mai apropiați și cei mai interesați de a avea controlul asupra Ungariei. În ciuda succeselor militare pe care le repurtase și care-i aduseseră Buda și încoronarea la Alba-Regală cu coroana Sfântului Ștefan (3 nov. 1527), Ferdinand era îngrijorat de o posibilă coaliție ostilă, care, sub pretextul ajutorului dat lui Zápolya pentru a-și recupera tronul, ar fi putut grupa pe francezi, englezi și pe turci. De altfel, Zápolya, refuzat cu abilitate de regele Poloniei, Sigismund I, care, sub influența cancelarului său Christopher Szydlowiecki și a vice-cancelarului Petru Tomicki, nu dorea să intre într-un conflict armat cu Habsburgii, se îndrepta, printr-o rețea de reprezentanțe diplomatice creată ad-hoc, spre Franța, Portugalia, Veneția, Anglia și în cele din urmă spre Imperiul otoman. În 1527 și apoi în 1528, cât timp se aflase adăpostit de Ioan Tarnowski, Zápolya reușise să obțină sprijinul arhiepiscopului de Gniezno, Ioan Łaski, primatul Poloniei, câștigat de partea nobilimii maghiare din așa zisa „partidă națională”¹³. Era firesc ca cel mai activ partizan al lui Zápolya să devină Ieronim Łaski nepotul arhiepiscopului. Acesta era departe de a fi un aventurier, cum nu o dată a fost considerat în istoriografie, ci mai degrabă omul de acțiune potrivit pentru a deschide calea cu succes – lui Zápolya – către curțile occidentale. Să nu uităm că unchiul său, arhiepiscopul Ioan Łaski, era inițiatorul amplului proiect de cruciadă din 1508, prezentat papei și

¹² J. Žontar, *op.cit.*, p. 193.

¹³ R. Ciocan, *op.cit.*, p.15.

întâmpinat cu mult interes¹⁴. De asemenea, Ieronim Laski era unul dintre cei mai mari nobili ai Poloniei Mici, își făcuse studiile în Italia – la Bolonia – și călătorise, până în 1518, prin Europa, Africa și Orientul Apropiat, unde întreprinsese și un pelerinaj la Mormântul Sfânt. Din 1519 își începuse cariera diplomatică la curtea lui Sigismund I, îndeplinind în 1520 o primă misiune la Carol Quintul, iar în 1524 era prezent la curtea Franței¹⁵. Toate acestea îl recomandau a fi persoana cea mai nimerită să îl reprezinte pe Zápolya la curțile europene și în Imperiul otoman.

Prima solie o ducea Laski în Franța, încă în 1527, concomitent cu mesajul lui Antoine Rincon, reprezentantul regelui Franței, care venea la Cracovia spre a obține o angajare fermă, de partea lui Zápolya, a lui Sigismund I¹⁶. Demersul lui Rincon era fără rezultat, în plus, papa se dezicea de „partida națională” ungară sub presiunea împăratului, care în 1527–1528 devenise principala autoritate în Italia, în ciuda intervenției armatei franceze a generalului Lautrec.

În aceste condiții, singurii apărători ai lui Zápolya, care erau și cei mai de temut dușmani ai Habsburgilor, erau Francisc I și sultanul Süleyman I. La 23 decembrie 1527 Ieronim Laski era primit de marele vizir Ibrahim-pașa și de alt favorit al sultanului, Mustafa-pașa. Cei doi au avut o atitudine deloc binevoitoare, chiar arogantă, Mustafa replicând cererilor de ajutor: „De ce te ascunzi atâta? Crezi că noi nu cunoaștem nevoia stăpânului tău. Nu ne-a înștiințat vasalul nostru Radu-voievod, care știe toate interesele noastre, că vii să ne ceri ajutor contra lui Ferdinand, fiindcă Ferdinand e mai puternic decât stăpânul tău!”¹⁷. Cu toate acestea, Zápolya era preferat lui Ferdinand de Austria, fiind considerat de sultan un vasal oricând ușor de manevrat și un pion sigur împotriva dorinței de expansiune a Habsburgilor în sud-estul Europei. La 28 februarie 1528 se încheia la Constantinopol tratatul de vasalitate față de Süleyman I. Același Ieronim Laski, împreună cu episcopul de Alba-Iulia, Ioan Statilius, semna și un alt tratat de alianță cu Franța, în octombrie 1528¹⁸, încercând astfel să-i împiedice pe Habsburgi în orice acțiune ostilă Ungariei.

Excômicat de papă, ca urmare a negocierilor duse cu turcii și a tratatului încheiat, Zápolya nu era abandonat de doi mari principii creștini: Francisc I, cu care era legat prin tratatul de alianță și Henric al VIII-lea care, cerând divorțul de Catherina de Aragon, mătușa lui Carol Quintul, intrase în conflict atât cu papa, cât și cu împăratul. De aceea regele Angliei scria lui Clement al VII-lea că

¹⁴ N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'Histoire des croisades au XVIe siècle*, 6e série, Bucarest, 1916, p. 45-46 și urm.

¹⁵ L. Gladyszewski, *La corrispondenza degli studenti bolognesi con il primate Jan Laski*, în *Commentationes Historicae*, Warszawa – Kraków, 1988, p. 123-125.

¹⁶ R. Ciocan, *op.cit.*, p. 39-40.

¹⁷ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, Gotha, 1908-1910, p. 348-349.

¹⁸ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei în secolele XII-XVI*, București, 1938, p. 78.

excomunicarea lui Zápolya a fost dictată de interese politice „lumești”, nu de „legile dumnezeiești după dreptate și cuviință”¹⁹.

Această situație critică, ce amenința să prindă posesiunile Habsburgilor într-un foc concentrat, îi îngrijora în egală măsură pe Ferdinand și pe împărat. Deosebirea consta însă în modul în care vedeau rezolvarea acestei situații. Carol, încă din 29 noiembrie 1526, îi cerea cu insistență lui Ferdinand: „să nu vă hazardați deloc în înfruntarea cu turcii ci doar să vă organizați numai apărarea, păstrând și apărând ce veți putea, așteptând marele ajutor menționat”²⁰.

Din 1527, când împăratul revenea cu și mai multă tărie asupra necesității încheierii păcii la granița de est a Imperiului, Ferdinand înțelegea să lupte singur pentru drepturile sale în Ungaria și Transilvania, dacă nu putea pe calea armelor, măcar pe cale diplomatică.

În fața marelui pericol, al unei intervenții otomane în sprijinul lui Zápolya, același Ioan Pastor era trimis în 1529 la Ragusa pentru a duce rectorului și Consiliului orașenesc scrisorile de acreditare prin care Ferdinand cerea raguzanilor să-i permită să stabilească aici agenți secreți, care să-i transmită periodic rapoarte despre mișcările turcilor. Răspunsul a fost fără echivoc: atât Ioan Pastor, cât și oricine altcineva putea rămâne în oraș ca negustor, nu ca „spion”, pentru că, dacă turcii ar suspecta așa ceva, ar asedia orașul, teritoriul înconjurător ar fi pustiit, iar orașenii aflați în Imperiul otoman, ca negustori, ar fi prinși și pedepsiți²¹.

Această atitudine deloc binevoitoare îl convingea pe Pastor că raguzanii, sub influența venețiană, nu agreau ideea unei confruntări între Habsburgi și turci în zona dalmată. În același timp informa că venețienii se străduiau să-l împingă pe Süleyman pe linia Dunării, pe mare și pe uscat împotriva Habsburgilor, pentru că astfel puteau fi siguri că nu vor fi chiar ei atacați. Este momentul în care persoana lui Aloisio (Lodovico) Gritti apare în centrul jocurilor de interese politice și economice de la Constantinopol. Încă din 1528 atât Laski, cât și prima solie a lui Ferdinand de Austria, reprezentată de Ioan Háboardancz și Sigismund Weichselberg, încercau să câștige bunăvoința acestui personaj. Cine era Aloisio (Lodovico) Gritti? Acesta era fiul natural al dogelui Veneției, Andrea Gritti, și rămânea, după plecarea tatălui său din Constantinopol, să reprezinte mai departe în capitala Imperiului otoman interesele „Republicii Lagunelor”.

În condițiile în care Veneția ducea o luptă grea pentru păstrarea pieței mirodeniilor, acaparată de portughezi, ce aveau o cale de acces mai lesnicioasă spre Oceanul Indian, decât cea tradițională folosită de venețieni, ce preluau din Levant mărfurile venite din Orient, orice încercare de a câștiga noi poziții

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. Gesandtschaft König Ferdinands I an Sultan Suleiman I, (anul 1527) Wien, 1838, p. 21-22.*

²¹ J. Žontar, *op.cit.*, p. 197.

economice era bine venită. Se deschidea perspectiva alungării Fugger-ilor și a capitalului german din centrul Europei. Interesul lui Gritti pentru Ungaria și Transilvania nu a fost străin de ideea preluării minelor și a topitoriilor de cupru din Ungaria Superioară și a ocnelor de sare din Transilvania. De la început el a oferit lui Zápolya *capital venețian* pentru a înrola *mercenari italieni*²². Evident că se deschidea un conflict economic ale cărui jocuri de culise și acțiuni directe se pot urmări până în 1534. Din 1526, Fuggerii promisese să finanțeze politica lui Ferdinand de Austria în Ungaria și Transilvania, cu condiția ca acesta să preia, în calitate de rege al Ungariei, și datoriile rămase de la Ludovic al II-lea. Nedisputând de alte surse de venit, Ferdinand zălogea minele de sare din Transilvania, dar împuternicitul celebrilor bancheri, Hans Dernschwam, nu reușea să ridice veniturile anuale pentru simplul motiv că în Transilvania Ferdinand nu era recunoscut rege decât în orașele săsești. Din iunie 1528 încep tratative pentru preluarea veniturilor promise din Transilvania, duse în numele lui Ferdinand de Alexis Thurzo²³, de a cărui familie interesele economice ale Fuggerilor în Ungaria se legau încă de la sfârșitul secolului XV²⁴.

În 1529 Fuggerii preferau să plătească lui Zápolya arenda anuală pentru zona minieră din Ungaria Superioară, în timp ce lui Ferdinand îi făceau doar promisiuni vagi. Recunoșteau autoritatea regală a lui Zápolya și acționau în așa fel pentru a împiedica un război în zonă. Prin mijlocirea lui Laski se încheiau armistițiile din 1530 și 1531 care împărțeau sferile de influență politică și economică între Ferdinand și Zápolya²⁵. Fuggerii, mulțumiți de încetarea ostilităților, plăteau în egală măsură celor doi principii pentru a nu se naște un nou conflict pentru regiunea minieră²⁶.

Lupta pentru acapararea unor noi surse de venit nu a încetat însă și a fost însoțită de cea pentru controlul drumurilor comerciale din Europa centrală, luptă care a fost la fel de lungă și acerbă ca cea diplomatică și militară. Când, după 1529, Ieronim Laski a primit titlul de voievod al Transilvaniei și numeroase posesiuni în Ungaria (în comitatul Zips), în Croația și Slovacia, el a încercat să blocheze și pozițiile economice ale capitalului german, evident în favoarea celui venețian, ce devenise interesat de zona amintită. După 1532, când Laski primea de la Zápolya castelul Orawa, deținut până atunci de Fuggeri, se întrerupea circuitul

²² H. Kellenbenz, *Zur Problematik der Ostpolitik Karls V. Die Westeuropäischen Verbindungen, Jan Zapolyas und Hieronimus Laski zu Beginn der dreissiger Jahre in Karl V. Der Kaiser und seine Zeit*, Köln, Graz, 1960, p. 124-125.

²³ G. Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528-1531*, București, 1941, p. 4-6, 10, 20.

²⁴ I. Barta, I. Berend, P. Hanák, *Histoire de la Hongrie, des origines à nos jours*, Budapest, 1974, p. 127-129.

²⁵ R. Goos, *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen 1526-1690*, Wien, 1911, p. 7-10, 19-24.

²⁶ H. Kellenbenz, *op.cit.*, p. 126-127.

comercial pus la punct de bancherii germani între minele din Neusohl (Bánska-Bistrika) și Cracovia, unde aceștia dețineau o factorie²⁷.

Revenind la punctul de plecare al acestor înfruntări, anul 1529, același Ioan Pastor informa pe Ferdinand că venețienii, pentru a preîntâmpina un eventual atac pe mare al turcilor în Italia, se angajau în secret să furnizeze împăratului subsidii pentru înarmarea a 40 000 de călăreți, *dacă acesta ar părăsi Neapole și Apulia*²⁸ și i-ar înfrunta pe turci la granița estică a Imperiului. Planul venețienilor era dat în vileag de Pastor, ce înțelegea dorința arzătoare a acestora ca împăratul să părăsească Italia, al cărei control îl dețineau, după pacea de la Cambrai (5 august 1529).

Activitatea lui Ioan Pastor îmbrăca și un alt aspect menționat deja: formarea unei rețele de agenți secreți la Ragusa, puși în serviciul lui Ferdinand de Austria. Primii contactați au fost chiar agenții imperiali Michael Bocignolo și Marino Zamagna. Ioan Pastor afla prin aceștia despre tratativele în curs pe care ambasadorii lui Zápolya le duceau la Veneția. Cu această ocazie era interceptată scrisoarea umanistului Tranquillas Andronicus (Francisco de Andreis), secretarul lui Rincon, către Giovanni Bonzagno, vicar al episcopului de Oradea²⁹.

Cea mai importantă știre care o afla Pastor la Ragusa era aceea că la Constantinopol solii șahului Persiei, veniți să trateze armistițiul cu sultanul, se interesau în secret dacă Ferdinand și Carol intenționau să pornească o campanie împotriva turcilor. De fapt aceste tatonări erau rezultatul primei solii pe care Habsburgii o trimiseseră în îndepărtata Persie în 1527-1529. Ferdinand de Austria trimisese pe levantinul Petrus de Negro pentru a cere șahului o acțiune comună antiotomană, soldată cu un atac concomitent la Dunăre și în Siria³⁰. Solia lui Ferdinand era urmată de cea a împăratului însuși, ce-l trimitea pe Jean de Balby spre Persia, la 18 februarie 1529³¹. În același an un nou ambasador al lui Ferdinand, dalmațianul Simon de Lillis, sosea la Bagdad, stârnind nedumerirea șahului, deoarece se prezenta fără nici un dar. Cu toate acestea șahul Tahmasp lua în serios propunerile de alianță și pornea atacul în luna septembrie 1529, când afla despre asediul Vienei. Cum distanța mare făcea imposibilă vreo coordonare a acțiunilor militare, șahul oprea atacul în Armenia, când primea vestea, eronată, că turcii au cucerit Viena și se întorcea împotriva rebelilor kurzi³².

Confruntarea din 1529 era previzibilă. Retragera trupelor otomane din Ungaria, în 1526, nu dăduse nici un moment speranța lui Ferdinand de Austria că sultanul ar fi renunțat la rezolvarea „moștenirii” ungare în favoarea sa. După cum

²⁷ *Ibidem*, p. 127.

²⁸ J. Žontar, *op.cit.*, p. 197.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ L. Tardy, *Beyond the Ottoman Empire 14th – 16th century Hungarian diplomacy in the East*, „*Studia Uralo-Altaica*”, nr. 13/1978, Széged, 1978, p. 196-197.

³¹ *Ibidem*, p. 135-137.

³² *Ibidem*, p. 197.

am văzut, Zápolya se străduise în 1528, cu sprijin francez și venețian, să obțină de la Poartă recunoașterea statutului de vasalitate pentru a nu pierde definitiv Ungaria. Cerând ajutorul trupelor otomane pentru a-l alunga pe Ferdinand din pozițiile cucerite după 1527, Zápolya deschidea larg calea de acces a turcilor spre centrul Europei. Primejdia era mare și o intuiau toți cei care cunoșteau realitățile din zonă.

La începutul anului 1529 reprezentantul lui Ferdinand, Ioan Pastor, propunea celor doi frați să-și unească forțele în două direcții: Carol să ocupe Veneția, ceea ce ar însemna o acțiune salutară pentru întreaga creștinătate, pentru că „Senioria” era de vină pentru toate acțiunile turcilor împotriva lui Ferdinand. La rândul său, acesta din urmă trebuia să organizeze o armată puternică în Ungaria, colaborând cu secuii, muntenii și moldovenii pentru a-i alunga pe turci din Balcani și pentru a-l obliga pe sultan să părăsească Grecia³³. Acesta era visul multor umaniști al căror ecou se făcea acum și Ioan Pastor, acela de a extinde dominația Habsburgilor la Dunărea de Jos și la strâmtoarele Mării Negre, pentru a reface vechile posesiuni romane și a înlătura definitiv scindarea Imperiului roman care durase peste 1 000 de ani.

La 20 aprilie 1529 raportul era și mai amănunțit. Ioan Pastor își dădea seama că acțiunea concomitentă pe două fronturi a celor doi frați era de domeniul idealului și tocmai de aceea considera că exista un obiectiv prioritar: apărarea teritoriilor patrimoniale ale Habsburgilor, a Ungariei și a Transilvaniei. Făcea o listă a trupelor și fortărețelor de graniță – din Slovenia până în Bulgaria – și cerea o intervenție militară imediată pentru că Süleyman începuse campania spre Ungaria la 10 mai 1529. La 1 iunie informa, din Zagreb, că sultanul se îndreaptă, prin Adrianopol și Sofia, spre Belgrad și că dorea să stabilească o *pace de durată cu Ungaria*, unde îl voia rege pe Zápolya, care era sprijinit în Croația de trupe „secrete”, dar și de persoane influente, cum era episcopul Simion Erdödy ce citise în biserica Sfântul Marcu din Zagreb „manifestul” lui Zápolya adresat întregii țări și mărturisise public că preferă să poarte turban decât să asculte de un principe german³⁴.

Mulțumit de cursul evenimentelor Zápolya se grăbea să îl întâmpine pe sultan chiar la Mohács. Aici presta și jurământul de fidelitate, al cărui semn exterior a fost predarea inelului cu diamant al lui Matia Corvin³⁵. Întreaga sa acțiune dorise să marcheze cu precizie locul pe care și-l rezerva lui însuși și regatului Ungariei în raporturile cu Înalta Poartă. Întâmpinarea sultanului pe locul unde în 1526 o înfrângere se transformase pentru unguri în dezastru național și înmânarea inelului lui Matia Corvin, rege care, timp de trei decenii, reprezentase pentru turci un obstacol de netrecut la Dunăre, era o modalitate clară de a exprima supunerea necondiționată pe care Zápolya o oferea sultanului în schimbul tronului Ungariei, de unde fusese alungat Ferdinand.

³³ J. Žontar, *op.cit.*, p. 197.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ A. Endrey, *Hungarian history from 1301 to 1686*, Melbourne, 1980, p. 75.

Ferdinand de Austria percepușe la fel de acut pericolul unei acțiuni otomane în Europa centrală. În acest scop desfășurase din 1526 o activitate diplomatică intensă pentru a obține sprijin militar sau pentru a evita confruntarea. Schimbului disperat de scrisori în care îl ruga pe împărat să intervină cu o armată puternică în zonă, i-au urmat tatonările proprii.

Primele direcții spre care s-au îndreptat ambasadele arhiducelui au fost Polonia și Țările Române, principalele puncte de sprijin în cazul unei campanii otomane.

Între 26 decembrie 1527 și 11 ianuarie 1528 Siegmund von Herberstein călătorea în Polonia, de la Olmutz spre Piotrkov, pentru a prezenta Seimului scrisorile lui Ferdinand de Austria³⁶. Sigismund I deși reticent în privința lui Zápolya nu se angaja în nici un fel într-o acțiune armată împotriva voievodului Transilvaniei, care implica și o înfruntare cu turcii. Tot Siegmund von Herberstein reprezentase interesele lui Ferdinand, împreună cu Leonhard von Nogarola, în 1525-1526, în Rusia la marele cneaz, Vasile al III-lea. Herberstein se întorcea de la Vasile al III-lea cu proiectul împărțirii Poloniei între Imperiul german și Rusia, care nu dorea să obțină decât Lituania³⁷. Este adevărat că, dacă regăsim în germene o idee care avea să obsedeze sute de ani noul imperiu ce se crea în răsărit, în epocă Habsburgii nu au dat nici o atenție acestui plan. De altfel, în aceeași perioadă, planul de împărțire a posesiunilor patrimoniale ale Casei de Austria, propus de Ioan Frangepani, nobil bosniac ce negocia la Constantinopol pacea între Francisc I și otomani era periculos și mai de actualitate pentru Habsburgi decât o expansiune în est; Frangepani propunea ca Stiria și Carintia să fie preluate de turci, iar posesiunile italiene ale Casei de Austria să revină francezilor³⁸.

Dacă din Polonia Ferdinand nu spera să obțină vreun ajutor militar, Țările Române puteau fi aliate prețioase în lupta cu turcii, atât prin poziția lor strategică cât și prin potențialul militar.

Prima ambasadă sosea în Țara Românească chiar în toamna anului 1526 fără însă ca Radu de la Afumați să se angajeze ferm în conflictul pentru coroana ungară. În februarie 1527 venea în Moldova Laurentius Misschillinger cu o adevărată ambasadă ce se prezenta odată cu preluarea domniei de către Petru Rareș. Laurentius Misschillinger era însoțit de Georg Reicherstorffer³⁹. Rareș iniția și el legături diplomatice cu Ferdinand, trimițând o solie moldoveană, care ajungea în mai 1527 la Breslau (Wroclaw). Interesant este că întreaga cheltuială de transport a acestei solii a fost suportată de Ferdinand⁴⁰, ceea ce arată interesul pe care-l reprezenta o eventuală alianță cu Moldova. De altfel, după 1526 Țările Române

³⁶ *Selbst-Biographie, Siegmunds Freiherren von Herberstein*, în *Fontes Rerum austriacarum, Scriptores*, vol. I, p. 283-285.

³⁷ R. Ciocan, *op.cit.*, p. 17.

³⁸ *Ibidem*, p. 13.

³⁹ A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 1-3, doc. 1-2.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 3, p. 3.

sunt prinse în vârtejul politicii continentale. Raporturile lui Petru Rareș cu Süleyman I nu pot fi înțelese decât în contextul acțiunii otomane în Europa centrală și de sud-est, în confruntarea directă cu Habsburgii. Moldova putea fi un element important în sistemul alianțelor antiotomane de aceea sultanul s-a mulțumit să supravegheze acțiunile lui Petru Rareș (până în 1538), iar Ferdinand s-a străduit să-l atragă de partea sa⁴¹. Chiar Petru Rareș a înțeles de la început miza acestui joc și s-a mulțumit să trateze cu Habsburgii (de la început el s-a adresat împăratului, Ferdinand era considerat doar un intermediar), neomițând, însă, să informeze pe sultan despre evenimentele din Ungaria și Transilvania. În același joc dublu s-a înscris atitudinea față de Zápolya, căruia îi promitea în 1529 ajutor militar pentru a-și recupera posesiunile, dar nu pregeta să-și reia pe cont propriu, prin campania împotriva Habsburgilor din același an, 1529, cetățile ce-i aparțineau în Transilvania, neașteptând ca acestea să-i fie acordate de Zápolya. De aceea se comporta în Transilvania ca un cuceritor, nu ca un aliat al vreuncea din tabere.

În ceea ce-l privește pe Radu de la Afumați, atitudinea sa față de Zápolya a fost la început de expectativă, iar din 1528⁴² fățiș binevoitoare, având în vedere și vechile relații de prietenie ce-i legau. După ce Zápolya, prin tratatul încheiat cu turcii și întreg ceremonialul de supunere prestat la Mohács în 1529, se vădea a deveni un pericol în centrul Europei, Radu a oscilat către Habsburgi, fapt ce i-a atras și ostilitatea boierilor și a dus la sfârșitul său tragic.

Campania otomană din 1529, nu a întâmpinat practic nici o rezistență până în câmpia din fața zidurilor Vienei. Supunerea lui Zápolya transformase Ungaria într-o bază de acțiune a trupelor otomane, care se aflau prima dată în inima posesiunilor patrimoniale ale Casei de Austria. La 21 septembrie 1529 cavaleria ușoară se desfășura în fața Vienei, sultanul însuși își instala cortul, înspăimântând și uimind pe locuitori prin fastul taberei sale și numărul mare al trupelor și al mașinilor de război.

După asediul Budei care durase câteva zile, pentru că acolo garnizoana lăsată de Ferdinand se predase fără luptă, sultanul se aștepta la un rezultat similar la Viena. Pe 27 septembrie începea atacul, dar garnizoana orașului formată din 20 000 de infanteriști și 2 000 de călăreți, adunați din Spania, Austria, Boemia și Moravia, rezista eroic timp de 24 de zile. Eficiența artileriei vieneze care decima rândurile asediatorilor și apropierea iernii îl făcea pe Süleyman să ridice atacul la 16 octombrie 1529. Se întorcea spre Buda, devastând nu numai Stiria, ci și teritoriile ungare ce aparțineau „inamicului”, luând 50 000 de prizonieri unguri⁴³. Rezultatul acestei campanii nu a fost cel scontat de sultan, dar a lăsat în urmă

⁴¹ T. Gemil, *Les relations de la Moldavie avec la Porte ottomane pendant la premier règne de Petru Rareș (1527-1538)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 2/1978, p. 295-296.

⁴² Documente „Hurmuzaki”, vol. XV, p. 302-303.

⁴³ Coeckelberghe de Dutzele, *Histoire de l'Empire d'Autriche depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Vienne, 1847-1851, vol. V, p. 67.

convingerea că turcii pot oricând reveni ca stăpâni ai Ungariei și pot ajunge fără a întâmpina dificultăți până la Viena.

Din această cauză, anii care urmează sunt ani cu o activitate diplomatică vie, susținută și de acțiuni de spionaj și de interceptare a informațiilor. Este perioada în care Habsburgii se vor strădui să obțină prin tratative ceea ce era sigur că nu pot realiza prin forța armelor.

Prin agenții secrete Ferdinand încercase încă din 1527-1529 să-l izoleze diplomatic de Zápolya. Solii trimiși de voievodul Transilvaniei în afara țării urmau a fi interceptați, dar aceste acțiuni nu-i împiedicaseră pe reprezentanții lui Zápolya să ajungă nici la Veneția, nici în fața Dietei de la Regensburg (în primăvara anului 1528) și nici în Franța.

În anul 1530 se părea că jocurile de culise dăduseră greș și Ferdinand căuta să-și asigure prin tratative diplomatice menținerea posesiunilor care-i mai rămăseseră în Ungaria. Prin mijlocirea regelui Poloniei, implicat din 1527 într-o tentativă de pacificare a Ungariei și a ducelui Georg von Sachsen, se hotărâ la 10 noiembrie 1530 încheierea unui armistițiu pe 1 an între Ferdinand și Zápolya cu următoarele prevederi⁴⁴:

- data începerii armistițiului era 13 decembrie;
- ambele părți urmau să trimită soli la sultan pentru a confirma și prelungi pe cât posibil acest armistițiu;
- solii lui Ioan Zápolya urmau a-i însoți pe cei ai lui Ferdinand pentru a confirma dorința ambilor principii de a încheia pacea și alianța cu sultanul;
- se împărțeau zonele de influență ale celor doi prin menținerea „status-quo”-ului din 1526;
- partizanii celor doi principii nu vor avea de suferit nici un fel de impilări și vor avea liberă trecere în întreg regatul;
- toți locuitorii se vor bucura de drepturile lor de proprietate indiferent de simpatiile politice manifestate;
- impozitele urmau a se colecta de către fiecare principe în teritoriile deținute.

Prevederile acestui armistițiu nu intrau însă în vigoare. În ianuarie 1531, Ferdinand, încercând, prin armata condusă de generalul Wilhelm von Rogendorf, să recupereze Buda, reîncepea ostilitățile. Încercarea eșuând, la 17 ianuarie 1531 începeau noi negocieri între Rogendorf și același nelipsit Ieronim Laski, devenit „palatinus syradiensis, capitaneus et consiliarius ac waywoda Transilvanus”. Armistițiul încheiat pe 3 luni, de la data de 31 ianuarie 1531, aducea un punct nou privind problemele juridice ce le nășteau împărțirea Ungariei. Orice cauze de moștenire sau posesiune de pământ aflate în judecată urmau a fi suspendate până la încheierea păcii, pentru ca rezoluțiile să nu fie cauza unei ruperi a armistițiului⁴⁵.

⁴⁴ R. Goos, *op.cit.*, p. 7-10.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 14-16.

Pentru a prelungi acest armistițiu pe un an era nevoie de așezământul Porții, de aceea Laski era trimis la Constantinopol să negocieze condițiile viitorului tratat. Ca o angajare fermă a celor doi principii că vor respecta încetarea ostilităților erau cedate în gaj regelui Poloniei patru cetăți. Zápolya ceda Agria (Erlau, Eger) și Kesmark, iar Ferdinand Esztérgom și Viségradul de Jos (în apropierea fortăreței Viségrad, aflată pe o colină ce domina Dunărea). Rogendorf obținea de la ambii regi să trimită un emisar care să controleze activitatea lui Laski la Poartă. Acesta era Ferdinand Kyros, comandantul trupelor spaniole ce urma a avea întrevederi cu Ibrahim-pașa și Aloisio (Ludovico) Gritti, ce deținea deja titlul de „guvernator al Ungariei”⁴⁶ (decembrie 1530).

La 1 aprilie 1531 Laski se întorcea de la Constantinopol și-l întâlnea pe Rogendorf la Mediaș unde îi aducea la cunoștință aprobarea sultanului pentru armistițiu pe 1 an între Zápolya și Ferdinand și în plus promisiunea că însuși Süleyman va respecta acest armistițiu. Data de la care intra în vigoare era 22 aprilie 1531 și dura până la 1 mai 1532. Textul ratificat la 17 mai 1531⁴⁷ relua punctele armistițiilor anterioare, cu următoarele precizări:

- orice activitate comercială se va desfășura nestingherit pe apă sau pe uscat, cu plata taxelor obișnuite;
- justiția își va urma cursul, conform legii nimeni nu va fi pedepsit pe nedrept, dar vinovații vor răspunde pentru faptele lor;
- locuitorii uneia din zonele de influență nu pot trece și nu *trebuie* să fie primiți de partea adversă;
- regele Poloniei urma să accepte în gaj cele 4 cetăți.

Încetarea ostilităților și împărțirea zonelor de influență în 1531 nu a avut deloc rolul de a opri confruntarea pentru Ungaria și Transilvania. Lupta diplomatică dusă de Ferdinand viza nu doar un armistițiu cu Zápolya ci încheierea păcii cu turcii și recunoașterea de către aceștia a drepturilor sale „legitime” la tronul Ungariei.

Tocmai aceste pretenții legitime turcii nu voiau să le recunoască sub nici un pretext. Poziția lor fusese clar exprimată de nenumărate ori de la începerea ostilităților între Zápolya și Ferdinand de Austria. La 9 noiembrie 1528 Süleyman înmâna celor doi soli ai lui Ferdinand (Johann Háboardancz și Sigismund Weichselberger) un răspuns clar la propunerile de pace ale arhiducelui: Ferdinand trebuia să retrocedeze Buda și să încheie pace cu „voievodul Transilvaniei” (Zápolya)⁴⁸. La 23 iulie 1529 bunăvoința sultanului față de Zápolya crescuse considerabil în urma actului de închinare de la Mohács și de aceea îl numea

⁴⁶ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 19-24.

⁴⁸ Ernst Dieter Petritsch, *Regesten des osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, Band 1, 1480-1574, Wien, 1991, p. 23.

„regele Ungariei” și îl asigura că armata otomană nu va provoca pagube în teritoriile sale pe durata campaniei spre Viena⁴⁹. Scrisorile din 17 noiembrie 1529 și 6 martie 1531 ale lui Ibrahim-pașa, către Ferdinand de Austria și către generalul acestuia Wilhelm von Rogendorf, sunt pe deplin edificatoare asupra atitudinii Imperiului otoman față de Ungaria. Revine ca un leit-motiv obsesiv ideea că Ungaria este a sultanului și i-a fost încredințată spre guvernare lui Zápolya și orice tratative privind această țară nu se pot duce decât cu sultanul. Pacea nu este posibilă decât dacă se renunță la *orice* pretenție asupra Ungariei⁵⁰.

La 4 iulie 1531 sultanul se adresa direct lui Carol al V-lea, numit simplu „rege al Spaniei”, pentru a stopa orice nouă revendicare în Ungaria sau Transilvania din partea prospăt alesului „rege al romanilor” – Ferdinand de Austria. „Această țară a fost cucerită <de el> și de aceea Ferdinand reclamă degeaba drepturile sale de moștenire”. A acceptat să încheie pace cu Ferdinand – continua sultanul – la insistențele acestuia, după ce s-a dovedit în repetate rânduri că armatele austriece sunt incapabile să recucerească teritoriile cerute de Ferdinand⁵¹.

Reacția atât de categorică a sultanului era determinată de soliile de pace trimise cu prea multă insistență (după părerea turcilor) de către Ferdinand de Austria.

Prima ambasadă la Poartă o trimisese Ferdinand de Austria încă din 1528, când solii săi, Ioan Hábordancz și Sigismund Weichselberger, lipsiți de tact, reușeau să-l înfurie atât de tare pe Ibrahim-pașa, prin cererea lor de a se restitui lui Ferdinand cetățile ungare de la Dunăre, încât acesta porunea să fie înțemnițați 9 luni, reprezentanții lui Ferdinand temându-se zi de zi pentru viața lor. Ulterior (1530) Ibrahim-pașa avea să justifice antipatia sa față de Hábordancz prin acuza adusă acestuia că ar fi încercat să-l asasineze pe Zápolya în timpul unei misiuni diplomatice încredințate tot de Ferdinand⁵².

Oricum, solii se întorceau din Imperiul otoman cu convingerea că sultanul nu dorea pace. La aceasta contribuia mesajul trimis în limba turcă, pe care Ferdinand se străduise tot anul 1529 să îl poată traduce. Când în sfârșit găsisese un prizonier turc care să știe și limba germană, intențiile războinice ale sultanului nu mai erau un secret, singurul lucru ce-i mai rămânea de făcut era să se refugieze din Viena la Praga, pentru a se îndepărta de teatrul de luptă.

La 28 ianuarie 1530 Ferdinand de Austria scria împăratului că este de acord cu sfatul dat de acesta de a încheia pace cu Zápolya și armistițiu cu otomanii, dar așteaptă hotărârea principilor creștini de a porni sau nu la cruciadă. Amintea că resursele sale fiind reduse nu putea porni război, nici trata pacea fără ajutorul împăratului. Aștepta răspunsul pașei din Bosnia, care trebuia să elibereze salv-

⁴⁹ *Ibidem*, p. 24.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 25-26.

⁵¹ *Ibidem*, p. 27.

⁵² *Urkunden und Aktenstücke ...* (anul 1530), p. 76.

conductul pentru noua ambasadă ce intenționa să o trimită la Poartă (acest salv-conduct nu sosea decât la sfârșitul primăverii anului 1530). Considera că dacă papa și principii nu ar acorda ajutorul cerut, el avea *scuza* de a fi încheiat un armistițiu cu otmanii, dar nu era sigur că sultanul dorea armistițiul⁵³. În ceea ce privea situația din Italia, Ferdinand refuza să-i dea lui Carol vreun ajutor militar, deoarece se aștepta ca oricând turcii să revină cu o forță minimă de 40 000 – 50 000 de oameni, măcar pentru a prăda teritoriile de graniță.

La 27 mai 1530 Ferdinand înmâna la Innsbruck instrucțiunile scrise în limba latină și limba germană pentru noua ambasadă ce urma să trateze armistițiul și o posibilă pace cu turcii. Solii erau de această dată Joseph von Lamberg și Nicolaus Jurischitsch (Jurișič). Aceștia erau instruiți să păstreze în fața sultanului un ton protocolar, dar ferm, prin care să amintească clar despre dârnia de pace a arhiducelui și a împăratului. Solii urmau să prezinte scuze pentru întârzierea ambasadei ce fusese ținută pe loc de așteptarea salv-conductului pe care trebuia să-l elibereze pașa din Bosnia. Cei doi oratori mai erau însărcinați să amintească despre atașamentul ce-l are împăratul pentru cauza lui Ferdinand, considerând apărarea Ungariei drept o sarcină a întregii creștinătăți, deci, dacă sultanul ar dori o confruntare armată, acum, când pacea în Italia se încheiase, era foarte igur că toți principii creștini vor porni în apărarea lui Ferdinand⁵⁴. Pentru ca acest mesaj să nu sune ca o amenințare, ci mai degrabă ca un avertisment, urmau propunerile de pace, considerate de Ferdinand foarte avantajoase pentru turci. După ce s-ar fi amintit că Zápolya uzurpa „dreptul de moștenire uman și divin” al arhiducelui, urma a se arăta că a-l sprijini pe „contele Ioan” era o mare greșeală din partea celor „care iubesc dreptatea și se tem de ea”, pentru că dacă Zápolya încălca cu atâta ușurință drepturile „intangibile și de netădăgăduit” cu siguranță că nu va respecta nici una din promisiunile făcute sultanului⁵⁵.

Forța imensă pusă în mișcare de creștinătate (flotă, infanterie, cavalerie și artilerie) ar fi putut fi oprită dacă sultanul ar fi dorit să trateze un armistițiu, nu de pe poziții de forță, ci ca între egali. Se cerea ambasadorilor să capteze bunăvoința sultanului pentru a trata acest armistițiu *fără angajarea plății vreunei sume de bani*.⁵⁶ Dacă, însă, „vorbele nu ar fi suficiente” să înceapă a oferi bani după cum urma: lui Ibrahim-pașa, cel mai important personaj din Imperiu, după sultan, pentru a le pleda cu bunăvoință cauza în fața Padișahului Lumii, să i se ofere daruri bogate la care să adauge promisiunea unei pensii anuale, pe care o puteau urca de la 6 000 la 10 000 de florini ungurești. Dacă nici banii nu erau suficienți solii trebuiau să afle prin ce mod ar putea fi adus marele vizir de partea arhiducelui. Altor înalți demnitari li se puteau da de asemenea daruri și sume între

⁵³ *Ibidem*, p. 60-68.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 21-22.

1 000 – 2 000 florini⁵⁷. În sfârșit, dacă nu se putea altfel, să ofere pentru recunoașterea drepturilor sale în Ungaria, pentru un armistițiu mai lung (eventual pe 10 ani), o sumă de la 20 000 până la 100 000 de ducați anual. De fapt, Ferdinand se oferea să devină tributar Porții, în dorința sa de a obține cu orice preț „Coroana Sfântului Ștefan”. Era un act politic cu implicații majore pentru echilibrul de forțe, dacă ne gândim la viitorul lumii europene și la consecințele ce ar fi decurs, după 1558, prin alegerea lui Ferdinand de Austria, ca împărat. Acesta în calitate de „rege al romanilor” (din 1530) și viitor împărat s-ar fi declarat vasal Porții. Din fericire trufia și siguranța de sine l-au făcut pe sultan să respingă propunerile de armistițiu formulate.

Cum a fost primită această ambasadă aflăm din raportul amănunțit întocmit la 22 decembrie 1530 de Joseph von Lamberg și Nicolaus Jurischitsch, reveniți de la Constantinopol.

La 17 octombrie cei doi soli se apropiaseră de zidurile capitalei Imperiului otoman. Aici au fost întâmpinați de demnitari turci, care, împreună cu un corp de gardă de 50 de călăreți, i-au condus în interiorul orașului, unde îi aștepta o primă dovadă de ostilitate. Sub pretext că nu sunt înțeleși au fost închiși timp de două zile⁵⁸. Cutumele primirii solilor cereau ca oricărei ambasade să i se alăture pe teritoriul otoman tâlmaciul sau dragomanul Porții care cunoștea, de regulă, chiar limba solilor. După cele două zile de așteptare încordată au fost eliberați și au cerut insistent să-l vadă pe Ibrahim-pașa. Audiența le era acordată trimișilor imperiali 8 zile mai târziu, la 25 octombrie. Din nou intervenea dificultatea de a fi înțeleși; până la urmă era adus un croat, pentru ca Jurschitsch să prezinte mesajul „în limba glagolică care este croată”⁵⁹. La expunerea scrisorii și la cererea de a fi ascultați cu bunăvoință de Ibrahim-pașa acesta începea cu multă duritate un interogatoriu total lipsit de orice sollicitudine. Îi întreba, în primul rând, unde se afla Ferd'nand (numit cu obstinație de marele vizir numai cu numele de botez) și dacă Carol (numit de același personaj doar „regele spaniolilor”) se află împreună cu el. La răspunsul solilor că ei reprezintă o misiune comună a celor doi frați, Ibrahim-pașa voia să știe precis ce împuternicire au de la Carol Quintul. Cum oratorii nu au dat decât un răspuns evaziv, marele vizir continua rechizitoriul, dorind să știe dacă între Franța, papă, Veneția și împărat s-a încheiat pace. La răspunsul pozitiv al solilor, Ibrahim-pașa se lansa în adevărate injurii la adresa principilor creștini. Considera că nu se poate vorbi despre o pace sigură „între rege, Franța, papă și împărat”, pentru că acesta din urmă smulsese prin forță de la papă mari sume de bani și îi subminase autoritatea în fața cardinalilor, iar în cazul regelui Franței acesta fusese adus în situația de „a-și vinde proprii fii” în schimbul libertății sale, iar apoi i se storseseră mari sume de bani pentru a-i răscumpăra⁶⁰.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 20.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 75.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 76.

Este evident cât era de bine informat marele vizir despre jefuirea Romei, prizonieratul lui Francisc I și condițiile păcii de la Cambrai, din 1529.

Discursul lui Ibrahim continua acuzând principii creștini de atrocități „inumane”, la care turcii nu s-au dat niciodată. Considera că dacă Ludovic al Ungariei ar fi căzut viu în mâinile lor, sultanul i-ar fi dat drumul fără să-i ceară răscumpărare sau să-i smulgă vreun pact⁶¹. Cât era de mare generozitatea turcilor avea însă să se vadă în 1541. Ceea ce era interesant pentru solii lui Ferdinand era informația că papa a trimis scrisori la sultan căruia îi cerea ajutor „în nevoia în care se afla”, după cum regele Franței trimisese deja, în același scop, soli.

Regele Ferdinand de Austria era acuzat de același personaj că îi trimisese pe Hárboardancz să-l asasineze pe Zápolya. După atâtea injurii și acuze Ibrahim-pașa conchidea că sultanul se considera înputernicit de „stările” din Ungaria, ca în schimbul tributului anual, să îndeplinească funcția de protector și apărător al țării⁶².

După câteva zile de așteptare, la 31 octombrie, ambasadorii lui Ferdinand erau chemați să li se comunice răspunsul la mesajul lor. Marele vizir considera că din conținutul scrisorii nu a aflat nimic nou și că pretențiile lui Ferdinand nu sunt îndreptățite, mai ales după ce doar bunăvoința sultanului îl făcuse să se retragă din fața Vienei, a cărei „frumusețe” îl impresionase, în timp ce Ferdinand „fugise ascuzându-se la Praga”. La noile justificări ale solilor, ce apărau onoarea arhiducelui, spunând că acesta se retrăsese pentru a organiza rezistența în fața dușmanului, Ibrahim-pașa încheia audiența arțăgos, spunând că dacă vor să fie primiți de sultan să nu mai pomenească de Ungaria. La propunerea de a plăti tributul anual, marele vizir răspundea furios că sultanul *nu-și vinde provinciile* iar „fortăreața celor 7 turnuri” era plină cu aur și argint⁶³.

La 7 noiembrie, într-o ceremonie de curte, erau primiți oratorii lui Ferdinand de către sultan. De față se aflau „trei pașale, doi dregători mai în vârstă și trei viziri”. La 9 noiembrie li se aducea la cunoștință răspunsul sultanului. După ce solii fuseseră întrebați cum s-au simțit la Constantinopol și cei doi răspunseseră că nu se așteptaseră să fie atât de bine tratați (după primirea ce li se făcuse, am adăuga noi), li se aducea la cunoștință, în fraze cu multe înflorituri, că scrisoarea lui Ferdinand era mai degrabă o sfidare decât o cerere de pace. La încercarea de a se discuta alte probleme decât cele legate de Ungaria, ambasadorii răspundeau că nu aveau mandat pentru alte negocieri și că este mai bine să se încheie o pace trainică decât ca Ungaria „să devină cimitirul creștinilor și al turcilor”⁶⁴. Răspunsul final era negativ. Sultanul nu-l sprijinea pe Zápolya pentru bani, ci „din dorința de dreptate”, dacă Ferdinand dorea pace să renunțe la obținerea Ungariei⁶⁵. Cu acest mesaj reprezentanții imperiali se întorceau la Viena la 14 noiembrie 1530.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 76-77.

⁶³ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 87.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 88.

Am insistat atât de mult asupra tratativelor din 1530 pentru că ele au reprezentat cristalizarea unui „scenariu” ce avea să se repete, cu unele mici modificări de ton, și de o parte și de alta, cel puțin până în 1541.

În ciuda răspunsului clar negativ, la 5 noiembrie 1531 arhiducele trimitea din nou la Constantinopol pe același Ioseph von Lamberg, însoțit de această dată de Leonard von Nogarola. Instrucțiunile erau identice cu cele din 1530, cu precizarea de a se cere măcar recunoașterea statutului de „teritorii patrimoniale” pentru posesiunile actuale ale lui Ferdinand din Ungaria, Slovenia și Croația, precum și uzufructul posesiunilor primite ca dotă și dar de nuntă de regina Maria de Ungaria⁶⁶. Se ofereau din nou aceleași sume pentru pensii anuale către Ibrahim-pașa și marii dregători precum și plata tributului anual de 100 000 de ducati.

Pregătirile de război ale lui Süleyman erau în plină desfășurare așa că noile propuneri de pace nu au avut nici un ecou. În 1532 abia se împlinea anul prescris de armistițiul încheiat între Ferdinand, Zápolya și sultan, la 17 mai 1531, că oastea otomană pornea o nouă mare campanie ce dorea să rezolve, definitiv de această dată, situația din Ungaria și din Europa Centrală, prin cucerirea Vienei.

Ca și altă dată în fața pericolului ce se contura, Ferdinand, pe lângă cererile disperate de ajutor adresate împăratului, a ales și calea luptei diplomatice și a jocurilor de culise. După o încercare eșuată, în primii ani de domnie, de a-l izola diplomatic pe Zápolya, în 1531 Ferdinand relua „războiul agenților secreți”, ce interceptau emisarii lui Zápolya. În anul amintit, 1531, în Savoia era prins fratele lui Aloisio (Lodovico) Gritti, Giorgio, care se întorcea de la Paris⁶⁷. Ferdinand afla cu uimire că Giorgio era gata să coopereze, împărtășindu-i amănunte privind relațiile dintre sultan și regele Franței. Din această cauză arhiducele cerea lui Carol eliberarea lui Giorgio Gritti. Tot în 1531 apărea la curtea imperială din Aachen un călugăr minorit, Fra-Lodovico, din insula Hvar (Dalmația), ce susținea că era înputernicitul „patriarhului grec” din Constantinopol. Lipsit de scrisori de acreditare a fost suspectat că ar putea fi spion și a fost arestat. În urma informațiilor primite de la Roma și Constantinopol se afla despre viața aventuroasă și plină de meandre a proaspătului călugăr, ce era, în cele din urmă, recunoscut, de un prizonier turc aflat la Linz, ca fiind agent secret al sultanului.

De teama unei campanii ce ar viza din nou Viena, Ferdinand accepta în 1531 chiar și mijlocirea lui Ieronim Laski pentru a capta bunăvoința sultanului. Ca urmare a perfectării armistițiului pe 1 an, din 17 mai 1531, Laski venea în Imperiu cu multă îndrăzneală, cerând cu insistență să-l întâlnească pe împărat, singurul căruia putea să-i împărtășească însărcinarea primită de la sultan. Aerul misterios și insistența cu care Laski dorea cu orice chip să ajungă la Carol, ce se afla în Țările de Jos, i-a făcut pe cei doi frați să se îndoiască de bunele sale intenții și să-l bănuiască că ar dori să culeagă informații din Imperiu, pentru sultan.

⁶⁶ *Ibidem*, (anul 1531-1532), p. 5-12.

⁶⁷ K. Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V aus dem Kgl. Archiv und der Bibliothèque de Bourgogne zu Brüssel (1513-1556)*, vol. I, Leipzig, 1844-1846, p. 487-494, 499.

Cu toate acestea Carol îl sfătuia pe Ferdinand să îl țină cât putea de mult la Innsbruck, pentru că Laski era considerat a fi „hombre muy peligroso y vano para comunicarle a secreto cosa njuguna pesada”⁶⁸, dar, pentru a nu-i trezi suspiciuni, să îl folosească în perfectarea alianței matrimoniale la curtea polonă și eventual într-o solie la marele cneaz al Moscovei, pentru a obține pacea cu regele Poloniei.

Habsburgii nu se dezmințeau în ceea ce privea plasa alianțelor matrimoniale, folosite ca modalitate de a asigura politica de expansiune și de securitate a granițelor. La 10 noiembrie 1530, la Poznan, se stabileau condițiile unei viitoare căsătorii între fiica lui Ferdinand, Elisabeta, în vârstă numai de 4 ani, și fiul regelui Poloniei, Sigismund al II-lea, ce împlinise 10 ani. Aceste condiții prevedeau ca la vârsta de 7 ani Elisabeta să fie trimisă „cu tot alaiul cuvenit” în Polonia, moment în care se va lua verbal și angajamentul de căsătorie. Dota prințesei era de 100 000 „de galbeni ungurești”, din care 1/3 soseau în Polonia cu viitoarea mireasă, iar 2/3 urmau a se plăti după consumarea căsătoriei⁶⁹. De altfel în 1532 se primea încuviințarea papei pentru această căsătorie, ce se celebra abia în 1543, când tinerii miri aveau vârsta potrivită pentru căsătorie⁷⁰.

Ca și în alte ocazii această alianță matrimonială și mai ales logodna prelungită timp de 13 ani i-a asigurat lui Ferdinand de Austria siguranța neutralității Poloniei în confruntarea atât de înverșunată pentru stăpânirea Ungariei, complicată prin imixtiunea Imperiului otoman.

În același mod Carol Quintul rezolvase problema concurenței portughezo-spaniole pentru colonii. O primă căsătorie între regele Manuel și sora împăratului, Eleonora, eșuase prin moartea regelui Portugaliei. De altfel, tânăra văduvă, Eleonora de Portugalia, era căsătorită cu regele Franței Francisc I, după pacea de la Cambrai (1529). Planurile matrimoniale în Peninsula Iberică nu au fost însă abandonate și succesorul lui Manuel, Juao al III-lea, se căsătorea cu sora mai mică a împăratului, infanta Catarina. În felul acesta divergențele născute în sfera de interes a coloniilor chiar dacă nu se aplanau definitiv erau mult diminuate. Mai ales că alianța matrimonială fusese folosită pentru a se perfecta și alianța politică și militară împotriva pericolului comun, Imperiul otoman, pericol adus ca argument de împărat de fiecare dată când dorea ajutorul principilor creștini.

Tocmai din această cauză în anul 1532 când, în urma uneltirilor lui Laski, Imperiul era amenințat deopotrivă din est și din Occident, Carol primea cu îngrijorare știrile ambasadorului său la curtea Portugaliei, Lope Hurtado de Medoça. Acesta fusese trimis să ceară regelui Juao al III-lea un ajutor în bani, de 100 000 de ducăți, pentru apropiata cruciadă ce se pregătea pentru apărarea Vienei. Spre marea sa nemulțumire în vara anului 1532, Hurtado găsea la Lisabona pe

⁶⁸ H. Kellenbenz, *op.cit.*, p. 128.

⁶⁹ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et magni Ducatus Lituaniae, in quo pacta, foedera, tractatus pacis, mutuae amicitiae, subsidiorum, commerciorum exhibentur*, Vilnae, 1758, p. 185-187.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 190-191, 195.

emisarii lui Zápolya, care veneau dintr-o misiune abia încheiată la Paris și care doreau atragerea Portugaliei în alianță antihabsburgică inițiată de Franța. Încă de la sfârșitul anului 1531 Laski reușise atât de bine să grupeze în jurul său toate forțele ostile lui Carol, inclusiv pe principii protestanți din Imperiu, încât Hurtado îl avertiza pe împărat că trebuie să aibă în vedere „un pericol mai mare decât cel al turcilor”⁷¹.

De altfel faptul că Ferdinand îl obligase pe Laski să rămână la Innsbruck și apoi îi permisesese să călătorească numai până la Augsburg stârnise marea nemulțumire a diplomatului polon, care, după ce luase legătura cu toți dușmanii împăratului și intrase în conflict cu Fuggerii, ce refuzaseră să-i plătească sumele datorate lui Zápolya pentru concesiunile miniere, părăsea Imperiul, scriind împăratului, plin de reproș, că era nevoit să plece spre Polonia, pentru că fusese împiedicat de Ferdinand să ajungă până la curtea imperială.

În momentul în care pericolul otoman era iminent (informațiile ce soseau de la Constantinopol arătau că sultanul pleca în primăvara anului 1532 cu o mare armată, ce pornea pe două coloane spre Dunăre) cercul ostilității împotriva Habsburgilor se strângea chiar în inima Europei.

Ieronim Laski sosea la Paris, unde, cu știri parte adevărate, parte voit exagerate, încerca să-l convingă pe Francisc I să pornească o nouă campanie împotriva lui Carol Quintul. Obținea și angajamentul principilor protestanți, care își trimiteau emisarii împreună cu Laski la curtea Franței, pentru a confirma dorința acestora de a lupta împotriva împăratului. De la Paris sosea la Lisabona, secretarul voievodului <Zápolya> Andrea Corsin”, după cum informa Hurtado. Cererile formulate de Zápolya către Juao al III lea, prin Corsin, erau tentante și am asadorul imperial se temea că tratativele începute de el însuși, în numele lui Carol, av au sa eșueze. Laski și Andrea Corsin propuneau regelui Portugaliei să încheie un tratat cu Poarta privind posesiunile portugheze din Oceanul Indian, precum și o alianță matrimonială între Zápolya și sora lui Don Juao de Labrid, dublă de căsătoria moștenitorului tronului Poloniei, Sigismund August, cu infanta Maria, sora regelui Portugaliei. Ultima căsătorie era propusă în condiții foarte interesante, infanta Maria urma să primească o dotă foarte mică, pe care Zápolya se angaja să o completeze prin cedarea exploatării minelor de cupru din „Ungaria de Sus”, ce erau concesionate, de altfel la acea dată, Fuggerilor. Era urmărită de Zápolya, înlăturarea bancherilor germani, dar el cerea și alte avantaje economice importante, pentru oferta sa „generoasă” de a completa dota infantei. Plata concesionării exploatării cuprului avea să se facă în *natură*, prin *mirodenii*⁷². Zápolya intenționând să introducă Transilvania și Ungaria în circuitul *comerțului european cu mirodenii*.

⁷¹ H. Kellenbenz, *op.cit.*, p. 131.

⁷² *Ibidem*, p. 132

Acest proiect de alianță matrimonială fusese pus la punct de ambasadorul Franței, Rincon, care, la cererea lui Laski, căuta să atragă Portugalia, alături de Franța, în lupta împotriva Habsburgilor. Se cerea stoparea planurilor de expansiune ale Casei de Austria care, spuneau Laski și Andrea Corsin, voia să impună lui Zápolya un tratat care să asigure pe viitor Habsburgilor posesiunea Ungariei.

În condițiile în care același Laski venise și cu propuneri de pace din partea marelui vizir Ibrahim-pașa față de principii creștini, care nu l-ar sprijini pe Carol, împărăteasa Isabella de Portugalia era și ea îngrijorată și considera că ajutorul regelui Portugaliei, fratele său, era „acum indispensabil pentru apărarea creștinătății”⁷³.

Când în luna septembrie 1532 Juao al III-lea acorda ajutorul bănesc mult așteptat (100 000 ducați), Hurtado considera, pe drept cuvânt, că a fost salvată cauza creștinătății. Însuși împăratul, temându-se de posibilele consecințe ale unei acțiuni concentrate a forțelor ostile, ce ar încuraja și avantaja atacul început de otomani, se hotăra să pornească el însuși, pentru prima și ultima oară în lunga sa domnie, spre Austria. Se aduna ca niciodată, cu multă promptitudine, o mare armată creștină, care răspundea fără prea mare întârziere chemării la cruciadă a papei Clement al VII-lea, chemare ce fusese urmată de hotărârea Dietei imperiale, întrunită la Regensburg, de a vota subsidii pentru lupta antiotomană.

Deși armata imperială se pregătea să apere Viena, trupele otomane au fost oprite cu totul pe neașteptate de rezistența înverșunată a garnizoanei de la Kőszeg (Güns). Aflând de prezența împăratului în Austria și de amplele pregătiri de apărare întreprinse, sultanul hotăra, în luna octombrie, retragerea trupelor, provocând însă o diversiune care să-i asigure întoarcerea în siguranță spre Ungaria și Bosnia. Kasan-Aga primea ordin să treacă Leitha și să înfrunte cu cei 12 000 de călăreți ai săi armata masată în jurul Vienei. Campania și numărul efectivelor adunate aici erau redade de relatarea lui Marco Contarini, ambasador venețian la curtea lui Carol Quintul între anii 1532-1536, care observa pe drept cuvânt că toți principii creștini, în frunte cu papa, trimiseră bani sau oameni, de aceea „întreaga armată a fost *considerată cea mai frumoasă* dintre cele pe care le adunaseră creștinii în ultimii 300 de ani”⁷⁴.

Micul corp de oaste al lui Kasan-Aga și al lui Mihail-Oglu, ce încerca să ocupe poziții pe muntele Semmering, era distrus în întregime la 19 septembrie. Ariergarda condusă de Ibrahim-pașa era urmărită de detașamente austriece, ce au provocat mari pagube turcilor, ce pieteau 15 000 de oameni până în momentul în care ajungeau pe malurile Dravei și Savei.

⁷³ *Ibidem*, p. 133.

⁷⁴ J. Fiedler, *Relationem venetinischer Botschafter über Deutschland und Österreich im XVI. Jh.*, (estrato dalla *Relatione de M. Marc, Anto, Contarini, cavallier ritornato dalla legatione appresso Carlo V^o, l'anno 1536*), în *Fontes rerum austriacarum, Diplomataria*, vol. XXX, Wien, 1870, p. 5-6.

Trupele imperiale, la rândul lor, se retrăgeau în luna octombrie, având în vedere apropierea iernii și faptul că solda le fusese plătită doar pe 6 luni. Împăratul însuși părăsea Austria.

După această victorie Carol încerca să exploateze succesul din 1532 în folosul său. În anul 1532 flota amiralului Andrea Doria debarcase pe coastele Moreei. Împăratul nu renunța la planul său inițial: apărarea hegemoniei europene a Habsburgilor în Mediterană. Erau cucerite orașele Coron și Patras, fortăreața și istmul Corint⁷⁵. Prezența flotei imperiale în Moreea a pus capăt oricărei încercări a lui Süleyman de a mai reveni în Ungaria și Austria, temându-se de o posibilă răscoală a grecilor și a celorlalte populații supuse din Balcani.

Sultanul accepta chiar încheierea unui armistițiu pe 1 an cu Ferdinand, cu condiția evacuării cetăților cucerite de Doria. Cum împăratul nu se grăbea să ratifice un asemenea armistițiu, tratativele târăgănu. Evacuarea celor două fortărețe a fost legată de Carol exclusiv de clauza recunoașterii „drepturilor legitime” ale lui Ferdinand în întreaga Ungarie.

În cele din urmă revolta garnizoanei spaniole din Coron (neplătită la timp) ușura turcilor reluarea pozițiilor pierdute (la 2 aprilie 1534).

În aceste condiții, în decembrie 1532 erau trimiși primii ambasadori ai lui Ferdinand pentru a trata, spera el, *pacea* cu turcii și recunoașterea drepturilor sale „legitime” în Ungaria. Primii soli au fost Girolando Veranzio și Geronimo Zara. În 1533 rămânea să trateze clauzele armistițiului Geronimo Zara, căruia i se alătura Cornelius Scepperus (Scepper).

La 28 februarie 1533 Geronimo Zara anunța încheierea păcii (de fapt armistițiu) cu turcii „pe mare și pe uscat”, informa că sultanul a poruncit ca nimeni „sub pedeapsa cu moartea să nu îndrăznească a lovi sau a atinge locurile sau supușii sus-numitei maiestăți catolice și imperiale”. Era clar că sultanul înțelesese să trateze cu Carol al V-lea, nu cu fratele acestuia, condițiile de pace. Pentru a-și mai ca bunăvoința față de armatele creștine sultanul retrăgea în porturile Constantinopolului și Galipoli „cele 100 de galere perfect echipate”⁷⁶.

La rândul său, Ferdinand, mulțumit de rezultatul tratativelor, deși în realitate nu obținuse decât o recunoaștere a situației existente, anunța „pe toți supușii săi din Ungaria” că a încheiat pace cu „împăratul turcilor” și cerea ca această pace să fie respectată⁷⁷. Acțiunea conjugată a celor 2 soli a adus succesul tratativelor, succes datorat însă și poziției lui Scepper în Imperiu. În calitate de consilier și de secretar al lui Carol al V-lea el a fost considerat de înalții demnitari otomani ca emisar al împăratului, deși el nu prezentase decât scrisori de acreditare din partea lui Ferdinand. Împăratul s-a ferit să se angajeze deschis în tratative de pace cu turcii, mulțumindu-se să-l sprijine pe Ferdinand.

⁷⁵ Arhivele Statului București, *Microfilme Austria, Fond „Turcica”* R. 338, c.4, 5-6, 12.

⁷⁶ *Ibidem*, c. 5-6.

⁷⁷ *Ibidem*, c. 22-23.

Ceea ce obținea Ferdinand din 1533, datorită abilității diplomatice a ambadorului Cornelius Scepper, era de fapt consfințirea unui nou echilibru de forțe la Dunărea de Jos, o împărțire a sferelor de influență otomană și habsburgică, linia de demarcație impusă de turci fiind Ungaria. Habsburgii au încercat însă să își extindă influența în Țara Românească și Moldova, care constituiau entități politice de sine stătătoare, ce dispuneau de forțe militare suficiente, care, unite unei eventuale campanii imperiale, să hotărască în favoarea Habsburgilor destinul spațiului sud-est european.

Pentru acest lucru Ferdinand era gata la cele mai mari compromisuri politice pentru a capta bunăvoința sultanului și a-i adormi suspiciunile. Accepta să renunțe pe moment la stăpânirea întregii Ungarii, cerea doar recunoașterea posesiunilor de moment, între care amintea cu multă insistență cetățile săsești din Transilvania, mai ales Sibiul, ce avea să devină un cap de pod al expansiunii Habsburgilor în sud-estul Europei⁷⁸. Nu se dădea înapoi să folosească formulele de cancelarie ce desemnau clar în lumea europeană raportul de vasalitate. În scrisoarea din 4 aprilie 1533 adresată lui Ibrahim-pașa numea pe Süleyman „*potentissimó Imperatore de Turchi padre nostro charissimo, signore nostro*”⁷⁹. La 5 octombrie 1533 Ferdinand scria aceluiasi Ibrahim-pașa că acceptă condițiile de pace (de fapt turcii acceptaseră doar un armistițiu) pe care el le va face cunoscute papei și „sfintei sale Majestăți catolice și imperiale, fratele și domnul nostru prea iubit” pentru a fi respectate de toți cu strictețe, în scopul ca întreaga creștinătate să trăiască în „bună vecinătate cu lumea turcă”⁸⁰. În tot acest interval, aprilie-octombrie 1533, Ferdinand de Austria se adresase sultanului cu titlul de *împărat*, ceea ce era o recunoaștere a stăpânirii exercitate de acesta în fostul Imperiu bizantin. Această recunoaștere venea pe fundalul unei respingeri totale a oricăror drepturi imperiale pentru Casa de Austria de însuși Süleyman. Acesta am arătat, deja, că numea cu obstinație, în 1530, pe Carol „regele spaniolilor” iar pe arhiduce și mai simplu „Ferdinand”. În 1530 Ibrahim-pașa afirma, fără nici o șovăială că străvechea coroană a cezarilor romani era deținută doar de stăpânul său sultanul.

Toate acestea făceau și mai importantă formula adoptată de Ferdinand în corespondența cu Ibrahim-pașa, prin care-l desemna pe sultan „tatăl și seniorul nostru”. Din fericire pentru „regele romanilor” Süleyman era puțin sensibil la sistemul ierarhiei vasalice de tip Occidental. Conform dreptului islamic statutul politic teritorial se putea împărți în două categorii distincte: „*dar-ul-islam*” („Casa islamului” sau teritorii sub stăpânire islamică) și „*dar-ul-harb*” („Casa războiului”), între acestea se puteau situa teritoriile cu un statut de tranziție, *temporar* acceptat „*dar-ul-ahd*” sau „*dar-as-sulh*” („Casa păcii” sau a teritoriilor” de legământ”), care prin plata haraciului își răscumpărau anual pacea⁸¹.

⁷⁸ R. Goos, *op.cit.*, p. 43.

⁷⁹ Arhivele Statului București, *Microfilme Austria, Fond „Turcica”*, R. 338, c. 27-28.

⁸⁰ *Ibidem*, c. 29.

⁸¹ T. Gemil, *Românii și otomanii, în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 19-20.

Situația politică existentă îl făcea pe Süleyman să nu considere necesar să-l includă pe Ferdinand printre supușii săi, mai ales că, încă din 1526, sultanul era obișnuit să considere Ungaria ca pe un teritoriu ce-i aparține de drept, fiind cucerit prin „dreptul sabiei”. În primăvara anului 1527 declara: „Noi l-am ucis pe Ludovic, am ocupat reședința sa, am mâncat acolo și am dormit. Regatul acela este al nostru, deoarece spun prostii cei ce susțin că regii sunt regi din cauza coroanei <pe care o poartă>. Nu guvernează prin aur sau podoabe, ci prin sabie se asigură supunerea, ... regatul este al meu ... după dreptul războiului”⁸². „Dreptul sabiei” („*kilik hakki*”) conferea sultanului drept nelimitat de dominație, iar Süleyman „oferise” acest teritoriu spre guvernare lui Zápolya. De altfel tratatul încheiat de voievodul Transilvaniei și regele Ungariei, Ioan Zápolya, cu sultanul, la 28 februarie 1529, a fost perceput, în conformitate cu concepția turco-islamică, drept un act de supunere necondiționată. Era clar deci de ce în 1533 Süleyman rămânea insensibil la dovezile de respect și de bunăvoință venite din partea lui Ferdinand de Austria.

Prima etapă a negocierilor diplomatice habsburgo-otomane se încheia, deci, în 1533 cu un tratat de pace perfectat *verbal*, dar pe deplin valabil din punct de vedere juridic, deoarece angajase cuvântul solemn al sultanului. Ferdinand de Austria nu obținuse, însă, nimic din ceea ce numea el „recunoașterea drepturilor sale legitime în Ungaria”, ci doar o consfințire a echilibrului de forțe între Habsburgi și Otomani la Dunăre și o împărțire a sferei de influență politică în Ungaria.

ECONOMIC, POLITICAL AND MILITARY INTERESTS OF THE HABSBURGS IN CENTRAL EUROPE AND AT THE LOWER DANUBE. THE INITIATION OF DIPLOMATIC NEGOTIATIONS WITH THE OTTOMAN EMPIRE (1526-1533)

Abstract

The period 1526-1533 was a turning point in the setting up of the Habsburgs' diplomatic system in the region of the Lower Danube and in the Ottoman Empire. Diplomatic contacts in the area would be aimed at protecting the economic, political and military interests of Ferdinand of Austria who, after having acceded to the throne of Hungary and Bohemia (after 1526), would make a point of counting the two kingdoms as permanent possessions of the House of Austria.

The conflict over Hungary which broke out between Ferdinand of Austria and John Zápolya to only be arbitrated by Soliman I revealed a host of antagonistic interests exhibited not only by the main protagonists but also by other

⁸² E. D. Tappae, *Documents concerning Rumanian History (1427-1601)*, London, 1964, p. 24.

European powers (Venice and France) strongly determined to check off the Habsburgs' expansion into the south-eastern regions of the continent. Along with Hunagry and Transylvania, Wallachia and Moldavia would consequently become strategic key-points and targets of interest for the commerce of 16-century Europe in the Pontic Basin and on the Asian market of spices.

This would give the background for the launching of negotiations between the House of Austria and the Ottoman Empire, the Habsburgs' main rival in the struggle for hegemony over the Lower Danube. In spite of their sluggishness, these diplomatic relations would evolve toward the strengthening of the Austrian representatives' position at Istanbul. Even if the first negotiations of 1528-1530 ended in failure, they gave Ferdinand of Austria an insight into the Sultan's stand in the issue concerning Hungary, as well as into the atmosphere at the Sublime Porte where goodwill had its price. Ferdinand would gradually lessen his demands, change his tone in addressing the Sultan namely by acknowledging the latter's supremacy over the Kingdom of Hungary, and shower him with ever more magnificent gifts. In 1533 the first peace treaty between the House of Austria and the Sublime Porte would be *verbally* settled, with the Sultan sanctioning for the time being Ferdinand of Austria's possessions in western Hungary. The kingdom would thus be divided along the Danube line, a balance being reached between the Habsburgs and the Ottomans.

SPANIA ȘI MAREA NEAGRĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XVIII

EUGEN DENIZE

Secolul XVIII a reprezentat pentru Spania o perioadă de refacere și recuperare a pierderilor suferite în secolul precedent, secol de profundă criză și decadență generate, în ultimă instanță, de politica expansionistă exagerată promovată de regii din Casa de Austria. Noua dinastie urcată pe tronul Spaniei în 1700, și confirmată în această poziție de un îndelungat și sângeros război, aceea a Bourbonilor, a încercat să refacă pozițiile interne ale țării prin aplicarea unei politici de tip iluminist, specifică și altor țări din acea perioadă.

Absolutismul luminat spaniol¹ reprezentat de regi ca Filip V (1700-1746), Ferdinand VI (1746-1759) și, mai ales, Carol III (1759-1788)², ajutați de miniștrii capabili și îndrăzneți precum Alberoni, Ripperdá, Macanaz, Olavide, Jovellanos, Aranda, Floridablanca și mulți alții, a încercat, și într-o anumită măsură a și reușit, să modernizeze structurile economice, sociale, politice și instituționale ale țării, să-i confere un nou statut în planul relațiilor internaționale, să recupereze, măcar și parțial, ceea ce se pierduse în secolul XVII.

O direcție importantă în cadrul procesului de reforme iluministe a constituit-o indiscutabil, aceea economică, iar în cadrul acesteia, o atenție deosebită a fost acordată comerțului, atât celui interior, cât și celui exterior³. În privința comerțului exterior, pentru a putea asigura funcționarea acestuia în condiții bune, regii spanioli din Casa de Bourbon au acordat o permanentă atenție dezvoltării și consolidării flotei, atât a celei militare cât și a celei comerciale⁴. Reușita lor în

¹ Pentru absolutismul iluminat spaniol a se vedea, printre altele, Gonzalo Anes, *Economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*, Barcelona, 1969; Antonio Domínguez Ortiz, *La sociedad española en el siglo XVIII*, Madrid, 1955; idem, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona, 1976; Laura Rodríguez, *Reforma e Ilustración en la España del XVIII*, Madrid, 1981; Jean Sarrailh, *L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, Paris, 1964.

² Pentru epoca lui Carol III a se vedea, printre altele, Vicente Rodríguez Casado, *La política y los políticos en el reinado de Carlos III*, Madrid, 1962; Charles Petrie, *King Charles III of Spain*, London, 1971; Lucienne Domergue, *Censure et Lumières dans l'Espagne de Charles III*, Paris, 1982; Bartolomé Benassar, *Histoire des Espagnols*, vol. II, *XVIIIe-XXe siècle*, Paris, 1985, p. 98-117; * * *Carlos III y la Ilustración*, tomos I-II, Madrid-Barcelona, 1988.

³ J. Fontana, *El comercio libre entre España y América Latina, 1765-1824*, Madrid, 1987; E. J. Walker, *Política española y comercio colonial*, Barcelona, 1979; * * *Carlos III y la Ilustración*, I, p. 143.

⁴ José P. Merino Navarro, *La armada española en el siglo XVIII*, Madrid, 1981.

acest domeniu a fost necontestată, flota spaniolă devenind o forță demnă de luat în seamă mai ales în a doua jumătate a secolului XVIII și la începutul secolului următor, până la dezastrul de la Trafalgar (1805).

În privința comerțului exterior al Spaniei se constată că, de la mijlocul secolului XVIII, el a cunoscut o importantă dezvoltare datorită cererii crescânde de materii prime și de produse agroalimentare. În intervalul 1785-1795 el a cunoscut o perioadă de avânt deosebit, datorită dezvoltării generale a comerțului internațional în care era cuprinsă și Spania, datorită dezvoltării porturilor spaniole, a creșterii prețurilor⁵, precum și a îmbinării reușite dintre liberschimbism și protecționism în politica promovată de Carol III în acest domeniu.

Deși comerțul exterior spaniol continuă să fie dominat de cel desfășurat în direcția imperiului colonial din America⁶, pentru prima oară din secolul XV începe să fie acordată o atenție crescândă și comerțului din Mediterana, atât din partea sa occidentală, cât și din partea sa răsăriteană. Cu toate că era dominat de negustori străini, mai ales englezi, francezi și olandezi, la fel cum se întâmpla cu întregul comerț exterior spaniol, excepție făcând doar Țara Bascilor⁷, zona mediteraneană a cunoscut o permanentă dezvoltare, ajungându-se ca, în 1789, numai prin portul Cartagena să fie importate mărfuri în valoare de 33,5 milioane de reali⁸. Dezvoltarea comerțului din această zonă, aplicarea unei politici comerciale cu un caracter tot mai pronunțat protecționist după 1782⁹, încercările din ce în ce mai insistente ale negustorilor spanioli de a-i înlocui pe cei străini, precum și tratatul de pace pe care Spania l-a încheiat cu Imperiul otoman la 14 septembrie 1782 și 14 noiembrie 1783¹⁰ au făcut ca atenția curții de la Madrid să se îndrepte și spre Marea Neagră, percepută tot mai mult ca un posibil perimetru de extindere a comerțului spaniol din Mediterana Orientală.

Ca urmare a acestui lucru, în august 1783 au fost expediate ordinele necesare pentru adunarea unei escadre formată din două nave de linie și o brigantină, comandantul ei fiind numit brigadierul de marină don Gabriel de Aristizábal¹¹, cel

⁵ Pierre Vilar, *La Catalogne dans l'Espagne Moderne*, vol. III, Paris, 1962, p. 41; Emiliano Fernández de Pinedo, Alberto Gil Novales, Albert Dérozier, *Centralismo, ilustración y agonía del Antiguo Régimen (1715-1833)*, în *Historia de España*, dirigită de profesor Manuel Tuñón de Lara, tomo VII, Barcelona, 1988, p. 123.

⁶ La sfârșitul secolului XVIII comerțul cu America reprezenta 50% din comerțul exterior total al Spaniei, iar jumătate din el era reprezentat de exporturile spaniole, dintre care o treime erau de natură agricolă (E. F. de Pinedo, A. G. Novales, A. Dérozier, *op.cit.*, p. 135).

⁷ *Ibidem*, p. 124-125.

⁸ *Ibidem*, p. 130.

⁹ *Ibidem*, pp. 128-129.

¹⁰ *Diccionario de historia de España*, tomo III, dirigită de Germán Bleiberg, Madrid, 1969, p. 828.

¹¹ *Viage a Constantinopla en el año de 1784, escrito de orden superior*, Madrid, MDCCXC (1790), p. 3.

care trebuia să o conducă până la Constantinopol și să prospecteze posibilitățile dezvoltării relațiilor comerciale cu Imperiul otoman, dar și cu alte țări din zona Mării Negre. Era, de fapt, după mai bine de trei secole, reluarea navigației în niște ape în care steagul spaniol nu mai fluturase din vremea cruciadelor¹². Escadra a fost adunată în portul Cartagena și era formată din navele de linie *Triunfante*, de 80 de tunuri, comandată de don Sebastián Ruíz de Apodaca, și *San Pascual*, de 70 de tunuri, comandată de don Francisco Xavier de Winthuisen, precum și din brigantina *Infante*, de 18 tunuri, comandată de don Juan María de Villavicencio¹³. Ancora a fost ridicată la 24 aprilie 1784¹⁴ și, după o călătorie lentă, s-a ajuns la Constantinopol pe data de 10 septembrie¹⁵. La 7 octombrie, comandantul Aristizábal a fost primit în audiență publică de către sultanul Abdul Hamid I (1774-1789)¹⁶, iar la 24 octombrie a început călătoria de întoarcere, escadra, după o călătorie și mai lentă ca cea de la ducere, intrând în portul Cartagena la data de 31 mai 1785¹⁷.

Rezultatul principal al acestei călătorii a fost, pe lângă contactul direct dintre comandanții spanioli și oficialitățile otomane, redactarea unei voluminoase lucrări care face o minuțioasă descriere a Imperiului otomană, editată de către Joseph Moreno la Madrid, în 1790, cu titlul *Viage a Constantinopla en el año de 1784*. Nu știm exact cine a fost autorul acestei lucrări destinată publicului larg și dedicată contelui de Floridablanca¹⁸, dar este sigur că are la bază documentele oficiale ale expediției, precum și impresiile personale ale celor care au participat la ea. În cuprinsul lucrării se află și două așa-numite digresiuni, cea de-a doua referindu-se la comerțul din Marea Neagră și la posibilitățile pe care le aveau negustorii spanioli de a pătrunde în acest comerț, ea intitulându-se *Sobre el comercio del mar Negro; insinuando la parte que puede caber al activo y pasivo de los Españoles*¹⁹.

Prima parte a acestei digresiuni este consacrată aspectelor politice ale comerțului din Marea Neagră. Astfel, este scos în evidență faptul că sultanul nu a

¹² Negustorii spanioli, în primul rând cei catalani, au reprezentat a treia forță comercială în apele Mediteranei Orientale și ale Mării Negre în perioada evului mediu, după cei venețieni și genezezi. În Marea Neagră documentele vremii atestă prezența lor la Tana, în 1395, atunci când orașul a fost cucerit și distrus de Tamerlan (Nicolau d'Olwer, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, Barcelona, 1926, p. 160-161) și la Brăila, deci pe porțiunea maritimă a Dunării, în 1470 (Informația inițială aparține lui V. A. Urechia, fapt menționat de B. P. Hasdeu în lucrarea *Ion Vodă cel Cumplit*, București, 1865, p. 101, n. 50, și este reluată de Ionescu Gion în *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 443 și 499, n. 5).

¹³ *Viage a Constantinopla en el año de 1784...*, pp. 3-4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 44.

¹⁶ *Ibidem*, p. 45-52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 359.

¹⁸ Juan Hernández Franco, *La gestión política y el pensamiento reformista del conde de Floridablanca*, Murcia, 1984, p. 182; Carlos III y la Ilustración, I, p. 161-165.

¹⁹ *Viage a Constantinopla en el año de 1784...*, p. 322-333.

acordat, până în acel moment, liberă trecere prin strâmtori decât negustorilor ruși și austrieci²⁰, celelalte puteri maritime din Mediterana, mai ales Franța și Anglia, în ciuda eforturilor depuse, nereușind să obțină aceleași drepturi²¹. Apoi este trecut în revistă lista statelor care desfășoară activități comerciale în Marea Neagră, cu excepția Imperiului otoman, cel mai important dintre acestea fiind Rusia. Se arată că în Marea Neagră ajung produse și din Austria, din celelalte state germane, din Polonia și chiar din Persia, dar Rusia este principala putere creștină care acționează în această zonă²². Franța, Anglia și Olanda, care nu pot trece prin strâmtori, se folosesc de facilitățile comerciale pe care le pune la dispoziție Rusia (pavilion, pașaport, chiar cetățenie)²³.

Prezența Rusiei în Marea Neagră este foarte importantă pentru această țară deoarece, pe această cale, ea poate dezvolta un comerț foarte profitabil, își poate dezvolta anumite ramuri industriale legate de exporturi și-și consolidează prezența politică și militară în teritoriile recent cucerite din această zonă²⁴. Nu același lucru se întâmplă cu Austria, din două motive principale și anume: existența unor obiective politice mai importante în alte părți ale continentului și tulburările politice din imperiu, unde poate fi inclusă, credem noi, și răscoala din Transilvania condusă de Horea, Cloșca și Crișan²⁵. Polonia, care ar avea și ea interese comerciale în direcția Mării Negre, este sistematic obstrucționată de Rusia și se află într-un proces de dezagregare politică tot mai accentuată. În acest sens, autorul digresiunii arată că Rusia se străduiește din toate puterile să bareze comerțul pe Nistru și să-l atragă spre Nipru²⁶.

Având în vedere acest context politic se pune problema cum poate Spania să pătrundă și ea în Marea Neagră pentru a beneficia de comerțul desfășurat aici. La aceeaș întrebare autorul furnizează trei posibile răspunsuri. Primul este acela al punerii în practică a vechilor proiecte de cruciadă antiotomană care să ducă la alungarea turcilor din Europa, la formarea unui stat grecesc mare și la deschiderea strâmtorilor pentru toate puterile creștine. Dar tot autorul recunoaște că astfel de desfășurări sunt puțin probabile pentru o lungă perioadă de timp. Al doilea răspuns constă în practicarea unei politici de apropiere față de Imperiul otoman, dar care în condițiile date este foarte puțin probabil să aibă succesul așteptat. În fine, ultimul răspuns este legat de bunăvoința Rusiei, manifestată încă din vremea țarului Petru cel Mare (1682-1725)²⁷, bunăvoință care s-ar putea manifesta prin acordarea unor

²⁰ *Ibidem*, p. 322

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 322-323.

²⁴ *Ibidem*, p. 323-324.

²⁵ *Ibidem*, p. 324.

²⁶ *Ibidem*, p. 324-325.

²⁷ *Ibidem*, p. 325.

facilități comerciale importante precum dreptul de a arboda pavilionul rusec, acordarea de pașapoarte rusești și chiar a cetățeniei rusești pentru negustorii spanioli²⁸.

Cea de-a doua parte a digresiunii se ocupă de posibilitățile comerciale pe care Marea Neagră le-ar fi putut oferi negustorilor spanioli la sfârșitul secolului XVIII. În primul rând, autorul anonim arată că o parte din comețul ruso-spaniol care se practică prin Baltica ar putea fi transferat în Marea Neagră, cu reducerea corespunzătoare a cheltuielilor de transport, drumul prin Mediterana fiind mult mai scurt²⁹. În al doilea rând este făcută o înșiruire amplă a produselor care interesează Spania și care ar putea fi obținute din Marea Neagră, mai ales din Rusia, prin Crimeea. Este vorba de cereale, legume, diferite tipuri de grăsimi, carne sărată și afumată, pește, sare, miere, seu pentru lumânări și săpun, ulei, salpetru, potasă, in, păr pentru confecționarea perucilor, pene de gâscă și de șoim, piei tăbăcite, blănuri scumpe siberiene, tutun, diferite tipuri de țesături ieftine, ceai, pietre prețioase, mătase din Persia și China, lemn pentru mobilă și pentru diferite construcții, printre care și cele navale³⁰, fier, cupru și multe altele³¹. Pericolul care se leagă de importul de mărfuri din zona Mării Negre era, după părerea autorului, acela al contaminării lor cu ciumă, dar tot el își exprimă încrederea că organele sanitare spaniole erau capabile să preîntâmpine astfel de situații³². În fine, în al treilea și ultimul rând este făcută o trecere în revistă a produselor pe care Spania ar putea să le exporte pe diferitele piețe ale Mării Negre. Este vorba de lână de Segovia, Castilla și Extremadura, de diferite substanțe colorante pentru produsele textile de substanțe necesare producerii anumitor medicamente, de vin, fructe uscate, ulei, măsline, migdale, ciocolată, tutun, zahăr, cafea și diferite alte produse din coloniile americane³³.

În încheierea acestei digresiuni, autorul atrage atenția asupra condițiilor de navigație din Marea Neagră strâns legate de condițiile de navigație de pe râurile și fluviile rusești. El arată că, datorită înghețării acestora din decembrie până aproape de mai, corăbiile spaniole trebuie să părăsească Peninsula între februarie și aprilie pentru a putea ajunge în Marea Neagră în luna iunie³⁴.

Toată această digresiune, de fapt un memoriu ce fusese, mai mult ca sigur, înaintat autorităților spaniole competente, nu a avut nici o urmare imediată.

²⁸ *Ibidem*, p. 326-327.

²⁹ *Ibidem*, p. 327.

³⁰ Interesant de remarcat este faptul că Spania, prin intermediul rezidentului său de la Constantinopol, Juan de Boulogny, încercase în 1782 să obțină aprobarea Porții pentru importul de lemn necesar șantierelor sale navale, lemn care ar fi trebuit să fie furnizat de Moldova, dar nu a reușit acest lucru datorită opoziției Angliei și Franței (Public Record Office, Foreign Office, Turkey, doc. 78/3, f. 105-105 v., 136-136 v. și 220-222).

³¹ *Viage a Constantinopla en el año de 1784...*, p. 327-328.

³² *Ibidem*, p. 329-330.

³³ *Ibidem*, p. 330-331.

³⁴ *Ibidem*, p. 332.

Războaiele care au cuprins Europa din 1792 până în 1815 ca urmare a revoluției franceze și a expansiunii napoleoniene, precum și reticențele Porții în privința deschiderii navigației prin strâmtori au împiedicat pentru încă mai bine de patru decenii pătrunderea navelor spaniole în Marea Neagră. Abia la 16 octombrie 1827 însărcinatul cu afaceri al Spaniei la Constantinopol, Luis del Castillo, a obținut din partea Porții un tratat referitor la navigația navelor spaniole în Marea Neagră³⁵, tratat confirmat și întărit de o notă a Porții din 10 aprilie 1830³⁶. Ca o consecință a acestor desfășurări, primele nave spaniole vor apare și pe Dunăre, în 1847³⁷, eveniment care va marca începutul unor relații comerciale stabile și tot mai consistente între Spania și țara noastră.

Nu putem încheia aceste rânduri fără a menționa faptul că și spațiul românesc a fost în atenția celor care au participat la expediția spaniolă de la Constantinopol din 1784. Din lucrarea apărută la Madrid nu lipsesc referirile, exacte și interesante cu privire la Țările Române. Astfel, după ce sunt trecute în revistă provinciile Imperiului otoman, sunt menționate și provinciile aflate numai în starc de vasalitate, printre care se numără și Moldova și Țara Românească: „În afară de acestea sunt vasale ale Imperiului în Europa o parte din Tartaria Mică, Moldova și Țara Românească”³⁸. Apoi se arată că: „Grecia și insulele sale, Serbia, Bosnia, Bulgaria, Croația și Dalmația, Țara Românească, Moldova s-au supus Imperiului fără a-și părăsi vechea lor religie”³⁹. Despre rolul fanarioților la Poartă și în Țările Române ni se spune: „... și dacă astăzi postul de dragoman al Porții în principatele Moldovei și Țării Românești revine grecilor, acesta nu este un privilegiu al lor, ci o necesitate, deoarece puțini turci știu să vorbească limbi străine (...)”⁴⁰. Mai departe, făcându-se o scurtă istorie a Constantinopolului, se arată că în momentul cuceririi otomane împăratul Constantin „... aștepta ajutoare de la venețieni și de la Iancu de Hunedoara”⁴¹, după care, revenindu-se la epoca în care a fost întreprinsă călătoria, se fac interesante considerații pe marginea aportului economic al Țărilor Române la satisfacerea necesităților Porții: „Pentru construirea și armarea navelor sunt trimise din Moldova la arsenal mari cantități de lemn dar, deoarece este tăiat în perioade nefavorabile și este folosit fără

³⁵ *Treaties and other documents relating to the Black Sea, the Dardanelles and the Bosphorus: 1535-1877*, London. f.a., p. 14-16.

³⁶ Gabriel Nouradonghian, *Récueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, tome II. 1789-1856, Paris, Leipzig, 1900, p. XXXIV; Eugen Denize, *Relațiile comerciale româno-spaniole până la pacea de la Adrianopol (1829)*, în „Revista de istorie”, tom 37, nr. 5, 1984, p. 480.

³⁷ Ioan Raul I. Neacșu, *Contribuții la istoria relațiilor comerciale româno-spaniole în secolul al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, tom 29, nr. 5, 1976, p. 742.

³⁸ *Viage a Constantinopla en el año de 1784...*, p. 57.

³⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 62.

⁴¹ *Ibidem*, p. 157.

inteligentă, navele ce se construiesc sunt puține și aproape că nu pot fi folosite chiar de la început (...) ⁴².

În concluzie la cele spuse până aici putem considera că Marea Neagră și zonele ei limitrofe au provocat un interes destul de mare în rândul cercurilor politice și economice, precum și al opiniei publice spaniole, interes care s-a materializat prin organizarea expediției din 1784 și prin tipărirea lucrării despre expediție în 1790. Evident, consecințele practice ale acestei acțiuni au fost nule pentru moment, abia peste câteva decenii navale spaniole putând să pătrundă în Marea Neagră, dar și atunci prezența lor a fost și a rămas pentru foarte multă vreme destul de firavă, această zonă rămânând în permanență într-un plan secundar al intereselor și opțiunilor politice și comerciale ale Spaniei. Dacă privim însă lucrurile dintr-un alt punct de vedere putem ajunge la concluzia că Marea Neagră începe să-și recapete, în a doua jumătate și, mai ales, spre sfârșitul secolului XVIII, o parte din importanța pe care a avut-o în comerțul internațional din evul mediu, provocând interesul marilor puteri, dar și disputele dintre ele. Așa cum am putut constata, acest interes nu s-a oprit însă numai la marile puteri, ci a ajuns și la alte țări cu o poziție mai puțin importantă pe arena internațională și, evident, în zona Mării Negre, printre acestea numărându-se și Spania. În același timp, nu putem încheia aceste rânduri fără a preciza faptul că redeschiderea Mării Negre pentru comerțul internațional a avut o importanță deosebită și pentru spațiul românesc, ajutând și grăbind procesul de deschidere al lui către lume din toate punctele de vedere.

SPAIN AND THE BLACK SEA IN THE LATE 18th CENTURY

Abstract

An approach to Spain's maritime and commercial return to an area she had abandoned as early as the 15th century is provided. The outcome of the Spanish maritime expedition to Constantinople in 1784 is being analysed with a special focus devoted to a report concerning the commercial opportunities favoured by the dissolution of Ottoman monopoly in the Black Sea area. A notable aspect is given by interesting and accurate records which highlight the preoccupation of Spanish political factors with the Romanian space. Even if failing to be great consequence to Spanish trade in the Black Sea, the 1784 expedition would nevertheless be a breakthrough with noticeable results in 1827 when the Ottoman Porte eventually granted Spain the right to send her commercial ships to the area.

⁴² *Ibidem*, p. 298-299.

PĂSTORITUL MOCANILOR ÎN ZONA MARITIMĂ MANGALIA – BALCIC

TUDOR MATEESCU

După cucerirea otomană, Dobrogea este supusă unui proces intens de colonizare cu elemente musulmane, desfășurat în special începând din secolul al XVI-lea¹. Populația românească autohtonă este împinsă tot mai mult spre Dunăre și spre țărmul Mării Negre². La 1641, călătorul Pietro Deodato Baksić constata că toți creștinii din această provincie se găseau „în apropierea țărmului Mării Negre și al Dunării”³, ceea ce este, în mod categoric, o exagerare, deoarece alte izvoare îi arată ca fiind prezenți, tot timpul, și în părțile centrale ale Dobrogei⁴.

Într-un registru fiscal otoman din 1693-1694 („Defter-i Karasu vacib-i sene 1105”) apar creștinii, unii cu nume curat românești, în mai multe localități din cazaua Carasu, situate la Dunăre, în zona centrală, dar și lângă mare⁵. La 1714, călătorul La Motraye consemna existența românilor, pe care îi numea „moldoveni”, la Mangalia⁶, dar și mai departe, spre sud⁷, informație preluată apoi și de către două izvoare cartografice din 1744 și 1778⁸. Populația românească, deși în scădere treptată, s-a menținut până târziu la Marea Neagră⁹. La 1830, printre creștinii care s-au refugiat la stânga Dunării, de teama masacrelor otomane, s-au aflat și mai mulți locuitori ai orașului Cavarna, unii purtând nume neîndoielnic

¹ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân* (Iuruchii, tătarii și „copiii cuceritorilor” în Rumelia), Istanbul, 1957, p. 116-119, 123-128, 143-146, 150-152.

² C. Brătescu, *Populația Dobrogei, în 1878-1929. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață de viață românească*, București, 1928, p. 224.

³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, București, 1973, p. 220.

⁴ Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, [Constanța], [1966], p. 55-63.

⁵ Tahsin Gemil, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul secolului al XVII-lea. (Pe baza unui registru financiar otoman)*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei”, [I], Constanța, 1980, p. 67-73.

⁶ A. de La Motraye, *Voyage du sr. ... en Europe, Asie et Afrique*, vol. II, La Haye, 1727, p. 208.

⁷ *Ibidem*, p. 209-210.

⁸ Const. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 52-54; Tudor Mateescu, *La population roumaine du littoral dobroudien de la Mer Noire sous la domination ottomane*, în „Daco-Romania. Jahrbuch für östliche Latinität” IV (1977-1978), Freiburg-München, 1980, p. 101-106.

românești: Gheorghe sin Popa Ion și fratele său Lefter, Maria preoteasa văduva (5 persoane), Bălașa văduva (5 persoane), Enache Grecu (7 persoane, cu 2 cai și 50 de oi și capre, așadar un agricultor), Stan Uzun (2 persoane, dulgher), Nicolae Tudor (4 persoane, plugar), Tănase Dimitrie (3 persoane, brutar), Tudor Bozagiu (3 persoane, bragagiu), Petre Paraschiva (8 persoane, băcan) ș.a.¹⁰. La Balcic, un cartier a purtat, până în perioada interbelică, vechea denumire turcească de *Vlahmalesi* sau *Vlah-Mahle* (Mahalaua Românească), iar un sat, mai la sud, s-a numit *Vlahlar*¹¹. Se adaugă apoi aducerea, începând din secolul al XVIII-lea, în virtutea unor porunci speciale ale Porții, a unui mare număr de lucrători, uneori an de an, din Țara Românească și Moldova, pentru seceratul grânelor în Dobrogea, mulți fiind folosiți în zona orașului și portului Balcic¹².

De o mare însemnătate pentru Dobrogea, în trecut, a fost transhumanța păstorilor români transilvăneni, așa numiții „mocani”, care, secole de-a rândul, și-au adus vitele la păscut în această provincie¹³. Una din regiunile lor predilecte a fost ținutul dinspre mare, situat între Mangalia și Balcic, unde găseau condiții dintre cele mai bune: pășuni bogate și ierni mult mai blânde ca în restul țării, oferind hrană oilor și altor animale domestice în tot cursul sezonului rece¹⁴. Cercetări temeinice întreprinse asupra acestei zone în anii '20 ai secolului nostru au demonstrat că, în unele ierni, ninsoarea se reducea la mai puțin de trei săptămâni și, oricum, zăpada era totdeauna în straturi mici și se topea foarte repede¹⁵. Porțiunea cea mai căutată era valea râului Batova, care se varsă în mare aproape de Balcic, numită „Valea fără iarnă”¹⁶.

Condiții dintre cele mai bune se găseau și în alte puncte ale regiunii. La 1850, reputatul om de știință Ion Ionescu de la Brad, cu prilejul cercetărilor pertinente pe care le-a efectuat în Dobrogea, remarcă faptul că „locul cel mai bun și mai vestit și de câșlă și de plugărie este Osmancea, în kazaua Mangaliei”, deși nu se afla în imediata vecinătate a țărmului. „Așa de bun este locul acela pentru

¹⁰ Arh.St.Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 162 B/1830. f. 823-824.

¹¹ Octavian S. Mărculescu, *Din drepturile românilor asupra Dobrogei. Un argument toponimic – Vlahmalesi – Mahalaua Vlahilor din Balcic*, în „Învățătorimea vasluiană”, I, Vaslui, 1935, nr. 8, p. 358; Idem, *Cavarna medievală și modernă. (Monografie istorică)*, în „Analele Dobrogei”, XVII (1936), p. 71.

¹² Tudor Mateescu, *Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie <<A. D. Xenopol>>”, IX, Iași, 1972, p. 242-252.

¹³ Idem, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, București, 1986, p. 6, 10-11; D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 15-22.

¹⁴ N. Dragomir, *Oierii mărgineni și transhumanța lor în Dobrogea de sud*, în „Analele Dobrogei”, XIX (1938), vol. II, p. 128.

¹⁵ Iosif Lepși, *Studii asupra litoralului Șabla-Ecrene*, București, 1927, p. 77-78.

¹⁶ N. Dragomir, *op.cit.*, p. 128, 131; D. Șandru, *op.cit.*, p. 43.

vite, cât mai toți mocanii au umblat după el”¹⁷. Bătrânul mocan Ion Moțoi își amintea că, în tinerețe, turmele sale ajungeau până la Techirghiol și Mangalia¹⁸. Informația culeasă pe la 1880, după care mocanii ocoleau zona Mangaliei „pentru motivul adevărat constatat că li se îmbolnăvesc oile de cărceag”¹⁹, nu poate corespunde așadar adevărului. În convenția încheiată în februarie 1855 între Imperiul austriac și cel otoman cu privire la păstoritul mocanilor în Dobrogea, se menționa că aceștia obișnuiau „să treacă în fiecare toamnă Dunărea... și să frecventeze cu turmele lor de oi și de alte animale terenurile libere” din toate ținuturile provinciei, inclusiv Mangalia, Bazargic, Balcic și Cavarna²⁰.

Spre această zonă a litoralului se îndreptau chiar și uni dintre mocanii care treceau fluviul pe la Gura Ialomiței²¹, dar locurile preferate de traversare, fiind cele mai la îndemână, erau pe la Giurgiu, Oltenița și Călărași²². De la Turtucaia, unde ajungeau cei mai mulți, urmau drumul spre mare printr-o serie de sate pe care mocanii, potrivit tradiției păstrate în Mărginime, le-au botezat cu nume românești, schimbându-le pe cele turcești: *Satu-cu-Aianu* (probabil Meșe Mahle), *Satu-cu-morile-de-vânt*, *Satu-cu-gunoiul*, *Satu-cu-puturile-ele-multe*, *Satu-cu-tur-nurile*, *Satu-din-spulberătură* (probabil Osindedi) și *Cișmeaua-ia-mare* (Nastradin). La fel au procedat și cu unele locuri de orientare: *La plop*, *La puțu din deal*, *Valea scroafei*, *Valea cu apă*, *Pădurea lui Ilie*, *Pădurea neagră* și *Pădurea Chiostea*²³. Este doar o parte din ceea ce a rămas în memoria mocanilor mărgineni, dar aceste denumiri au avut, în mod sigur, o bază reală. În aprilie 1839, printre păstorii transilvăneni care se întorceau din Dobrogea pe la carantina Călărași figura și Gherasim Solomon, împreună cu coibanul său Pătru Florea, amândoi din Rășinari, veniți de la „Valea cu Apă”²⁴.

De la Bazargic se răspândeau spre est, trecând, unii, prin următoarele sate, în câteva așezându-se pentru iernat: Ghelengic, Izibei (Ezibei), Cabasacal, Hoșcadem, Bașbunar, Suiugiuc (tc. Söğütçük), Ciacărcea, Ilanlâc (numit mai târziu Șerpeni), *Satu-cu-pădurea-lui-Oprean* (Toicuiusu), Curdovman (tc. Kurtorman), *Satu-fără-apă* (Cuiuchioi), *Satu-cu-gardurile* (Carlibenchioi, tc. Karlibeyköy), *Satu-lui-Ghibuleț* (Cara-Omer), *Satu-cu-paiele* (Gheraclar), *Vărzării* (Caralia, Durbalia) ș.a. Alții înaintau spre mare, răsfrându-se pe la

¹⁷ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846-1847*, București, 1943, p. 63.

¹⁸ Eufrosina Mironescu, *Din memoriile lui Ion V. Moțoi, unul dintre primii descălecători în Dobrogea după războiul din 1878*, în „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 299.

¹⁹ D. Șandru, *op.cit.*, p. 84.

²⁰ Léopold Neumann, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances etragères, depuis 1763 jusqu'à nos jours*, vol. VI, Leipzig, 1859, p. 217-218.

²¹ Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 79-80.

²² N. Dragomir, *op.cit.*, p. 131.

²³ *Ibidem*, p. 132-133.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 633/1839, f. 166; dosar 640/1839, f. 204-205.

Tocilar, *Cele-trei-sate-împreunate* (Duvaniuvasî, tc. Doğanyuvası), *Satu-popii* (Ciairlighiol), Sususchioi ș.a.²⁵ În toată această regiune se găseau pășuni întinse, mai ales după războiul ruso-turc din 1828-1829, care a provocat mari distrugerii în Dobrogea, suprafețe enorme rămânând pustii²⁶. Din marea hartă statistică rusă elaborată în urma acestui conflict militar rezultă că în zonele Mangalia-Cavarna și Cavarna-Ecrene-Bazargic peste 10 sate erau complet părăsite, iar altele, în număr mult mai mare, se reduceau la câteva gospodării, unele doar la o singură curte izolată²⁷. Va trebui să treacă aproximativ un deceniu pentru ca unele dintre ele să fie refăcute și repopulate²⁸.

Trecerea mocanilor în Dobrogea și revenirea lor sunt reflectate, cu date sigure și obiective, în documentele de arhivă elaborate pentru evidențele vămilor și carantinelor reorganizate, în 1830, în Principatele Române, pe linia Dunării²⁹. De regulă, nu se preciza locul unde mergeau la pășunat sau de la care se întorceau, folosindu-se expresiile generale „în Turchia”, „la Dobrogea”, uneori și cu indicarea „la malul mării” ori „la mare” și, mai frecvent, cu denumirea cazalei. Cu toate acestea, în unele cazuri, apare numele localității³⁰, element important în reconstituirea fenomenului transumanței mocanilor în Dobrogea.

Astfel, în decembrie 1831, printre numeroșii mocani care treceau la dreapta Dunării pe la Carantina Călărași, 226 mergeau „în Turchia, la Mangalia, spre vederea oilor ce le au spre ernatic”, „cu soroc de două luni”. Toți erau mărgineni – 167 din Săliște, 39 din Poiana și 20 din Tilișca. Duceau cu ei 388 „cai de călărie” și aproape 1000 de „galbeni împărătești”³¹. Erau stăpâni de vite, dintre cei mai bogați, deoarece aceștia obișnuiau să-și inspecteze târlele și să aducă lucruri de trebuință și bani de cheltuială pentru păstorii simbriași³². Într-unul din aceste documente se menționa că, la 13 decembrie, Dumitru Giurgiu din Săliște mergea „la Mangalia spre ernaticu<l> oilor ce le are,... însă fiindcă au trecut oile înainte, trece singur cu 28 cai mari, 6 mânji, 4 împărătești, 30 sfanțihi”³³. La aceeași carantină, la 13 februarie 1832, erau înregistrați nouă mocani din Săliște – Filip

²⁵ N. Dragomir, *op.cit.*, p. 133.

²⁶ *Ibidem*, p. 135.

²⁷ Al. P. Arbore, *Characterul etnografic al Dobrogei sudice din epoca turcească până la 1913*, în „Analele Dobrogei”, XIX (1938), vol. II, p. 113-114, în notă.

²⁸ Pentru satele care se găseau în ființă, la 1840, în zona litoralului, de la Mangalia la Balcic, vezi Mahir Aydın, *Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat müfettişliği ve teftiş defteri* (Inspeția lui Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi asupra Tanzimatului în Rumelia și registrul său de inspecție), în „Belleten”, LVI, Ankara. 1992, nr. 215, p. 121-124.

²⁹ Vladimir Diculescu și colab., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Peninsula Balcanică (1829-1858)*, București, 1970, p. 13-16; Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 17-18.

³⁰ Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 79-80.

³¹ Arh. St. Buc, fond Comitetul Carantinelor, dosar 2383/1832, f. 4-5, 8-9, 10-13.

³² Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 92.

³³ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 2383/1832, f. 9.

Schitea, Manea al Popii, Nicolae Hândoreanu („Henderian”), Vasile Dancu, Ion Rodeanu, Dumitru Nan, Elisei Stoia, Oprea Goșa și Oprea Vlad – care se duceau „spre vederea oilor lor ce le au spre ernatec în Turchiia, la Mangaliia, cu soroc de două luni, cu dânsi<i> având însă 10 cai ai lor de călărie, cu tărhaturi, 25 galbeni împărătești monedă și cele pă dânsi<i> haine îmbrăcate”³⁴.

Peste câțiva ani, o știre interesantă apare în memoriile săliștenului Stan Banciu: „... și m-am dus primăvara cu călugării Crețului în Țara Turcească și am primăvărat în anu’ 1835 la Sibla, au fost primăvara bună și atuncia mi-am vândut eu oile și am venit cu bani”³⁵. Este vorba de satul Șabla, situat la sud de Mangalia, în plină stepă, aproape de mare³⁶. Pentru anul 1835 există însă mai multe alte informații, cuprinse în documente de arhivă inedite.

Astfel, în luna septembrie, au trecut pe la Oltenița, îndreptându-se spre Caverna, mai multe târle ale unor mocani bogați din Mărginime, unii dintre ei însoțindu-și personal vitele în Dobrogea. Primul apare Nicolae sin Oprea Dordea din satul Vale, despre care se spune că „merge în Turchiia, la Caverna, cu oile în ernatic... om ca de ani 28, stat de mijloc, păru<l> capului negru și creț, sprâncenile murgi, ochi căprui, mustața mică, cam galbenă, barbă rade, ciupit de vărsat”. Avea 2081 oi, 43 capre, 17 cai și 3 măgari, de care se îngrijeau 10 ciobani, veniți odată cu stăpânul³⁷.

Sunt înregistrate apoi vitele lui Ion Dordea, tot din Vale – 606 oi, 10 capre, 3 cai și un asin – trimise cu trei ciobani, precum și ale următorilor stăpâni: Ion Nistor, din același sat – 500 oi, 3 cai, 1 măgar, plus alte 100 oi ale consăteanului său Andrei Oțetea – venit personal, cu doi ciobani; Ion Nartea, tot de acolo, și el însoțindu-și vitele – 1397 oi, 100 capre, 8 cai, 2 măgari, cu cinci ciobani; Dumitru Tipuriță, rămas în satul Vale – 1230 oi, 36 capre, 13 cai, 2 asini, mânate de șase păstori; Dumitru Peligrad din Săliște – 1634 oi, 50 capre, 11 cai, 3 măgari, trecut el însuși, cu șapte ciobani; Aliman Buda, din aceeași localitate, venit doar cu 60 oi, foarte probabil doar o parte din târlă; Oprea Borcea, un săliștean deosebit de înstărit, rămas în Transilvania – 4351 oi, 184 capre, 24 cai, 5 măgari, trimise cu 14 ciobani; Ion Micleuș, de asemenea din Săliște, aducând personal 2528 oi, 13 capre, 17 cai, 5 măgari, cu 11 ciobani; Ion Moga, și el din Săliște, venit numai cu 320 oi, 3 cai și doi ciobani; Simion Andrei din Tălmăcel, și el venit personal, cu 2068 oi, 101 capre, 4 măgari, împreună cu trei ciobani. Toți aveau ca punct de destinație Caverna³⁸.

Alți mocani au trecut, în cursul lunii septembrie și în primele zile ale lui octombrie 1835, tot pe la Oltenița, pentru a merge la Mangalia: Vasile Terhenea

³⁴ Ibidem, f. 82.

³⁵ Ax. Banciu, *Disprețuiții „ciobani valahi”*, în „Transilvania”, LXXV, Sibiu, 1944, nr. 8-9, p. 717.

³⁶ Iosif Lepși, *op.cit.*, p. 4, 70, 81, 122.

³⁷ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 2548 B/1835, f. 63.

³⁸ Ibidem, f. 64-69, 146-150, 153-159.

din Săliște, cu 680 oi, 29 capre, 10 cai, un asin și cinci ciobani; Nicolae Dordea din Vale, înregistrat de două ori, ducând el însuși 2661 oi, 88 capre, 13 cai, 3 măgari, cu 11 ciobani; Nicolae Oagea din Săliște, rămas acasă – 1624 oi, 52 capre, 8 cai, 2 măgari, cu șase ciobani; Ion Voicu din Tilișca, și el rămas în Transilvania – 1183 oi, 17 capre, 7 cai, un asin, cu șase ciobani; Opriș Greavu din Săliște – 1194 oi, 8 capre, 5 cai, un măgar, trimise cu șase ciobani; Dumitru Borcea din Săliște – 3553 oi, 102 capre, 13 cai, 4 măgari, încredințate scutarului;³⁹ Oprea Cârjoveț din același sat, cu încă 15 păstori; Ion Șteflea, tot săliștean, venit personal cu 2585 oi, 82 capre, 17 cai, 4 măgari și 8 ciobani; Oprea Domnaru, și el din Săliște, trecut cu 1074 oi, 30 capre, 7 cai, 2 măgari și 5 ciobani; Pătru Ciucur, din aceeași localitate, însoțind 1127 oi, 19 capre, 5 cai, 2 măgari, cu cinci ciobani; Dumitru Țintea, tot săliștean, ducând el însuși 1458 oi, 13 capre, 13 cai, 4 măgari, cu opt ciobani; Trifan Nedelcu din Vale, venit cu 1443 oi, 35 capre, 12 cai și cinci ciobani; Toader Micu, din același sat, tot personal, cu 1268 oi, 85 capre, 6 cai, 2 măgari și șase ciobani; Nicolae Schitea din Săliște, trecut cu 1919 oi, 25 capre, 10 cai, 3 măgari și opt ciobani; Toma Bloța, și el din Săliște, venit cu 1540 oi, 21 capre, 6 cai, 2 măgari și șapte ciobani; Oașu Bârzan, tot săliștean, ducând doar 72 cai; Pavel Căpățână din Sebiș, împreună cu 1201 oi, 76 capre, 16 cai, 2 măgari și șase ciobani; Ion Brânduș din Săliște, însoțind 1848 oi, 26 capre, 12 cai, 3 măgari, cu șase ciobani; Opriș Goșa, din aceeași localitate, cu 1178 oi, 35 capre, 5 cai, 1 măgar și cinci ciobani; Ion Nan, și el săliștean, cu 1908 oi, 30 capre, 8 cai, 2 măgari și șapte ciobani; Oprea Herțea, tot din Săliște, cu 1525 oi, 40 capre, 9 cai, 2 măgari și șapte ciobani; Stan Greavu, din același sat, cu 1795 oi, 77 capre, 16 cai, 2 măgari și șapte ciobani; Vasii Pop, de asemenea săliștean, cu 1110 oi, 9 capre, 3 cai și cinci ciobani; Oprea Hânsa, rămas la Săliște – 935 oi, 4 cai și 2 măgari, în grija a doi ciobani; Dumitru Apolzan, și el din Săliște, cu 1603 oi, 50 capre, 11 cai, 3 măgari și cinci ciobani; Savu Dădârlat, tot săliștean, cu 1258 oi, 8 capre, 6 cai, 2 măgari și cinci ciobani; Ion Oană din Rod, cu 1819 oi, 10 capre, 9 cai și șapte ciobani; Ion Șufană din Poiana, cu 1460 oi, 5 capre, 7 cai, 1 măgar și cinci ciobani; Ion Sârb, tot din Poiana, cu 1489 oi, 11 cai, 3 asini și șase ciobani; Nicolae Negru, din același sat, cu 1446 oi, 21 capre, 5 cai, 1 măgar și cinci ciobani; Ion Borfin din Rășinari, cu 1404 oi, 57 capre, 1 cal, 3 măgari și șase ciobani; Stan Drăgan, de asemenea din Rășinari, cu 1242 oi, 35 capre, 3 cai, 2 măgari și șase ciobani.⁴⁰

Este vorba, așadar, de mocani din Mărginime, atât stăpânii, cât și păstori simbriași, care și-au dus vitele la iernat în zona atât de fertilă și favorabilă climatic a litoralului de sud al Dobrogei. Numărul lor, ca și al animalelor, a fost însă, în

³⁹ Pentru „scutar” și atribuțiile lui, vezi N. Dragomir, *op.cit.*, p. 130; Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 92.

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 2548 B/1835, f. 63-69, 146-150, 153-159, 181.

mod sigur, mult mai mare, deoarece, la unii dintre ei, locul de destinație este indicat cu expresia generală și mai puțin precisă „la Dobrogea”. O situație similară apare și la carantina Gura Ialomiței pe unde, în luna decembrie 1835, traversa Dunărea un mare număr de mocani, la șapte dintre ei, toți din Săcele, locul de destinație fiind arătat „la malul mării” sau „la mare”⁴¹. Totuși, pentru patru „păstori de oi”, de fel din Poiana, se menționează că mergeau „la Mangalia”⁴².

La 23 septembrie 1836, carantina Gura Ialomiței emitea două bilete de liberă trecere peste Dunăre pentru ciobanii Oprea Munteanu și Ion sin Costandin Apolzan, ambii din Săcele, care mergeau „în Turchia”, la Mangalia, cu oile lui Pătru Bârz, spre ernalic⁴³. Pe acolo au trecut în total, în cursul aceleiași luni, cu aceeași destinație, 26 de păstori, probabil toți simbriași, cei mai mulți originari din satele mărginene Poiana, Rod și Sibiel⁴⁴. Alți 29 sunt arătați că mergeau „la malul mării”, fără îndoială în partea de sud a litoralului, fiindcă cei care se îndreptau spre Constanța („Costengea”) sunt înregistrați separat⁴⁵. La 25 septembrie se emiteau și de la carantina Oltenița bilete de liberă trecere pentru Grigore Mănuș, Nicolae Mănuș și Dumitru Mosora, toți trei din Săliște, ciobani ai lui Ion Hașu, care se duceau, de asemenea „la Mangalia”⁴⁶. În decembrie 1836, printre mocanii stăpâni care treceau în Dobrogea pe la Gura Ialomiței, spre vederea vitelor, figura și Ioaneș Bârzan din Săliștea, care mergea la Mangalia⁴⁷.

Date precise există și pentru anul 1837, când se constată o prezență masivă a mocanilor veniți cu vitele la iernat în Dobrogea. În luna septembrie erau înscrși la carantina Călărași 462 de păstori, toți din Mărginime, din satele Poiana, Săliște, Tilișca și alte câteva, care aveau ca destinație Mangalia⁴⁸. Spre același loc se îndreptau, tot pe acolo, în noiembrie, alți 25 de mocani, cei mai mulți de asemenea mărgineni, dar și câțiva din Săcele⁴⁹. În luna octombrie, încă 14 treceau pe la carantina Gura Ialomiței, mergând, la fel, spre Mangalia⁵⁰. Știri mai târzii atestă prezența mocanilor în părțile Cavarnei prin anii 1836-1837⁵¹.

Alte informații apar pentru primăvara anului 1839, când, la carantina Călărași, este înregistrat un mare număr de mocani, reveniți din Dobrogea, în drum spre Transilvania. Încă din luna februarie intrau acolo, în curățenie, 30 de păstori

⁴¹ Ibidem, dosar 1121/1835, f. 806-808.

⁴² Ibidem, f. 855-856.

⁴³ Ibidem, dosar 491/1836, f. 610-611; dosar 1143/1837, f. 100-101. Vezi și Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, București, 1975, p. 76.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 491/1836, f. 603-605, 607-608, 609-611.

⁴⁵ Ibidem, f. 610-613.

⁴⁶ Ibidem, dosar 464/1836, f. 283-285.

⁴⁷ Ibidem, dosar 491/1836, f. 706-707.

⁴⁸ Ibidem, dosar 1119/1837, f. 551-554.

⁴⁹ Ibidem, f. 694, 711.

⁵⁰ R. Călinescu, *Vestigii ale transhumanței în Cadrilater*, în „Buletinul Societății regale române de geografie”, LII (1933), p. 410.

⁵¹ Ibidem, f. 640, 645.

întorși de la Mangalia și doi de la Balcic, toți din satele Săliște, Vale, Poiana și Tilișca⁵². În martie soseau 120 de păstori de la Mangalia și unu de la Balcic, cei mai mulți din Mărginime și câțiva din Țara Bârsei⁵³. În aprilie au fost 39 de la Mangalia și 12 de la Balcic, aproape toți din Săliște și Poiana⁵⁴, iar în mai 10 de la Mangalia, tot din aceste două sate⁵⁵, la care, târziu, în iulie, s-au adăugat încă trei, în frunte cu bogatul mocan Radu Jalea din Săcele⁵⁶.

În toamna anului 1839 au plecat la iernat, la Mangalia, de asemenea pe la Călărași, 166 de păstori în septembrie, cei mai mulți din Mărginime⁵⁷, 168 în octombrie (din Poiana, Tilișca și Țara Bârsei)⁵⁸ și 36 în noiembrie⁵⁹. În aceeași lună se întorceau de la Balcic, 2 mocani din Rășinari, Aliman Mitrea și Bucur Mitrea⁶⁰, foarte probabil stăpâni care își duseseră vitele în acel loc. În decembrie, tot pe la Călărași, au trecut spre Mangalia încă 125 de păstori transilvăneni, dintre care 11 erau stăpâni de târle din satele Tilișca (Dumitru Nan), Poiana (Ion Hândoreanu, Ion Sârbu, Ioan Gheorghe, Nicolae Hândoreanu, Ion Bogdan, Dumitru Florea) și Săliște (Oprea Ivan, Petre Pavel, Toma Marcu, Oprea Țerman)⁶¹. Pe la carantina Gura Ialomiței au mers, de asemenea la Mangalia, în luna octombrie, patru mocani din Săcele, primul fiind Radu Jalea⁶².

În februarie 1840 intrau la Călărași, întorși de la Mangalia, 72 de păstori mărgineni și săceleni, printre care se afla și Radu Jalea, însoțit de un cioban⁶³. Alți 27 erau înregistrați în luna mai⁶⁴, 4 în iunie⁶⁵ și încă 2 în iulie – Radu Jalea, împreună cu Ion Burduloiu⁶⁶, ceea ce arată că, între timp, mersese din nou în Dobrogea. În septembrie, pe la carantina Gura Ialomiței, treceau la dreapta Dunării, cu destinația Mangalia, desigur, cu vitele la iernat, 11 mocani⁶⁷, iar în februarie 1841 alți trei, toți din Săliște⁶⁸, fără îndoială stăpâni care se duceau să-și

⁵² Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 640/1839, f. 82-84.

⁵³ Ibidem, f. 145-147.

⁵⁴ Ibidem, f. 204-206.

⁵⁵ Ibidem, f. 256, 281.

⁵⁶ Ibidem, f. 455-456.

⁵⁷ Ibidem, f. 522, 555.

⁵⁸ Ibidem, f. 586, 613.

⁵⁹ Ibidem, f. 624, 631.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, dosar 398 I/1840, f. 11.

⁶² Ibidem, dosar 640/1839, f. 382, 389.

⁶³ Ibidem, dosar 398 I/1840, f. 64; dosar 412/1840, f. 7.

⁶⁴ Ibidem, dosar 398 I/1840, f. 173.

⁶⁵ Ibidem, f. 200.

⁶⁶ Ibidem, dosar 398 II/1840, f. 11.

⁶⁷ Ibidem, f. 58-59.

⁶⁸ Ibidem, dosar 1223/1841, f. 57-58.

inspecteze târlele. Prin același loc mergeau la iernat, de asemenea la Mangalia, 29 de păstori în septembrie 1841⁶⁹ și alți 5 în octombrie, între aceștia figurând și bogatul mocan din Cernat, Zaharia Blebea⁷⁰.

În februarie 1844, printre „păstori austrieni” (cu sensul de transilvăneni), care erau „cu vitele spre ernatic în cazaua Balcicului, se aflau cu târla, „pă lângă satul Caraepurar”, Pătru Vetrigan și Bucur Hâmbășanu. Doi ciobani ai acestora, Ion Telâncău și Ion Cotaru, mergând „la satul Gura Batovii să cumpere orz”, au fost atacați, la gazda unde se găseau, de către șase tâlhari turci, fiind jefuiți de 40 de galbeni și apoi omorâți. „După aceasta, vrând a merge și la altă târlă, din nenorocire au nimerit tot la a numiților, unde, slobozind pușci, au mai omorât încă doi ciobani, scăpând numai un băiat, printre oi, dar și acela împușcat la mână”⁷¹. Satul Gura Batovei, denumire românească dată de mocani, potrivit vechiului obicei, era probabil Ecrene, situat chiar lângă vărsarea aceluia râu în mare, sau Teche, deși acesta se afla ceva mai departe, în interior⁷².

Informații valoroase privind păstoritul mocanilor în zona Mangalia-Balcic, în anii 1844-1845, se găsesc într-o „Condică de economii de oi ardeleni aflători în Bulgaria”, întocmită de consulatul austriac din Galați la 9 octombrie 1845. Sunt cuprinși 114 stăpâni care își aveau vitele în Dobrogea, dar numai cei care recunoșteau supușenia austriacă și o puteau dovedi⁷³. Astfel, în cei doi ani s-au aflat la păscut 4 turme mocănești în cazaua Mangalia și 21 în cazaua Balcic, în general cu un număr redus de oi, una singură, cea a lui Ioan Porumban din Brașov având 620 de capete în primul an și 700 în al doilea⁷⁴. Totuși, la 1845, Nicolae Fântână din Poiana ținuse în cazaua Mangalia o târlă cu 4300 oi și 100 cai⁷⁵.

Știri de mare însemnătate sunt cuprinse în scrisorile trimise din Dobrogea de Ion Ionescu de la Brad prietenului său Ion Ghica, la Constantinopol, cu prilejul cercetărilor întreprinse în primăvara și vara anului 1850. El menționează că printre „mocanii cei mai însemnați din Dobrogea”, erau, în cazaua Balcic, Ion Munteanu, Vasile Milea, Dimitrie Bobinaru și Neculai Șchiopu⁷⁶. Locurile de pășunat mai importante se aflau la Ismailia, în cazaua Balcic și la Cavalar și Azaplaz în cazaua Mangalia⁷⁷. Reputatul agronom întâlnea la Balcic un mocan, Ilie Cojocaru Bucur, „român umblat prin toate țările”, care intenționa „să adune berbeci”, pentru a-i

⁶⁹ Ibidem, f. 518-520, 524-525.

⁷⁰ Ibidem, f. 578-579.

⁷¹ Ibidem, dosar 1107/1844, f. 8. Vezi și Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 120.

⁷² Iosif Lepși, *op.cit.*, p. 6.

⁷³ G. Vâlsan, *Mocanii în Dobrogea la 1845 cu o „Condică de economii de oi aflători în Bulgaria”*, în „Graiul românesc”, II (1928), nr. 3, p. 42.

⁷⁴ Ibidem, p. 44-45.

⁷⁵ Ibidem, p. 43.

⁷⁶ Victor Slăvescu, *op.cit.*, p. 57.

⁷⁷ Ibidem, p. 117.

vinde în acel oraș⁷⁸. De la Varna la Constanța („Kiustengea”), pe drumul din Cavarna, Mangalia și Tuzla, a avut ca vizitiu și dragoman tot un mocan⁷⁹. Tot la 1850, într-un raport al consulului austriac de la Rusciuc, se vorbește de marea mulțime de oi mocănești care se găseau în toată Dobrogea, până departe în sud, la țărmul mării⁸⁰.

În luna septembrie 1852, au trecut pe la carantina Oltenița, „la orașul Balcic, cu vitele... în ernatic”, în soroc de 10 luni, 62 de mocani, la cei mai mulți făcându-se precizarea că mai fuseseră „de mai multe ori în Turchiia”⁸¹. Alți 12 s-au îndreptat spre același loc în cursul lunii următoare⁸². În noiembrie, tot pe acolo au trecut „în Turchiia, la Mangalia, cu vitele în ernatic”, 30 de „păstori de oi”, cu pașaport austriac⁸³. La 4 octombrie 1852, Ion sin Dragomir din satul Galeșu, intrat în carantina Călărăși, fost slugă și văcar în Dobrogea, declara că avusese de încasat „niște parale” de la un armean din Mangalia⁸⁴, căruia probabil îi slujise la vite sau îi vânduse unele produse.

În 1855, pe la carantina Gura Ialomiței, mergeau spre Cavarna 11 păstori transilvăneni în luna septembrie⁸⁵ și 6 în octombrie⁸⁶. În anul 1856, în condica întocmită la poteca numită Curmătura Oltețului, „pentru înscrierea vitelor păstorilor k.k. ce vor sui în munții țării la pășune”, se arată că 29 de tărle iernaseră în Dobrogea. Dintre acestea, cinci veneau de la Balcic, și anume cele ale mocanilor Oprea Măreiganu din Poiana (2770 oi, 45 cai și 4 asini), Dumitru Mosora din Săliște (4034 oi, 13 cai, 6 asini), Dumitru Oniștiu, din același sat (599 oi, 4 cai), Nicolae Sorocotinu, tot săliștean (663 oi) și Costandin Savu din Poiana (3509 oi, 12 cai, 3 asini). Alți trei stăpâni își avuseseră vitele la Mangalia: Dumitru Șerb (2025 oi, 21 cai, 2 asini), Costandin Stoian (2368 oi, 12 cai, 3 asini) și Ioan Șufană (1691 oi, 8 cai, 1 asin), toți din Poiana⁸⁷. La 30 martie 1857, în „Buletinul oficial” al Țării Românești se publica o știre a Agenției austriece despre Dobra lui Dan Stroia, care decedase în toamna anului precedent, „în satul Cacova, în Transilvania”, lăsând o avere în florini. Era anunțat, pe această cale, fiul ei, Dumitru Stroia, care se afla la „Covarna”⁸⁸ (Cavarna)⁸⁹. Bătrânul mocan Petre

⁷⁸ Ibidem, p. 57-58.

⁷⁹ Ibidem, p. 57, 60.

⁸⁰ Al. P. Arbore, *O încercare de reconstruire a trecutului românilor din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, III (1922), nr. 2, p. 273.

⁸¹ Arh. St. Buc., fond Secretariatului Statului, dosar CIV/10 II, f. 22-26.

⁸² Ibidem, f. 108-109.

⁸³ Ibidem, f. 51-53.

⁸⁴ Ibidem, fond Ministerul de Război. Departamentul ostășesc, dosar 359/1852, f. 400.

⁸⁵ Ibidem, fond Obștescul Control, dosar 619/1855, f. 6-8.

⁸⁶ Ibidem, f. 7-8.

⁸⁷ C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII-XIX*, București, 1976, p. 166-167.

⁸⁸ În documentele turcești ale vremii, numele acestui oraș apare de regulă, sub forma „Covarna”. (Vezi Mahir Aydın, *op.cit.*, p. 121-124).

⁸⁹ „Buletinul oficial”, anul 1857, nr. 27, p. 107.

Stănilă își amintea că ciobănisise în aceste părți ale Dobrogei încă din timpul stăpânirii otomane, când existau pășuni întinse, ierburi din belșug, populația era rară, „turcii nu erau răi... și iarnă mai nimic; rar de da câte o țără de zăpadă, da' ce zăpadă, ia o țărișoară de brumă, așa ca să nu zici că n-o fost iarnă”⁹⁰.

De la Balcic, mocanii mergeau uneori de-a lungul litoralului spre sud, trecând cu vitele în Bulgaria, în cazaua Varna⁹¹. „În ianuarie 1840 intra în carantina Galați Ion Pârveu, „supus k.k.”, venit de la Varna, care mergea la Sibiu, „la urma sa”⁹². Tot în anul 1939, un negustor, Vasile Venghele, probabil și el un mocan, fusese cu berbeci la Varna, însoțit de un cioban de la vitele lui Oancea⁹³. În anii 1844-1845 s-au aflat în cazaua Varna, două târle ale unor mărgineni⁹⁴. Într-un document turcesc din 26 decembrie 1845, se arată că „mocanii nemți”, practicanți ai transumanței în Dobrogea „din vremuri foarte vechi”, deoarece în acel an pășunile dobrogene erau uscate, se deplasaseră cu vitele până în zona Varnei, unde produsese războaie ogoarelor⁹⁵. La 1850, Ion Ionescu de la Brad întâlnea și el mocani la Varna⁹⁶. În același an, în raportul, pomenit mai înainte, al consulului Austriei de la Rusciuc se preciza că marea mulțime a oilor mocănești care cutreierau atunci în Dobrogea ajunsese și în părțile Varnei⁹⁷. În convenția austro-turcă din februarie 1855, amintită mai sus, printre ținuturile frecventate de păstorii transilvăneni era menționat și cel al Varnei⁹⁸. Nu poate fi vorba însă de o prezență permanentă a mocanilor în această regiune, ci doar de una întâmplătoare.

Așa cum am văzut, mocanii își comercializau o parte din produse la Varna, dar și în alte porturi de la Marea Neagră⁹⁹. Erau prezenți, de asemenea, la bălciurile din Dobrogea și, în primul rând, la cel de la Bazargic, unde sunt semnați de Ion Ionescu de la Brad în primăvara anului 1850: „Acolo vin oamenii

⁹⁰ D. Șandru, *op.cit.*, p. 102-103.

⁹¹ *Ibidem*, p. 43, 100-102.

⁹² Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 369/1840, f. 4-5.

⁹³ *Ibidem*, dosar 1216/1841, f. 16. Vezi și Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, p. 102.

⁹⁴ G. Vâlsan, *op.cit.*, p. 46.

⁹⁵ Başbakanlık Arşivi – Istanbul, Cevdet Tasnifi, Hariciye 3951. Mulțumim din nou fostului coleg, distinsul istoric Tahsin Gemil, pentru bunăvoința cu care ne-a oferit această știre.

⁹⁶ Victor Slăvescu, *op.cit.*, p. 53-54.

⁹⁷ Al. P. Arbore, *O încercare de reconstruire...*, p. 273.

⁹⁸ Léopold Neumann, *op.cit.*, vol. VI, p. 217-218.

⁹⁹ P. N. Panaitescu, *Însemnătatea economică a mocanilor în istoria Țării Românești*, Cluj, 1936, p. 9.

din toate părțile Dobrogei cu producturile lor, precum și mocanii”¹⁰⁰. Ei frecventau însă și alte târguri periodice ale provinciei¹⁰¹ și, în mod sigur, pe cel de la Balcic, amintit și acesta în scrisorile reputatului agronom¹⁰².

După expirarea convenției austro-turce din 1855, încheiată pe 10 ani, începe declinul ireversibil al transumanței mocanilor în Dobrogea, la care au contribuit însă și alte cauze¹⁰³. În momentul revenirii la România, în județele Constanța și Tulcea se mai aflau doar 80 000-90 000 de oi mocănești¹⁰⁴. În Dobrogea de sud însă, așadar și în zona maritimă Mangalia-Balcic, noul stat bulgar, căruia îi fusese atribuit acest teritoriu, a oprit cu totul venirea păstorilor transilvăneni¹⁰⁵. Unii mocani s-au stabilit însă definitiv în câteva localități din această regiune, încă înainte de 1877¹⁰⁶.

Păstoritul mocanilor la Marea Neagră a lăsat urme și în vechiul folclor românesc din Dobrogea. Astfel, într-un cântec popular se prezintă în mod direct acest fenomen, arătându-se pendularea, după sezon, a vitelor acestora: „Vara le vâra/ în vârful munților;/ Iarna le ierna/ în prundul mărilor,/ Pe țărături de mare,/ Colo-n depărtare”¹⁰⁷. De asemenea, în frumoasa baladă „Tudor Tudoraș” sau „Tudor Dobrogeanul”, care reflectă realități din secolul al XVIII-lea, se spune că acest erou, care era „din viță mocan”, deschisese o cârciumă, „în drumul spre Țarigrad, în schele de împărat” sau pe „Drumul Țarigradului,/ La schela-mpăratului”¹⁰⁸, așadar într-un port al Mării Negre.

Amplul și multisecularul proces al transumanței mocanilor în Dobrogea cuprinde, ca un capitol de seamă, și păstoritul acestora în regiunea maritimă dintre Mangalia și Balcic. Zona oferea condiții naturale dintre cele mai prielnice, îndeosebi în porțiunea numită „Valea fără iarnă”, mult căutată de mocani pentru iernatul vitelor. Este un aspect al legăturilor permanente ale Dobrogei cu celelalte teritorii românești și, totodată, o pagină a istoriei acestei provincii.

¹⁰⁰ Victor Slăvescu, *op.cit.*, p. 52.

¹⁰¹ Tudor Mateescu, *Bălciurile din Dobrogea înainte de 1877*, în „Revista de istorie”, XXXVIII (1985), nr. 7, p. 662, 664, 669.

¹⁰² Victor Slăvescu, *op.cit.*, p. 54.

¹⁰³ Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 69-70.

¹⁰⁴ Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925, p. 149.

¹⁰⁵ D. Șandru, *op.cit.*, p. 45, 103.

¹⁰⁶ Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor...*, p. 102-103.

¹⁰⁷ Apostol D. Culea, *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul-prezentul, viitorul*. București, 1928, p. 83.

¹⁰⁸ Teodor T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 120; C. Brăiloiu, Emilia Comișel, Tatiana Gălușcă-Cârșmariu, *Folclor din Dobrogea*, București, 1978, p. 411, 415, 422.

WINTER STAY IN THE BLACK SEA AREA MANGALIA – BALCIK

Abstract

The moving of flocks from Transylvania to Dobroudja by the Romanian shepherds known as „mocani” also involved the Black Sea area lying between the towns of Mangalia and Balcik. Conditions here for the winter stay of sheep and cattle would be excellent, especially in the valley of the river Batova, also called the „Winterless Valley”. Previously unpublished archives documents substantiate this phenomenon at length, after the year 1830 and until the end of Ottoman authority in Dobroudja.

PORTURILE DE PE LITORALUL VESTIC AL MĂRII NEGRE. MODERNIZAREA ȘI ACTIVITATEA LOR COMERCIALĂ LA CUMPĂNA DINTRE SECOLUL AL XIX-LEA ȘI AL XX-LEA

DANIELA BUȘĂ

Spectaculoasele și numeroasele cuceriri ale științei și tehnicii din secolul trecut, rapid transpuse în practică, au contribuit la dezvoltarea industriei, transporturilor, la diversificarea căilor și mijloacelor de comunicare, la scurtarea distanțelor. În cadrul acestui uriaș și rapid progres universal, circulația ideilor, oamenilor și mărfurilor se făcea cu o deosebită rapiditate, apropiind state și zone geografice între care strânsa colaborare economică devenise o necesitate. Comerțul exterior a înregistrat salturi importante de la an la an. Astfel, între 1875-1900 valoarea comerțului mondial s-a dublat de la 63 miliarde franci aur la 120 miliarde franci aur¹.

Modificările de natură tehnico-economică, socială și politică petrecute în zona capitalismului dezvoltat au influențat cursul evoluției societăților din regiunea sud-est europeană în câteva direcții principale. Au apărut întreprinderi industriale, bancare, comerciale. A crescut producția agricolă, depășind în unele cazuri cu mult nevoile interne. A luat ființă o industrie națională, ramură extractivă deținând ponderea cea mai ridicată datorită răspândirii folosirii unor combustibili noi, de tipul benzinei, păcurii, motorinei, pentru motoarele cu ardere internă. Toate acestea au contribuit la intensificarea și diversificarea schimburilor comerciale ale statelor din zonă ceea ce a impus, totodată, extinderea și modernizarea căilor și mijloacelor de transport.

Concomitent cu amenajarea drumurilor și dezvoltarea căilor ferate, inclusiv a parcului rulant (locomotive, vagoane de călători și de mărfuri) s-au dezvoltat și transporturile fluviale și maritime, s-au extins și modernizat porturi. Un rol însemnat a revenit porturilor aflate pe litoralul vestic al Mării Negre: Sulina, Constanța, Mangalia, Varna și Burgas. Activitatea și importanța lor economică au crescut începând cu ultimul deceniu al secolului trecut accentuându-se la începutul secolului al XX-lea.

Un port în general și mai cu seamă unul maritim este o importantă poartă a țării spre lume prin care intră și se expediază mărfurile, în care sosesc sau pleacă nave de pasageri. El dispune de dane de acostare, de instalații de încărcare și

¹ *Larousse commercial*, Paris, 1930, p. 456-457.

descărcare a navelor, de ateliere de reparații a acestora, de magazine, depozite, silozuri, rezervoare de combustibili, de bazine, de locuri de adăpost pentru nave în caz de furtună. De nimic din toate acestea nu dispuneau porturile de mai sus la 1878, când prin hotărârile Congresului de la Berlin, României i se recunoștea independența politică și retrocedarea Dobrogei cu 225 km ieșire la mare, iar principatului bulgar autotonomia. Guvernelor de la București și Sofia le-a revenit dificila misiune de modernizare și extindere a porturilor maritime dar și fluviale, proces îndelungat și costisitor, desfășurat pe parcursul a mai mult de un deceniu (în cazul Constanței chiar două decenii), dar care s-a dovedit deosebit de eficient din punct de vedere economic. Necesitățile crescânde de aprovizionare cu cereale și produse alimentare au determinat Imperiul Otoman încă de la mijlocul secolului al XIX-lea să încerce modernizarea porturilor Constanța și Varna. Pe fondul gravei și prelungitei crize politico-economico-financiare ce afecta Sublima Poartă de peste un secol, această măsură s-a dovedit iluzorie. Astfel, la 1857 ea încredințase societății engleze „Danube and Black Sea Railway Compagny Ltd” atât construirea căii ferate Cernavodă-Constanța cât și amenajarea și exploatarea portului Constanța. Compania engleză s-a mărginit însă la mici corecturi ale vechiului port folosit de genevezi încă de la sfârșitul evului mediu și la unele construcții: 500 m cheiuri și diguri, câteva magazine, un atelier pentru reparatul locomotivelor și un far². În 1884 guvernul român a răscumpărat atât calea ferată cât și portul. La începutul anilor '80 portul Constanța continua să nu prezinte siguranță, nefiind bine adăpostit. Lipsa unui sistem de diguri de protecție a bazinului și radei cât și vânturile puternice constituiau principalele cauze ale naufragiilor destul de dese, în special toamna. În scopul creșterii importanței economice și comerciale statul român l-a însărcinat în 1881 pe Sir Charles Hartley, inginer șef al Comisiei Europene a Dunării, cu studiul măririi și amenajării portului. Proiectul acestuia, ca și cele ale lui C. Franzius și Voisin-Bey s-au dovedit însă necorespunzătoare prin soluțiile oferite³.

În 1885, după ce obținuse legiferarea unui credit de 21 milioane lei destinat măririi și amenajării portului Constanța, guvernul român a autorizat înființarea unui serviciu special, însărcinat cu elaborarea proiectului, sub îndrumarea inginerului I. B. Cantacuzino. Noul proiect, definitivat în 1892 și revăzut de A. Guérard, inspector general de poduri și șosele și director al portului Marsilia⁴, a fost aprobat în 1895 și a mai suferit unele modificări în 1897-1898.

În urma licitației organizate în 1895 de Ministerul Lucrărilor Publice la care au participat 8 firme din țară și străinătate, firma franceză „Adrien Hallier” obținea

² Dr. Mircea Roșculeț, *Fondarea și construcția portului Constanța*, în „Buletinul Institutului Economic Român”, an XVII, nr. 1-4, 1938, p. 40-42; *Enciclopedia României*, București, 1938-1942, vol. IV, p. 88.

³ Pentru detalii și schițe vezi Mircea Roșculeț, *op.cit.*, p. 44-49.

⁴ Pentru detalii și schițe ale proiectului lui I. B. Cantacuzino și modificările propuse de A. Guérard vezi Mihai Nichifor, *Portul Constanța și importanța sa comercială*, Constanța, 1915, p. 5-7. Mircea Roșculeț, *op.cit.*, p. 49-55.

concesionarea lucrărilor, valoarea lor, prevăzută de proiectul general, neputând să depășească 30 milioane lei.

Începute în primăvara anului 1896 prin construcția căii ferate Constanța-Canara, lucrările au mers mult prea încet față de termenele prevăzute în contract. Lipsa capitalului corelată cu cea a utilajelor și întârzieri în livrarea materiei prime au pus firma franceză în imposibilitatea îndeplinirii prevederilor contractuale. La somațiile repetate ale Ministerului Lucrărilor Publice, aceasta anunța în 1899 încetarea construcției și rezilierea contractului. Luând act de noua situație, beneficiarul a continuat execuția în regie proprie, dar firma Hallier, socotindu-și lezate interesele, a acționat statul român în judecată. Prin sentința pronunțată la 6 aprilie 1900 firma Hallier a primit o despăgubire de peste 6 milioane lei fără a plăti amenzi și daune cum ar fi fost normal, cauzându-se astfel un însemnat prejudiciu statului român⁵.

Execuția în regie a lucrărilor în portul Constanța a fost preluată întâi de I. G. Duca, apoi de Anghel Saligny, iar din 1910 de N. Râmniceanu și s-a extins până în 1914. În toată această perioadă statul român a investit cca. 100 milioane lei în amenajări, construcții și utilări. Dacă la cumpăna dintre secole stadiul acestora era într-o fază incipientă, iar cantitatea și valoarea mărfurilor intrate sau ieșite prin vama Constanța nu diferea cu mult de cea înregistrată înainte de debutul lucrărilor, din 1906, la un an de la terminarea lucrărilor hidraulice și deschiderea stației de petrol și mai cu seamă din 1910, după punerea în funcțiune a magaziiilor cu silozuri, portul Constanța s-a situat constant pe primul loc întrecând cu regularitate traficul de mărfuri al eternelor rivale, porturile dunărene. Portul dispunea de un bazin de 60 ha cu o lățime de 8,5 m și un avanpost de 16 ha, de 4 silozuri speciale cu o capacitate de 140 000 t, înzestrate fiecare cu transportoare orizontale și verticale ce permiteau încărcarea și descărcarea a 10 nave în linie dublă, manipulându-se zilnic cca. 12 000 t mărfuri, de 36 rezervoare petroliere, fiecare cu o capacitate de 5 000 m³, de 3 faruri (unul mare de 25 m și două mici de 12 m), de 2 993 m diguri de apărare și 4 312 m cheiuri. Suprafața totală a portului era de 196 ha⁶.

Situat la capătul unui golf ce oferea reale posibilități navigației, portul Varna nu dispunea nici măcar de minimum de înzestrare al Constanței din moment ce în preajma izbucnirii războiului ruso-româno-turc din 1877 avea numai câțiva metri de chei din lemn, iar navele cu un tonaj mai mare nu puteau acosta, mărfurile lor

⁵ Despre lucrările firmei franceze, cauzele rezilierii contractului și procesul său cu statul român vezi: „Desbaterile Adunării Deputaților”, nr. 17 din 15 decembrie 1899, p. 163-181; ibidem, nr. 52 din 2 martie 1900, p. 915-923; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. II, p. 281; Mircea Roșculeț, *op.cit.*, p. 40-42 și 67-70; Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, Edit. Eminescu, București, 1984, p. 171-177.

⁶ Georges D. Cioriceanu, *Les grands ports de Roumanie*, Paris, 1928, p. 44-45; Mihai Nichifor, *op.cit.*, p. 9-15.

fiind transbordate cu ajutorul bărcilor. Obținerea autonomiei a deschis principiului bulgar largi perspective de dezvoltare economică și de participare activă la schimburile internaționale de mărfuri, astfel încât simpla așezare prielnică a unor porturi de la Marea Neagră nu mai era suficientă. Se impunea nu numai o extindere și modernizare a Varnei sau Burgasului, dar și o racordare a acestora la căi de comunicație directe, cu alte puncte ale țării și în special cu capitala. Astfel, pe lângă calea ferată Ruse-Varna, construită în 1866, în 1899 se dădea în exploatare o alta ce lega Varna de Sofia și străbătea o rodnică zonă agricolă. Aceste înnoiri au avut implicații majore asupra circulației mărfurilor în Bulgaria septentrională, favorizând Varna în detrimentul celorlalte porturi, în special a celor dunărene. Sfera sa economică s-a lărgit cu produse din Sofia, Pernik, Küstendil, Veliko-Trnovo, Gabrovo, expediate în diferite puncte ale Europei.

În 1888 guvernul bulgar a decis să treacă la modernizarea porturilor Varna și Burgas, promulgând în acest sens legea din 21 ianuarie 1889. Sir Charles Hartley întâi și apoi A. Guérard, ce întocmiseră planurile de modernizare a portului Constanța, primiseră aceeași însărcinare din partea guvernului bulgar pentru Varna și Burgas. Proiectul a fost definitivat în 1894, iar Sobrania, prin legea specială din 1895, hotărâ începerea lucrărilor. Prima licitație, ținută în acest sens, s-a soldat cu un eșec, deși la ea au participat o firmă franceză, una germană și una engleză. Cea de-a doua însă, a dat câștig de cauză asociației comerciale bulgare Mihailovski-Hairabedizan⁷.

Au existat o serie de discuții privind amplasamentul portului și al bazinului portului Varna. Cei mai mulți oameni politici, printre care și președintele Consiliului de Miniștri, Ștefan Stambulov, erau de părere că portul trebuia construit în golf în apropierea orașului și a antrepozitelor chiar dacă prețul de cost era destul de ridicat. Ca atare, pentru atragerea de noi credite, firma Mihailovski-Hairabedizan a recurs la fondarea în 1899 a unei societăți anonime pusă sub controlul statului, al cărui reprezentant, numit de guvern, era inginerul francez Pierre d'Istria⁸.

Începute în 1899, lucrările de extindere și modernizare s-au încheiat în 1906 fără ca portul Varna să beneficieze de suprafața și dotările Constanței. El dispunea de un dig principal, cheiuri ce permiteau acostarea simultană a 7 nave, două antrepozite pentru mărfurile importate. Din păcate, ceea ce era esențial și ar fi conferit importanță economică crescândă unui port maritim lipsea: silozuri și elevatoare pentru cereale, iluminatul artificial, benzi transportoare pentru încărcatul și descărcatul mărfurilor, operațiunea desfășurându-se numai manual, o rețea bine pusă la punct de canalizare (lipsa acesteia favorizând inundațiile),

⁷ Vladimir Pavlov, *Construction d'un port moderne à Varna et son rôle dans la vie de la ville (1896-1918)*, în *Le pouvoir centrale et les villes en Europe de l'Est et du sud-est du XVe siècle au débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires*, Sofia, 1985, p. 98.

⁸ *Ibidem*, p. 99.

servicii eficiente, printre care cel de carantină. Toate aceste carențe făceau ca activitatea portului să aibă de suferit sau chiar să fie paralizată ori de câte ori se înregistrau mari recolte de cereale, ploi abundente, furtuni, sosiri de nave în număr mai mare, maladii. Varna a mai constituit subiect de discuții și dispute atunci când s-a pus problema construirii unui canal maritim ce urma să lege portul de mare. Primele proiecte datează din 1897 și aveau în vedere crearea aici a bazei flotei bulgare de război. Studiat mai în detaliu în 1904 de inginerul Pierre d'Istria, proiectul s-a dovedit prea costisitor (1 360 000 leva), flota de război renunțând la ideea plasării bazei. Efectuată de aceeași societate ce a întreprins lucrările în port, construcția canalului a durat 3 ani (1906-1909) și a lărgit golful la 13 km⁹. În sfârșit tot societatea de mai sus a construit în perioada 1903-1910 în apropiere de Varna un mic port destinat nevoilor palatului regal de la Euxinograd unde acostau numai vase de mic tonaj. Semnificația economică a acestuia era nulă.¹⁰

Cât privește modernizarea portului Burgas aceasta a fost mult prea puțin importantă, limitându-se la simple corecții de cheiuri și întărirea digului principal.

De o mai mică importanță economică, celelalte porturi de pe litoralul vestic al Mării Negre: Sulina, Mangalia, Balcik, Cavarna, Messembria, Sozopol și-au continuat activitatea în cea mai mare parte cu vechea înzestrare, primind și expediind mărfuri. Dintre acestea numai portul Sulina a beneficiat de un statut aparte și ca atare de amenajări și modernizări. Conform articolului 53 al Tratatului de pace de la Berlin, Sulinei i se stabilea statutul de port franc, legiferându-se astfel o situație juridică existentă deja din 1870. Ea a fost întărită și de Parlamentul României prin legea din 15 februarie 1880¹¹. Din punct de vedere administrativ toate problemele erau rezolvate de Comisia Europeană a Dunării reprezentată aici prin căpitanul portului. Tot Comisiei Europene îi revenea și sarcina efectuării lucrărilor de corectare și adâncire a celor trei brațe de vărsare ale Dunării. În urma studierii posibilităților de scurtare a drumului navelor pe Dunăre către mare, experții comisiei au ajuns la concluzia că brațul Sulina ar constitui calea cea mai avantajoasă. În acest sens, încă din 1879, în urma rectificării și dragării acestui braț, canalul navigabil a fost scurtat cu 20 km, permițându-se astfel și accesul pe Dunăre a navelor maritime. Totodată la Sulina au fost construite un far mare și altele mai mici și prelungite digurile cu încă 1338 m. Amenajarea modernă a portului a continuat în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea și a constat în extinderea platformelor pe care se situau magaziile de mărfuri și șantierul naval și prelungirea canalului printr-un dig ce înainta în mare câțiva km. Toate aceste construcții au contribuit la creșterea

⁹ V. Pavlov – *Postroivaneto na canala meju Cerno More i Várnenckoto ezero (1906-1909)*, în *Korabastroene i Koraboplavane*, 1969, 2.

¹⁰ Vladimir Pavlov, *Construction d'un port moderne...*, p. 99.

¹¹ Vezi Petru Zaharia, *Sulina – porto-franc (1870-1939)*, în „Peuce”, VIII, 1980, p. 515-520.

importanței portului, a traficului de mărfuri, deși principala sa operațiune era cea de transbordare (circa 35-40% din întreaga activitate)¹².

Dezvoltarea și modernizarea porturilor de pe litoralul apusean al Mării Negre s-au repercutat pozitiv asupra traficului de mărfuri, călători și asupra mișcării navelor. De altfel, transporturile maritime și fluviale erau mult mai eficiente datorită prețului de cost redus pe tona de marfă și volumul mare al încărcăturii la un singur transport. Așa se explică de ce în 1901 80-84% din schimburile comerciale ale României și 65% din cele ale Bulgariei se efectuau pe apă. Conform datelor statistice din întreaga cantitate exportată de România în 1899, prin vama Constanța a fost expedită 5,77%, în 1900, 5,86% și în 1901, 7,20%. Tot atunci prin același punct a intrat 18,01%, 14,79% respectiv 22,80% din importul țării¹³. Dacă înainte de darea în folosință a podului de la Cernavodă (1895) și începerea lucrărilor de modernizare a portului traficul de mărfuri prin Constanța reprezenta numai 3,36 % din total, în 1900 el s-a ridicat deja la 13,74% pentru ca în 1910 să înregistreze 17,21%¹⁴. La cumpăna dintre secole caracterul portului nu era bine definit, dar odată cu darea în funcțiune a unora dintre investiții, ponderea ridicată a exportului devenea tot mai evidentă. De altfel, numai pe parcursul unui deceniu, 1894-1904, exportul a sporit de la 4,24% la 12,61%¹⁵.

Modernizarea a influențat și compoziția exportului, în jurul anului 1900 cerealele și produsele animale constituind baza acestuia. Astfel, în 1900 prin portul Constanța erau expediate 42 598 t orz, 4 291 t grâu, 841 t secară, 752 t ovăz, 2 687 t făină, 2 037 t brânză de oi¹⁶, iar în 1901, 71 566 t orz, 64 474 t porumb, 14 935 t ovăz, 4 670 t secară, 1 823 t făină, 613 t brânză și 166 t pește proaspăt¹⁷. Cea mai mare parte a cerealelor expediate prin Constanța se făcea în perioada septembrie-aprilie când apele Dunării erau înghețate, restul anului prin Brăila, ce deținea supremația. Destinația acestora era atât piețele din sud-estul Europei: Constantinopol, Pireu, Salonic, cât și cele din apusul ei: Rotterdam, Anvers. Din 1906 întâietatea îi va reveni petrolului, el reprezentând de altfel 90% din exportul portului și determinând clasarea acestuia pe locul secund (828 149 t), după Brăila (1 161 738 t), în ceea ce privește traficul general de mărfuri, și înaintea portului Galați (630 940 t)¹⁸. În statistici petrolul apare ca produs destinat comercializării în afara granițelor, în 1895 cu o cifră modestă: 18 t. An de an livrările au crescut: 89 t în 1897, 6 319 t în 1899, 16 647 t în 1901, 348 590 t în 1906¹⁹. Din cele

¹² Georges D. Cioriceanu, *op.cit.*, p. 52.

¹³ *Rezumatul general al comerțului exterior al României pe 1901*, București. 1902. p. 10-13.

¹⁴ Georges D. Cioriceanu, *op.cit.*, p. 47.

¹⁵ *Ibidem*, p. 46.

¹⁶ „Revue commerciale du Levant. Bulletin mensuel de la Chambre de commerce française à Constantinople”, 2-ème semestre, 1901, p. 337.

¹⁷ *Ibidem*, 2-ème semestre, 1902, p. 571.

¹⁸ Mircea Roșculeț, *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*. Edit. Cartea Românească, București. 1939, p. 120.

¹⁹ *Ibidem*, p. 124

423 698 t exportate de România în 1906, 348 590 t s-au livrat prin Constanța²⁰ și 23 835 t (cca. 5-6%) prin porturile dunărene²¹. Dacă în ultimii ani ai secolului al XIX și în primii ani ai secolului XX cele mai mari cantități erau livrate către porturile sud-est europene: Vama, Salonic, Constantinopol²², la sfârșitul primului deceniu marile societăți petroliere înființate cu capital străin: „Steaua Română”, „Româno-Americană”, „Aquila Franco-Română”, cu sucursale și rezervoare direct în port, își expediau marfa în apusul Europei și chiar pe alte continente.

Importurile prin portul Constanța erau mai reduse și constau în mărfuri industriale (articole, metalice, cărbuni, textile) și unele produse alimentare specifice Orientului: mirodenii, citrice, măslin, ulei de măsline, articole de cofetărie. Importul primelor a înregistrat creșteri încă din ultimul deceniu al secolului trecut ca urmare a extinderii rețelei de cale ferată, a construcției de poduri, porturi, în general a dezvoltării industriei naționale. Din Marea Britanie, Germania și Franța soseau mașini și obiecte din metal, motoare, mașini agricole, piese de schimb. Cocsul era adus fie din Marea Britanie, fie de la minele de la Heraclea din Imperiul Otoman.

În 1900 din 476 nave intrate în port cu un tonaj de 499 702 t cele mai multe erau sub pavilion român (134), austriac (130), italian (84) și englez (40). Din punct de vedere al deplasamentului locul întâi era deținut de Austro-Ungaria (156 688 t), urmată de Italia (135 387 t)²³. În anul următor numărul navelor crescuse la 488, dintre care 68 veliere, cele mai multe sub pavilion otoman. De această dată supremația era deținută de pavilionul italian (155 723 t), urmat de cel austriac (125 967 t) și englez (88 503 t)²⁴. Încă din 1895 Serviciul Maritim Român transporta mărfuri, pasageri și poștă din România întâi către porturile Mării Negre și apoi cu destinații dintre cele mai diverse: Constantinopol, Smirna, Pireu, Alexandria, dar și Marsilia, Triest, Veneția, Neapole, Belfast, Rotterdam. Pe lângă linia orientală, începând cu 1897 din portul Constanța plecau și navele așa-zisei linii occidentale, ce făceau legătura cu portul Rotterdam, în perioada septembrie-aprilie. Pe timpul verii transporturile expediate din Brăila urmau cursurile apelor Dunării și ale Rinului.

Deși în unele statistici Sulina apare ca port de expediție al cerealelor sau lemnului, mai ales către porturile bulgare sau otomane, ea a continuat să fie în

²⁰ Arhivele Statului București, Microfilme Franța, rola 60, vol. 19, serie D, dossier 118, f. 55, Vice Consulat de France, rapport no. 6, Constanța le 13 Mai 1908, le Consul charge à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères.

²¹ *Ibidem*, f. 53.

²² Pentru exportul de petrol către Bulgaria, Grecia, Imperiul Otoman, Serbia vezi Daniela Bușă, *Comerțul României prin marile porturi cu țările din sud-estul Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom 3, nr. 9-10, 1992, p. 972-974.

²³ „Revue commerciale du Levant. Bulletin... de Constantinople”, 2-ème semestre, 1901 p. 337.

²⁴ *Ibidem*, 2-ème semestre, 1902, p. 570.

toată perioada în discuție cel mai important punct de transbordare. Navele românești sosite de la Brăila și Galați erau descărcate, iar marfa preluată pe vapoarele companiilor ce-și aveau agenții aici: Deutsche Levant Linie (Germania), Lloyd (filială austriacă a companiei engleze cu același nume), Florio-Rubatinio (Italia), Johnston (Marea Britanie), Westcott (Belgia), Messageries Maritimes (Franța), Egee (Grecia). Așa se explică de ce la 1900, conform statisticilor Comisiei Europene, din portul Sulina au ieșit 1 101 nave cu un deplasament de 1 252 509 t, mult superior Constanței și porturilor dunărene. Numai navele Marii Britanii erau în număr de 260, iar tonajul acestora (458 721 t) era aproape cât cel al portului Constanța. Urmau Grecia cu 197 nave și tonaj de 256 128 t, Austro-Ungaria cu 81 nave și 131 503 t și Italia cu 86 nave și 127 426 t²⁵.

În ciuda deficiențelor semnalate în amenajarea și modernizarea portului, importanța economică a Varnei a sporit mai ales după 1906. Astfel, dacă în 1895 prin portul Varna se efectuau 18% din schimbările comerciale ale Bulgariei, în 1909 ponderea crescuse la 30%²⁶. În 1901 cele mai ridicate valori ale traficului de mărfuri pe apă au fost înregistrate în punctele vamale Varna (35 010 mii de franci) și Burgas (17 480 mii franci)²⁷.

Spre deosebire de Constanța, Varna s-a afirmat tot mai mult ca un port de import, valoarea acestuia fiind fără excepție superioară exportului. Astfel, în 1 899 din întreaga valoare a comerțului portului de 19 849 433 franci, 11 585 496 franci, adică mai mult de jumătate, a revenit importului. În 1900 valoarea acestuia a fost de 10 883 848 franci din totalul de 19 628 383 franci²⁸. După 1898 s-a înregistrat o diminuare a schimburilor comerciale ale principatului bulgar prin portul Varna datorată restrângerii activității ca urmare a începerii lucrărilor de extindere și modernizare²⁹.

Importul era alcătuit din produse textile, petrol, expedit de la Constanța, cărbune, sosit din Imperiul Otoman și Marea Britanie, metale și mașini agricole, produse coloniale. Aproape aceleași ordine o găsim și la sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, când produsele textile reprezentau 34%, uleiurile și grăsimile 49%, cărbunele 51%, iar colonialele 32%³⁰. Cea mai mare parte a acestora provenea din Marea Britanie, peste 4 milioane de franci. Urmau fără a depăși 2 milioane de franci fiecare, Imperiul Otoman, Austro-Ungaria, Rusia, Italia. România se situa pe locul 8 cu 205 478 franci înaintea Belgiei, Statelor Unite, Greciei și Elveției³¹. De la nordul Dunării se importau petrol și sare, dar

²⁵ Petru Zaharia, *op.cit.*, p. 524; Georges D. Cioriceanu, *op.cit.*, p. 51.

²⁶ Vladimir Pavlov, *Construction d'un port moderne à Varna...*, p. 101.

²⁷ „Revue commerciale du Levant. Bulletin... Constantinople”, 2-ème semestre, 1902, p. 262.

²⁸ Ibidem, 2-ème semestre, 1901, p. 219; ibidem, 1-er semestre, 1902, p. 238-240.

²⁹ În 1898 comerțul exterior prin portul Varna s-a ridicat la peste 26 milioane leva (1 franc = 1 leva).

³⁰ Vladimir Pavlov, *op.cit.*

³¹ „Revue commerciale du Levant. Bulletin... Constantinople”, 1-er semestre, 1902, p. 238-239.

mai ales piei, lemn și obiecte din lemn, unele materiale de construcții (var, ciment), toate expediate prin portul Constanța.

Cu valori mult sub cele ale importului, exportul prin portul Varna s-a aflat totuși într-un sensibil progres: 8 263 937 franci în 1899, 8 744 537 franci în 1900. Principalele articole erau în 1901 cerealele în valoare de 4 992 491 franci, animalele 1 014 816 franci, produsele animale 740 270 franci și pieile prelucrate 808 214 franci³². Din valoarea totală a mărfurilor expediate prin Varna în 1900 de 8 744 535 franci, cea mai mare parte era destinată Imperiului Otoman (3 643 894 franci), Belgiei (2 742 870 franci), Franței (709 590 franci) și Marii Britanii (507 670 franci)³³.

Dacă Varna era un port de import, Burgasul excela prin export, valoarea livrărilor către străinătate fiind în 1901, de pildă, dublă față de import: 11 660 mii franci, respectiv 5 820 mii franci³⁴. Exportul consta în cereale, lemn pentru construcții și combustibil, brânzeturi, carne sărată, piei brute, tutun în foi. În privința lemnului pentru foc sau construcții se cuvin câteva precizări. Deși pădurile ocupau în Bulgaria cca. 1/3 din suprafața țării, ele nu constituiau o valoare economică deosebită fiind alcătuite, în cea mai mare parte, din crânguri și tufișuri care nu puteau constitui în nici un caz articol de export³⁵. Necesarul de lemn pentru foc sau construcții era acoperit din import, România fiind unul din principalii furnizori. Încărcat la Galați, lemnul era transportat pe Dunăre până la Sulina și de aici pe mare până în porturile Burgas sau Varna. Nave, plecate din Sulina și având ca punct terminus porturile bulgare de pe litoralul Mării Negre, transportaseră în 1905, 7 561 m³ de cherestea³⁶, România expediind 48% din lemnul brut și 5,3% din cel prelucrat³⁷. De multe ori lemnul importat din România era reexportat ca produs bulgar chiar de la destinație.

În 1899 în toate porturile Bulgariei au intrat 10 501 nave dintre care 2 320 nave în porturile maritime, cu un tonaj de 2 539 748 t, respectiv 672 716 t³⁸. Pavilionul bulgar reprezenta 16,5% din numărul total și 8,8% din tonaj. Și la începutul secolului al XX-lea mișcarea navală din porturile dunărene continua să fie superioară. Astfel, în 1901 acestea fuseseră vizitate de 8 540 nave cu un tonaj de 1 857 182 t, față de 2 974 nave cu un tonaj de 1 027 126 t cât intraseră în porturile maritime. Numai la Varna au ancorat 761 nave cu un tonaj de 500 857 t, iar la Burgas 1 125 cu 396 105 t. Urmau Balcik (395 nave), Anchialo (297 nave),

³² Ibidem, p. 239.

³³ Ibidem, p. 240.

³⁴ Ibidem, 2-ème semestre, 1902, p. 262.

³⁵ Petre Antonescu, *Comerțul și industria lemnului în România*, București, 1907, p. 116.

³⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, vol. 61, Grecia, f. 33, rapport no. 243, Athènes, le 8/20 Mai 1905, indescifrabil.

³⁷ *Comerțul exterior al Bulgariei*, în „Foaia de informațiuni comerciale”, an I, no. 17, 1908, p. 1.

³⁸ „Revue commerciale du Levant. Bulletin... Constantinople”, 1-er semestre, 1901, p. 263.

Messembria (139 nave), Sozopol (130 nave) și Kavarna (127). Cele mai multe nave acostate se aflau, în ordine, sub pavilion bulgar, turc, grec și austro-ungar. În ceea ce privește deplasamentul navelor, primul loc revenea Austro-Ungariei, urmată de Marea Britanie. Bulgaria și Germania³⁹. Deși Imperiul Otoman și Grecia figurează în statisticile privind mișcarea diferitelor porturi de pe litoralul apusean al Mării Negre cu un mare număr de nave, cele mai multe erau însă veliere de mic tonaj, inferioare navelor cu abur ale Marii Britanii, Germaniei, Austro-Ungariei sau Italiei.

Camerele de comerț și industrie ca și bursele de mărfuri ce funcționau la Constanța și Varna măreau importanța economică a celor două porturi, concentrând semnificative operațiuni de import-export. Activitatea era completată și de prezența unor importante firme comerciale ce-și stabiliseră aici sedii sau filiale.

Amenajarea, extinderea și dezvoltarea porturilor de pe litoralul apusean al Mării Negre la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au contribuit la afirmarea Constanței, Varnei, Burgasului și Sulinei nu numai ca centre comerciale și de tranzit, dar și ca puncte de contact economic, politic și diplomatic în sud-estul Europei. Ele au depășit stadiul de simple orașe provinciale, asigurând pentru națiunea română și bulgară importante centre de legătură cu lumea.

SEAPORTS ON THE WEST COAST OF THE BLACK SEA. RESTRUCTURING AND TRADING ACTIVITIES AT THE TURN OF THE CENTURY

Abstract

Breakthroughs in science and technology which occurred in the 19th century led to an upward surge in the circulation of ideas, people and goods, as well as to the restructuring of transport means and ways. Countries in South-Eastern Europe would modernize roads, build railway networks and develop water transport. A prominent role in this respect would be held by the restructured ports on the west coast of the Black Sea: Sulina, Constanța, Mangalia, Varna, Burgas. Economic activities carried though would increase in the last decade of the 19th century and gain momentum in the early 20th century.

Initiated in 1885 with the authorizing of a credit of 21 million lei followed by the creation of a special department entrusted with the development of the project to be passed in Parliament in 1895 (and to subsequently suffer slight alterations in 1897-98), the restructuring of the seaport of Constanța would be actually launched in 1896 by the French company „Adrien Hallier”. To begin with

³⁹ Ibidem, 2 eme semestre, 1902, p. 441-442

1899, efforts would be continued under State supervision by the beneficiary itself until the eve of World War I. At that time, the port covered a surface of 196 hectares and was provided with silos, conveyors for the loading and unloading, a number of 36 oil tanks, seawalls and landing stages.

By the law of 21 January 1889, the Bulgarian government was in its turn initiating the restructuring of the seaports of Varna and Burgas. After an argument over the proper positioning of the seaport of Varna and the overcoming of some financial hurdles (costs turned out to exceed the credit granted by the Government), the works were launched at the beginning of 1899 and finalized in 1906. Unfortunately, grounds and facilities hardly matched those of the seaport of Constanța: there were hardly any silos or elevators, operation was manual, no network of canals had been provided, etc.

Owing to building and restructuring efforts, the seaports on the west coast of the Black Sea not only turned into major trading and transiting centres but also fostered economic, political and diplomatic contacts in South-Eastern Europe.

UN MODEL STRATEGIC ROMÂNNO-POLON: CANALUL MAREA BALTICĂ – MAREA NEAGRĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

FLORIN ANGHEL

Modificările geopolitice următoare sfârșitului primului război mondial au influențat decisiv schimbări în structurile de securitate europene, prin crearea unor noi sisteme de alianță regională (Mica Înțelegere, spre exemplu) sau bilaterale. Inițierea și dezvoltarea acestor relații strategice nu au avut în vedere doar aspectul politico-militar ci, pornind de aici, a fost intens implicat factorul economic.

Spațiul Mării Negre, și deci cel dobrogean, a reprezentat un teren de proiecte și ambiții asidue de dezvoltare; nu s-a urmărit doar o ridicare materială a zonei ci, simultan, o sporire a gradului de integrare a regiunii la valorile țării (este vorba, în principal, despre Cadrilater) și, sigur, în modelele strategice central-oriental europene inspirate de diplomația de la București.

Pentru perioada interbelică, în argumentarea afirmațiilor noastre, am aminti doar două elemente. Mai întâi, căutarea unor soluții viabile pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră. Două proiecte au reținut atenția: acela din 1922 al constănțeanului Jean Stoenescu-Dunăre și cel din 1926 al inginerilor timișoreni Aurel Bărglăzan și Octavian Smigelschi¹. Interese economico-strategice britanice, în anii '30, pentru construirea unei baze militare navale și a unui port comercial pe lacul Tașaul precum și a unui canal pe traseul Cernavodă-Tașaul² au determinat creșterea valorii strategice a litoralului dobrogean în context regional european.

Paralel, oficialitățile locale militau pentru o sporire a interesului față de Cadrilater și o dezvoltare dinamică a provinciei sud-dobrogene, inclusiv prin accelerarea operațiunilor comerciale de tranzit. În 1938, dr. D. N. Păcuraru, fost prefect al județului Caliacra, își publica proiectul privind construirea unui canal navigabil Popina – Ecrene – Balcic, astfel încât drumul cerealelor de la Turnu Severin la Călărași n-ar mai fi ocolit apoi pe la Galați și Constanța. Vapoarele ar fi

¹ Stoica Gh. Lascu, *Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre – Marea Neagră*, „Revista de istorie” nr. 6, iunie 1984, p. 546-548.

² Ibidem, p. 550.

încărcat și descărcat la Balcic, scutind cheltuielile de navlu (300 km dus-întors spre Constanța) iar problema apei în Cadrilater, implicit revigorarea agriculturii, s-ar fi rezolvat³. O altă cale ferată, Bazargic-Balcic, cu legături spre Silistra și Turtucaia, putea deveni una din cele mai importante rețele întrucât ar fi scurtat drumul cu strălăgăteala cu 4-5 ore pe mare⁴. Necesară era și amenajarea portului Balcic; proiectul, din 1937, aparținea ing. Ovidiu Cotovu și urmărea construirea inițială a cheurilor la o platformă din fundul bazinului și a unei zone de adăpost împotriva vânturilor⁵.

După cum se vede, programele economico-strategice la un nivel strict local nu au lipsit din atenția mediilor românești. Ele nu au fost ocolite nici în Polonia, de ar fi de amintit doar construirea noului port la Baltica, Gdynia, și a căii ferate Silezia-Gdynia-Danzig (Gdańsk). Oportunitățile oferite de importantele resurse navigabile ale României – Dunăre, Mare și alte importante râuri – nu au scăpat atenției Poloniei care, imediat după primul război mondial, era silită să caute calea strategică cea mai sigură pentru a-și asigura, la nevoie, comerțul extern și tranzitul de armament și tehnică militară. Reamintim, este necesar, că în timpul războiului ruso-polon din 1919-1920 Varșovia a fost lipsită de căi directe de comunicații cu exteriorul din cauza boicotului organizat de Germania, Lituania și Cehoslovacia și a grevei docherilor din Orașul Liber Danzig. Totodată, la 3 martie 1921, la București, miniștrii de externe ai celor două țări (Take Ionescu și prințul Eustachy Sapieha) semnavu Convenția de alianță defensivă care stipula explicit ajutorul armat mutual și imediat în cazul unei agresiuni dinspre Răsărit. Astfel, sistemul de alianță româno-polon, alături de cel al Micii Înțelegeri au constituit, fără îndoială, cele mai importante modele de securitate în spațiul central-oriental european interbelic.

De ce a fost proiectată axa Baltica – Marea Neagră? Din partea polonă au primit, evident, interesele strategice și militare urmate de cele economice, poli tice și diplomatice. Ideea a fost întărită îndeosebi în anii '30, sub influența ministrului de externe Józef Beck, ideologul unei „a treia forțe” în Europa, constituită din statele situate în spațiul dintre Germania și U.R.S.S. De partea română au contat sigur și interesele strategice deoarece alianța cu Varșovia era una primordială dar s-a dorit și o ieșire mai lesnicioasă spre statele baltice, Scandinavia, Germania de Nord și Polonia baltică. Bucureștiul putea deveni, în felul acesta, unul din pilonii comerciali cei mai importanți din Europa deoarece ar fi asigurat tranzitul dinspre Nordul continentului spre Mediterana, Orient, Africa și Balcani.

Strict economic, relația româno-polonă nu a fost nici pe departe la nivelul celei politice sau militare. Și, chiar dacă schimbul bilateral a cunoscut importante

³ Dr. D. N. Păcuraru, *Canalul navigabil de la Dunăre la Mare*, „Dobrogea Nouă”, Bazargic, an XIX, nr. 130, 6 decembrie 1938.

⁴ N. Papahagi, *Portul Balcicului*, „Coasta de Argint”, Balcic, nr. 3, 23 aprilie 1928.

⁵ Radu Rucăreanu, *Valoarea economică a Portului Balcic*, „Dobrogea de Sud”, Constanța, an I, nr. 3-4, iunie-august 1937, p. 52.

creșteri de-a lungul perioadei interbelice, trebuie spus că fenomenul complementarității celor două economii a fost decisiv. Este adevărat, industria polonă era mai avansată decât cea română, dar, cel puțin în anii '20, guvernul de la Varșovia a acționat în principal pentru reconstrucție și depășirea crizei economice datorată hiperinflației. Abia măsurile reformiste ale guvernului Wladyslaw Grabski (1923-1925) au dus la o situație pe care economiștii au denumit-o „perioadă de depresiune post-recesiune”⁶; în 1924 se înființa Bank Polski și se introducea moneda națională, zlotul (putea fi schimbat, în aprilie 1924, pe 1,8 milioane mărci polone)⁷ care, la începutul anului 1926, se stabilizase la rata de schimb 7,5/1⁸ în raport cu dolarul american. Și în România, primii ani postbelici au fost de reorganizare și criză în unele sectoare; abia din 1922-1923 putem vorbi despre existența reală a unor schimburi comerciale bilaterale.

Importurile românești din Polonia se făceau în covârșitoare majoritate pe calea ferată și constau, în general, din textile, fier turnat și prelucrat, mașini, unelte și instrumente agricole, tricotaje, sticlărie, cărbuni, pește, zahăr. România era unui din cei mai importanți clienți ai textilelor produse la Łódź, Białystok și Bielsk iar prin portul Galați ele erau exportate spre Grecia, Bulgaria, Turcia și Orientul Mijlociu⁹. Exporturile românești constau, cu precădere, din produse agricole deficitare pe piața polonă (fructe, legume, cereale, vinuri), animale, cherestea¹⁰.

Un canal care ar fi legat porturile românești de la Dunăre și Mare de Baltica ar fi fost mai mult decât dorit datorită perspectivelor economice însemnate care se deschideau spre Centrul, Nordul și Nord-Estul continentului. În lipsa unei rețele de comunicații, relația economică a României cu anumite state europene (țările baltice sau cele scandinave, spre exemplu) era aproape nulă, cu unele mici excepții. Nici cu Polonia nu era o cale facilă de tranzit, calea ferată fiind – în anii '20 cu precădere – incomplet restabilită pentru a prelua fluxul de persoane și mărfuri. Chiar și în lipsa unei infrastructuri bine organizate, relația economică bilaterală a luat amploare după război. Dacă în 1919 din Polonia soseau doar 1.218 tone marfă (adică 0,29% din totalul importurilor românești) în valoare de 9,122 milioane lei (0,24%), o creștere constantă se semnalează până în 1923-1925 când, din punct de vedere cantitativ, se atingeau niveluri maxime. Astfel, în 1924-1925, Polonia devenea principalul exportator pe piața română: 202 089 tone produse (24,47% din totalul importurilor românești) în valoare de 2,345 miliarde lei (8,97%) în 1924 și 147 905 tone marfă (16,44%) în valoare de 1,670 miliarde

⁶ Zbigniew Landau, *Industrial Recession in Poland, 1924-1925*, „Acta Poloniae Historica”, 43, 1981, p. 174.

⁷ Robert Machray, *Poland, 1914-1931*, George Allen and Unwin, London, 1932, p. 261.

⁸ Andrzej Albert, *Najnowsza historia Polski (1914-1993)*, Wydawnictwo Puls, London, 1994, p. 205.

⁹ Dr. Gheron Netta, *Relațiunile economice polono-române*, Cartea Românească, București, 1924, p. 14-15.

¹⁰ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, p. 624.

lei (5,58%) în 1925. Comparativ, în 1924, Germania reprezenta 14,78% din cantitatea importurilor și 19,23% din valoare, Cehoslovacia – 13,10% cantitate și 11,53% valoare, Marea Britanie – 7,77% cantitate și 9,83% valoare, Austria – 9,69% cantitate și 16,83% valoare, Ungaria – 7,46% cantitate și 4,17% valoare¹¹. În anii '30, dinamica importurilor românești din Polonia va cunoaște cote tot mai scăzute datorită crizei economice mondiale care a lovit și cele două țări, mai ales în perioada 1930-1935, și dezvoltării intensive reciproce a agriculturii și industriei, inclusiv a extracției de petrol și cărbune, astfel încât comerțul bilateral a rămas, uneori, simbolic. Importantele potențiale de export erau limitate, însă, de o infrastructură feroviară, navigabilă și rutieră mult rămasă în urmă în ambele state. Importurile românești din Polonia, în 1934, se cifrau la doar 33 545 tone (5,3% din total) în valoare de 428,661 milioane lei (3,2%) iar în 1935 de 17 052 tone (3,2%) în valoare de 200,627 milioane lei. Exporturile noastre, cu o cotă mult mai scăzută, se ridicau, în 1934, la 56 663 tone (0,6%) din totalul exporturilor românești în valoare de 204,178 milioane lei (1,5%) iar în 1935 la 54 570 tone (0,6%) în valoare de 163,683 milioane lei¹².

Canalul Marea Baltică – Marea Neagră ar fi favorizat tranzitul dinspre cele două state spre statele baltice și scandinave (pentru România) și spre Balcani și Orient (pentru Polonia). Că interesele Poloniei pentru această expansiune economică erau deja trasate și direcționate o dovedește o statistică descoperită de noi la Varșovia care atestă că, la 1937, dintr-un import total de 1,254 miliarde zloți și un export de 1,195 miliarde zloți, acest spațiu deținea încă un procent mic dar, sublinia documentul, perspectivele erau mai mult decât favorabile. Din aceste sume, Bulgaria deținea 15,5 milioane zloți la importuri și 8 milioane zloți la export, Turcia – 10,7 milioane zloți import și 1,7 milioane zloți la export, Egipt, Palestina, Siria – 24,6 mil. zloți import și 20,7 mil. zloți export. România deținea o poziție de mijloc, spre comparație, cu 8,6 milioane zloți importuri și 10,6 milioane zloți exporturi polone. Comerțul statelor baltice cu acest spațiu, în lipsa unor căi directe, era aproape inexistent în cazul Lituaniei și Estoniei. Unul de slabă intensitate se semnală în ceea ce privește Letonia (în 1937, un total de 231,3 milioane lats importuri și 260 milioane lats exporturi), mai importante fiind importurile din România (2 milioane lats) și Bulgaria (1 milion lats) și exporturile spre Palestina (1,5 milioane lats)¹³. Nici România nu putea profita de un posibil debușeu al produselor sale, profiturile comerțului cu statele baltice fiind minime (cu Letonia – un export de 3,5 milioane lei și un import similar iar cu Finlanda, un export de 32 milioane lei și un import de 11,6 milioane lei)¹⁴ – cifre valabile

¹¹ *Anuarul statistic al României, 1927*, p. 182-185.

¹² *Anuarul statistic al României, 1935-1936*, p. 316-317.

¹³ Archiwum Akt Nowych, Warszawa, Fond Ambasada Rzeczypospolitej Polski w Bukaresztie, tom. I, rejestr akt I, 51/1939, f. 291.

¹⁴ *Ibidem*, f. 292.

pentru 1937. Lituania aproape nici nu conta în statisticile românești, exporturile noastre fiind foarte reduse: 122 000 lei în 1936, spre exemplu¹⁵.

Polonia era interesată de asigurarea unei zone libere la Dunărea maritimă care să-i faciliteze accesul rapid la Marea Neagră. Proiecte impresionante, lansate sau continuate după preluarea puterii de către guvernarea Sanacjei, regimul instalat de Mareșalul Józef Pilsudski în mai 1926, urmăreau legarea zonelor carbonifere din Silezia, a diferitelor alte centre industriale de Gdynia și Danzig și, de aici, fie spre Vest, fie – prin Dunăre și Marea Neagră – spre Balcani, Orient și Africa. Și partea română s-a dovedit cointerесată în ideea amenajării de porto-franco în mod reciproc: îndată după primele amplasamente portuare la Gdynia (care în 1933 număra deja o populație de peste 40 000 locuitori), ministrul român la Varșovia, Victor Cădere, era de părere că „pentru guvernul aliat și amic al Poloniei este de un mare interes moral ca România să-și fixeze o antenă comercială la Gdynia, după cum Polonia caută posibilitatea de a-și fixa un loc la Constanța”¹⁶.

Inițial, se pare că portul Galați a fost acela care a atras atenția specialiștilor poloni. Un raport al Legației de la București, din 17 ianuarie 1925, sublinia că „marele port dunărean este foarte interesat în realizarea acestei întreprinderi / n.n. – canalul / care ar cere, desigur, un efort de tehnică dar care ar deschide perspective minunate și ar avea consecințe nebănuite ...”¹⁷. Taxele vamale și tarifele ridicate practicate pe C.F.R. îndreptau, în prima parte a anilor '20, un însemnat procent din comerțul polon și cehoslovac spre Triest și nu, cum era firesc, spre Dunăre. De aceea cercurile locale gălățene făceau presiuni constante pentru a se depăși criza prelungită a portului. „În portul Galați nu propășesc decât buruienile”¹⁸ – scria o gazetă locală; „portul nostru e ocolit, e concurat, e lipsit de o bună organizare tehnică și zace încercuit de principiile unei politici de naționalism retrograd și primejdios”¹⁹. Chiar și mai târziu, în ciuda unor avantaje inițiale oferite de Brăila, în 1939 autoritățile polone insistau tot pentru alegerea Galațiului²⁰ drept principal punct de tranzit.

Problemele care stăteau în calea construirii canalului erau enorme. Nici măcar celelalte aspecte ce țineau de infrastructura comunicațiilor bilaterale nu erau

¹⁵ *Anuarul statistic al României pe 1939 și 1940*, p. 608.

¹⁶ Arhiva Ministerului de Externe, Fond Polonia, vol. 23, f. 57, raport din 22 iulie 1933 de la Victor Cădere pentru ministrul de externe.

¹⁷ A. A. N., Warszawa, Fond A. R. P. w B., vol. 450, f. 2-3, raport de la însărcinatul cu afaceri al Poloniei la București pentru Ministerul polon de externe, Departamentul Politică Economică, 17 ianuarie 1925.

¹⁸ „Vocea Galațiului”, an VIII, 15 septembrie 1925.

¹⁹ Ibidem, 14 octombrie 1925.

²⁰ A. A. N., Warszawa, Fond A. R. P. w B., tom. I, rejestr akt 1, 51/1939, f. 120-122, raport C. B. 1/30 din 11 martie 1939 de la Consulatul polon din Brăila (Anton Theodoridi) pentru consulul Poloniei la București, Adam Mikucki.

mai dezvoltate: în 1926, de exemplu, între Polonia și România nu existau legături telefonice directe pentru că lipseau 6 km de rețea telefonică la frontiera comună cu Bucovina²¹.

Ce traseu urma să aibă și cum trebuia să arate canalul Baltica – Marea Neagră? Primele proiecte polone interbelice datează din anii imediat următori războiului. Patronate, în special, de Liga Morska i Kolonialna (interesată de perspectivele oferite de Galați) ele aveau în vedere argumente economico-politice și strategico-militare. Trebuie spus că proiectul canalului făcea parte dintr-un plan polon mai larg care urmărea legarea prin căi de comunicații, inclusiv căi ferate, a Balticii de Egee, prin România, Bulgaria și Grecia sau de Adriatică, prin România și Iugoslavia (inclusiv prin construirea de poduri peste Dunăre)²².

Alfred Konopka, inginer șef în Ministerul Lucrărilor Publice, primul după război, a fost cel care a susținut că țara sa se află „pe linia de contact natural a comunicațiilor de apă dintre Nord-Vest (Marea Baltică și Marea Nordului) și Sud-Est (Marea Neagră și Mediterana)”. Se propuneau, între Baltica și Marea Neagră, trei drumuri fluviale: primul, pe cursul Vistulei, Bugului, Pripetului, Niprului (în lungime de 2 160 km); al doilea, pe Vistula și San, care în apropiere de orașul Przemysł, s-ar lega printr-un canal cu Nistrul (lungime 2 070 km), iar al treilea ar fi arătat ca o legătură între Vistula și Nistru iar de aici, pe Prut, până la Dunăre, în zona Reni (o lungime de 1 560 km). Konopka opta pentru a treia variantă deoarece drumul trecea în întregime pe teritoriul românesc, ocolind frontiera cu Sovietele. Planul pune în evidență câteva perspective strategice: Polonia trebuia să se ocupe de exportul mărfurilor sale, să le îndrepte către piețele naturale, pe canalul San-Nistru-Marea Neagră, afirmând expansiunea ei către Orient. „Cu acest pas noi am pus piciorul pe terenul de tranzit internațional care interesează în special statele limitrofe ale Poloniei și traficul mondial”²³, concluziona raportul amintit.

Cu ocazia ședințelor de la Galați, din mai 1926, de constituire a Asociației Presei Polono-Române, de la Varșovia au mai sosit două sugestii privind demararea programului strategic de lungă durată a construirii canalului. Președintele delegației, ministrul Tadeusz Gabrowski, insista pentru început în rezolvarea unui tranzit pe calea ferată prin dublarea liniei românești Grigore Ghica Vodă-Mărășești-Galați și conectarea ei cu linia ce ducea spre Danzig și Gdynia. Ministrul polon insista și pentru construirea unor poduri la Giurgiu și Turnu Severin,²⁴ în vederea optimizării legăturilor cu centrele comerciale din Balcani.

²¹ „Universul”, an 44, nr. 104, 8 mai 1926, interviu cu Tadeusz Gabrowski, președintele delegației polone la Conferința comună a presei polono-române de la Galați, mai 1926.

²² Elżbieta Znamierowska-Rakk, *Koncepcje dróg strategiczno-tranzytowych na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej w polityce Polskiej i międzynarodowej okresu międzywojennego*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, XXX, 1995, p. 65-68.

²³ Gheron Netta, *op.cit.*, p. 15-16.

²⁴ „Universul”, 14 mai 1926.

Mereu s-a subliniat ideea că o astfel de cale de comunicație ar fi reprezentat, pentru mărfurile polone, o economie de 600 km și ar fi deservit importante zone industriale, precum Lwów²⁵. În aceeași ședință, a conferinței comune, a fost prezentată și propunerea atașatului de presă al Legației polone, Tadeusz Van Der Noot Kijenski. Vorbind despre un program de politică comercială agricolă comună de împărțire a piețelor mondiale pentru exportul de grâu, pe ruta Galați-Danzig, ruta de expansiune românească în Baltica și Scandinavia și polonă în Balcani și Orient, el cerea dublarea căii ferate București–Varșovia și inițierea lucrărilor la un sistem paralel de comunicații, pe apă, pe Vistula, San, Nistru, Prut și Dunăre²⁶. Aceeași opțiune era îmbrățișată, un deceniu mai târziu, și de colonelul Jan Kowalewski, președintele Comitetului de organizare a Societății de construcție a canalului²⁷.

Un alt proiect, care reia planul Matakiewicz elaborat în 1927, a fost găsit de noi în arhivele polone și datează cu siguranță de la jumătatea anilor '30. Foarte detaliat, el analizează întreaga situație geografică dintre Schiewenhorst, la Baltica, și Sulina, la Marea Neagră, pe o distanță de 1 894 km (1 168 km pe teritoriul polon și 726 km pe teritoriul românesc). Canalul trebuia realizat în opt părți principale: 1. Vistula, între Schiewenhorst și confluența Sanului, 650 km, 2. canalizarea Sanului până la confluența Wisznei, 137,7 km., 3. canalul San – Nistru, 110 km., 4. canalizarea Nistrului de la Rozwadowa la Zaleszczyk, 269,6 km., 5. canalul Nistru – Prut, 44,4 km., 6. canalizarea Prutului de la Cernăuți până la Sculeni, 288 km., 7. Prutul, liber de la Sculeni până la vărsare în Dunăre, 260 km., 8. Dunărea, de la vărsarea Prutului până la Sulina, 134 km. Canalul San – Nistru avea două alternative de construire: prima, pe valea Wisznei iar a doua, cu 6,2 km mai lungă dar la o distanță de numai 32 km de Lwów. Regularizarea Nistrului se putea face pentru nave de 150-200 tone (la un cost estimat de 36 milioane zloți) sau pentru nave de 600-700 tone (un cost de 107,84 milioane zloți). Trecerea Nistru-Prut, conform planului Matakiewicz, se putea face pe linia Zaleszczyk – Coțmani – Cernăuți. După proiectul pe care îl prezentăm aici, ea putea fi situată fie pe aliniamentul Jezupola–valea Bistriței–valea Prutului, la 8 km de Colomeea–Sniatyn (o lucrare în lungime de 150 km) fie pe la Nijniów – Tlumacz – Chocimierz – Rosochacz – Sniatyn, drum mai accesibil dar care trece printr-un teren calcaros în formă de pâlnie, pe o lungime de 36 km., în Pocuția. Prutul trebuia și el canalizat, pe o distanță de 288 km, între Cernăuți și Sculeni²⁸.

²⁵ A. A. N., Warszawa, fond A. R. P. w B., vol. 450. f. 3.

²⁶ Ministère Royal des Affaires Etrangères, Direction de la Presse, *La Presse Polono-Roumaine*, conférence constitutive tenue à Galatz, le 6-8 Mai 1926. entre les délégués autorisés de la presse roumaine et de la presse polonaise. Proces verbaux, rapports, vœux et statut, f. 161-167.

²⁷ A. A. N., Warszawa, Fond A. R. P. w B., tom I. rejestr akt 1, 51/1939, f. 212.

²⁸ Ibidem, f. 233-237, proiect nesemnăt și nedatată intitulat „Drumul de apă Baltica – Marea Neagră”.

Costurile totale, estimate de specialiștii români, se ridicau la 237,24 milioane zloți, pe teritoriul polon și 159,6 milioane zloți pe teritoriul românesc (conform proiectului Andriescu-Cale care nu prevedea regularizarea Vistulei și Prutului)²⁹.

De partea română, reținem planul prezentat la conferința de la Galați, din mai 1926, de ing. Al. Davidescu, care stabilea traseul după principiul major că interesele României și Poloniei sunt ca aceste căi să traverseze teritoriul lor național pentru a nu fi la discreția altei puteri. Primul sector al canalului, Horodenca – Cernăuți – Ripiceni (150 km), cerea construirea a cinci ecluze și amenajările necesare, Sectorul Ripiceni – Galați (350 km) necesita, și el, șase baraje – ecluze. De la Galați la Dunavăț și Marea Neagră (177 km), calea ar fi urmat cursul natural al Dunării, pe brațul Sf. Gheorghe. Din acest braț trebuia să se construiască și un canal lateral prin lacurile Razelm, Golovița, Sinoe până la capul Midia. Costurile erau estimate la 250 milioane franci aur dar se rezolvau probleme stringente precum irigarea a peste 80 000 ha, după amenajarea Prutului, crearea de zone libere în orașele port, înființarea unor căi ferate duble³⁰.

Proiectul ing. Davidescu dorea să pună în valoare zona strategică capul Midia – Tașaul, la Nord de Constanța. Acest lucru se putea face numai printr-o legătură cu vreunul din brațele sudice ale Dunării. Problema era că, încă din 1925, Grigore Antipa atrăgea atenția că nici unul din aceste brațe nu mai putea fi utilizat pentru navigația modernă pentru că, pe de o parte, adâncimea lor naturală era prea mică iar, pe de altă parte, fiindcă „debitul lor scade în continuu iar barele lor cresc din ce în ce mai tare prin nisipurile aduse de curentul costal de la gurile brațelor de la Nord”. Cât despre Sf. Gheorghe, opinia savantului era clară: el nu putea fi considerat apt de a fi transformat în gura principală a navigației maritime pe Dunăre³¹. Cu alte cuvinte, singura opțiune valabilă rămânea doar brațul Chilia și, alături de el, Oceacov.

Zona strategică de la Tașaul, inițiată de partea română în mai 1938, interesa și Polonia. Dintr-un raport al consulului acestei țări, Adam Micucki, deținem o dare de seamă completă asupra amplelor lucrări de construcții: portul urma să aibă o suprafață de 2 590 ha (față de cele 74 ha ale Constanței) și să fie ridicat în trei faze. Prima construcție urma să fie digul de Nord și cel de sud apoi, în faza a doua, ruperea istmului și intrarea în lac printr-un canal navigabil. În ultima fază se puteau amplasa și cheiurile de pe lac. Simultan, trebuia construită infrastructura necesară: antrepozite, ateliere, căi de comunicație. La începutul celui de-al doilea

²⁹ Ibidem.

³⁰ *La Presse Polono-Roumaine*, f. 183-188.

³¹ Grigore Antipa, *Câteva considerațiuni privitoare la navigabilitatea gurilor Dunării*, „Academia Română. Memoriile Secției Științifice”, extras, seria III, tom. III, mem. 9, Cultura Națională, București, 1925, p. 7-8.

război mondial se realizaseră deja 32 km de cale ferată, 12 km șosea și diguri în lungime de 602 metri³².

De altfel, 1939 este și momentul în care se concretizează efectiv primii pași în punerea pe picioare a gigantului proiect bilateral: în Polonia se constituia un Comitet de organizare a Societății de construire a canalului iar președintele lui, colonelul Kowalewski, a avut întrevederi cu liderii unor consorții financiare la Londra, Paris și Amsterdam pentru a obține creditele necesare³³.

Ce însemna, din punct de vedere strategic, canalul Baltica – Marea Neagră în condițiile în care era dublat de importante documente diplomatice care constituiau sistemul alianței politico-militare? În primul rând, ar fi vorba despre o axă geopolitică europeană fundamentală în condițiile în care cealaltă, cu aceeași greutate, Rin – Main – Dunăre, era dominată de Germania. La Sudul acestei axe se deschideau alte trei artere excepționale: Sulina – Dardanele – Mediterana, Sulina – Samsun – Mosul – Bagdad și Brăila – București – Giurgiu – Salonic³⁴ cu deschideri, deci, spre Orient, Africa de Nord și Balcani. În Nord, era liber spațiul baltic, scandinav și german, cu importante posibilități de comerț direct sau de tranzit. Axa Baltica – Marea Neagră dobânda avantaje covârșitoare în facilitarea tranzacțiilor cu materii prime esențiale (petrol) și produse agricole (animale și cereale). Centrele de extracție a petrolului din Polonia și Valea Prahovei puteau fi legate de cele din Irak, Iran și Bahrein; datorită conductelor care veneau de la Ploiești, Constanța și Baku, Marea Neagră devenea bazinul principal de petrol al Europei³⁵.

În cadrul conceptului mai larg, de macro-regiune, sau ideea celei de „a treia Europe” (Medzymorza, Europa dintre mări), elaborat de cercurile de la Varșovia și promovat cu insistență mai ales după 1932, s-a urmărit crearea unei căi sigure de comunicație Nord-Sud care să asigure atât independența Poloniei cât și un drum lesnicios de pătrundere pe piețele balcanice și orientale. Această axă ar fi controlat, repetăm, un important procent al comerțului mondial cu petrol și cereale, cu alte materii prime de necesitate imediată. României, totodată, i se oferea o cale rapidă de colaborare cu Polonia și de aici, o penetrare comercială și diplomatică spre statele baltice, Scandinavia și Germania, potențial cumpărătoare ale produselor agricole și petrolului românești.

Care a fost piedica?

În primul rând, greutatea financiară din ambele părți, atât Polonia cât și România nedispuind de resurse necesare. La momentul 1938-1939 era clar, însă, că demararea proiectului nu ar mai fi suferit amânări îndelungate. În al doilea rând, puzderie de divergențe politice, militare, economice și strategice dintre

³² A. A. N., Warszawa, Fond A. R. P. w B., tom I, rejestr akt 1, 51/1939, f. 197-198, raport R 351, 22 august 1939, de la Adam Micucki pentru Ministerul polon de Externe.

³³ Ibidem, f. 220-222.

³⁴ Ibidem, f. 212-216.

³⁵ Ibidem.

statele care formau spațiul central-european a avut și ea greutatea ei. Nu este cazul să amintim mai mult de conflictele latente dintre Polonia și România, pe de o parte, și U.R.S.S. de cealaltă, dintre Polonia, Lituania, Germania și Cehoslovacia și, simultan, între România, Ungaria și Bulgaria.

Importantă, poate tot atât cât și realizarea proiectului, este conștientizarea unei anumite structuri de securitate, percepțiile venind concomitent dinspre Varșovia și București; soluția propusă pare să fi sunat chiar așa – numai împreună putem reuși.

A STRATEGIC ROMANIAN-POLISH MODEL: THE BALTIC SEA – BLACK CANAL IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract

Fundamental changes in Central and Eastern Europe at the end of Word War I would immediately call for new strategies and alliances among which the two most notable were the Little Entente and the Romanian-Polish alliance, both concluded in 1920-1921.

A selection of documents from Polish archives (Archivum Akt Nowych) was made, focusing of the project by governments in Warsaw to open an efficient commercial road between the Baltic Sea and the Black Sea.

As a matter of fact, Poland was in great need for secured transportation of weapons, ammunition, troops, goods and aids in case of a conflict with the neighbouring countries. During the Russian – Polish war of 1919-1920 Poland had been utterly cut off by the unprecedented alliance among all her enemies who were at the same time her close neighbours: Germany, Czechoslovakia, Lithuania, Danzig. Romania would actually be the only country to allow transiting.

After the installing of the Sanacja regime in May 1926, Polish industry witnesses a remarkable soaring. The Gdynia port came into being, the Silesia – Baltic railroad was built and activity in the metallurgic, textile and machine building industries gained momentum. Positive evolutions in romanian economy also allowed for the implementation of project aiming to facilitate the transiting of Romania by Polish goods forwarded to markets in the Balkans, in the East and in the Mediterranean regions, as well as the transiting of Poland by Romanian goods on their way to Scandinavia, Germany and the Baltic States.

The present study provides a series of Polish and Romanian data on the location of the projected canal, as well as on the economic and technical measures aiming to ensure efficiency and rentability of transportation.

POLITICA GERMANĂ ÎN BAZINUL PONTIC ÎN PERIOADA 1939–1940

FLORIN MÜLLER

Stat totalitarist cu o componentă de politică externă axată pe spații vaste continentale¹, Germania nu a neglijat zonele limitrofe maritime în scopul asigurării preponderenței sale strategice în zone de contact politic și economic.

Marea Neagră se înscrie în perimetrul mai vast al sud-estului european unde se intersectau interese atât ale marilor puteri, Anglia², Franța³, Italia⁴, Uniunea Sovietică, dar și interesele limitate de securitate ale micilor puteri, Turcia, Bulgaria, România.

Intervalul 1939-1940 nu atrage atenția prin conflicte deschise în aria maritimă pontică, ci prin permanente eforturi ale factorilor interesați din zonă de stabilire a unui climat de securitate, sau, din contră, de amplificare a motivelor de risc prin supralicitarea angoaselor naționaliste și revanșarde. Problema Mării Negre capătă importanță pentru Germania pe măsură ce răspundea insistențelor Bulgariei de a-i acorda asistență în planurile sale revizioniste, în principal pe seama României. Periferică în problemele Mării Negre, Germania folosește, în mod indirect, canalul bulgar pentru a se plasa într-o poziție cât mai avantajoasă în această prelungire naturală a Mediteranei, centru de focalizare a divergențelor italo-engleze. Controlul sud-estului european, linie de politică externă de tradiție în Germania, solicită astfel Reichul să folosească variați factori de presiune, de multe ori situându-se în siajul revanșismului local, sau pertractând cu factorii reali de putere din zonă, cum este cel sovietic.

¹ Referitor la politica externă a Germaniei hitleriste: Raymond Poidevin, *L'Allemagne et le monde au XX-e siècle*, Paris, 1983; Joachim Hermann, *Deutsche Geschichte*, Berlin, 1988, Leo Sievers, *Deutsche und Russen Tausend Jahre Gemeinsame Geschichte*, Hamburg, 1980; Gustav Hilger, Alfred Meyer, *The incompatible Allies. A memoir history of german-soviet relations 1918-1941*, New-York, 1953; Antoine Fleury, *La pénétration allemande au Moyen Orient 1919-1939: Le cas de la Turquie, de l'Iran, et de l'Afghanistan*, Leiden, 1977; Jacques Bouillon, *Munich: 1938*, Paris, 1986.

² Martin L. Crevel, *Hitler's strategy 1940-1941 The Balkan Clue*, London, 1973; Llewellyn Woodward, *British foreign policy in the second world war*, vol. I, II, IV London, 1970-1975.

³ Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barriere de l'Est. The emergence of the new french eastern european alliance policy 1917-1919*, Turku, 1975; *Documents diplomatiques français 1932-1939*, Paris, 1978.

⁴ *I documenti diplomatici italiani*, settima serie 1922-1935, volume I-X, ottava serie 1935-1939, volume XII-XIII, nona serie 1939-1943, volume I-VII (24 aprile – 11 dicembre 1941) Roma, MCMLIII-MCMLXXXVII.

ELEMENTUL REVANȘIST BULGAR – INSTRUMENT AL PENETRĂRII HITLERISTE ÎN BAZINUL PONTIC

Poziția revanșistă bulgară față de adversarii săi din timpul celui de-al doilea război balcanic, și în principal față de România, a constituit o constantă a politicii externe bulgărești în întreaga perioadă de după 1913. Problema Dobrogei de sud a devenit o chestiune atât de prestigiu național, cât și o defulare pentru toate insatisfacțiile de ordin intern. Încercările membrilor Înțelegerii Balcanice de a integra Bulgaria în această alianță s-au lovit de refuzul Bulgariei de a renunța la stilul politicii sale față de România, cât și de neîncrederea firească a țării noastre într-un asemenea partener. Ciocnirile violente din Cadrilater între coloniștii macedoneni și comitagiile bulgari sprijiniți copios de la Sofia au constituit o permanență a vieții de zi cu zi din această parte a țării noastre⁵.

Bulgaria a mers pe o linie similară celei maghiare în relațiile cu Germania. Deși existau puține elemente de confluență ideologică între regimul conservatorist bulgar și cel revoluționar hitlerist, Sofia, ca și Budapesta, a găsit puncte de sensibilizare a Germaniei pentru un sprijin mai activ dat revanșismelor locale. Ar fi exagerat, ba chiar fals din punct de vedere istoric, dacă am considera că Germania a sprijinit necondiționat solicitările bulgare și a dat crezare tuturor aprehensiunilor antiromânești și antiturcești ale Bulgariei. Politica germană a căutat să se asigure de o loialitate și o încadrare cât mai fermă a Bulgariei în sfera germană de interese, care de cele mai multe ori solicita atitudini tranșante pe care Bulgaria nu era pregătită să le adopte. Germania avea nevoie de un partener ferm decis să nu ia atitudini care să fie interpretate ca un sprijin acordat Angliei, sau ca o racordare la interesele sovietice în zonă. Cert este că Bulgaria a știut să-și rezolve interesele sale limitate fără a provoca Uniunea Sovietică care căuta tot mai insistent să demonstreze că este parte integrantă a factorilor de decizie în spațiul pontic.

Atitudini concrete în sensul celor enunțate mai sus sunt vizibile încă de la începutul anului 1939. Astfel, primul ministru bulgar, Kiosseivanoff, s-a plâns, într-o discuție cu ministrul german la Sofia, Eugen Rümelin, că există zvonuri că el, Kiosseivanoff, ar dori să încheie o alianță cu Uniunea Sovietică⁶. Bulgaria, a precizat demnitarul bulgar, ar fi, în eventualitatea unui război, alături de Germania, dar nu este posibil să se deconspire prematur. Rümelin, în această discuție din 8 martie de la Sofia, i-a transmis omului politic bulgar că există unii germani care apreciază că Bulgaria așteaptă de la Germania tot felul de lucruri, pe plan economic, în special militar, și că opinia publică bulgară găsește foarte natural ca Germania să sprijine ambițiile revizioniste bulgare și se miră că Reichul nu

⁵ Arhiva M.A.E., Fonduri: România General/Relații cu Bulgaria.

⁶ *Les archives secretes de la Wilhelmstrasse*, VIII, Plon, Paris, p. 340.

procedează în consecință. Diplomatul german a sugerat ca Bulgaria să dea politicii sale externe un ton mai net pro-german. Nu era vorba în această discuție de o desconsiderare a țelurilor de politică externă bulgărești, ci mai mult de solicitarea unei compensații politice din partea Bulgariei, mai concretă și mai consistentă.

La 22 martie 1939⁷, însărcinatul cu afaceri al Germaniei la Ankara, Hans Kroll, are în capitala Turciei o discuție cu primul ministru bulgar, Georgi Kiosseivanoff, care i-a făcut cunoscută atitudinea țării sale în problemele zonale: Bulgaria a garantat granițele sale cu Turcia și Iugoslavia, nu însă și cele cu România și Grecia. Intrarea Bulgariei în Înțelegerea Balcanică este imposibilă dacă nu se făceau revizuirii de frontieră. Kiosseivanoff a mai făcut cunoscut în plus, repetând cele spuse într-o discuție anterioară cu președintele İsmet İnönü, că Înțelegerea Balcanică se va sfârși la prima încercare mai serioasă. Bulgaria considera problema Dobrogei de sud ca fiind de o importanță capitală și care nu mai suporta amânare. Kiosseivanoff sondase în discuțiile cu președintele Turciei care ar fi atitudinea Turciei în cazul unui atac al Bulgariei împotriva României, și dacă obligațiile Turciei decurgând din Pactul de prietenie turco-bulgar din 18 octombrie 1925 au întâietate în raport cu cele rezultând din Pactul Înțelegerii Balcanice. Președintele Turciei refuza să dea un răspuns precis la o asemenea alternativă, Bulgaria angajându-se să se consulte cu Turcia într-o asemenea problemă. Demnitarul bulgar deconspira astfel ambasadorului german lipsa de fermitate a unui partener al României din Înțelegerea Balcanică. La rândul său, diplomatul german încuraja, prin lipsa unei contraziceri, pe partenerul său de discuție, să meargă mai departe în revendicările sale. Primul ministru bulgar încerca să obțină și o asigurare din partea Germaniei că nu a acordat României garanții teritoriale arătând că Bulgaria era conștientă că fără sprijin german aspirațiile sale teritoriale pe seama României erau înmormântate.

Opțiuni în sensul dorințelor Germaniei își asuma țarul Bulgariei Boris, care într-o discuție cu ministrul Germaniei la Sofia din 13 aprilie 1939, susținea că Bulgaria nu se va încadra niciodată în politica de încercuire dusă de Anglia⁸.

Într-o notiță a șefului secției politice a Ministerului de Externe german, Woermann, din 3 mai 1939⁹, transpar încă odată țelurile politice bulgare: Dobrogea de sud, ieșirea la Marea Egee, spațiu de colonizare pentru țărani bulgari pe seama Greciei. Woermann transmitea ministrului bulgar la Berlin, Draganoff, că Germania nu credea că prin încercările turcești și engleze de a se ajunge la o înțelegere între Bulgaria și România în problema Dobrogei de sud dorințele bulgărești vor fi îndeplinite (daß wir uns nicht denken könnten, daß diese Bemühungen zu einer Erfüllung der bulgarischen Aspirationen führen könnten).

⁷ Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918-1945; aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amts, Imprimerie Nationale Baden-Baden, MCMLVI, serie D, band VI, p. 63-64.

⁸ Ibidem, p. 194.

⁹ Ibidem, p. 343-344.

Deosebit de importantă în contextul relațiilor germano-bulgare s-a dovedit întrevădarea dintre Hitler și primul ministru bulgar din 5.7.1939, de la Berlin¹⁰. Hitler s-a declarat de la început că are posibilitatea să discute cu primul ministru al unei țări care a trecut peste „nemicurile” impuse de tratatele de pace și s-a apropiat de Germania în virtutea trecutului istoric și a condițiilor naturale de viață. Popoarele german și bulgar au în concepția Führerului același destin, pe care caută să și-l îmbunătățească. Kiosseivanoff transmitea Führerului că vechea camaraderie de arme, comunitatea intereselor prezente, sentimentul de simpatie și prietenie ale ambelor țări erau mai puternice decât un pact juridic formal. Conform părerii primului ministru bulgar, Înțelegerea Balcanică era un instrument de eternizare a situației defavorabile în care se găsea Bulgaria. Această țară ar fi încercat pe cale pașnică să facă compromisuri (auszugleichen) injustiției tratatului de pace de la Neuilly. Statele „sătule” nu au făcut însă nici o concesie. Kiosseivanoff a mulțumit Führerului pentru ajutorul, în special pe teren economic, pe care l-a dat Germania. Primul ministru bulgar a insistat asupra necesităților de armament pe care le avea țara sa și asupra posibilității de invazie din partea României și Turciei în cazul în care Bulgaria ar încerca să ocupe Strâmtoarele. Hitler s-a declarat sceptic asupra posibilității de reacție ofensivă a armatei române și l-a asigurat pe demnitarul bulgar că Turcia nu ar putea să acționeze datorită vigilenței reunite a Germaniei și Italiei. În încheiere, Hitler, după ce a precizat că Germania nu avea nici un interes teritorial în zonă, ci numai interese comerciale, și că ar vedea cu satisfacție dacă Strâmtoarele nu ar mai fi sub controlul exclusiv al Turciei, a întrebat: în ce mod este amenințată Bulgaria și ce informații deține în acest sens? Ce tactică pune la baza luptei sale armate și ce fel de sprijin așteaptă din afară? Ce țel de război urmărește în caz de conflict?

Capacitatea combativă a Bulgariei era la rândul ei extrem de redusă. Bulgaria solicită în permanență sprijin logistic din partea Germaniei. Astfel, Kojucharoff, ministru al comerțului, și Bojiloff, ministru de finanțe, au solicitat lui Weizsäcker, secretar de stat în A.A., ca Germania să livreze Bulgariei din materialul cehesc, dotări militare pentru două divizii, pe data de 17 aprilie 1939 la Berlin. Peste câteva zile, la 21 aprilie 1939¹¹, se semnează la Berlin protocolul secret între Germania și Bulgaria. Prin acest act partea germană era de acord ca întreprinderile bulgare să rămână în relații de contract cu firmele germane în privința livrării de armament, cu excepția avioanelor, până la nivelul maxim de 45 milioane de RM în aceleași condiții, ca cele din protocolul secret din 12 martie 1938. Într-o discuție a ministrului german la Sofia, Richthofen, cu țarul bulgar, din 21 mai 1939, Boris a precizat că înarmarea Bulgariei este numai la început¹². Țara sa nu dispune de nici un fel de arme, ci numai de modele de arme. Datorită

¹⁰ Ibidem, p. 709-713.

¹¹ Ibidem, p. 251-252.

¹² Ibidem, p. 455.

împușcării țăranilor bulgari de către autoritățile românești din Cadrilater (Dobrogea de sud) au avut loc la Sofia manifestații ale tineretului împotriva României. În cazul în care Bulgaria ar declanșa războiul, ea nu ar fi în stare să-l ducă mai mult de două săptămâni. Nici căderea Turciei (pe care suveranul bulgar o vedea posibilă) nu ar fi îmbunătățit situația Bulgariei. Țarul a repetat mulțumirile pentru materialul de război primit și a rugat autoritățile germane pentru luarea în considerație într-o măsură cât mai largă a livrării de material de război din Cehia, și, în special a unui mic submarin care să protejeze coastele bulgărești ale Mării Negre. Weizsäcker, secretar de stat în A.A., transmite la 9 iunie 1939¹³, ministrului german la Sofia, să pună în discuție problema unei posibile compensații din partea Bulgariei, aceasta luând forma unei apropieri de puterile Axei, și a intrării Bulgariei în Pactul Anticomintern. Primul ministru bulgar a precizat însă, la 12 iunie 1939¹⁴, că Bulgaria nu va intra în Pactul Anticomintern fără o înștiințare oficială și că Mussolini s-ar fi declarat împotriva unei asemenea adeziuni. Demnitarul bulgar nu putea da un răspuns definitiv la o problemă de o asemenea importanță, fără a fi împuternicit de rege.

Intrarea Bulgariei în Pactul Tripartit a fost realizată abia la 1 martie 1941¹⁵.

PROBLEMA DUNĂRII, CU DEOSEBIRE A DUNĂRII MARITIME, ZONĂ DE CIOCNIRE A INTERESELOR GERMANO-SOVIETICE

Germania a căutat să lichideze Comisia Internațională a Dunării. La 5 septembrie 1940¹⁶ a fost convocată la Viena o conferință la care au participat reprezentanții Germaniei, Italiei, Bulgariei, Ungariei, României, Iugoslaviei și Slovaciei. S-a decis dizolvarea Comisiei Internaționale a Dunării și stabilirea unui regim provizoriu. Vâșinschi a protestat, arătând surprinderea guvernului său că nu a fost invitat la lucrările Conferinței de la Viena, Uniunea sovietică fiind interesată în toate problemele dunărene ca stat riveran. La 13 septembrie 1940¹⁷, secretarul de stat, Weizsäcker, transmite lui Schulenburg, ambasadorul german la Moscova, textul unui memorandum în care consideră ca de la sine înțeleasă intrarea Uniunii Sovietice în Comisia Internațională a Dunării, cu condiția ca sovieticii să nu dețină președinția Comisiei. Participarea Italiei la noua Comisie a Dunării era considerată

¹³ Ibidem, p. 573.

¹⁴ Ibidem, p. 582-583.

¹⁵ Ibidem, band XII.I., Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1969, p. 167.

¹⁶ Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu, relațiile româno-germane 1938-1944*, Edit. Humanitas, București, 1994.

¹⁷ Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918-1945; aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amts, Gebr. Hermes Kg. Bonn, 1964, serie D, band XI/1, p. 58-59.

de Molotov, ministrul sovietic de externe, ca o anomalie geografică¹⁸. Schulenburg a precizat însă că Germania nu era în situația de a exclude pe aliatul său din Comisie. Răspunsul sovietic la propunerea germană a devenit pozitiv pe 20 septembrie¹⁹. Ţelul Uniunii Sovietice era, pentru început instaurarea unui control ruso-român asupra Deltei Dunării, pentru ca mai apoi acesta să fie extins la nivelul întregii Dunări. Discuțiile de la București nu au fost decisive pentru regimul Dunării, care rezulta în fapt dintr-o poziție dominantă a Germaniei; ceea ce a decis raporturile de putere în zona Dunării maritime, și implicit în zona Mării Negre, dar cu o arie de cuprindere foarte largă în toate zonele de influență, au fost discuțiile din 12 și 13 noiembrie 1940 de la Berlin dintre Hitler și Molotov²⁰.

S-a dovedit că Germania dorea să-și păstreze exclusivitatea în zona sud-estică a Europei, precum și preponderența în bazinul pontic, căutând să orienteze Uniunea Sovietică în alte direcții. Printre problemele aflate în discuție la Berlin s-au aflat și cele legate de zonele de influență din bazinul pontic. Molotov a exprimat dezacordul guvernului său privitor la primirea de către România a garanției germano-italiene, acest gest fiind interpretat ca fiind contrar intereselor sovietice și a cerut anularea acesteia. Hitler a precizat că un asemenea lucru nu este posibil. Mai puțin explicită considerăm a fi expresia: „Aceasta atinge interesele Uniunii Sovietice ca putere la Marea Neagră”. Molotov a pus în discuție problema strâmtoarelor amintind precedentul din anii 1918/1919, când englezii au folosit această „poartă istorică de atac împotriva Sovietelor”. Situația în 1940 ar fi la fel de periculoasă prin prezența englezilor în Grecia. Datorită problemei securității, relațiile cu alte țări riverane căpătau o importanță deosebită. Pe această bază Molotov întreba pe Hitler, ce ar spune Germania dacă Uniunea Sovietică ar da garanții Bulgariei în aceleași condiții ca și cele date de Germania și Italia României. Uniunea Sovietică s-ar pune de acord asupra unei asemenea probleme cu Germania și chiar cu Italia. Asupra poziției germane în problema Strâmtoarelor, Hitler a precizat că deja A.A. s-a pronunțat și se avea în vedere o modificare a tratatului de la Montreaux. Molotov a readus în discuție problema garanțiilor pentru Bulgaria, precizând că țara sa nu viza o modificare a situației interne a Bulgariei. În problema garanției pe care au dat-o României, Hitler a spus că aceasta a fost singura posibilitate prin care România a renunțat fără luptă la Basarabia, în favoarea Uniunii Sovietice. Pe de altă parte, terenurile petrolifere ale României sunt de un interes deosebit pentru Germania și Italia, și guvernul român este acela care a solicitat protecția acestora în eventualitatea unui atac englez de la Salonic. Hitler a răspuns insistențelor sovietice în problema garanțiilor pentru Bulgaria că această ofertă trebuia să-și găsească un corespondent în dorința Bulgariei. El, Hitler, nu avea nici o informație în acest sens, și în plus trebuia să se

¹⁸ Ibidem, p. 270.

¹⁹ Ibidem, p. 285.

²⁰ Ibidem, p. 448-461.

consulte cu Italia înainte de a lua vreo decizie. Întrebarea cheie era dacă, aprecia Hitler, Uniunea Sovietică obținea suficiente asigurări pentru interesele sale în Marea Neagră. Hitler nu aștepta un răspuns definitiv și imediat la întrebarea cheie, și a recomandat lui Molotov să se sfătuiască cu Stalin înainte de a-i răspunde. Molotov a spus că el nu urmărea altceva decât să se asigure contra unui atac pe Marea Neagră prin Strâmțori și că o Bulgarie garantată ar facilita o înțelegere cu Turcia. Führerul a precizat că prin Dardanele vor putea trece numai navele de război ale Uniunii Sovietice, în timp ce strâmțorile pentru toate celelalte nave de război vor fi închise. Molotov a continuat spunând că Uniunea Sovietică nu avea nevoie de o garanție numai pe hârtie; Uniunea Sovietică era gata să acorde sprijin Bulgariei în problema ieșirii la Marea Egee, repetând că nu se va face nici o încercare de schimbare a naturii regimului din Bulgaria. Repetând la rândul său argumentele proprii, ascultând poziția lui Molotov că nu aștepta decât exprimarea unei păreri provizorii, unul dintre ultimele argumente ale lui Hitler a fost că Germania nu era decât într-o manieră secundă interesată de problemă, căci Germania viza să controleze cursul Dunării și nu vărsarea fluviului în mare. Ultimul argument al cancelarului se va dovedi și cel confirmat de istorie: „Dacă cineva ar dori să atace Uniunea Sovietică, nu ar avea pentru aceasta nevoie de Strâmțori!”

Ultima precizare a Führerului nu trebuie interpretată în sensul lipsei de valoare strategică a Strâmțorilor și cu atât mai mult a bazinului pontic. În realitate, Hitler căuta să îndeparteze orice posibil concurent din zonă. Hinterlandul pontic putea asigura nu numai posibilități de exploatare pentru mașina de război germană, dar și baze de control și atac în viitoare acțiuni ofensive, cum a fost cea din primăvara anului 1941, împotriva Iugoslaviei și Greciei. Pe drept cuvânt discuțiile din 12/13 noiembrie (am făcut referire permanentă în comunicare numai la cea din 13 noiembrie 1940) 1940 au marcat relevarea caracterului limitat al Pactului Ribbentrop-Molotov, a Protocolului secret, precum și al tuturor acordurilor ulterioare, ce vizau probleme locale la frontiera sovieto-germană, din 28 septembrie 1939²¹. Rezolvarea definitivă a repartiției zonelor de influență a solicitat abordarea totalității spațiilor unde puteau exista interese sovieto-germane. În noiembrie 1940, la direcțiile fanteziste pe care Hitler căuta să le sugereze partenerului său, Molotov insista asupra unui spațiu pe care la rândul său Germania căuta să și-l adjucece: sud-estul european și bazinul pontic. Este de remarcat și motivația diplomatico-strategică a celor două puteri totalitare: folosirea unor factori de risc imaginari, invocarea frecventă a conceptului de securitate. Dacă Uniunea Sovietică căuta să sugereze că ea este un factor de securitate în zonă, în speță în Bulgaria, Germania înțelegea acest limbaj, folosindu-l la rândul ei. Ambele state totalitare nu puteau, și nu doreau să garanteze decât în măsura în care acest fapt se înscria într-un plan politic general. Rămâne de domeniul ipotezei ce s-ar fi întâmplat dacă

²¹ Ibidem, band VIII, 1961, p. 123-130.

Germania ar fi deschis ramura apuseană a bazinului pontic Sovietelor. Realitatea istorică a demonstrat, și ne referim acum la perioada postbelică, că în zona Mării Negre trebuie să existe un echilibru de forțe între marile puteri, și că acest echilibru este una dintre condițiile păcii.

GERMAN POLICY IN THE PONTIC BASIN, 1939-1940

Abstract

Up to now, the analysis of foreign policy relations in the Pontic and South-Eastern European areas based on external sources has not made the object of a systematic study in Romanian historiography. For this reason, an approach to German policy in the Pontic Basin in 1939-1940 is liable to offer a better insight into the position taken by Romania toward regional alliances and local revisionist antagonisms.

While advancing into South-Eastern Europe, Germany would turn Bulgarian revisionism to good account, so as to secure a bridge head in the area. Freed from terrestrial military tasks in the West, Germany would be confronted with the Soviets' strong determination to (indirectly) challenge her supremacy in the eastern parts of the Pontic Basin. Talks between Hitler and Molotov in Berlin highlighted the incomplete character exhibited by the Ribbentrop-Molotov Pact. The armed confrontation – whose motivation went far beyond the will to control the Pontic Basin – would prove to be the only practical solution to checking off Germany's march towards the East.

IZVOARE

CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1453) ȘI POLITICA PONTICĂ A UNGARIEI: ECOURI OCCIDENTALE

OVIDIU CRISTEA

Căderea Constantinopolului în 1453 a fost precedată de eforturile disperate ale ultimului împărat, Constantin al XII-lea Paleologul, de a obține sprijinul puterilor terestre sau maritime apusene¹. Între aceste tratative, cele purtate cu regatul Ungariei s-au axat în jurul cedării către Iancu de Hunedoara a porturilor Mesembria sau Selimbria², proiect ce reprezenta în fapt o reactualizare a unor mai vechi încercări ungare în direcția Mării Negre³. După ezitări inițiale, bizantinii au acceptat în cele din urmă să cedeze Mesembria⁴, dar această concesie a venit prea târziu. Anticipând sau

¹ V. studiile lui R. Guiland, *Les appels de Constantin XII Dragases à l'Occident pour sauver Constantinople* și *Les appels de Constantin XII Paleologue à Rome et à Venise pour sauver Constantinople (1452-1453)*, în idem, „Etudes Byzantines”, Paris, 1959, p. 139-149 respectiv 151-175; Maria Matilda Alexandrescu Dersca-Bulgaru, *L'action diplomatique et militaire de Venise pour la defense de Constantinople (1452-1453)*, RRH, 13, 1974, p. 247-267; C. Marinescu, *Notes sur quelques ambassadeurs byzantins en Occident à la veille de la chute de Constantinople sous les Turcs*, în „Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves”, 10, 1950, p. 419-428.

² Pentru schimbul de solii între Ungaria și Bizanț v: G. Moravcsik, *Ungarisch-Byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz*, în Idem, „Studia Byzantina”, Budapest, 1967, p. 371-382; cf. F. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii. Revista de Istorie”, 18, 1965, 3, p. 619-638; Idem, *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, în „Byzantinoslavica”, 30, 1969, 1, p. 119-126.

În privința portului care urma să fie cedat Ungariei în schimbul ruperii armistițiului ungaro-otoman din 1451, Ubertino Pusculo amintește doar de Mesembria (G. Moravcsik, op.cit., p. 377-379; F. Pall, *Stăpânirea...*, p. 633-634; Idem, *Byzance...*, p. 119-120), în timp ce Sphrantzes vorbește de Mesembria sau Selimbria (Giorgios Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, ed. V. Grecu, București, 1966, p. 103-105).

³ Sunt de amintit eforturile lui Sigismund de Luxemburg de a-și asigura, după dezastrul de la Nicopole, linia Chilia-Caliacra-Galipolli, ca și tentativa din 1408 de a-și îmbarca trupele la Chilia pe nave venețiene v. Ș. Papacostea, *Bizanțul și cruciada la Dunărea de Jos, la sfârșitul secolului XIV*, ARMSI, s. 4, t. 15, 1990, p. 147.

⁴ Afirmția aparține lui Sphrantzes, dar nu există o confirmare a intrării în posesie din partea ungară. Semnele de întrebare sunt întărite de faptul că același cronicar afirmă că insula Lemnos fusese cedată regelui Alfons de Aragon, ceea ce este cu totul îndoielnic. Pentru situația Lemnos-ului în epocă v. J. Haldon, *Limnos, Monastic Holdings and the Byzantine State (1261-1453)*, în „Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society”, ed. A. Bryer, G. Lowry, Birmingham-Dumbarton Oaks, 1986, p. 161-215 și, în același volum, P. Topping, *Latins on Lemnos Before and After 1453*, p. 217-233. Insula a rămas până la sfârșitul imperiului în mâini bizantine; abia în 1456 a fost ocupată de otomani și, în același an, cucerită de Veneția, care a păstrat-o între anii 1456-1459 și 1464-1479.

intuind rezultatul final al tratatelor, Karadja-beg a ocupat, la porunca sultanului Mehmed al II-lea, majoritatea așezărilor de pe coasta Mării Negre, înainte de începutul asediului capitalei bizantine⁵. Atacul preventiv al sultanului amintește de o situație asemănătoare din 1448, când o flotă otomană a atacat, după o demonstrație navală în fața Constantinopolului, cetatea Chilie⁶. Atunci Murad al II-lea încerca să anuleze succesul lui Iancu de Hunedoara, care obținuse cetatea în schimbul ajutorului a ordat domnului Moldovei, Petru al II-lea. Cinci ani mai târziu, Mehmed al II-lea, fie că era sau nu la curent cu tratativele ungaro-bizantine, evita, prin acțiunea sa, pericolul implantării unei baze de operații în teritoriul pe care îl controla⁷.

Eșecul stabilirii unui cap de pod ungar la Mesembria era, de altfel, inevitabil. Imposibilitatea sprijinirii acestui oraș pe cale terestră⁸ era dublată de lipsa unei flote care să asigure transportul proviziilor și trupelor. Iancu de Hunedoara nu dispunea de vasele necesare, iar în 1453 Genova și Venția păreau puțin dispuse să colaboreze⁹. Căderea Constantinopolului, în același an, a reprezentat o lovitură decisivă dată proiectelor pontice ale lui Iancu de Hunedoara. Eșecul tratatelor ungaro-bizantine era astfel total. În modul cel mai ciudat însă, o serie de cronicile occidentale contemporane prezintă o versiune radical diferită a faptelor. Conform acestora, guvernatorul Ungariei ar fi intervenit în apărarea portului primit de la bizantini și, după o luptă sângeroasă, i-ar fi pus pe fugă pe otomani. Cele trei cronicile, aparținând lui Jehan de Wavrin¹⁰, Jacques du Clercq¹¹ și Jean Chartier¹², sunt destul de asemănătoare, ceea ce sugerează folosirea unei surse comune, care – intenționat sau nu – a propagat o imagine falsă asupra evenimentelor. Prezentăm mai jos cele trei izvoare.

Jehan de Wavrin: „En ce tempz regnoit en Hongrie ung noble chevallier, natif dudit pays, nomme messire Jehan de Hognacq, dit le Blancq Chevalier¹³, marissal du royaulme de Hongrie lequel

⁵ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 320-321, menționează în rândul orașelor cucerite: Mesembria, Aheloon, Bizone și „turnulețele sfântului Ștefan așezate înspre Silivria”. Selimbria ar fi rezistat atacului.

Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, ed. V. Grecu, București, 1963, p. 76-77, menționează explicit ocuparea orașelor Mesembria și Perint; despre Selimbria spune doar că oastea otomană „năvălește asupra Silivriei și a împrejurimilor ei și pune stăpînire pe marea ce o înconjoară”.

M. Cazacu, P. Ș. Năsturel, *Une démonstration navale des Turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, JS, jul.-sept., 1978, p. 197-210.

⁷ Mesembria ar fi putut fi folosită ca punct de debarcare a unor trupe sau arme îmbarcate la Chilie. Sunt de amintit acțiunile de întărire a poziției de la gurile Dunării în 1453 și 1454, v. DRH, D. doc. 318, p. 435 și doc. 322, p. 439-440. Aceste măsuri pot fi puse în legătură cu proiectul lui Iancu de ajutorare a Bizanțului, sau, cel puțin, pot fi privite ca măsuri de prevedere în fața unui posibil atac otoman, cf. F. Pall, *Byzance...*, p. 124.

⁸ G. Moravcsik, loc.cit.; este de reținut că eșecurile acțiunilor din 1444 și 1448 demonstraseră dificultatea folosirii rutei terestre. Turcii aveau atât avantajul mobilității trupelor, cât și pe cel al aprovizionării.

⁹ F. Pall, *Stăpînirea...*, p. 635-636; idem, *Byzance...*, p. 124.

¹⁰ Jehan de Wavrin seigneur du Forestel, *Recueil des Chroniques et Anchiennes istories de la Grant Bretagne a present nommée Engleterre*, ed. by sir William Hardy and Edward L.C.P. Hardy, London, 1891, vol. 5, p. 361-362.

¹¹ Jacques Du Clercq, *Mémoires sur le regne de Philippe le Bon duc de Bourgogne*, ed. Reiffenberg, Bruxelles, 1835, vol. 2, p. 182-183; ed. lui J.A.C. Buchon, Paris, 1838, p. 83.

¹² Jean Chartier, *Chronique de Charles VII roi de France*, ed. Vallet de Viriville, Paris, 1888, vol. 3, p. 40-41.

¹³ Denumirea a fost explicată prin originea românească a lui Iancu de Hunedoara, v. de ex. C. Marinescu, *Sources historiques inconnues d'un roman de chevalerie: Tirant lo Blanc*, în „Annuaire

se mist sur les champz pour combattre les Turcqz et avoit en sa compaignie environ, que ungz que autres, vingt quatre mille hommes, lesquelz de venue guaagnerent le port de Sambrine¹⁴ ou estoient bien quatre vingtz mille Turcqz, et la sejournerent bien quinze jours atendants toutes puisances quy a lencontre deulz pourroient souvenir, au bout desquelz ledit Chevallier Blancq se joindy auz Turcqz environ deux heures devant le jour, et telement fut combatu que des Turcqz quy estoient sur terre y morurent bien vingt mille hommes et ceulz de la mer, voyans la fortune et deluge ainsi tourner sur leur gens, senfuyrent de bonne heure et ne furent plus avant poursievys par le Blancq Chevallier ne les siens¹⁵; toutesfois les Turcqz se combattirent vaillamment, et tant que ledit Blancq Chevallier fut durement navré, aussi furent plusieurs de ses gens. Apres laquelle victoire les Chrestiens loans et glorifians Nostre Seigneur Jhesu Crist de leur bonne fortune, sen retournement chascun en son lieu¹⁶. En laquelle bataille furent prins chincquante Turcqz dont ledit Blancq Chevallier et envoya six au pape Nicolas, six au roy de France et six au duc de Bourgogne¹⁷, entre lesquelz fut prins ung quy estoit cousin-germain du Grant-Turcq¹⁸.

*Jacques du Clerc*¹⁸: „En ce temps¹⁹ ung nommé le chevallier Blanc, marischal²⁰ de Hongrie, lequell n'estoit point noble, mais estoit ung marischal²¹; lequell se meit en ladite²² guerre sous le roy de Hongrie; duquel il fust²³ depuis ung grand capitaine, se meit sur les champs pour combattre le Turc, et avoit en sa compaignie de vingt a vingt quatre mille combattants; lesquelz Turcs avoient ja

des Inscriptions & Belles Lettres. Comptes-rendus”, 1951, apr.-juin, p. 134-137. Pe lângă această explicație se mai pot adăuga două:

– prima ar consta în faptul că pentru unele surse occidentale Iancu era comite de Alba (V. Jean Germain, *Liber de virtutibus Philippi Burgundiae et Brabantiae Ducis*, în „Chroniques relatives a l'histoire de la Belgique sous la domination des Ducs de Bourgogne. Textes latines” publ. par Kervyn de Lettenhove, Bruxelles, 1876, III, p. 90 sau Adrien de But, *Chroniques des Religieux des Dunes*, în „Chroniques relatives...”, I, Bruxelles, 1870, p. 357: „quorum dux erat Johannes Voyvoda, comes Albae seu Belgradi...”

– a doua, prin analogie cu Prințul Negru sau Contele Verde, ar putea fi datorată culorii armurii purtate de guvernatorul Ungariei.

¹⁴ Forma numelui poate sugera atât Mesembria, cât și Selimbria. Din păcate nici celelalte două surse nu permit o identificare mai clară; Du Clerq vorbește de portul Sambonne, iar Chartier de Sambrime. V. infra.

¹⁵ Celelalte două surse oferă și explicația: lipsa unei flote. Wavrin nu spune nimic în acest sens.

¹⁶ Această indicație sugerează că această operațiune „fantomă” ar fi fost rezultatul unei coaliții.

¹⁷ Această repartitie a prizonierilor este conformă cu „imaginea” contemporanilor asupra principalilor promotori ai cruciadei în Occident: papalitatea, regele Franței (teoretic, căci practic atât Carol al VII-lea, cât și Ludovic al XI-lea nu au fost deloc dispuși să se angajeze) și Filip cel Bun, ducele Burgundiei, poate cel mai consecvent partizan al ideii de cruciadă în Apus.

¹⁸ Textul îl urmează pe cel al ediției lui Reiffenberg; am folosit spre comparare și ediția lui J.A.C. Buchon, diferențele fiind menționate în note.

¹⁹ Relatarea urmează celei referitoare la căderea Constantinopolului.

²⁰ Mareschal în ediția Buchon.

²¹ Această afirmație are probabil în vedere originea română a guvernatorului Ungariei, fapt cunoscut și de alte surse; v. de ex. mențiunea lui Petrus Monachus; „Joannes Hunniades natione Walachus (subl. m.)” în „Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des Ducs de Bourgogne (Textes latines)”, publ. par M. le baron Kervyn de Lettenhove, Bruxelles, 1876, III, p. 396.

²² Ladicté.

²³ Feut.

gagné le port de Sambonne ou estoient bien quatre vingt mille combattants²⁴ auquel port fust quinze jours pour attendre toute puissance qui sur eulx pourroit venir; ce venu à la cognoissance dudit²⁵ chevalier Blanc, se partist²⁶ de Morenne²⁷ et vint joindre au Turc environ deux²⁸ heures devant le jour, et tellement se combattist²⁹ sur eulx³⁰ qui estoient sur terre, qu'il en mourut jusques au nombre de vingt quatre mille, et ceulx qui estoient en la mer voyant³¹ le deluge et fortune estre tournée sur leur³² gens s'enfuirent et n'en peult³³ estre poursuivis pour ce que ledit chevalier Blanc n'avoit nuls navires; toutesfois lesdits Turcs se combattirent vaillamment et y fust le chevalier Blanc fort navré et plusieurs de ses gens. En ceste desconfiture feurent prins cinquante Turcs ou environ, lesquels, ledit chevalier Blanc en envoya six au pape Nicolas, six au roy de France et six au duc de Bourgogne; et fust illecq pris aussy le cousin du Turc".

Jean Chartier notează în cronica sa, sub titlul *Entreprinse de chrestiens sur les Turcs*, următoarele: „Aultre mémoire contenant qu'un nommé le chevalier blanc, mareschal de Hongrie, lequel n'estoit pas noble, car il estoit maréchal de son mestier auparavant qu'il se mit à la guerre, capitaine soubz le roy de Hongrie, se mist sur les rangs pour combattre les Turqs. Et avoit en sa compagnie de vingt à vingt-quatre mille combatans, lesquels avoient desja gagné le port de Sambrime, et avoit bien lors le Turc quatre vingt mille hommes.

Auquel lieu ils furent et s'arrestèrent quinze jours, pour attendre toute la puissance qui pourroit venir soubs luy et ses gens. Ce venu à la cognoissance de susdit chevalier blanc, il partist de Morienne et vint se joindre audit Turcq environ deux heures avant le jour; la ou il fut tellement combattu contre ceux qui estoient descendus à terre, que tout y fut tué jusques au nombre susdit de vingt quatre mille qu'ils estoient. Sur quoy ceux qui restoient encor sur la mer, voyans un tel désastre arrivé sur eux, et la fortune estre ainsi tournée contre leur gens ils s'enfuirent; et ne peurent estre pousuivis pource que ledit chevalier blanc n'avoit aucuns navires.

En ce rude et aspre combat, lesdits Turcs combatirent vaillamment tout ce qui se pouvoit tant que ledit chevalier y fut fort navré, avec plusieurs de ses gens; et ainsi s'en retourna et y furent pris cinquante Turcs ou environ, ausquels ce chevalier blanc voulut seulement donner la vie; dont il envoya six au susdit pape Nicolas, six au roy de France, et six au duc de Bourgogne. Un propre cousin du Turcq fut aussi prins. Par ainsi demeura ledit port au chevalier blanc".

Este destul de greu de crezut că descrierea acestei victorii creștine ar fi putut fi provocată de temporara rezistență a Selimbriei, menționată de Ducas și Critobol din Imbros³⁴. Este mai probabil ca difuzarea unor asemenea știri să fi încercat să atenueze teama provocată de cucerirea Constanti-

²⁴ Lipsește în ediția Buchon.

²⁵ Dudit.

²⁶ Partit.

²⁷ Moreuve în ediția Buchon, care o identifică cu Moravia. La Chartier (v. infra) apare Morienne. Forma numelui ar permite o apropiere de Moreea, dar o prezentă a lui Iancu în regiunea respectivă este greu de acceptat.

²⁸ Deulx.

²⁹ Combattit.

³⁰ Ceulx.

³¹ Voyants.

³² Leurs.

³³ Peulrent.

³⁴ V. supra nota 5.

nopolului în același an. Pe fondul încercărilor papalității de a pune în mișcare o nouă cruciadă, folosirea falsului³⁵ reprezenta un mijloc destul de bun pentru crearea unei stări de spirit ceva mai optimiste, cu atât mai mult cu cât la curțile occidentale verificarea unor asemenea știri era destul de dificilă. În fața unei realități destul de întunecate, refugiul în spatele unor iluzii (întărite de o serie de amănunte cum ar fi expedierea unor prizonieri otomani) era mai comod. Speranța prăbușirii rapide a Imperiului Otoman va fi astfel întreținută nu prin acțiuni concrete, ci prin numărul mare de profeții pe această temă, larg difuzate în sec. XV-XVI.

³⁵ Este de reținut că aceleași cronici vorbesc – pentru anul 1456 – de o serie interminabilă de victorii creștine ce ar fi urmat luptei de la Belgrad și s-ar fi soldat cu peste 200 000 de turci uciși, 400 de castele și 160 de orașe cucerite! (Jean Chartier, p. 66-69; Jacques Du Clerq, p. 233-236; Jehan de Wavrin, p. 366-367). Pentru veridicitatea acestor victorii ar fi jurat pe sfintele Evanghelii și „sous voeu de prestise” o serie de venerabile fețe bisericești. În același sens, papa Nicolae al V-lea a trimis ducelui Burgundiei o scrisoare atribuită lui Mehmed al II-lea, în fapt o epistolă veche de peste 100 de ani, pe care Umur beg o adresase lui Clement al VI-lea. Scrisoarea este reprodusă în cronicile prezentate mai sus (Jean Chartier, p. 36-39, Jacques Du Clerq, II, p. 191-194; Jehan de Wavrin, p. 359-362). Influențe dintr-o scrisoare apocrifă a regelui Ciprului Hugues al IV-lea către regina Neapolelui se regăsesc în relatările occidentale ale victoriei de la Belgrad (v. textul la N. Iorga, *Une lettre apocryphe sur la bataille de Smyrne (1346)*, Revue de l'Orient Latin, 3, 1895, p. 27-31). Asupra acestui episod ne propunem să revenim cu altă ocazie.

UN RAPORT BRITANIC DIN 1791 PRIVITOR LA NAVIGAȚIA ȘI COMERȚUL ÎN MAREA NEAGRĂ

PAUL CERNOVODEANU

După criza ivită în primăvara anului 1791 în raporturile ruso-britanice provocată de ocuparea cetății Oçakov de către trupele țarinei Ecaterina a II-a și încercarea zadarnică a cabinetului de la Londra, aliat cu guvernul prusian, de a stăvili ofensiva rusă și a oferi o mediație de pace între cercurile guvernante de la St. Petersburg și Poarta otomană, diplomația britanică s-a repleat căutând, înainte de a mai recurge la vreo inițiativă, să se documenteze aprofundat asupra regiunii Mării Negre, a importanței sale geo-strategice și a intensității comerțului desfășurat în bazinul pontic. De aceea, în vara anului 1791, în urma cererii Secretarului de Stat de la Foreign Office, lordul William Grenville, secretarul de legăție al ambasadei britanice de la St. Petersburg, William Lindsay, a fost însărcinat să întocmească un raport foarte amănunțit asupra Mării Negre, particularităților navigației, situației geografice a porturilor, cu gradul lor de importanță, produsele de export și posibilitățile de comerț ale englezilor și, totodată, să releve vederile Curții imperiale ruse asupra dezvoltării traficului în regiune. La 31 august 1791 Lindsay depunea lordului Grenville materialul cerut, însumând un text voluminos de 43 pagini manuscrise, păstrat astăzi în fondul Bland-Burges no. 58 de la Bodleian Library din Oxford¹. Aici, nă voi referi, desigur, sintetic la conținutul său, făcând observația preliminară că materialul descrie un periplu complet al țămurilor Mării Negre pornind de la Constantinopol spre nord și urmărind litoralul balcanic, rusesc, caucazian și anatolian spre a reveni la punctul de plecare.

Iată rezultatele obținute de secretarul englez după ancheta întreprinsă cu sprijinul persoanelor avizate de la St. Petersburg: „Navigația pe Marea Neagră a fost foarte puțin cunoscută sau practică din vremea când italienii au fost izgoniți de acolo și până la pacea de la Kainardji în 1774 când Rusia, după un război încununat de o mare izbândă ... a obținut un privilegiu exclusiv de a face comerț prin Dardanele, în anumite limite. Țarina, în scopul de a face pe supușii ei să profite de privilegiul obținut, a garantat diferite imunități, scutiri de taxe etc. comerțului practicat prin porturile rusești din sud, scăzând taxele vamale până la 25% atât la exporturi, cât și la importuri” (f. 2).

După ce face câteva considerații asupra condițiilor de navigație în Marea Neagră, în care pericolele au fost exagerate de turci, slabi marinari, care n-ar ști să se descurce nici pe Tamisa, Lindsay arată că „furtunile de lungă durată sunt rare în Marea Neagră, dar câteodată violente. Valurile sunt scurte, chiar mai scurte decât cele din Mediterana. Iarna vânturile sunt variabile, vara cel din N-E este preponderent și bate în direcția liniei Crimeea-Constantinopol” (f. 16). Apoi autorul începe să descrie țămurile Mării Negre de la nord de Constantinopol. Remarcă porturile Burgas și Varna, pe acesta din urmă considerându-l suficient de mare, dar desfășurând un comerț modest, fiind puternic concurat de așezările de la Silistra și Adrianopol, ce dispuneau de bune mijloace de comunicații pe apă. Descriind gurile Dunării, Lindsay arată că „cea mai adâncă intrare în Dunăre se numește Sulina-Buga, unde adâncimea apei nu este mai mare de 10 până la 12 picioare și, în unele anotimpuri, chiar mai puțin; pământul de lângă Dunăre, pe o distanță de aproape 100 de mile, este la

¹ Vezi și Trevor J. Hope, *Anglia și comerțul cu Marea Neagră la sfârșitul secolului al XVIII-lea* în „Revista română de studii internaționale”, VIII(1974), nr. 2(24), p. 154-158.

un nivel atât de coborât încât corăbiile ancorate pe fluviu, sau în apropiere de țărm, sunt văzute cu mult înainte ca să se zărească malul. Departe, în interiorul țării, se află o singură colină, cu coame frumoase, exact la apus de intrarea în Sulina, iar la 18 mile Est se află mica insulă „Ilawada” <corect *Yelan Adasi*, adică Insula Șerpilor>, încât această intrare este ușor de găsit. Apa Dunării dă mării o culoare albă pe o zonă de aproape 20 de mile în lățime și 100 în lungime, această albeață nedisparând treptat, ci printr-o linie bruscă, încât prora unei corăbii navigând către țărm se află într-o apă albă, tulbure, în timp ce pupa este în apa limpede-deschisă a mării; această situație este foarte utilă navigatorilor care știu că se găsesc la o adâncime de 20 stânjeni marini, adâncime care scade gradat la cinci stânjeni.

Chilia, sau Chilia Nouă, se află la stânga malului nordic al Dunării (trei leghe mai sus de gura ei). Un comerț foarte avantajos cu mărfuri turcești ar putea fi efectuat între acest loc și Ismail, care se află la aproximativ 60 de verste <1 verstă = 1,007 km> mai sus de fluviu. Dunărea este navigabilă pentru corăbiile mari numai până aici, dar este practicabilă chiar 100 de verste mai sus, până la Galați și Brăila, iar pentru corăbii mai mici chiar până la Viena; în consecință, orice produs din Ungaria sau din Austria poate fi adus de acolo pentru piața rusească.

Akerman (!) se află pe partea dreaptă a gurii Nistrului, este fortificat și este cel mai frumos oraș din Basarabia, cu excepția Benderului care se află la 100 de verste mai sus pe Nistru. Cu toate că Nistrul nu este în prezent navigabil (cu excepția primăverii), mult mai sus de Akerman, poate fi ușor dat navigației prin construirea câtorva ecluze, care (dat fiind că acest fluviu curge prin unele din cele mai bogate provincii poloneze) și-ar recupera din plin cheltuielile făcute cu ele” (f. 5-7).

Lindsay se ocupă apoi de porturile rusești din Crimeea. El remarcă Sevastopolul, unde ancorarea vaselor era ușoară; la înființarea portului a contribuit un armator scoțian, Thomas Mackenzie. Urmează apoi o elogioasă descriere a Caffei: „Caffa, în trecut cel mai frecventat port, poate primi acum numai vase mici. Înainte ca negoțul Europei cu părțile de sud ale Asiei să ia drumul Alexandriei și al capului Bunei Speranțe iar placa turmantă a comerțului regiunilor de nord-est ale aceluiași continent să fie stabilită la Smyrna, acest port Caffa care în acea vreme era stăpânit de genovezi, a fost unul dintre cele mai înfloritoare centre de comerț din lumea cunoscută atunci, fiind locul principal al schimburilor dintre Europa și Asia iar după cucerirea otomană și până în perioada uzurpării ruse a fost cel mai însemnat centru de schimb pentru negustorii greci și armeni” (f. 8-9).

Lindsay își încheie apoi periplul crimean prin aprecieri asupra posibilităților de acostare a navelor la Balaclava, Ialta și Kerçi. Până în acest punct, raportul secretarului englez a insistat mai mult asupra poziției geografice și descrierii porturilor menționate și accesibilității lor. Dar Foreign-Office-ul îi ceruse și o prospectare a pieții și proceselor de schimb în bazinul pontic, spre a atrage interesul negustorilor englezi ai Companiei Levantului pentru această regiune. De pe litoralul caucazian îi atrage atenția portul Poti, frecventat de locuitori din Imeretia și Georgia, articolele de desfacere fiind vinul, mierea, ceara, mătasea, lâna, pieile de animale, diferite sortimente de fructe și cherestea. Descriind coasta anatóliană, autorul relevă importanța porturilor Rizak (adică Rize) și Trabzon, cu populație turcă amestecată cu armeni și greci, apoi a celor de la Kirazam (corect Giresun) și Samsun, făcând legătura în interior cu orașul Tokat de unde veneau pe uscat caravanele dinspre Persia în drum spre Constantinopol și Smyrna. De aici se procurau fructe de cea mai bună calitate, vin bun, șofran din abundență, împreună cu mătase, bumbac și orez, parte produse în partea locului iar restul aduse din Persia. Sinope era o așezare importantă dispunând de două porturi, fiind situat la 130 de mile distanță de Angora, centru comercial de bază, vestit prin desfacerea postavurilor din păr de capre sau de cămile, a bumbacului, mătăsii și a carpetelor de lână.

Occupându-se apoi de condițiile de navigație în Marea Neagră, pornind de la Constantinopol, Lindsay opinează că ea se putea desfășura în orice anotimp numai că iarna călătoriile spre țărmul rusesc erau improprii, deoarece toate râurile care se vărsau în bazinul pontic înghețau din decembrie până în aprilie ca și strămoșii Kerçi. Numai porturile Caffa, Balaclava și Sevastopol erau deschise în tot timpul anului.

Cu privire la comerțul în Marea Neagră, secretarul englez precizează că „în general cea mai mare parte a produselor rusești, cânepa și fierul în special, pot fi exportate prin porturile din această zonă la un preț mai mic decât cel de la St. Petersburg. Cânepa care crește în regiunea Voronejului și este colectată la Pavlovski pe Don... se vinde la Taganrog cu prețul de $4^{1/2}$ – 5 ruble câte 10 puduri (egale cu 320 livre englezești) în timp ce la Riga sau St. Petersburg costă 15 până la 25 ruble ... (f. 20). Fierul este adus spre sud din forgeriile din Siberia la Ekaterinburg tot drumul spre Țarăni pe Volga ... și se vinde cu 10% mai ieftin decât la St. Petersburg ... (f. 21-22). Grâul care crește în regiunea Taganrog este de o calitate excelentă și este bine vândut în Italia, Spania și Franța” (f. 23). Crimeea propriu zisă produce puțin în afară de porumb, ceva vin și blănuri și Lindsay afirmă: „Această peninsulă număra acum vreo zece ani <=1781> cel puțin 200 000 de locuitori tătari, un popor civilizat, inteligent și muncitor, dar acum populația este redusă la mai puțin de 20 000 de suflete, majoritatea fiind exilați sau căzând victime masacrului înfăptuit de acel monstru de cruzime, generalul Suvorov, iar Crimeea este acum de mică importanță pentru Rusia, exceptând așezarea portului de la Sevastopol, unul dintre cele mai adânci și sigure pentru ancorat din toată lumea” (f. 24). Printre alte produse ale regiunii, Lindsay mai înșiră carnea sărată de vită, abundența de pește dar mai ales de nisetră și caviar din Marea de Azov și lemnul de construcție pentru catarge. Cei mai buni copaci se întâlnesc în regiunea Volgii, la 2 000 verste de St. Petersburg și chiar cei din Lituania, aduși la Kerson, costă mai ieftin decât dacă se vând la Riga. Arbori de foarte bună calitate cresc și în pădurile din Abhasia.

După ce enumeră mărfurile vândute sau cumpărate de Rusia din Franța, Spania și Imperiul habsburgic, Lindsay se apleacă și asupra posibilităților traficului englez în regiune: „Produse manufacturate engleze pot fi vândute în această parte a Rusiei ... (f. 27). Produsele manufacturate engleze de la Manchester și Birmingham pot fi desfăcute în diferite porturi turcești și rusești ca și în Moldova și Țara Românească. Stofele engleze ar putea fi transportate la Astrahan pentru Bukhara și piața persană. În aceste locuri populația preferă stofele groase englezești celor subțiri franțuzești purtate de turci. În schimb, din Persia și Astrahan poate fi adusă mătase la Taganrog. Anglia ar putea totodată să-și alcătuiască un stabiliment în Persia, dacă Rusia i-ar acorda înlesnirea s-o facă. Astfel, Compania engleză a Indiilor orientale ar putea să transporte mărfuri de pe țărmurile Caspicii în India. Vasele engleze ar putea asigura o parte a comerțului internațional pe Marea Neagră. Ele sunt preferate oricăror alte nave străine din Mediterana deoarece sunt mai simple și mai ușor de manevrat. Francezii folosesc 20 de marinari pentru manevre în timp ce englezii doar 6. Grecii posedă chiar mai mulți oameni decât francezii în asemenea cazuri” (f. 28-29).

Lindsay încheie apoi cu un bilanț asupra comerțului practicat în Marea Neagră de la deschiderea ei în 1774. Citez: „Comerțul prin sud a fost exercitat numai 12 ani, adică de la 1774 în 1786, când a izbucnit prezentul război <austro-ruso-turc, 1787-1791>. Cum Marea Neagră era așa de puțin cunoscută până la pacea de la Kainargi, comerțul, la început, a progresat foarte lent; în 1778, cinci fregate (la îndemnul prințului Potemkin) au fost trimise de la Petersburg și, încărcate cu fier, au încercat să treacă Strâmtoarea sub aparența unor vase comerciale. Turcii le-au refuzat trecerea prin Strâmtoarea Dardanele, considerând fierul marfă strategică și certurile provocate cu acest prilej au pus capăt acestui comerț pentru doi ani. Anexarea Crimeii de către țarină în 1783 a întrerupt comerțul pentru a doua oară și curând după acest eveniment, turcii au început să se pregătească de război; dar cu toate aceste piedici, în pofida ignoranței negustorilor, a noutății comerțului, a proastei stări a navelor și a costului transportului, atât de mare a fost încurajarea dată acestui comerț, încât înaintea începerii ostilităților, se spune că au fost folosite 157 de vase de diferite dimensiuni. Încărcătura acestor vase constă mai mult din vinuri grecești și fructe (adică struguri și smochine), mătăsuri franțuzești și alte produse manufacturate, tămâie și alte articole de drogherie. Vinul se desfăcea în special la Tagarog și regiunile învecinate dar câteodată ajungea și la Moscova” (f. 33-34).

În încheierea raportului său, Lindsay sublinia importanța și avantajele comerțului prin Marea Neagră a puterilor mediteraneene cum ar fi Franța, Spania sau statele italiene și nu nega necesitatea participării Angliei la traficul din bazinul pontic, deși, pentru moment, găsea mai importantă desfășurarea negoțului între insulele britanice și Rusia pe calea Balticii, dat fiind că drumul pe ruta nordică lua o optime din timpul necesitat de traseul prin Marea Neagră². Totuși, având în vedere interesele geo-strategice pe care le aveau britanicii în zona pontică, atât pentru a stăvili înaintarea rușilor spre Mediterana, cât și a-și dezvolta traficul în regiune, care se putea conecta – pe calea Astrahanului și a Persiei – și cu acela din India, cercurile guvernante engleze au acordat toată atenția pătrunderii flotei britanice în zonă. Procesul s-a desfășurat anevoios, în mod paradoxal, din pricina opoziției Porții otomane care n-a deschis strâmtoarele pentru vasele engleze decât în 1803 în timpul războaielor napoleoniene când a resimțit nevoia protecției guvernului de la Londra³. De la această dată, Marea Britanie a izbutit să dețină un rol activ în procesul de schimb din bazinul pontic, atingând performanțe nebănuite în deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea, când ponderea comerțului ei atinge cotele cele mai înalte la Dunărea de Jos și domină competiția cu Rusia și celelalte puteri europene.

² Textul original integral al acestui raport în limba engleză – necomentat și cu erori de transcriere – a fost publicat printr-o simplă coincidență, concomitent și independent față de apariția articolului de față, de către Jeremy Black, *The Russian Black Sea Littoral in 1791: a Memorandum on Commercial Opportunities* în „Archives”, London, XXII (1996), no. 95 (October), p. 121-129.

³ Vezi toate amănuntele în studiul meu *Diplomatic efforts for the access of the British merchant fleet to the Black Sea (1774-1803)* în „Il Mar Nero”, Roma, vol. II (sub tipar).

STUDII DOCUMENTARE

CĂUȘENII

ION CHIRTOAGĂ

„În Bugeac, la Căușeni
Dorm strămoșii moldoveni
Numai pietre de mormânt
Mai păstrează al lor cuvânt”.

(A. MATEEVICI, *Pietre vechi*)

Versurile nostalgice ale cântărețului limbii materne, scrise în zbuciumatul an 1917, marchează diferite perioade din istoria unor localități românești din Moldova de Sud-Est, în special, al Căușenilor, care se află pe locurile, unde din cele mai vechi timpuri treceau căi comerciale de importanță internațională. Pe harta lui A. Dulcert din 1339 e menționat: „La orașul Liov (Leo) merg negustorii din Marea Neagră, iar de aici ei se duc spre Marea L’Gotland, spre Flandra și Briudhe”¹. Adică mărfurile orientale veneau pe mare până la porturile de pe litoralul nord-pontic, în special Cetatea Albă, de unde, pe căi terestre, înaintau spre Liov, Europa Centrală și Occidentală. Un timp exista un drum comercial, care de la Cetatea Albă șerpuia în lungul Nistrului până la Liov. Pe un astfel de drum în 1421, în sens invers, a mers diplomatul flamand Gilbert de Lanois². Însă o dată cu constituirea Țării Moldovei negustorii preferau o cale mai sigură, prin centrul ei, prezentă de-acum în privilegiul lui Alexandru cel Bun dat liovenilor la 6 octombrie 1408: „... Cine merge spre părțile tătărăști (va plăti vamă – n.n.) ... în Suceava ..., în Iași... și în Cetatea Albă”³. Repere mai exacte ale drumului în cauză conține privilegiul lui Petru Aron din 29 iunie 1456: „Cine merge spre părțile tătărăști (va da vamă – n.n.) ... în Suceava..., în târgul Iașilor..., în Lăpușna... și în Cetatea Albă, iar cine nu va merge la Cetatea Albă va da în Lăpușna vama de la Cetatea Albă, iar în Tighina să nu dea nimic”⁴. Cu alte cuvinte, din Iași drumul mergea prin trecerea Țuțora (mai jos de orașul actual Ungheni), localitatea Lăpușna, în lungul râului Botna până la cursul lui inferior, de unde se bifurca în două: drumul principal urma spre Cetatea Albă, iar o ramificare a lui – prin Tighina spre Caffa (o colonie genoveză din Crimeea).

Călătorii, care erau în trecere pe acest drum comercial, se opreau în localități ori lângă izvoare cunoscute în unele surse istorice cu numele de Chișinău. La 6 iunie 1455 un „Chișinău-Roșu” e menționat într-un hotar cu Zagorna (din apropierea satului Copanca), pe drumul, care din vechime mergea de la Cetatea Albă spre Tighina și mai departe – în lungul Nistrului⁵. Acest „Chișinău-Roșu”,

¹ A. E. Nordensköld, *Periplus*, Stockholm, 1897, pl. IX.

² *Puteșertviea i posol’stva Ghill’bera de Lanois*, în *Zapiski Odesskogo obșcestva istorii i drevnostei*, vol. III, Odesa, 1853, p. 437-438.

³ *Suceava, File de istorie, Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 87.

⁴ Ibidem, p. 113.

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 531.

uneori, e identificat greșit cu Căușenii⁶. De fapt, Căușenii sunt plasați pe drumul din lungul Botnei numit într-un hrisov de al lui Ștefan cel Mare din 26 octombrie 1470 (adică cu 525 ani în urmă) cu numele de „drumul Căușenilor”⁷, o mărturie elocventă că la acea dată localitatea exista și e cu mult mai veche decât prima ei atestare documentară.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea drumul comercial de importanță internațională, care trecea pe teritoriul Moldovei, a început să sufere din cauza expansiunii otomane. În 1484 Poarta a rupt Cetatea Albă din trupul țării, cauzându-i prejudicii securității ei și deteriorând traficul comercial. Ștefan cel Mare a încercat să recupereze Cetatea Albă, trimițând oștile sale pe cunoscutul drum. Acest fapt e surprins într-un cântec popular:

„Drumul spre Cetatea Albă
Plin îi, doamne, de oștire,
Ce alerga în grăbire,
Ca să apere de zor
De călcarea turcilor...
Călare pe un albău
Ștefan vodă cel viteaz”⁸.

Încercarea de recuperare a Cetății Albe n-a reușit și turcii în continuare amenințau securitatea Moldovei și a drumului comercial în cauză, mai ales în timpul încordării relațiilor moldo-otomane. În asemenea perioadă de încordare a relațiilor Moldovei și ale altor țări creștine cu Poarta, cum a și fost la finele sec. al XV-lea, negustorii preferau să ocolească Cetatea Albă, trecând pe la Tighina de pe Nistru și îndreptându-se spre Crimeea. Acest drum care mergea de la cursul inferior al Botnei spre Tighina apare pe harta lui Iliș din Moreea⁹, întocmită în timpul conflictelor moldo-polone de la finele secolului, care s-au încheiat cu o coalție antiotomană moldo-polono-ungară.

Pentru contracararea pericolului otoman din direcția Cetății Albe și protejarea importantului drum comercial s-a format o pârclăbie specială cu sediul în Cioburciu, de pe malul drept al Nistrului. Un pârclăb de Cioburciu e menționat într-un document al lui Petru Rareș din 22 martie 1535. Tot în această sursă e specificat că pârclăbul de Cioburciu primea o moșie de lângă „Chișinăul Mare” de pe Botna, care se află „între Dobre și Oale”¹⁰.

Mențiunea despre „Chișinăul Mare” din acest document, publicat pentru prima dată în Basarabia în secolul trecut a servit drept temei a unei ipoteze, potrivit căreia pe cursul inferior al Botnei ar fi fost o localitate cu asemenea nume (Chișinău), ulterior înlocuită cu Căușenii. Cu o umbră de îndoială, această ipoteză este reflectată și în „Pietre vechi”:

„Săpături destul de-adânci
Înnegresc în deal prin stânci
Cine știe ce adăpost?
Chișinăul spun c-a fost...”

⁶ Vezi, spre exemplu: V. Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 147.

⁷ *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. II, București, 1976, p. 437.

⁸ *La poale de codru verde*, Chișinău, 1982, p. 57.

⁹ Z. Abrahamovici, *Staraiia tureŭkaia karta Ucraini s planom vvrâva dneprovskikh porogov o ataki tureŭkogo flota na Kiev*, în *Vostocinâe istociniki po istorii narodov lugo-Vostocinoi i Ţentral'noi Evropi*, Tom II, Moscova, 1969, p. 79-80.

¹⁰ *Documente privind istoria României, A. Moldova, veac XVI*, vol. I, București, 1953, p. 380; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, Chișinău, 1976, p. 270.

De fapt, „Chișinăul Mare” poate fi identificat cu un „izvor bătrânesc” din s. Cărnățeni (r. Căușeni). Tradiția locală relatează că, anume, lângă acest izvor s-au așezat primii locuitori ai satului, iar numele lui actual ar proveni de la „Kirnița” (izvor). Prin urmare, un timp satul avea două denumiri: „Chișinăul Mare” (spre deosebire de alte două localități din ținutul Lăpușna – Chișinăul de pe Bâc, și „Chișinăul-Roșu”) și al doilea legat de „Kirnița” din limba scrisă de atunci. Până la urmă numele Chișinău mai răspândit în ținut a fost abandonat în favoarea celui de „Cărnățeni” (cu o etimologie populară), care nu putea fi confundat cu alte localități din Moldova.

În urma campaniei sultanului Suleyman din Moldova (1538) Petru Rareș a fost înlocuit cu Ștefan Lăcustă, iar din trupul țării a fost rupt un teritoriu destul de mare de pe cursul inferior al Nistrului. Din această cauză, în rândurile diferitelor pături sociale din Moldova exista o nemulțumire față de noul domn, creatură a Porții. Într-o scrisoare a boierilor moldoveni către regele Sigismund al Poloniei e menționat: „Am observat, că (Ștefan Lăcustă – n.n.) a început a da împăratului (sultanului – n.n.) pământul țării voia să-i dea... Nistru tot, și, văzând aceasta, țara ... a văzut, că domnul e mai cu priință turcilor decât nouă, creștinilor”¹¹. În anul 945 al hegerei (30 mai 1538 – 18 mai 1539) turcii au reconstruit Cetatea Tighina, luată de ei de la moldoveni, instalând în ea o garnizoană otomană¹². Din cauza pericolului otoman pârcașul ținutului și-a mutat reședința spre vest, unde a crescut orașul actual Orhei¹³. Însă nemulțumirea populației contra turcilor a dat naștere unei răscoale (1540), în rezultatul căruia Ștefan Lăcustă a fost ucis, iar pe tronul țării a fost ridicat boierul Alexandru Cornea. A fost atacată noua fortăreață a Tighinei, numită de otomani Bender.

Îngrijorată de tulburările de la frontiera sa de nord, care putea avea urmări imprevizibile pentru Imperiul otoman, Poarta a reîntors tronul Moldovei lui Petru Rareș (1541). Iar pentru calmarea spiritelor, sultanul, în schimbul dublării tributului, a reîntors țării cea mai mare parte a teritoriului, luat de el în 1538, unde se aflau 35 sate românești¹⁴. Însă în mâinile otomanilor a rămas Tighina împreună cu împrejurimile ei. Aceasta crea mari dificultăți satelor din apropierea cursului inferior al Botnei, pe unde trecea vestitul drum comercial. La hotare se iveau dese conflicte cu implicări ale forțelor armate din ambele părți. La 22 marile 1568 sultanul Selim al II-lea confirma primirea unei scrisori din partea lui Hasan, beiu Cetății Albe, despre conflictele, care apar la hotarul dintre Tighina și teritoriul rămas sub jurisdicția domnului Moldovei. În continuare sultanul îi comunică semnele hotarului stabilit la o dată anterioară de către ceașul (ofițerul de transmisiuni) Feruh. Conform acestui document hotarul de apus al circumscripției Tighina nu depășea s. Geamăna și ajungea până la Botna. Hotarul de sud al circumscripției trecea, cu prioritate, pe malul stâng al Botnei, pe hotarele unor moșii ale boierilor moldoveni (spre exemplu), „a moșiei românului Sermih” „până la izvorul Bavadj de-a lungul Botnei pe drumul mare, care vine de la Akkerman până la dâmbul ce se află deasupra Fântânei pârcașului...”¹⁵. În continuare, trecând Botna, hotarul urma pe lângă Copanca până la Nistru.

Din documentul citat reiese că bătălia de la hotarul circumscripției Tighina se da pentru fântâni, izvoare, drumuri importante. E semnificativ faptul că alături de „drumul mare care vine de la Akkerman” se află „dâmbul” și „Fântâna pârcașului”. Adică, după căderea Tighinei în mâinile otomanilor, forțele militare ale ținutului Lăpușna în frunte cu pârcașul deseori se aflau pe dealurile de la hotare cu prioritate din apropierea drumurilor principale și acest fapt și-a găsit o reflectare în

¹¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 188.

¹² M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538)*, în „Studii, Revista de istorie”, 1956, No. 2-3, p. 119.

¹³ *Arheologiceskaia karteia Moldavskoi SSR*, vol. 7, Chișinău, 1974, p. 37-38.

¹⁴ V. Veliman, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul sec. al XVI-lea*, în „Revista arhivelor”, 1984, Nr. 2, p. 211.

¹⁵ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 47-48.

toponimie. Toate acestea se întâmplau în incinta și apropierea Căușenilor și „Chișinăului Mare” (Cărnășeni), pe unde treceau aceste căi comerciale importante.

Măsurile întreprinse de către autoritățile Moldovei asigurau securitatea călătorilor, care se deplasau de la Nistrul inferior, spre interiorul țării. În 1581, la Copanca, sat apropiat de Nistru și la calitășile în cauză, își exercita funcțiile sale vătaful Bodea, comandantul unor unități militare ale ținutului Lăpușna¹⁶. În 1585, adică nu mult după aceasta, de la Cetatea Albă prin Purcari, Lăpușna și alte localități românești spre Iași a trecut fără dificultăți călătorul francez François de Pavi. Tot el menționează că în ținut sunt pășuni, unde se găsește o „mulțime mare de vite, boi, cai, oi și capre, la prețuri foarte joase”¹⁷.

Situația ținutului și a drumului, care trecea prin el s-a complicat și mai mult spre finele secolului. În 1595, sub presiunea forțelor turco-tătare, domnul Moldovei, Ieremia Movilă, i-a cedat hanului Crimeei, Gazi Ghirai, câteva sate, care se aflau între circumscripțiile Tighinei și Cetății Albe: „Și de atuncea cele 7 sate de țară, ce se dzicu hănești” după cum scrie M. Costin¹⁸ cu centrul la Ciobarcu au fost supuse Hanatului din Crimeea.

Teritoriul rupt din trupul țării era considerat, că se află pe „țăr”, iar localitățile de pe această fâșie de pământ în documentele turco-tătare erau numite „sate de pe țăr”. Ele erau administrate de trimisul special al hanului numit ialf-agaș (agă de pe țăr). Solul polonez L. Piaseczinski, care în 1601-1603 a vizitat Moldova relatează că lângă Cetatea Albă se aflau „satele moldovenești, pe care le ține țarul (hanul – n.n.) tătareșc și pe care le guvernează în numele lui Nasill aga”¹⁹.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, pe această fâșie de pământ cu sate românești și în câmpia limitrofă, care se afla sub jurisdicția domnului Moldovei, periodic apăreau grupuri de nogaj, supuși ai hanului. Ei cauzau mari daune materiale și umane populației românești locale. Un astfel de episod a fost surprins de către călătorul suedez Iohan Maier, care, la întoarcerea sa dintr-o misiune diplomatică din Crimeea (mai 1651), a străbătut Moldova pe cunoscutul drum de importanță internațională. La 18 mai, cu asentimentul administrației tătarești locale, reprezentată de Feriz aga, călătorul suedez a ajuns în s. Leuntina „unde a venit însăși Feriz aga; mi-a urat bun soset și cum mai încolo, la hotarele Moldovei domnea nesiguranța din cauză că tătarii ar fi ucis 3 zile mai înainte 7 moldoveni și ar fi dus cu ei un rob în cetățuia turcească a Tighinei voia să-mi mai dea câțiva călăreți, care să mă însoțească peste hotare. (Însă tătarii jefuiau și pe românii supuși hanului – n.n.). Seara au venit 6 tătari ... cu tiurbane roșii în cap de la Tighina în acel sat să vadă dacă nu ar fi ceva de prădat... Îndată ce au ieșit din sat cei șase tătari au luat-o pe un deal înalt printr-o turmă de oi, au prins din goana calului trei oi”²⁰ și au plecat cu ele ca să aibă ce lua la masa de seară.

Tot I. Maier aduce unele amănunte despre calea comercială, care trecea prin apropierea cursului inferior al Botnei. În aceeași zi de 18 mai din Leuntia călătorul suedez trebuia să pornească mai departe. Cu o scrisoare a lui Feriz aga el avea dreptul să primească „câțiva călăreți în satul vecin Cărnășeni. Am călătorit noaptea spre acel sat Cărnășeni. Cu puțin mai înainte de sosirea mea trecuse pe acolo un boier al domnului Moldovei, care mergea prin Tighina spre Crimeea la han... După ce am ieșit din sat (Cărnășeni – n.n.), dacă am fi luat-o la dreapta (spre Tighina – n.n.) cădeam tocmai peste cei 6 000 de tătari...”²¹. Cu alte cuvinte drumul din Iași pe care venise boierul moldovean, ajungând la Cărnășeni se bifurca: unul se ducea spre Tighina, iar altul prin Leuntia spre Cetatea Albă.

După ce în dimineața zilei de 19 mai I. Maier a ieșit din Cărnășeni, a luat-o spre dreapta și a evitat pericolul tătar „căci acolo pe dealuri oamenii domnului Moldovei cu steaguri înălțate făceau de

¹⁶ A. V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1932, p. XV.

¹⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 180.

¹⁸ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 138.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 10.

²⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 447-448.

²¹ *Ibidem*, p. 448.

strajă împotriva tătarilor. În acea zi am mâncat pe la ora 10, pe câmp. Atunci a venit unul din călăreții de pe deal ... și i-au adus la cunoștință situația la zi de la frontiera moldo-tătară. Prin urmare Cărnățenii se aflau la nord-vestul fâșiei de sate hănești, după care se începea teritoriul rămas sub jurisdicția Țării Moldovei. Căușenii, care se află mai la apus de Cărnățeni era o localitate de frontieră, care în caz de nevoie servea ca bază pentru forțele militare ale ținutului Lăpușna cu misiunea de pază a populației Moldovei de atacurile tătarăști.

Călărașul, care s-a apropiat de I. Maier i-a spus „că aproape până la Iași nu vom găsi de loc oameni în sate deoarece toți oamenii au fugit în păduri de frica tătarilor...”. Probabil atunci, în luptele cu tătarii, Căușenii au fost distruși și în el câțiva ani nu s-a locuit. Abia în 1656, adică peste cinci ani, conform unui document de mai târziu, această localitate s-a reînființat din nou²². De-acum în 1658 localitatea restabilită, devenea un centru de unire a forțelor, care îl susțineau pe domnul Moldovei Grigore Ghica contra pretendentului la tron Constantin Șerban: „Rămânându Ghica-vodă numai cu boierii, n-au cutedzat să mai zăbăvească la Lăpușna, ce au purcesu spre Tighinea, pre Băcu, până la Luțeni, și acolo au așteptat pre el-agasî... Într-aceleși dzile au sosit pre Botna și el-agasi cu o samă de oști, și s-au mutat și Ghica-Vodă de pre Băc la Botna, și amu împreună cu el-agasî au stătut la Căușeni, până au sosit și sultanul”²³.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea s-a mărit brusc numărul nogailor, care încercau să se așeze cu traiul în Moldova de Sud-Est. În 1666, pentru a micșora disensiunile cu populația românească locală, Poarta le-a dat nogailor, pentru locuit, o parte din teritoriul Moldovei. Tot atunci sub supravegherea trimisului Porții Haili aga, devenit ulterior pașa de Silistra, a fost stabilit hotarul dintre teritoriul dat nogailor și cel rămas sub jurisdicția domnului Moldovei²⁴. Acest hotar, cunoscut cu numele de „hotarul lui Halil pașa”, fusese stabilit pe frontirere naturale: r. Ialpug și Valul Traian de Sus. În urma acestei delimitări în stăpânirea hanului au mai fost incluse câteva sate românești, inclusiv și Căușenii, care se aflau mai la sud de Valul Traian de Sus. În 1693 în raportul către congregația Volponi, prefectul misiunii catolice din Moldova, relatează: „Chaușieni tra confini di Moldova e Bugiacco”²⁵. Însă de-acum ei nu mai erau la hotarul de sud-est al Moldovei, doar la cel de nord-vest al satelor hănești. În curând autoritățile tătare au prețuit la justa valoare poziția geografică a Căușenilor.

În legătură cu înaintarea tătarilor (nogailor) pe teritoriul Moldovei au survenit modificări și în rețeaua de drumuri importante de pe teritoriul ei. Fiind afectate de prezența nogailor din apropierea Botnei drumul Căușei-Lăpușna și-a pierdut din importanța sa de odinioară. Călătorii veniți din Iași prin Țușora de acum preferau să se deplaseze în lungul Băcului cum o făcuse în 1665 faimosul călător turc Evlia Celebi²⁶. După ce au trecut Nistru pe gheață la 18 martie, călătorii unguri Michali Bay și Gaspar Papay au poposit la Palanca, la 20 – Cioburciu, 21 – Căușeni, 22 – Sălcuța, adică au mers spre cursul de mijloc al Băcului. Către acel an Căușenii devenise un centru administrativ al satelor românești supuse hanului²⁷. Pe aici mai trecea și drumul de la Tighina spre Smil.

²² Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare A.N.R.M.), fond 2, r. 2., dosar 398, f. 3 verso, 4.

²³ Letopiseșul Țării Moldovei, p. 240.

²⁴ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 323.

²⁵ A. Pippidi, *Moldova în 1697 după relatarea misionarului Bernardino Silvestri*, în „Românii în istoria universală”, vol. III, 3, Iași, 1988, p. 63.

²⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 734-735.

²⁷ C. I. Caradja, *Un jurnal de route a travers la Basarabie et la Dobrogea en 1710*, în „Revue historique du Sud-Est Europeen”, 1929, No. 1-3, p. 364; A.N.R.M., fond 3, r. 1, dosar 1 258, f. I-2.

Fiind aşezat pe căi comerciale importante şi devenind centru administrativ al unei circumscripţii, localitatea atrăgea oameni întreprinzători de diferite naţionalităţi. Pe la 1679 ei au format o localitate numită Căuşenii Noi spre deosebire de s. Căuşenii Vechi. La finele anului 1713, fiind în trecere prin Moldova călătorul englez Matraye, menţiona că la Căuşeni (Vechi şi Noi) alături de românii băştinaşi mai locuiau evrei şi tătari²⁸. Pe aceştia din urmă călătorul englez, probabil, i-a sesizat la piaţă, unde îşi vindeau produsele lor animaliere, deoarece tătarii, fiind crescători de vite nomazi, îşi păşunau animalele pe câmpiile cu iarbă mustoasă din vecinătatea localităţii. Şi ofiţerul suedez M. Eneman întâlneşte la Căuşeni evrei²⁹.

Tot Matraye numeşte Căuşenii oraş. Ca localitate urbană, Căuşenii sunt desenaţi şi pe o hartă străină din prima treime a sec. al XVIII-lea³⁰. La piaţa din localitate se aduceau mărfuri şi din teritoriul rămas sub jurisdicţia domnului Moldovei. Conform unui hrisov din 27 martie 1711 emis de D. Cantemir un oarecare Tanas a adus la Căuşeni o cantitate destul de mare de sare de la ocele moldoveneşti³¹.

Pe timpul lui Constantin Racoviţă (1749-1753) Căuşenii din nou devenise un centru de unire a forţelor pro-otomane. Aici se refugiase o parte din boierii ostili domnitorului. Potrivit relatărilor cronicarilor Enache Cogălniceanu: „Atunci a repezit cu mare olac (repede – n.n.) pe afară pe la casele boierilor ca să vadă cu adevărat cine cu cine a fugit. A repezit pe Paşcanu cu mare olac la boieri, la Căuşeni, la sultan, căci acolo se strânsese toţi”³².

O descriere succintă a oraşului de la mijlocul sec. al XVIII-lea face francezul Ch. de Peyssonel: „Căuşenii sunt un oraş situat... într-o vâlcea; el este locuit de către tătari, moldoveni, armeni, născuţi în ţară, persani (adică sosiţi de curând din Armenia ocupată de Iran – n.n.) şi evrei, sunt moschee, construite de curând, biserici ortodoxe şi armene, şi sinagoge. El este cărmuit de un subaş tătar, numit de han căruia îi plăteşte o dijmă de 750 piaştri pe lună; importul şi exportul sunt dezvoltate în aceeaşi măsură”³³. Deşi numărul locuitorilor din oraş (25-30 mii oameni) şi clădirilor de cult este exagerat, cele relatate de autorul francez sunt aproape de adevăr. Ordinea, în care sunt enumerate grupurile etnice cu excepţia tătarilor, plasaţi primii pe listă ca reprezentanţi ai puterii de stat, corespunde cu locul ponderii fiecărui grup în rândul populaţiei localităţilor: după numărul de oameni pe locul întâi se aflau românii, iar restul – pe locurile următoare.

Guvernatorul Căuşenilor şi al satelor hăneşti, numit de către Reyssonel subaş, locuia într-o clădire din oraş, care aparţinea hanului şi avea caracterul unui imobil de stat. Deşi în literatura istorică, cu prioritate, din secolul trecut s-a scris mult despre un „palat splendid” al unui oarecare „han din Bugeac”, la începutul războiului ruso-turc din 1768-1774, în clădirea oficială a hanului din Crimeea, hanul Crâm Ghirai, aflându-se pe teritoriul Moldovei, a primit diferite persoane, inclusiv şi străine. Consulul francez în Imperiul otoman baronul de Tott a numit clădirea, în care a fost primit de către Crâm Ghirai în audienţă „casa de la Căuşeni”³⁴ a hanului. Negustorul german N. Keleman face o descriere succintă a acestei clădiri a hanului locuită mai mult de către subaş. El o numeşte

²⁸ A.N.R.M., fond 5, r. 2, dosar 398, f. 2, Sc. Calimachi, *Călători evrei în principatele române*, Iaşi, 1936, p. 34.

²⁹ C. I. Caradja, *Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinopol en 1709*, în „Revue historique du Sud-Est Europeen”, 1929, p. 367.

³⁰ I. Lepşi, *O veche hartă manuscrisă a regiunilor româneşti*, în „Arhivele Basarabiei”, 1933, p. 257.

³¹ „Ioan Neculce, Buletinul muzeului municipal”, Iaşi, An. I, facs. II, iulie 1922, p. 308.

³² M. Kogălniceanu, *Cronicle României sau letopiseştele Ţării Moldovei şi Valahiei*, ed. II, vol. III, Bucureşti, 1874, p. 222.

³³ Gh. de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, p. 305.

³⁴ *Memoires du Baron de Tott sur les turcs et les tartars*, Partea II, Amsterdam, 1784, p. 266-267.

„palat al hanului”, fapt care a constituit drept argument pentru apariția legendei despre „palatul hanului din Bugeac”. Aceasta și-a găsit reflectare și în ”Pietre vechi”:

„Știm că Botna a fost alta
Căușeni – o curte înaltă.
Și domnea aici un han,
Stăpânind pe moldovan”.

Dar să urmărim mai detaliat cele relatate de N. Kleeman, care a vizitat Căușenii la finele anului 1768. Atunci în localitate se aflau trupe turco-tătare, pregătite să lupte pentru eliberarea Poloniei ocupate de ruși: „La 23 decembrie, pe la amiază, am ajuns la Căușeni. Și din cauza că orașul era plin de turci și tătari noi am fost nevoiți să mergem la un (armean – n.n.) persan, care avea o cameră mică, întunecoasă și umedă, fără sobă și loc comod pentru noi, dar spre fericirea noastră nimeni (adică, turci și tătari – n.n.) în afară de noi nu era (în odaie – n.n.) și am putut să închidem (în ea – n.n.) mărfurile noastre”³⁵.

Dorind să obțină un bilet de trecere liberă prin provinciile tătărăști, negustorul german încearcă să primească o audiență la han. În acest scop, prin Blanchet, medicul personal al hanului numit hechim-pașa, el a trimis hanului cadouri bogate, care aveau darul să deschidă orice ușă turcească ori tătărăască de atunci: „Fiind sfătuit de Blanchet eu am trimis la palat cadouri predestinate hanului. În aceeași seară (hanul – n.n.) l-a trimis pe translatorul său la mine pentru (a veni la palat – n.n.) cu explicațiile cum pot fi utilizate sculele trimise de mine. Eu m-am folosit de ocazie pentru a-i cere să ne ofere mie și armeanului meu ferman și poruncă de trecere liberă prin toate provinciile lui”³⁶.

Vizitând de mai multe ori reședința hanului și a guvernatorului de la Căușeni Kleeman a reținut mai multe detalii ale acestei clădiri, care avea nu mai mult de trei camere (cu cele mai multe camere din localitate): „La 30 decembrie, pe la amiază, hekimbașa m-a condus la palat; translatorul m-a primit în anticameră, și, oferindu-mi un loc de șezut m-a servit cu cafea și ciubuc”³⁷. Peste o jumătate de oră el a fost introdus în sala de audiență, unde în afară de han se aflau mai mulți curteni.

„Saraiul (așa la turanici se numea clădirea hanului – n.n.) ori palatul hanului ... din Căușeni, e fără etaj și (după arhitectura sa – n.n.) nu se deosebște de restul clădirilor sărăcăcioase și joase din acest oraș. (Însă – n.n.) această clădire se află pe un loc ridicat de la marginea orașului. Vopsită în alb și roșu ea are o înfățișare exterioară plăcută și e înconjurată cu un gard înalt. De la distanță (clădirea – n.n.) seamănă cu un restaurant german; palatul este mare (în comparație cu clădirile din oraș – n.n.) și camerele cu safele și covoare sunt minunate”³⁸. Cu alte cuvinte, ridicată cu mâinile constructorilor băștinași, din punct de vedere arhitectural clădirea administrativă a hanului avea aspectul unei case populare românești cu pereți vopșiți în alb orna mențiți pe ici-colo în roșu potrivit gustului oriental al beneficiarului. Acest edificiu era situat nu în centrul localității, unde de obicei se afla o clădire administrativă, ci la marginea orașului, mai aproape de stepă, ca nomazi, suportul dominației hanului în ținut.

În timp de război, adunați împreună și incitați contra creștinilor, tătari (nogaii) puteau să comită atrocități chiar și contra populației supuse hanului. Potrivit relatărilor lui N. Kleeman nogaii au dat foc Căușenilor. Din cauza focului a suferit o jumătate a orașului, inclusiv clădirea administrativă a hanului. Tot atunci livezile și viile orașenilor erau bătute cu vite de tracțiune și vehicule: cai, cămile, calești.. În acel an probabil a suferit și biserică ortodoxă locală.

³⁵ Kleemanovo puteșestvie v Krâm, SPb, 1783, p. 44.

³⁶ Ibidem, p. 48.

³⁷ Ibidem, p. 49.

³⁸ Ibidem, p. 56-57.

La plecarea sa din Căușeni hanul a oferit populației din oraș carne de oaie și vin. Potrivit opiniei lui N. Kleeman, vinul din oraș era de calitate mediocră, însă scump, probabil, în comparație cu produsele alimentare cu prețuri fixate de Poartă la un nivel scăzut în detrimentul producătorului român.

Administrația satelor românești cu centrul la Căușeni, supuse hanului, era compusă din reprezentanți ai mai multor etnii și confesii. De obicei subașul era de origine tătară. Însă în 1770, probabil, în condițiile când în ținut se aflau trupe otomane la Căușeni subaș, numit în documentele rusești „voievoda”, era turcul Ahmed, care într-un timp scurt s-a făcut posesor al gropilor de pâine și altor averi³⁹. Însă satele românești aveau primari și preoți români, iar grupuri de sate plăteau impozitele unui perceptor creștin numit în documentele rusești „hatman” ori „tigai”, care avea largi funcții administrative⁴⁰.

În timpul asediului Tighinei de către armata rusă mulți locuitori din Căușeni s-au refugiat în locuri dosite. Tătarii în retragere au dus cu ei în Crimeea și populație băștinașă. După ce confruntările armate s-au localizat la Dunăre și în Balcani, o parte din refugiați au început să revină la locurile lor de trai. Din codri și din prizonierat reveneau familii române. În septembrie 1771 din Crimeea s-au reîntors trei familii de români, originari din Căușeni. A patra familie din acest grup de prizonieri n-a reușit să se elibereze⁴¹. Din Cășla s-au întors două familii armene, iar din Crimeea 6 evrei⁴².

Conform unei liste demografice din 15 iulie 1773 la Căușeni erau 86 case și 9 bordeie, dintre care 12 locuințe n-aveau locuitori. În cele 83 de case și bordeie întregi și locuite se aflau 91 volohi (români), 64 armeni și 12 evrei de sex masculin, ori 334 oameni de ambele sexe, cu mult mai puțini de cât până la începutul războiului. Dominația turco-tătară și ocupația rusă avusese repercusiuni nefavorabile pentru orașenii nemusulmani, dintre care 55% erau români. Drept argument poate servi faptul că potrivit calcului nostru, o familie din Căușeni în mediu număra 4 persoane, adică doi părinți și doi copii (reproducere simplă) și nu 5 persoane cum era de obicei în evul mediu. Până la război în oraș mai locuiau musulmani, numiți în documentele rusești turci de la care rămăsese diferite imobile⁴³.

După venirea rușilor în Moldova unii locuitori încercau să se mute cu traiul în alte locuri. În noiembrie 1771 Ioniță Cătărău, locuitor al Căușenilor, s-a mutat cu traiul la Iași, unde locuia fratele său. Însă dacă unii din locuitori, încercau să plece în alte țări comandamentul rus lua măsuri pentru a-i întoarce cu forța la locurile lor de trai, unde erau datori să îndeplinească prestații în folosul armatei. Spre exemplu, conform ordinului colonelului Korret din 13 februarie 1773 o echipă de cazaci avea misiunea de reîntoarcere la Căușeni a două familii de evrei, care se mutase cu traiul pe teritoriul statului polonez⁴⁴.

Populația orașului forma câteva comunități religioase în frunte cu șefi, numiți în documentele rusești ba „sotnici” (ruși sutași), ba „tigai” (tur. chehaea), cum era numit de obicei primarul. „Stolnicii” voloh (român) și armean sunt menționați în ordinul colonelului Korret din 21 martie 1773⁴⁵. Mica comunitate evreiască era concentrată într-un cartier, șeful ei având în rol de pretor, numit de ruși „kvertal'nâi”, avea misiunea de rezolvare a cazurilor comunității. Administrația rusă apela des la șefii comunităților române și armene pentru rezolvarea problemelor administrative ale

³⁹ Rossiskii Gosudarstvennâi Arhiv Drevnih Aktov (R.G.A.D.A.), fond 293, r. I, dosar 409, f. 47, verso.

⁴⁰ Ibidem, dosar 370, f. 218 verso - 219.

⁴¹ Ibidem, dosar 382, f. 509 verso.

⁴² Ibidem, dosar 403, f. 423; dosar 418, f. 1-3.

⁴³ Ibidem, dosar 384, f. 325 verso.

⁴⁴ Ibidem, dosar 409, f. 20 verso.

⁴⁵ Ibidem, dosar 409, f. 90.

orașului, cu prioritate, a celor legate de deservirea armatei. Ei își exercitau funcțiile și referitor la cele câteva familii evreiești. Țăranii erau impuși să dea pâine, bani, coseau fân și dau căruțe pentru armata rusă, iar negustorii erau scutiți de la prestații în muncă, în schimbul unei plăți suplimentare. Potrivit ordinului lui Korret din 30 aprilie 1773 „evreii din orașul Căușeni au făcut reclamație, că armenii și volohii ... îi trimit la lucru și să dea căruțe (pentru a fi trimise – n.n.) în diferite locuri (necesare armatei – n.n.). Să li se declare „sotnicilor” de acolo, că evreii menționați să nu fie antrenați la acele (prestații – n.n.), da să se mulțumească cu o plată în bani”⁴⁶. Acești „sotnici” erau utilizați de ofițerii ruși și la antrenarea în lucrări publice a populației altor localități ale circumscripției. Potrivit ordinului lui Korret din 2 iunie aceluiași an circumscripția Căușeni a fost supusă „ispravnicului Vasile Moghildă și asaulului Tonas Calderal”⁴⁷. Din circumscripție făceau parte localitățile Căușeni, Malcoci, Popeasca, Răscăeți, Cioburciu, Talmaz, Leuntia și alte sate din apropierea cursului inferior al Nistrului.

Căușenienii aveau diferite ocupații gospodărești. Unii erau încadrați în construcții. Potrivit ordinului lui Korret din 23 iunie 1771 au fost adunați 8 constructori, inclusiv, un armean, iar restul de origine volohă (română). Trei dintre ei lucrau la Arsenie, un om înstărit din localitate⁴⁸. O parte a locuitorilor Căușenilor practica agricultura. În 1773 în localitate erau 82 vite de tracțiune (42 cabaline și 40 bovine)⁴⁹. În afară de culturi de câmp ei plantau copaci fructiferi și viță de vie. În aprilie 1772 viile și livezile care aparținuse celor plecați din localitate inclusiv, de origine turco-tătară erau date în arendă⁵⁰. Negustorii din Căușeni plecau în diferite localități din regiune pentru a realiza vinurile și alte mărfuri, produse de către localnici. În 1774 – 5 armeni cu făină și tutun; tot în 1774, la Cetatea Albă – 3 români cu oi, un evreu – cu vin, iar doi români să cumpere produse alimentare din acest oraș pentru Căușeni. Cu chestiuni de comerț negustorii din Căușeni plecau la Iași, Balta, Berșadi, Movilau și alte localități de pe teritoriul Moldovei și statului polonez de atunci⁵¹.

În timpul războiului activitatea gospodărească era stânjenită de către oștirile care se aflau în ținut. Țăranii erau impuși la diferite dări și prestații în muncă (cărăușie, cositul fânului, lucrări pentru restabilirea întăriturilor, podurilor și drumurilor), negustorii – la dări în bani. Agenții ruși căutau gropi cu pâine. Populația locală era jefuită nu numai de armatele turco-tătare dar și de cea rusă. În luna august 1771 armeanul Asvadur a făcut reclamație pe cazacii de pe Don, care-i furase 6 bovine. Asemenea cazuri li se mai întâmplau și altor locuitori ai Căușenilor⁵².

Pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) a pus începutul unor schimbări în bazinul nord-pontic cu repercusiuni și pentru Căușeni. Hanatul Crimeea, devenit independent, tot mai mult se apropia de Rusia și se îndepărta de Imperiul otoman. Concomitent, hanul Șaghin Ghirai încerca să păstreze satele hanești de pe teritoriul Moldovei trimițând în Bugeac administrator. Însă comisarul lui a fost oprit de către Poartă și reîntors în Crimeea⁵³. Guvernul otoman, intenționând să se întărească în ținut, se sprijinea pe unii prinți din familia Ghirai, ostili Rusiei, care doreau să fie serascheri tătari în Bugeac. În toamna anului 1777 în apropierea Căușenilor se aflau Devlet și Bahtî Ghirai pentru a contracara intențiile hanului față de Bugeac⁵⁴. Această situație încordată dintre Rusia și Imperiul otoman, însoțită cu concentrări de trupe din ambele părți s-a prelungit și în anii următori. În 1779

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem, f. 112.

⁴⁸ Ibidem, dosar 385, f. 432.

⁴⁹ Ibidem, dosar 402, f. 134.

⁵⁰ Ibidem, dosar 384, f. 225 verso.

⁵¹ Ibidem, dosar 403, f. 399; dosar 418, f. 285; dosar 421, f. 110, 115, 116, 117 verso, 123, 125 verso, 132 verso.

⁵² Ibidem, dosar 405, f. 183, 223, dosar 407, f. 329.

⁵³ N. Dubrovin, *Prisoedinenie Krâma k Rossii.*, vol. I, SPb, 1885, p. 768-770.

⁵⁴ Ibidem, p. 833.

între Rusia și Turcia s-a încheiat convenția Analî-Kavak, care a micșorat diferențele dintre aceste țări referitoare la destinul tătarilor. Potrivit acestei convenții influența Rusiei și protejatului ei Șaghin Ghirai nu depășea cursul inferior al r. Bug. Aceasta a dezlegat mâinile Porții față de Căușeni și fostele sate hănecști, unde a numit ca administrator un aga turc. Lui i-au fost supuși și tătarii din Bugeac, stârnind nemulțumirea lor. În decembrie 1782 la Constantinopol a sosit o delegație tatară din 3 mărzaci și doi slujitori ai culturii pentru a cere de la Poartă numirea în Bugeac a unui prinț tatar, care se afla pe teritoriul Imperiului otoman. Poarta n-a respins direct această cerere. Ea le-a propus tătarilor să aștepte un moment mai favorabil⁵⁵, care n-a mai sosit. Astfel, la Căușeni a rămas un funcționar turc, care potrivit relatărilor călătorului, polonez W. Dzieduszycki (1785), era supus serascherului din Ismail⁵⁶.

Funcționarii turci de la Căușeni luau de la creștini diferite dări, inclusiv și vamă. Ca de obicei, ei comiteau diferite abuzuri, urmate de reclamații ale celor ofensați. Un astfel de abuz a fost semnalat de către diplomații ruși în noiembrie 1785⁵⁷.

Situația populației de la Căușeni s-a înrăutățit din nou în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787-1791. În incinta localității se făceau dese concentrări de trupe. În toamna anului 1789 aici se aflau circa 3 000 ostași turci în frunte cu Zignalı pașa, beilerbei de Anatolia, care avea misiunea de pază a comunicațiilor otomanilor din apropierea Tighinei. Turcii se aflau în întărituri puternice construite cu mâinile populației românești locale. Însă trupele otomane, care de obicei pe atunci erau de strânsură, fără o pregătire suficientă de luptă, nu puteau rezista mult timp în fața oștirilor europene instruite. În septembrie aceleiași an această adunătură de oameni a fost atacată de trupele ruse de avangardă în frunte cu prințul Angalt-Bernburgski. O parte a turcilor a căzut sub loviturile tunurilor și puștilor inamicului, altă parte, inclusiv, și comandantul lor a fost luat în prizonierat⁵⁸.

Pe planul acestei bătălii din 13 septembrie 1789 sunt plasate distinct satul Căușenii Vechi și Căușenii (Noi), care a apărut după ruperea localității de Moldova. De obicei aceste două mici localități formau un tot întreg numit Căușeni. Orașelul avea 4 drumuri principale – spre Tighina, Cetatea Albă, Ismail și Chișinău⁵⁹. Până la Tighina erau 3 ore de mers, până la Ismail – circa 40⁶⁰.

La finele războiului numărul populației orașului s-a micșorat. Administrația militară rusă a depus mari eforturi pentru a-i strămuta pe armenii din Moldova în stânga Nistrului. În primăvara anului 1791 în stânga Nistrului au fost strămutate 120 familii (766 oameni) armeni din Căușeni și Tighina. Acolo, lângă localitatea românească Ciornaia, s-a format colonia armeană Grigoriopol⁶¹.

După pacea de la Iași (1791) în Căușeni a revenit administrația turcească cu o mică garnizoană. În 1794 la Căușeni se afla Islambei, pe care Costache Ghica, hatmanul Țării Moldovei, era forțat să-l menajeze, transmitându-i daruri⁶². Această administrație era supusă serascherului, care după 1791 avea reședința sa la Tighina. La 2 mai 1799 chéhaia, adică adjunctul serascherului de Tighina, adresa un ordin autorităților de la Căușeni refritor la restituirea unor țărani din Moldova fugiți în s. Cubei din Bugeac⁶³. E semnificativ faptul că uneori circumscripția de la Căușeni e numită arendășiei (mukatea), semn că funcția principală a șefului administrației de la Căușeni era perceperea

⁵⁵ *Ibidem*, vol. IV, SPb, 1889, p. 284-285.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, p. 240.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *Documente privind istoria României (serie nouă)*, vol. I, București, 1962, p. 336.

⁵⁸ *Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostei*, vol. XIII, Odesa, 1853, p. 180.

⁵⁹ Rossiiskii Gosudarstvennii Voeno-Istoriceskii Arhiv, fond Voeno-Ucenai Arhiv, dosar 2568, f. 10 (R.G.V.I.A., V.U.A.).

⁶⁰ Rossiiskaia Național'naia Biblioteka, Secția manuscrise, fond 41, r. 5, dosar 16, f. 10.

⁶¹ G. A. Ananean, *Armeanskaia colonia Grigoriopol*, Erevan, 1969, p. 39-41.

⁶² *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 386.

⁶³ *Ibidem*, p. 399.

impozitelor date lui în arendă. În 1804 guvernator, numit voievod, al Căușenilor era un oarecare Mimiș. La 21 noiembrie aceleiași an el poruncește unui mârzac din satul tătăresc Miș să redea hatmanului plata pentru arenda unor pământuri boierești din Moldova⁶⁴.

La începutul războiului ruso-turc din 1806-1812 în Căușeni locuiau 280 familii, inclusiv 161 românești (57%). Restul populației era format din 65 familii turcești, 46 evreiești și 8 armenie. Rata de creștere naturală a populației era în continuare scăzută. Chiar și printre turci era nu era mare, în pofida faptului că se bucurau de o situație socială mai favorabilă decât cea românească⁶⁵. Cele 65 familii de turci erau compuse din 151 bărbați și 129 femei, adică în medie o familie era formată din 4,3 membri, mai puțin decât media unei familii din perioada medievală. Printre ocupațiile meșteșugărești ale orășenilor se întâlnesc: cojocari – 9 croitori – 7 (unul turc), casapi – 4, bozagii – 4 și a. Voievodul Hasan aga împreună cu familia, rudele și slugile sale formau un grup de 23 oameni⁶⁶.

Tot atunci a fost înregistrată biserica Adormirii Maicii Domnului⁶⁷, clerul căruia era supus mitropolitul Proilaviei (Brăila). Construită din piatră în locul unui lăcaș sfânt mai vechi din lemn ea avea zugrăvite în interior scene biblice și chipurile episcopilor ei: Ecaterina Ruset (potrivit opiniei lui A. Mateevici) soția domnului Moldovei Antonie Ruset (1675-1678), Nicolae Mavrocordat (a domnit în ambele țări din 1709 până în 1730), Scarlat Grigore Ghica (1757-1758 în Moldova, 1758-1761, 1765-1766 în Țara Românească), Constantin voievod (ori C. Mavrocordat, care a domnit în cele două țări românești cu întreruperi din 1749 până în 1764), Grigore Calimah (a domnit în Moldova 1761-1764, 1767-1769)⁶⁸ mitropolitul Proilaviei Daniil (1751-1773). Această operă a fost efectuată de Stanciu, Voicu și Petru. Stanciu mai lucrase gravor la mănăstirea Neamț (Moldova), iar Petru – în Argeș (Țara Românească)⁶⁹. Susținută de către domnitorii și clerul din țările române credința ortodoxă și populația românească din Căușeni a reușit să supraviețuiască dominația otomană străină.

În 1807 turcii din Căușeni în calitate de prizonieri au fost transferați, mai întâi, la Tiraspol, iar mai apoi în Rusia⁷⁰. În curând a fost distrus „palatul” voivodului din Căușeni⁷¹ și alte clădiri care aparținuseră turcilor. Drept amintire despre aflarea turcilor în Căușeni au rămas doar unele pietre, cioburi de ceramică care și-au găsit o reflectare în poezia lui A. Mateevici:

„Pietre rare, grăitoare
Și în umbră, și sub soare...
Drumuri și cișmeli turcești
Printre vii mai întâlnești”.

Însă situația rămâne complicată în continuare. Din cauza situației grele, care s-a creat în timpul războiului, mulți locuitori din Căușeni și alte localități din Bugeac s-au mutat cu traiul în alte părți mai dosite ca să scape de abuzurile armatei ruse de ocupație. În vara anului 1807 generalul Catargi, guvernatorul circumscripțiilor Căușeni și Tighina către Mihelson, comandantul armatei ruse, scria, că

⁶⁴ *Ibidem*, p. 415.

⁶⁵ R.G.V.I.A., fond 14 209, r. 5/165, dosar 6, f. 3-6; dosar 24, f. 36-39 verso.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 41(I), f. 27.

⁶⁷ *Trudî Bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi komissii*, vol. III, Chișinău, 1907, p. 293.

⁶⁸ I. Neaga, *Starinnaia țerkovi v m. Kaușanah*, în *Zapiski Odesskogo obșcestva istorii i drevnostei*, vol. 12, Odesa, 1881.

⁶⁹ E. D. Dragnev, *Kaușanskaia țerkovi-pamiatnik moldavskogo feodal'nogo iskustva*, în *Soșial'no-ekonomiceskaia i politiceskaia istoria Moldavii perioda feodalizma*, Chișinău, 1988, p. 146, 156.

⁷⁰ R.G.V.I.A., fond 14 209, r. 5/165, dosar 41(I), f. 3.

⁷¹ *Statisceskoe opissanie Bessarabii sobstvenno tak nazăvaemoe uli Budjaka*, Akkerman, 1899, p. 291.

locuitorii Basarabiei din cauza „prestațiilor în folosul trupelor militare (ruse – n.n.), care au fost și sunt în trecere, au sărăcit, și într-un număr nu mic s-au împrăștiat în hotarele Moldovei și alte locuri neștiute”⁷² de administrație. Din 280 de familii, care erau la Căușeni în 1807, peste 5 ani rămăsese doar 110, inclusiv, 80 creștine și 30 evreiești⁷³.

În 1812 Căușenii împreună cu alte localități din stânga Prutului au fost rupți din trupul Moldovei și încorporați în componența Imperiului rus. Prin hotărârea „Sfatului Țării”, organ legitim suprem al Basarabiei, din 27 martie 1918 Căușenii împreună cu întreaga Moldovă de Est s-a unit cu România. Au fost create condiții favorabile pentru reîntregirea orașului în spațiul național românesc. Însă în urma odiosului pact Ribbentrop-Molotov și a ultimatului sovietic brutal din 27 iunie 1940, Căușenii împreună cu alte pământuri românești, au fost rupte din trupul țării. Populația băștinașă a orașului poate să se dezvolte normal numai în spațiul național românesc.

NAVIGAȚIA PE PRUT PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

DUMITRU P. IONESCU

Prutul izvorăște din Galiția orientală, de pe versantul nord-estic al Carpaților Păduroși, din Muntele Cerna-Gora, cota 1951¹. Are lungimea de 953 km, lățimea variază de la 80 la 120 m, iar adâncimea de la 1,50 la 1,60 m.

Curgea prin Galiția 150 km și intra apoi în Moldova de Sus pe la Nepolocăuți (după anul 1920 localitatea Grigore Ghica-Vodă), apoi traversa Bucovina, coborând lent, de la vest la est, pe o lungime de 50 km până la Mamornița km 750, iar de acolo, se îndrepta spre sud, la Dunare. Râul avea un bazin restrâns și cu puține precipitații de apă, cu excepția zonei de unde izvorăște. De la Leova km 222 la Dunăre, Prutul curgea într-o albie unică, parcurgând regiunea cea mai secetoasă a Moldovei, cu o ploaie anuală sub 400 mm².

Străbătând mijlocul Moldovei, primea pe dreapta pe principalii săi afluenți, Jijia și Bahluiul, care îi sporeau debitul de apă. De la Ștefănești km 565 în jos, valea Prutului se lățește la 4-5 km, ca la vărsarea sa în Dunăre, să ajungă la 7 km. Această vale era inundabilă pe o suprafață de 134 000 ha³, deci era improprie oricărei culturi. Revărsările se produceau primăvara, când se topea zăpada și când începeau ploile, având loc la 4-5 ani.

Prutul avea o scurgere foarte șerpuită, încât dubla distanța Ungheni-Dunăre, iar pe ultimii 136 km, de la Huși la vărsare, se găseau numeroase mlaștini, bălți și lacuri, mai mari fiind Balta Grosul, Balta Vlădichii, Balta Mare și Lacul Brateș care avea o suprafață de 12 000 ha. Când apa era mică, Prutul se putea trece cu piciorul pe la numeroase vaduri. La Cernăuți km 765 se trecea pe un pod suspendat, bine întreținut, la Sculeni km 445 exista un pod de vase, iar la Ungheni km 404 se traversa pe podul de cale ferată, construit în anii 1870-1874⁴.

Navigația pe Prut (derivație de la Porata care însemna „trecătoare” în limba sciților) se practica din antichitate, dar era dificilă din cauza numeroaselor sinuozități ale râului. În evul mediu, Prutul străbătea mijlocul Moldovei și pe el, cu bune rezultate, se transportau cu plutele mari cantități de lemne care, pe o distanță de 170 km, veneau din Galiția pe Ceremușul Alb și Ceremușul Negru, intrând în Moldova, la Nepolocăuți.

Prima informație datează din anul 1654 datorită lui Paul de Alep⁵. În timpul războiului dintre ruși și turci 1768-1774, Austria a pretins Imperiului Otoman o rectificare de frontieră⁶, de interes

¹ V. Roșu, *Memoriu referitor la navigația pe Prut*, F.1., f. tip., 1934, p. 1.

² *Ibidem*, p. 3.

³ Virgil Cotovu, *Căile navigabile ale României și dezvoltarea lor în viitor*, Cartea Românească, București, 1943, p. 42.

⁴ Dumitru P. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Basarabia*, în „Revista istorică”, 1993, nr. 9-10, p. 887.

⁵ *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române 1653-1658*. Tesă pentru licența în istorie de Emilia Cioran. București. Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1900, p. 129.

⁶ A. D. Xenopol, *Resboaele dintre ruși și turci și înfrîngerea lor asupra țărilor române*, Tipografia H. Goldner, Jassy, 1880, vol. I, p. 120.

strategic, cerând trei ținuturi din Moldova de sus: Cernăuți, Câmpulung și Suceava, ocupându-le cu armata. În urma unor tratative diplomatice însoțite de daruri și bacșișuri, Imperiul otoman a încheiat Convenția din 25 aprilie/7 mai 1775⁷, cedând Austriei Moldova de Sus, numită de atunci Bucovina sau Țara Fagilor, cu o suprafață de 10 441 kmp, în care se aflau mănăstirile și bisericile cele mai venerate de români.

În vremea lui Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei, 1786-1788, a apărut primul proiect privind derivarea Siretului spre Prut, printr-un canal, care să treacă prin Iași. Informația o găsim în memoriul din 1787 al contelui d'Hauterive, care a trăit în Moldova, a cunoscut proiectul și l-a criticat.

„S-a vorbit, în vremurile din urmă, de împreunarea Prutului cu Siretul. N-am înțeles încă bine scopul acestei hotărâri. Punctul de căpetenie pentru căratul în afară al produselor unei țări, este curățirea cursului apelor. Când ajung să se poată pluti pe ele, s-a făcut tot ce trebuie și este mai bine a le lăsa (bogațiile n.n.) să se risipească pe întreaga întindere a ținutului, decât să se împreune într-un singur loc. Păcatul obștească a fost de-a îndrepta totul spre orașul unde este scaunul țării, ca și cum bogăția câtorva oameni și frumusețea unui oraș ar putea aduce buna stare obștească. Cei care au cerut să se împreune Siretul cu Prutul printr-un canal, care ar trece prin Iași, nu s-au gândit, fără îndoială, să ușureze negoțul cu alte țări, căci ce alt s-ar putea trimite din Iași decât noroi?”⁸.

Evenimentele politice interne și externe au împiedicat realizarea proiectului, dar interesul pentru el a rămas în cercurile diplomatice, astfel că, în anul 1801, în memoriul lui I. Beuilly asupra comerțului din țările române, s-a subliniat importanța navigației pe Prut și pe Dunăre pentru transportul produselor⁹.

Dornic de hegemonie în Europa, țarul Alexandru I Pavlovici (1801-1825) a purtat un lung război cu Imperiul otoman. După ce românii au întreținut cu mari sacrificii pe teritoriul lor trupele țariste timp de 6 ani, 1806-1812, iar uniți români au luptat alături de ruși împotriva turcilor, țarul a încheiat tratate cu Moldova și Țara Românească, declarând că „pentru toate sacrificiile voastre voi apăra pământul vostru de orice dușman care l-ar putea amenința”¹⁰. A fost o minciună urmată de altele, deoarece generalul Mihail Ilarionovici Kutuzov (1745-1813) a semnat la 16 mai 1812¹¹, la Hanul lui Manuc din București, tratatul de pace prin care dragomanul Porții Dimitrie Moruzi, mituit și mințit de diplomații țariști, a cedat Basarabia Imperiului rus. Așa a pierdut Moldova în 1812 încă 44 422 kmp.

Datorită acestor două amputări teritoriale, Moldova a devenit vecină cu două Mari Puteri cotropitoare, Austria și Rusia, iar Prutul va despărți Moldova de Basarabia pe o distanță de 753 km.

În perioada ocupației ruse din 1828-1834, Moldova și Țara Românească au fost guvernate de trei generali țariști, dintre care, cel mai însemnat a fost Pavel Dmitrievici Kiseleff (1788-1872). Devenind președinte plenipotențiar al divanurilor din Moldova și Țara Românească, Kiseleff a urmărit să realizeze planurile țarului Nicolae I (1825-1855), de a organiza Principatele Române și a le

⁷ Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, Stabil. Litho-Typogr. Socecu, Sander & Teclu, București, 1875, p. III.

⁸ Le comte d'Hauterive, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présente a S.A.S. Le Prince Alexandre Ypsilanti, Hospodar Régnant, en 1787*, L'Institut d'Arts Graphiques „Carol Göbl”, S-r Ion St. Rasidescu, București, 1902, p. 137.

⁹ Theodor Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812) cu un studiu introductiv*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 33.

¹⁰ Alexandru Ioachimescu, Victor Ioachimescu, *Istoria Imperiului rus – sintetizată – „De la Novgorod la Vladivostok și Prut”*, Edit. „Gândirea Românească”, București, 1992, p. 44.

¹¹ Ion I. Nistor, *Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare*. Ediția I-a, Institutul de Arte grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1923, p. 250.

transforma în baze de aprovizionare și de atac ale armatei ruse în campaniile împotriva Imperiului otoman. Cu acest scop, Kiseleff a elaborat, cu ajutorul unor tineri legiuitori „Regulamentul Organic”, care s-a aplicat la 1 iulie 1831 în Țara Românească și la 1 ianuarie 1832 în Moldova.

În Regulamentul Organic al Moldovei, „Capul V, secția II Pentru drumurile de comunicație”, articolul 158 prevedea: „Siretul și Prutul, care curg dealungul țării spre amiazăzi și dau în Dunăre, vor sluji spre pogorârea mărfurilor și a producturilor fără vreo dare de plată la plutirea lor, iară cerând trebuința după vreme a să curăți și a să face mai îndămănatice plutirii, seau de a să face canale de comunicație; de pildă, unirea Siretului cu Prutul prin râul Bahluiului, care comunicație ar fi de cel mai mare folos și pentru comerție Capitalei (Iași n.n.), atunce să va orândui o dare potrivită la intrarea sau eșirea lor cu încărcatul, care plată va sluji atât pentru întoarcerea cheltuielilor ce să vor face seau de cătră Stat, seau de cătră vreo companie ce va primi o asămîne întreprindere, cât și pentru o potrivită dispăgubire cu folosurile acelor proprietari carii au astăz ezături, mori și poduri pe aceste ape, dacă stricarea lor s-ar socoti neapărată pentru isprava unii asemenea lucrări, proprietarii să vor dispăgubi și de stricăciunile ce s-ar pricinui pe moșiile lor cu deschiderea unui asămîne canal”¹².

Pe baza Regulamentului Organic, Mihail Sturdza, domnul Moldovei (1834-1849), a abordat problema navigabilității principalelor râuri în anul 1841 și a apelat la Ignace-Xavier-Morand Hommaire de Hell (1812-1848), un filoromân prieten cu Gheorghe Asachi și cu Vasile Alecsandri, încheind un contract cu inginerul francez la 10 septembrie 1841¹³.

Prutul fiind râu de graniță, Mihail Sturdza a cerut consimțământul Rusiei pentru efectuarea de studii, Guvernatorul Rusiei Noi, comitele C. Woronzow, a răspuns la 17 octombrie 1841¹⁴, că a primit cu satisfacție știrea despre înfăptuirea unui proiect de navigație a Prutului, că-i va acorda sprijinul necesar, dar că nu cunoaște dacă navigația ar fi posibilă pe toată lungimea râului. La 25 martie 1842¹⁵, Mihail Sturdza a cerut guvernului rus permisiunea ca un inginer să studieze și malul stîng al Prutului. Obținând aprobarea Rusiei, guvernul moldovean a anunțat pe inginerul francez la 1/13 iunie 1842¹⁶, că poate sonda Prutul. Însoțit de elevul G. Giușcă, în iulie 1842¹⁷, Hell a plecat din satul Oroftiana, județul Botoșani, pe Prut spre Dunăre. Timp de 4 luni, el a efectuat circa 5 000 de sondaje, ajungând la concluzia că Prutul poate fi navigabil numai de la Sculeni în aval (=spre vărsare) și că cheltuielile ce s-ar face nu ar fi prea mari.

Inginerul francez a recomandat folosirea unor vase cu fundul plat, care ar putea fi urcate pe Prut de un remorcher de 50 c.p. cumpărat din patria sa, Franța¹⁸. Conform contractului încheiat, Hell a alcătuit și a prezentat un memoriu asupra navigabilității Prutului și, în noiembrie 1842, s-a întors

¹² *Regulamentul Organic a Principatului Moldovei*, Tipografia Institutului Albinei, Iași, 1846, p. 163.

¹³ Victor Andrei, *Un înaintaș francez al studiului navigabilității principalelor ape moldovenești: inginerul Xavier Hommaire de Hell*, în „Cercetări istorice Iași”, 1981-1982, nr. XII-XIII, p. 384.

¹⁴ *Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Documente adunate și coordonate de A. Sturdza și C. Colescu-Vartic. Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii publice și ale Academiei Române*, supl. I, vol. VI 1827-1849, București, 1895 p. 345-346.

¹⁵ *Ibidem*, p. 408-409.

¹⁶ Theodor Codrescu, *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, Tipo-Litografia Buciumului Roman, Iassi, 1888, vol. X, p. 322-323.

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864 cu o scurtă introducere coprinzând note din istoria cultului național anterior secolului al XIX-lea și cu mai multe facsimile de documente, semnături, autografe, etc.*, Imprimeria Statului, București, 1892, tomul II, p. 226.

¹⁸ Victor Andrei, *op.cit.*, p. 383.

în Franța. La sfârșitul anului 1842, Mihail Sturdza a reziliat contractul încheiat cu Hommaire de Hell¹⁹.

Mari eforturi a depus Vasile Alecsandri (1821-1890) pentru transportul grânelor spre Galați pe Prut. Cu acest scop, un grup de tineri boieri s-au unit la începutul anului 1844 și au format o societate reprezentată de marele poet. „Scopul societății era de a duce mărfurile de la Galați la Sculeni și Ștefănești mai repede decât pe calea de uscat, impracticabilă o mare parte a anului, și de a provoca astfel scăderea prețurilor. Vasele descărcate de mărfuri urmau să se încarce cu grâne și să se înapoieze astfel la Galați”²⁰. Cu consimțământul guvernului basarabean, domnul Moldovei, Mihail Sturdza, a acordat acestei societăți privilegiul de navigație pe Prut. Agentul diplomatic al Franței la Iași, Duclos, a raportat la 25 aprilie 1844²¹, că la sfârșitul lunii martie, 19 vase încărcate cu mărfuri din Levant, au navigat pe Prut până la Sculeni, unde au depozitat o parte din încărcătura lor. Această societate a avut o scurtă existență din cauza opoziției făcute de cercurile economice interesate.

Socotind că navigația era „singurul mijloc de o trainică fericire și îmbelșugare în țara noastră”, boierul Neculai Roșca-Codreanu (1806-1854) din Bârlad a cerut lui Grigore Alexandru Ghica (1804-1857), domnul Moldovei (1849-1856), la 20 martie 1852²², aprobarea de a introduce pe Prut vase cu abur. Prin Hrisovul Domnesc no. 614 din 19 iulie 1852²³, Neculai Roșca a obținut o concesiune pe timp de 36 de ani pentru navigația pe Prut cu pletine(=nave fără propulsie proprie, destinate transportului de mărfuri pe râuri cu adâncimi mici). Strădania boierului Roșca nu a avut succes, deoarece el a murit la 17 februarie 1854²⁴.

În timpul „Războiului Crimeii” (1853-1856), avocatul Royer Collard, reprezentantul companiei franceze „Magnan”, a cerut concesionarea navigației pe apele Moldovei²⁵. Învinsă în acest război european, Rusia a semnat Tratatul de pace de la Paris din 18/30 martie 1856²⁶, restituind Moldovei Sudul Basarabiei, Delta Dunării și Insula Șerpilor.

Redevenind stăpân pe gura Prutului, guvernul moldovean a încurajat navigația pe acest râu. Marele postelnic Constantin Ciocan a obținut în 1858²⁷, un privilegiu exclusiv de navigație cu abur

¹⁹ *Ibidem*, p. 384.

²⁰ Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1915, p. 583.

²¹ *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) publicate după copile Academiei Române de Nerva Hodoș*, vol. XVII, p. 1015, București, 1913.

²² *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, Editura Academiei, București, 1963, p. 459.

²³ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855, înorânduile de o comisie din înaltul ordin al Înălțimei Sale Principelui Domnitoriu al Moldovei Grigorie A. Ghica VV*, Tipografia Buciumului Romanu, Iași, 1856, tom II, p. 116-117.

²⁴ Preotul Ioan Antonovici, *Frații Gheorghie și Neculai Roșca Codrianu. Fondatorii Liceului și Scoalei Secundare-Profesionale de fete din Bârlad*, Tipografia George V. Munteanu, Bârlad, 1908, p. XXXVI.

²⁵ L. Boicu, *Încercări franceze de pătrundere în economia Moldovei în epoca războiului Crimeii și a Unirii (1853-1859)*. În vol. *„Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 192.

²⁶ *Convenția pentru organizarea definitivă a Principatelor Dunărene Moldova și Valahiea. (Publicată prin Independența Belică No. 268 din 13/25 septembrie 1858)*, Institutul Albinei, Jassii, 1858, p. 2.

²⁷ *Dezvoltarea economiei Moldovei...*, p. 461.

pe Prut și pe Siret. Deținând antrepriza ocnelor Moldovei, Ciocan a dobândit dreptul de a construi de-a lungul celor două râuri depozite de mărfuri. De la Neuburg Kloster, de lângă Viena, a cumpărat și a adus în țară primul vas cu aburi²⁸, remorcând șleपुरi pe Dunăre, Siret și Prut. Conduc de căpitanul Ignat Stoltz, vaporul nu depășea limita județului Covurlui, deoarece ieșăturile, podurile și morile, în special cele de lângă satele Brânza km 47 și Oancea km 89, constituiau mari obstacole pentru navigabilitatea Prutului. Cheltuind cu petrecerile prin toate orașele, mai ales la București, Ciocan a dat faliment în 1861 și Statul i-a confiscat vaporul și șleपुरile. Navigația pe Prut a fost organizată în aprilie 1861²⁹ de doi negustori, I. Polihroniadi din Iași și Mihail E. Kalognomos din Galați, care au angajat de la Comisia Europeană a Dunării pe inginerul-șef Charles Hartley și pe delegatul englez I. Stokes, plus o ambarcațiune condusă de căpitanul Trufano, efectuând cercetări de la Galați până la Fălciu km 167. După sfaturile acestor specialiști, cei doi negustori au întemeiat o asociație de navigație pe Prut, au obținut aprobarea guvernului moldovean, și-au asigurat sprijinul Băncii Otomane din Constantinopol și au cumpărat de la Londra un vapor, șleपुरi și o mașină pentru curățirea râului, au angajat personalul necesar.

În vara 1861, Prutul a scăzut și Asociația Polihroniadi-Kalognomos a cerut guvernului moldovean condus de Anastase Panu (18 ianuarie – 23 septembrie 1861) să suporte cheltuielile pentru curățirea râului.

La 1 august 1861³⁰, guvernul moldovean a angajat pentru trei ani pe inginerul Eduard Surèn, care era în serviciul Canalului de Suez și al Comisiei Europene a Dunării, lucrând la canalizarea brațului Sulina, ca să facă studiile necesare pentru stabilirea navigabilității Prutului, acordându-i suma de 10 000 lei și repartizându-i doi conductori: Ioan Oprean și Eduard Hinterholtzer.

Constantin Rolla, ministru ad-interim al lucrărilor publice (23 mai – 23 septembrie 1861), a telegrafiat din Iași lui Cuza-Vodă la 14 august³¹, anunțându-i angajarea inginerului Surèn. Convins că măsura luată de el va aduce mari avantaje țării, Constantin Rolla a telegrafiat din nou la 16 august³², rugând pe domnitor să aprobe numirea inginerului francez.

Mai mulți proprietari în frunte cu Dimitrie Cozadini și Odisei Negroponte au criticat procedeul guvernului și au protestat împotriva monopolului deținut de Asociația Polihroniadi-Kalognomos asupra Prutului, fără aprobarea Adunării Legislative³³. Printr-o petiție, acești proprietari au solicitat aprobarea pentru înființarea unei companii Naționale de Navigație pe Prut, al cărui fondator și reprezentant era Constantin Dosiadi. Prin Procesul-verbal nr. 656 din 26 august 1861³⁴, guvernul Moldovei a aprobat cererea, socotind că, prin concurența dintre cele două întreprinderi, se va reduce costul transportului pe Prut, iar țara va dobândi o importantă arteră de navigație comercială, care va spori economia orașelor Galați și Iași.

Cu acest prilej, guvernul a apreciat că are dreptul și datoria de a fixa tariful transporturilor, la care a adăugat și un beneficiu propriu, pentru a-și crea un fond necesar viitoarelor lucrări de curățire a râului Prut. Tot acum, guvernul s-a hotărât să elaboreze un proiect de lege privind navigația pe Prut și să-l prezinte Adunării Legislative spre aprobare.

La începutul lunii septembrie 1861³⁵, M. Kalognomos a anunțat Ministerul Lucrărilor Publice că i-a sosit vaporul „Champion” comandat la Londra și că va începe curățirea Prutului. În zilele de

²⁸ Th. Gâlcă, *Navigația fluvială și maritimă în România*, București, 1930, p. 19.

²⁹ „Țăranul român”, Bucuresci, 25 februarie 1862, p. 124, col. 2.

³⁰ Arh. Stat. Buc., Min. Luc. Publ., dosar 113/1861, f. 196.

³¹ B.A.R., Arh. Cuza-Vodă, mapa nr. 47, ms. 106.

³² Ibidem, ms. 107.

³³ „Țăranul român”, 25 februarie 1862, p. 124, col. 3.

³⁴ Ibidem, p. 125, col. 1.

³⁵ Arh. Stat. Buc., Min. Luc. Publ., dosar 113/1861, f. 12.

6-22 septembrie³⁶, inginerul Surèn împreună cu Alexandru Cantacuzino, prefectul județului Covurlui, și cu M. Kalognomos, însoțiți de un subofițer cu 4 marinari au explorat Prutul. Între timp, la 12 septembrie³⁷, I. Polihroniadi și M. Kalognomos au înființat Asociația Națională a Navigației Prutului pe acțiuni și au început lucrările de curățirea râului ca, la 30 septembrie³⁸, să expedieze o petiție lui Cuza-Vodă, în care enumerau eforturile depuse și solicitau ajutorul domnului.

Guvernul a acuzat Asociația Polihroniadi-Kalognomos de „afaceri necurate” în dauna Statului și i-a retras privilegiul de navigație, astfel că, în octombrie 1861³⁹, navigația pe Prut aparținea numai Companiei Naționale.

Inginerul Statului, Surèn, a solicitat sprijinul prefectului de Covurlui, Alexandru Cantacuzino⁴⁰, pentru desființarea tuturor morilor de pe Prut și ca fiecare comună să deschidă un drum de edec (=frânghie sau cablu cu care se leagă o navă pentru a fi remorcată de pe mal împotriva curentului unui râu) pe malul Prutului. De asemenea, să ceară de la Comisia Europeană a Dunării un vas special pentru scoaterea parilor și a trunchiurilor de arbori din albia Prutului. Același inginer a întocmit un proiect de regulament pentru navigația Prutului pe care l-a înaintat Ministerului Lucrărilor Publice⁴¹.

Compania Națională a Navigației Prutului a solicitat municipalității Galați⁴² să i se repartizeze un debarcader pe malul Dunării. Fiind refuzată, Compania Națională s-a adresat domnului și datorită intervenției lui Cuza-Vodă, municipalitatea Galați i-a repartizat un debarcader în linie cu agențiile străine⁴³. Mai dificilă a fost problema desființării morilor de pe Prut din județele Bolgrad⁴⁴ și Covurlui⁴⁵, care împiedicau circulația singurului vapor Alexandru Ioan I⁴⁶.

Inginerul Surèn a raportat Ministerului Lucrărilor Publice, la 10 aprilie 1862⁴⁷, că a călătorit pe Prut și a constatat că, în ciuda ordinelor date, în județul Cahul⁴⁸, funcționau încă două mori în satul Chislița, 4 mori lângă localitatea Văleni și 4 mori la satul Brânza, care împiedicau navigația. De asemenea, a menționat că, deși în toamna 1861 s-au scos mii de țăruiși din albia râului, navigația pe Prut va fi posibilă numai dacă se va continua lucrarea la Balș, județul Iași și la Ghermănești, județul Vaslui și numai dacă se va îndrepta râul lângă satele Slobozia, Oancea și Rogojeni din județul Covurlui, unde s-au produs mari rupturi de maluri. Tot acum, Surèn a propus înlocuirea firului tele-grafic aerian, care traversa Prutul la Huși, cu unul subteran și a mai cerut să i se repartizeze încă doi specialiști și suma de 16 000-20 000 galbeni (un galben era egal cu 20 lei), ca să termine lucrările în doi ani. Inginerul sugera ca, jumătate din această sumă, să reprezinte contribuția guvernului rus!

Din lipsă de fonduri, lucrările au stagnat, pierzându-se timp prețios. Inspirându-se din Codul Napoleon, inginerul Surèn a elaborat 4 regulamente și le-a înaintat Ministerului Lucrărilor Publice: 1. Règlement pour la police de la navigation sur le Pruth⁴⁹; 2. Règlement de service pour l'équipage

³⁶ Ibidem, f. 155.

³⁷ Ibidem, f. 39.

³⁸ Ibidem, f. 234-236.

³⁹ *Dezvoltarea economiei Moldovei...*, p. 463.

⁴⁰ Arh. Stat. Buc., Min. Luc. Publ., dosar 113/1861, f. 41.

⁴¹ Ibidem, f. 77.

⁴² Ibidem, f. 61.

⁴³ Ibidem, f. 86.

⁴⁴ Ibidem, f. 71.

⁴⁵ Ibidem, f. 90.

⁴⁶ Ibidem, f. 107.

⁴⁷ Ibidem, f. 111.

⁴⁸ Ibidem, f. 144.

⁴⁹ Ibidem, f. 160-162.

de tout bâtiment navigant sur le Pruth⁵⁰; 3. Règlement de flottaye pour le Pruth⁵¹; 4. Règlement sur le halage dans le Pruth⁵².

În mai 1862⁵³, inginerul Surèn s-a deplasat la București ca să-și încaseze salariul și, Constantin Donici, din Ministerul Lucrărilor Publice i-a cerut un proiect pentru asigurarea orașului Galați împotriva inundațiilor. Abia la 26 mai⁵⁴, Ministerul Lucrărilor Publice a analizat raportul lui Surèn și i-a cerut un deviz estimativ cu lucrările de pe Prut și cu costul lor. Prezidat de inginerul Constantin Aninoșiani, Consiliul Tehnic a propus Ministerului Lucrărilor Publice la 2 octombrie 1862⁵⁵ să pretindă lui Surèn să prezinte urgent rezultatul lucrărilor din anul 1862, să-i repartizeze încă doi conductori și suma de 10 000 lei pentru care să prezinte acte justificative. Între timp, Surèn a continuat lucrările cu sprijinul autorităților locale și, în iunie 1862⁵⁶, reușise să îndepărteze morile și zăgazarile (=stăvilarele, barajele) de pe Prut. La sfârșitul lunii octombrie, Surèn a depus proiectul pentru canalizarea Prutului, însoțit de un raport și un deviz estimativ. Alexandru St. Catargi, noul ministru al lucrărilor publice (11 octombrie 1862 – 11 octombrie 1863) a depus documentele la guvern. Consiliul de Miniștri a analizat raportul Surèn și, prin Jurnalul nr. 246 din 27 noiembrie 1862⁵⁷, a hotărât să-i repartizeze 4 conductori și 8 muncitori, acordându-i un credit de 10 000 lei. Cu acest scop, ministrul lucrărilor publice a întocmit un proiect de lege și, la 10 decembrie 1862⁵⁸, a rugat pe Cuza-Vodă să-l semneze pentru a-l depune la Camera Deputaților pentru dezbateră și aprobare. Inginerul Surèn a trimis Ministerului Lucrărilor Publice un deviz estimativ cu toate lucrările necesare navigației pe Prut⁵⁹ până la Sculeni, cuprinzând și canalizarea Bahluiului până la Iași și a Jijiei până la satul Moreni din județul Iași. Ministerul Lucrărilor Publice a aprobat proiectul pentru Prut⁶⁰, dar a propus divizarea lucrării în 4 secțiuni și a amânat canalizarea Bahluiului și a Jijiei. Inginerul a înștiințat Ministerul Lucrărilor Publice că nu poate respecta contractul încheiat pe trei ani, deoarece nu i s-au dat de la început personalul tehnic și fondurile necesare pentru a înlătura pe secțiunea Chișlița-Bogdănești din județul Vaslui cele 30 de mori și 80 de zăgazuri care au îngustat albia râului de la 50 m. la 12 m.⁶¹ Navigația era încă îngreunată de arborii care, prin prăbușirea malurilor, au căzut în râu, o parte din ei rămânând înrădăcinați în matca Prutului, iar o parte nămoliiți în albia lui. După un an de tergiversări, la 19 februarie 1863⁶², Consiliul Tehnic a aprobat suma de 3 392 000 lei pentru canalizarea Prutului și a repartizat numai doi conductori din cei 8 solicitați de inginerul Surèn. Între timp, a apărut un nou concurent, firma Henry Puverson din Galați care, la 7/19 ianuarie 1863⁶³, a cerut Ministerului Lucrărilor Publice aprobarea de a înființa pe Prut un nou sistem de plutire pentru transportul de cherestea din Galiția și Bucovina. Solicitând înlesniri la diferitele schele pentru încărcatul și descărcatul mărfurilor, petiționarul încredința guvernul că va achita taxele

⁵⁰ Ibidem, f. 162 verso-163.

⁵¹ Ibidem, f. 164-167.

⁵² Ibidem, f. 166-167.

⁵³ Ibidem, dosar 63/1863, f. 10.

⁵⁴ Ibidem, dosar 113/1861, f. 139.

⁵⁵ Ibidem, f. 212.

⁵⁶ Ibidem, dosar 63/1863, f. 10.

⁵⁷ Ibidem, dosar 113/1861, f. 250.

⁵⁸ Ibidem, f. 256.

⁵⁹ Ibidem, dosar 63/1863, f. 3.

⁶⁰ Ibidem, f. 5.

⁶¹ Ibidem, f. 7.

⁶² Ibidem, f. 11.

⁶³ Ibidem, dosar 64/1863, f. 3.

de vamă, că proprietarii riverani își vor valorifica produsele mai ușor, că o parte din locuitori vor fi angajați în noul sistem de transport. Ministrul lucrărilor publice, Alexandru St. Catargi, a propus guvernului aprobarea petiției și elaborarea unui proiect de lege, care să fie dezbătut și votat de Camera Legislativă. Lungimea lucrărilor de 445 km. și dificultățile hidrotehnice de pe Prut au obligat pe inginerul Surèn să înființeze 4 secțiuni: 1. Sculeni-Cotul Mare sub supravegherea inginerului Dimitrie Asachi; 2. Cotul Mare-Fălciu – conductor N. B. Tetoianu; 3. Fălciu-Vadul lui Isac – fără conductor; 4. Vadul lui Isac-Gura Prutului – conductor Eduard Hinterholtzer⁶⁴.

Prin raportul său din 10 mai 1863⁶⁵, Surèn a anunțat Ministerul Lucrărilor Publice cu dificultățile hidrotehnice și lipsa de personal specializat vor face ca lucrările să nu fie terminate la data fixată în contract. Prin telegrama nr. 237 din 13 iunie 1863⁶⁶, Surèn a solicitat guvernului un avans de 50 galbeni pentru cheltuieli extraordinare ca să reia lucrările. Din lipsă de fonduri, lucrările s-au executat numai pe jumătatea secțiunii a II-a, adică de la Cotul Mare la Leova. Din această cauză, navigația pe Prut a început prin tragerea vaselor la edec, dar folosirea vitelor la jug a stricat fânețele, ceea ce a dus la reclamațiile proprietarilor riverani. Ministerul de Interne a cerut prefectilor, la 17 iunie 1863⁶⁷, a se crea pe fiecare mal un drum larg de 20 m. pentru tragerea vaselor la edec. Datorită Companiei Naționale, Prutul a devenit navigabil până la Fălciu. În ciuda eforturilor depuse, navigația se făcea în mod primitiv și era foarte nesigură. În general, se practica cabotajul (=serviciul de navigație la o mică distanță de coastă, deservind porturile aceleiași stat). Lipsită de capitalul necesar și de tehnicieni, Compania Națională nu a asigurat regularitatea și siguranța navigației pe Prut, încetându-și activitatea în 1864.

Politica externă a Imperiului țarist avea la bază expansiunea economică și politică pentru ca, mai târziu, să-și justifice coteropirile teritoriale. Cu acest scop, consulul general al Rusiei la București, Offenbergh, a invocat Anexa XVI „Règlement pour la libre navigation des rivières” a Congresului de la Viena din 1815⁶⁸ și a propus guvernului român, la 23 septembrie 1864⁶⁹, instituirea unei comisii mixte care să se ocupe cu navigația pe Prut.

Aflând de propunerea Rusiei, guvernul austriac care promova politica „Drang nach Osten” (=pătrunderea spre răsărit), a făcut guvernului român prin Eder, consul general la București, aceeași ofertă, la 22 decembrie 1864⁷⁰.

La 9 mai 1865⁷¹, Nicolae Rosetti-Bălănescu, ministru de externe (17 august 1863 – 2 octombrie 1865), a răspuns celor două Mari Puteri că acceptă propunerile lor, începând tratativele. După îndelungate negocieri, Alexandru N. Lahovari, secretar al Ministerului de Externe, a semnat la București cu Rudolph Welsersheim și Nicolas de Fonton, trimiși extraordinari ai Austriei și Rusiei, Convenția din 3/15 decembrie 1866⁷², pentru înființarea unei comisii mixte permanente compusă din

⁶⁴ Ibidem, dosar 241/1862, f. 25.

⁶⁵ Ibidem, dosar 65/1863, f. 3.

⁶⁶ Ibidem, f. 7.

⁶⁷ Ibidem, f. 9.

⁶⁸ *Acte du Congrès de Vienne du 9 Juin 1815, avec ses annexes. Édition officielle et collationnée avec le texte de l'instrument original déposé aux Archives de la Chancellerie de Cour et d'Etat.* De l'imprimerie impériale et royale, Vienne, f.a., p. 306-309.

⁶⁹ *Acte relative la Prut*, Imprimeria Statului, București, 1902, p. 30.

⁷⁰ Ibidem, p. 29.

⁷¹ Ibidem, p. 31.

⁷² *Actes concernant la navigation du Pruth. Convention signée à Bucarest, le 3/15 Décembre 1866. Règlement de navigation et de police, du 27 Janvier/8 Fév. 1871. Tarif de droits de navigation, du 28 Janvier/9 Février 1871*, Typographie Frédéric Thiel, Galatz, 1871, p. 35.

reprezentanții celor trei state riverane, având misiunea de a se ocupa cu naviagația pe Prut. Convenția avea 33 articole ce prevedeau:

Art. 1. – Naviagația va fi liberă pe tot parcursul Prutului; Art. 2-4. – Pentru a acoperi cheltuielile lucrărilor de îmbunătățire ale fluviului și acele de întreținere a navigabilității se va impune o taxă ce se va percepe la Gura Prutului; Art. 5. – Spre a favoriza dezvoltarea comerțului și a naviagației se vor introduce în regulamentul poliției fluviale dispozițiuni speciale; Art. 6. – Pentru a înlesni comerțul și naviagația, guvernele vor înmulți numărul schelelor sau al stațiunilor vamale pentru exportul și importul de mărfuri; Art. 7. – Se va institui o comisie mixtă permanentă, compusă din delegațiile Austriei, Rusiei și României, pentru a pune Prutul în cele mai bune condiții de naviagație și pentru a elabora un act de naviagație conținând regulamentele de poliție și tariful; Art. 8-10. – Printr-o comună înțelegere a celor trei membri, comisia mixtă va numi un inspector, care va avea sarcina de a veghea executarea lucrărilor de îmbunătățire spre a fi conformă cu proiectele, planurile și devizurile aprobate de cele trei guverne; de a exercita un control asupra încasării taxelor după tariful hotărât de comisie; de a veghea la întreținerea în bună stare a lucrărilor de ameliorare; Art. 11-13. – Lucrările pentru corectarea Prutului se vor executa după un proiect general pentru tot parcursul său navigabil; Art. 14-15. – Guvernele semnate se obligă a da comisiei mixte toată asistența necesară pentru executarea lucrărilor de artă; Art. 16. – În râu și la marginile sale nu va fi permisă înființarea de mori, stăvilare, roate de irigații și alte construcții care ar astupa albia Prutului; Art. 17-24. – Nu se va înfrința nici un pod, nici debarcadere, nici cheiuri, schele și alte stabilimente decât cu aprobarea comisiei mixte; Art. 25. – Un bilanț detaliat al operațiunilor casei de naviagație va fi prezentat anual de comisia mixtă celor trei guverne contractante; Art. 26-28. – Naviagația se va desfășura după un regulament elaborat de comisia mixtă și aprobat de cele trei state riverane; Art. 29-30. – În cazul unei epidemii se vor înființa carantine; Art. 31. – Perceperea taxelor se va efectua la Gura Prutului; Art. 32. – Un post militar român se va instala la Gura Prutului și va acorda ajutorul necesar inspectorului; Art. 33. – Comisia mixtă își va avea sediul la București sau la Galați

Convenția a fost ratificată de Rusia la 22 ianuarie 1867, de Austro-Ungaria⁷³ la 16 februarie 1869 și de România la 16 decembrie 1869⁷⁴.

Comisia mixtă permanentă a Prutului a ținut prima ședință la 21 septembrie 1870⁷⁵ și a semnat la București trei regulamente:

1. Regulamentul de naviagație și de poliție a Prutului, 27 ianuarie 1871⁷⁶, care avea 85 de articole; 2. Regulamentul provizoriu al drepturilor de naviagație ce sunt a se percepe la Gura Prutului, 28 ianuarie 1871⁷⁷, un tarif provizoriu cu 9 articole; 3. Regulamentul special pentru administrarea casei de naviagație a Prutului, 28 ianuarie 1871⁷⁸.

Cele trei regulamente au fost sancționate prin Decretul Domnesc nr. 696/3 aprilie 1871⁷⁹.

Pentru a împăca principiile liberei naviagații a râurilor și a scutirii de vamă, stabilite prin art. 3 și 4 ale Convenției din 3 decembrie 1866, cu interesele fiscolei, ale producătorilor și ale navigatorilor, comisia mixtă permanentă a Prutului a mai elaborat două regulamente. 1. „Notiță privitoare la regimul vamal pe partea inferioară a Prutului în jos de Nemțeni” cu 12 articole, la 3

⁷³ La 27 mai 1867 Francisc Iosif I, împăratul Austriei 1848-1916, s-a încoronat și rege al Ungariei.

⁷⁴ *Acte relative la Prut*, p. 20.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 36-49.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 50-53.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 55-58.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 62.

noiembrie 1871⁸⁰; 2. „Dispozițiuni modificatoare tarifului provizor a drepturilor de navigațiune a se percepe la Gura Prutului”, la 26 ianuarie 1872⁸¹. Primul regulament simplifică și preciza formalitățile vamale, iar al doilea fixa taxele de navigație, înlocuind uniformitatea lor, prin taxe așezate pe lungimea călătoriei.

La 15 februarie 1872⁸², comisia mixtă permanentă a convenit asupra unui „Regulament pentru cercetarea și clasificarea vaselor destinate a pluti pe Prut”. După elaborarea tuturor regulamentelor, comisia mixtă a Prutului a început lucrările de ameliorare și întreținere a navigației. Lucrările înaintau lent și erau foarte costisitoare, deoarece comisia mixtă a concesionat lucrările parțial și la întreprinderi mici.

Navigația pe Prut s-a intensificat în anii 1877-1878, în timpul războiului de independență, când mari cantități de muniție, echipament și alimente destinate frontului au fost transportate pe râu și apoi pe Dunăre. După război, Rusia și-a nedreptățit aliatul, România, răpindu-i Sudul Basarabiei, adică județele Cahul, Ismail și Bolgrad. Raptul țarist a fost aprobat de Marile Puteri prin Congresul de la Berlin 1 iunie – 1 iulie 1878. Stăpână până atunci pe Gura Prutului, România a fost obligată să o împartă cu Rusia care a înființat Societatea de Navigație Rusă și a construit clădiri pentru agenții și magazine în porturile Cahul km 89, Leova km 222, Nemțeni km 318, făcând trafic de coletărie între Odesa și porturile de pe Prut din Basarabia. Deși și-a început activitatea încă din 1870 când Prutul era într-o stare sălbatică, albia lui fiind plină de butuci și tot felul de obstacole, comisia mixtă a extins treptat lucrările care au cunoscut un ritm viu abia din 1889⁸³, când și-a înființat un serviciu tehnic propriu și a executat numai lucrări de întreținere: 1. Curățirea albiei de arbori; 2. Amenajarea drumurilor de hălaj⁸⁴ pe maluri; 3. Mici lucrări de astupări de gărlă și consolidări de maluri; 4. Dragarea⁸⁵ aluviunilor aduse de torenți; 5. Efectuarea de diguri pentru dirijarea apelor.

Comisia mixtă se ocupa numai de șenalul⁸⁶ navigabil iar porturile erau în seama statelor riverane. Aceste lucrări au fost lungi și anevoioase și s-au făcut treptat an de an, de la Gura Prutului spre amonte (= spre izvor). Pentru efectuarea lor, comisia mixtă a achiziționat diferite vase speciale, anumite macarale plutitoare cu aparate de scafandri pentru a lucra cu dinamită sub apă la distrugerea obstacolelor. În plus, și-a construit o mică dragă pentru înlăturarea bancurilor de nisip și pietriș⁸⁷. Lucrările de întreținere au fost conduse sistematic, obținându-se rezultate foarte bune pentru navigație până la Nemțeni în Basarabia km 318. S-au început lucrări și în amonte de la Nemțeni până la Ștefănești, dar navigația nu s-a extins și nu s-a regularizat albia, pentru obținerea unor sporuri a adâncimilor. Curățirea albiei de trunchiuri de arbori, apărări de maluri și mici lucrări de dragaje au asigurat un șenal de un metru adâncime la etiaj⁸⁸, permițând o navigație intensă până la Dunăre. Comisia mixtă primea subvenții de la statele riverane, iar la Gura Prutului exista un post românesc, care percepea taxă în funcție de tonajul vaselor. Traficul important era de cereale ce se încărcau în tot

⁸⁰ *Ibidem*, p. 63-64.

⁸¹ *Ibidem*, p. 65-66.

⁸² *Ibidem*, p. 67-68.

⁸³ Virgil Cotovu, *op.cit.*, p. 44.

⁸⁴ Halaj = operație de remorcarea a unei nave, executată cu mijloace mecanice, cu oameni sau cu animale, care se deplasează pe uscat de-a lungul râului.

⁸⁵ Dragaj = operație de săpare sub apă și de înlăturare a materialului săpat, cu scopul de a adânci sau a lărgi o cale navigabilă.

⁸⁶ Șenal = fâșie de apă de-a lungul râului suficient de largă și de adâncă pentru a asigura navigația la intrarea într-un port în tot timpul anului.

⁸⁷ V. Roșu, *op.cit.*, p. 61.

⁸⁸ Etiaj = nivel convențional al cursurilor de apă, corespunzător mediei nivelurilor minime anuale pe o perioadă îndelungată de observație.

lungul râului, în diferite porturi și schele ca: Nemțeni-Basarabia km 318; Drănceni-Moldova km 296; Pogănești-Basarabia km 262; Leova-Basarabia km 222; Fălciu-Moldova km 167; Cârja-Moldova km 130; Gotești-Basarabia km 127; Rogojeni-Moldova km 98; Oancea-Moldova km 89; Cahul-Basarabia km 89; Vadul lui Isac-Basarabia km 60; Brânza-Basarabia km 47⁸⁹.

Adâncimea Prutului permitea navigarea vaselor de mic tonaj, șleuri de maximum 300 tone, care se puteau manevra ușor. În aval, adâncimea minimă a Prutului creștea treptat, astfel că de la 30 cm la Ștefănești, ajungea la 40 cm la Sculeni, la 60 cm la Nemțeni la 75 cm la Leova, ca să atingă 90 cm la Gura Prutului⁹⁰. Și durata apelor mai mari de doi metri peste etiaj sporea în aval, astfel că de la trei zile pe an la Cernăuți, se ajungea la 26 zile la Ungheni, la 79 zile la Drănceni, la 93 zile la Leova, ca să atingă 123 de zile la Oancea⁹¹. Până la Reni, se transportau diferite produse, în deosebi cereale și lemne subțiri pentru construcții, dar mai ales scânduri, 25 000 – 30 000 vagoane anual, deoarece în Bucovina existau numeroase ferăstraie. Traficul spre amonte era mai mic, constând numai din piatră adusă de la carierele din Dobrogea pentru împietruirea șoselelor și din diferite materiale de construcție.

Inginerul-șef al comisiei mixte, Toucourt, a alcătuit în anul 1888⁹² un deviz pentru lucrările necesare regularizării Prutului pe secțiunea Nemțeni-Noua Suliță = 400 km. Valoarea acestui deviz era de 491 000 lei, dar nu a fost aprobată, astfel că activitatea comisiei mixte s-a limitat la întreținerea șenalului și a drumurilor de halaj pe distanța Gura Prutului-Nemțeni. Apreciind rolul Prutului pentru dezvoltarea economiei în Bucovina, guvernul de la Viena a început în 1888 lucrări pentru regularizarea râului pe distanța Cernăuți-Noua Suliță, acordând un credit de 4 000 000 coroane (o coroană = 1,05 lei). Deși s-au desfășurat lent, lucrările hidraulice se aflau într-un stadiu avansat în timpul primului război mondial când ele au fost distruse de beligeranți⁹³.

Comitetul ieșean pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei a trimis guvernului o petiție, la 30 martie 1891⁹⁴, cerând printre altele, navigabilitatea Prutului. Dezvoltarea navigației a impus comisiei mixte ca, prin Protocolul nr. 97 din 14 decembrie 1893⁹⁵, să-și exprime dorința ca guvernele riverane să acorde o subvenție permanentă și a propus modificarea unor articole ale Convenției din 3 decembrie 1866.

În urma tratatelor purtate de Alexandru N. Lahovari, ministru de externe (27 noiembrie 1891 – 3 octombrie 1895), cu Rudolph Welsersheim și Nicolae de Fonton, ambasadorii Austro-Ungariei și Rusiei la București, s-a încheiat Convenția din 18 februarie / 2 martie 1895⁹⁶. Noua convenție a modificat art. 2, 20, 31, 32 ale Convenției din 3 decembrie 1866 și a prevăzut ca, în afară de biroul de taxe și de postul militar de la Gura Prutului aflate sub autoritatea României, să se înființeze la Ungheni un nou birou de percepere de taxe și un post militar, ambele aparținând Rusiei.

⁸⁹ V. Roșu, *op.cit.*, p. 2 și 16.

⁹⁰ Virgil Cotovu, *op.cit.*, p. 43.

⁹¹ *Ibidem*, p. 44.

⁹² Constantin Chiru, *Canalizarea râurilor și irigațiunii*, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, București, 1893, p. 103.

⁹³ I. Andriescu-Cale, *Considerațiuni Generale asupra Navigabilizării râurilor noastre și în special asupra Navigabilizării Prutului*, Tipografia „Goldner”, concesionari Țerek & Caminschi, Iași, 1934, p. 28.

⁹⁴ Theodor Codrescu, *Uricarul ...*, vol. XVIII, p. V.

⁹⁵ *Convențiune încheiată la 18 februarie/2 martie 1895 între România, Austro-Ungaria și Rusia pentru modificarea unor dispozițiuni din stipulațiunile de la 3/15 decembre 1866 privitoare la navigațiunea Prutului*, Imprimeria Statului, București, 1895, p. 15.

⁹⁶ *Ibidem*.

Convenția din 1895 a stabilit că Prutul poate fi navigabil pe o lungime de 740 km, distanță pe care a împărțit-o în 8 secțiuni:

1. Gura Prutului – Rogojeni = 98 km; 2. Rogojeni-Fălcui = 69 km; 3. Fălcui-Nemțeni = 155 km; 4. Nemțeni-Ungheni = 91 km; 5. Ungheni-Bivolari = 103 km; 6. Bivolari-Ștefănești = 64 km; 7. Ștefănești-Rădăuți = 100 km; 8. Rădăuți-Noua Suliță = 60 km.

Pe baza Convenției din 18 februarie 1895, comisia mixtă permanentă a Prutului a trecut la revizuirea regulamentelor, a elaborat și a votat: 1 – La 1 aprilie 1896 „Modificări la Regulamentul de navigațiune și de poliție”; 2 – La 22 aprilie „Noul tarif provizoriu al drepturilor de navigațiune ce sunt a se percepe la Ungheni și la Gura Prutului”; 3 – La 7 mai⁹⁷ „Regulamentul sanitar pentru navigațiune pe Prut”.

Astfel, comisia mixtă a organizat sistematic navigația pe Prut, care a devenit o arteră însemnată de transport, producând beneficii pentru comerțul statelor riverane. Pentru impulsivarea navigației, comisia mixtă a elaborat un program de lucrări pe care, la începutul anului 1898⁹⁸, l-a înaintat celor trei state riverane, rugându-le să-l aprobe și să sporească subsidiile lor, deoarece cu cei 80 000 lei pe care îi încasa anual ca taxe, abia făcea față cheltuielilor de întreținere a navigabilității.

Societatea Rusă de Navigație pe Prut, care dispunea de un important parc de șleपुरi și transporta mari cantități de cereale la Odesa, tindea să monopolizeze tot comerțul de pe râu. Ca să limiteze expansiunea economică a Rusiei, guvernul român a programat înființarea unui serviciu special de navigație pe Prut, după modelul Navigației Fluviale Române și construirea de magazii din lemn în toate schelele de pe malul drept al râului unde, în schimbul unei mici taxe, să fie depozitate cerealele Moldovei. Cu acest scop, G. C. Cantacuzino, ministru de finanțe (31 martie 1897 – 30 septembrie 1898) a întocmit și a depus la Adunarea Deputaților un proiect de lege privind acordarea unui credit de 6 000 000 lei pentru îmbunătățirea navigației pe Dunăre și Prut. Proiectul prevedea executarea de lucrări care să facă navigabil Prutul pe o distanță de peste 300 km, afectându-i și câteva vase de mărfuri. Adunarea Deputaților a ales un comitet de delegați (C. Gârleșteanu, colonelul Emil Cazimir, I. M. Ghimpa, Alexandru Lupașcu, Nicolae Săveanu, Ioan Bianu și Petru Gârboviceanu) care s-a întrunit în ziua de 1 mai 1898⁹⁹, a studiat proiectul de lege și l-a aprobat în unanimitate. Petru Gârboviceanu a prezentat raportul comitetului de delegați în ședința Camerei din 11 mai 1898¹⁰⁰, când a avut loc și discuția generală. Primul care a luat cuvântul a fost Alexandru Enacovici¹⁰¹, cerând lămuriri asupra navigației pe Prut. El a arătat că Austro-Ungaria, Rusia și România s-au angajat în 1890, printr-o convenție specială, să extindă navigația pe Dunăre până la izvoarele Prutului. Deși această convenție preciza ce lucrări să se facă pe Prut în anii 1891-1895, până în 1898 nu se executase nimic, fapt ce a contribuit la decăderea agriculturii în Moldova de Sus. Ceva mai mult, sub pretextul că încurajează industria lemnului, Austro-Ungaria a pus taxe prohibitive ferestrelor și fabricilor din Bucovina și a interzis accesul plutelor pe Prut, ceea ce a dus la triplarea prețului la cherestea. La tribună, s-a urcat deputatul G. Scorțescu¹⁰², care a completat unele date prezentate de Enacovici, afirmând că slaba activitate a comisiei mixte, care a făcut Prutul navigabil numai până aproape de Țuțora, județul Iași, a vătămat interesele economice ale Moldovei de Sus. A răspuns

⁹⁷ *Actes concernant la navigation du Pruth*, p. 1.

⁹⁸ *Al X-lea Congres al Camerilor de Comerț și Industrie din România ținut la Botoșani în anul 1909. A cincea chestiune. Navigabilitatea Prutului. Raportul Comisiei de Comerț și Industrie din Galați*, Tipografia „Buciumul Român” Petru P. Stănescu, Galați, 1909, p. 10.

⁹⁹ „Desbaterile Adunării Deputaților”, 28 maiu 1898, p. 1227.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 1228.

¹⁰² *Ibidem*, p. 1229.

Dimitrie A. Sturdza¹⁰³, președintele Consiliului de Miniștri (31 martie 1897 – 10 aprilie 1899), rugând Adunarea Deputaților să aprobe creditele solicitate de guvern. El a declarat că sume considerabile a cheltuit comisia mixtă pentru scoaterea arborilor și rădăcinilor, precum și pentru îndepărtarea nisipurilor din albia Prutului, care împiedicau navigația.

Pentru a face Prutul navigabil, trebuiau suprimate numeroasele sale sinuozități și aceasta nu se poate face decât după elaborarea unei hărți a râului. În primăvara 1898, s-a terminat harta Prutului de la Dunăre până la Ungheni. Urma a fi elaborată harta Prutului de la Ungheni până la izvoare și numai atunci se poate fixa suma cheltuielilor și contribuția fiecărui stat riveran. D. A. Sturdza a atras atenția Camerei că, proiectul de lege fixa numai lucrările de rectificare a Prutului pentru a naviga pe râu sigur și regulat. P. S. Aurelian¹⁰⁴ a declarat că va vota proiectul de lege ce urmărește dezvoltarea navigației, dar a criticat guvernele conservatoare care au înlăturat legile din 1887 și 1888, precum și creditul de 6 000 000 lei, votate de Parlament în timpul guvernării liberale a lui Ion C. Brătianu (9 iunie 1881 – 22 martie 1888). În final, P. S. Aurelian a propus înființarea unui serviciu de navigație maritimă și fluvială, care să aibă o secție pentru studierea și amenajarea tuturor râurilor și apelor din România.

Din nou a luat cuvântul D. A. Sturdza¹⁰⁵ ca să ceară votarea creditului solicitat de guvern. Alexandru Enacovici¹⁰⁶ a prezentat noi informații privind tratativele cu Austro-Ungaria și cu Rusia pentru rectificarea Prutului. Apoi, Al. Enacovici, C. G. Politimos, A. Arion, V. M. Kogălniceanu și C. T. Grigorescu au propus amendamentul ca, pentru rectificarea Prutului care să devină navigabil până la Cernăuți, să se prevadă, în plus, un credit de 100 000 lei. D. A. Sturdza¹⁰⁷ a rugat Camera să respingă acest amendament, motivând că planurile pentru rectificarea Prutului vor fi terminate în toamnă și numai atunci se va cunoaște suma necesară pentru această lucrare și cota de cheltuieli pe care trebuie să o asigure România. Raportorul comitetului de delegați, P. Gârboviceanu¹⁰⁸, a arătat că din creditul de 6 000 000 cerut de Ministerul de Finanțe se va lua aproape o jumătate de milion pentru cumpărarea a două vase și 15 șleपुरi pentru Prut. Comitetul de delegați a respins amendamentul Enacovici și Camera a adoptat proiectul de lege cu 62 bile albe și 3 bile negre¹⁰⁹. Deși votat, proiectul de lege a rămas în Arhiva Camerei, deoarece Senatul nu l-a dezbătut, iar cabinetul D. A. Sturdza a fost înlocuit cu un guvern conservator (11 aprilie 1899 – 6 iulie 1900), condus de George Gr. Cantacuzino. Comisia mixtă permanentă a Prutului a cerut o subvenție anuală de 15 000 franci (1 franc = 1 leu) de fiecare stat riveran. Dispunând de 14 vase și 35 de salariați¹¹⁰, comisia mixtă a ameliorat treptat condițiile de navigație și a mărit tonajul șleपुरilor, a întins succesiv lucrările până la schela Sfânta Maria, km 533¹¹¹. Comisia n-a făcut nimic pentru regularizarea cursului în vederea ameliorării navigației la ape mici, pe distanța schela Sfânta Maria – Noua Suliță km 740.

Lucrările erau foarte costisitoare, astfel că, după 30 de ani de activitate, comisia mixtă a înregistrat în anul 1901 venituri de 2 366 728,81 lei, iar la cheltuieli suma de 2 387 996,81 lei!¹¹² A întâmpinat dificultăți și datorită „rotativei guvernamentale” din România de la sfârșitul secolului XIX, deoarece cele trei regulamente ale sale din 1896, au fost aprobate după 5 ani, în ziua de 22

¹⁰³ *Ibidem*, col. 3.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 1230, col. 3.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 1231, col. 3.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 1232, col. 1.

¹⁰⁷ *Ibidem*, col. 2.

¹⁰⁸ *Ibidem*, col. 3.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Virgil Cotovu, *op.cit.*, p. 46.

¹¹¹ *Acte relative la Prut*, p. 25.

¹¹² *Ibidem*, p. 26.

noiembrie 1901¹¹³, de cel de-al treilea guvern condus de D. A. Sturdza (14 februarie 1901 – 21 decembrie 1904).

Totuși, prin lucrările săvârșite, s-au obținut bune rezultate ca: 1. Zilele navigabile pe an au sporit de la 150 la 225; 2. Numărul vaselor a crescut cu 8%, iar tonajul cu 37%¹¹⁴. În medie în perioada 1871-1901, se exportau anual pe Prut 50 000 tone în 401 vase. Exportul cel mai mare a fost în 1898, când a atins 2 211 840 hectolitri, iar exportul cel mai mic a fost în 1900 de 528 308 hectolitri¹¹⁵, din cauza secetei din acel an. În perioada 1901-1914, transportul minim anual a fost de 61 000 tone în 1905, iar cel maxim de 212 800 tone în 1911¹¹⁶.

Existau două categorii de șleपुरi anume construite pentru Prut: a. Șleपुरi mici cu capacitate de încărcare până la 300 tone; b. Șleपुरi mari cu capacitate de încărcare de 500-600 tone.

Dintre șleपुरile mici cele mai reușite erau 6 ale Serviciului Navigației Fluviale Române (=N.F.R. nr. 307-312), construite în anul 1912 la Șantierul Naval din Turnu Severin, cu lungimea de 39 m, lățimea de 9,5 m și înălțimea de 1,35 m¹¹⁷. Având înălțimea mică, ele aveau puțină suprafață expusă la vânt, erau foarte manevrabile și puteau naviga tot timpul anului, cu excepția perioadei de îngheț, lunile decembrie-martie. Serviciul Navigației Fluviale Române avea și 6 șleपुरi mari: unul cu capacitatea de încărcare de 380 tone (N.F.R. nr. 401), construit în 1910 la Șantierele Fernic din Galați, cu lungimea de 41,14 m., lățimea de 8,36 m și înălțimea de 2,10. Cinci șleपुरi cu capacitatea de 526 tone (N.F.R. nr. 502-506), construite în 1910 la Șantierul Naval din Turnu Severin, cu lungimea de 42 m, lățimea de 8,80 m, înălțimea de 2,25 m¹¹⁸.

Majoritatea traficului de pe Prut se făcea cu cereale, primăvara, în aval. Toamna, înaintea înghețului, șleपुरile goale erau remorcate de vase cu aburi, care le legau două câte două până la 6 sau 8 bucăți, după puterea remorcherului sau șalupei și după adâncimea apei și ridicate în amonte, la diferite schele pentru încărcare, unde iernau și încărcau treptat, servind și ca magazii. Era un mare avantaj pentru negustori, deoarece ei depozitau treptat pe șleपुरi, cerealele achiziționate de la diferiți vânzători, economisind astfel chiria magaziiilor, costul transportului la șleपुरi, plata hamalilor pentru încărcare și descărcare.

Primăvara, când veneau apele mari, șleपुरile încărcate porneau la vale spre porturile dunărene Reni, Galați și Brăila. Remorcarea se făcea fie cu ajutorul șalupelor sau remorcherelor, fie cu tracțiune animală, prin tragere la edec de pe maluri. Cablul prin care se executa tracțiunea se numea edec și era legat de mijlocul vasului pentru a da posibilitate cârmei să funcționeze. La edec, se trăgea numai un singur șlep deodată, cu viteză de 3-4 km/oră, la un curent potrivit. Remorcajul prin tragere la edec se făcea foarte de dimineață sau seara târziu, când nu era vânt. La tracțiunea animală se foloseau 3-6 perechi de boi după puterea curentului și greutatea șleपुरii remorcat. Costul remorcajului era de 6-8 lei pe km de fiecare pereche de boi. Remorcarea șleपुरilor pline, al căror trafic era foarte redus în amonte, nu se făcea decât cu remorchere. Remorcalele la amonte se făceau mai mult prin tracțiune animală, mai ales pe secțiunea Leova-Nemțeni. Pline sau goale, șleपुरile erau dirijate pe distanța Leova-Dunăre numai cu remorchere. Un remorcher ducea în amonte până la trei șleपुरi goale cu o viteză de 2-3 km pe oră. Cu toate că Prutul nu avea bifurcații și curgea într-o singură albie pe distanța Sculeni-Dunăre = km 445, navigația era periculoasă din cauza cursului său foarte șerpuit care formase numeroase coturi și bucle, dar mai ales datorită bancurilor de pietriș ce se

¹¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 26.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 27.

¹¹⁶ Virgil Cotovu, *op.cit.*, p. 50.

¹¹⁷ V. Roșu, *op.cit.*, p. 20.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 23.

formau la Râpa Roșie km 48, Râpa Galbenă km 46, la Văleni km 41, Slobozia Mare km 16, Căștița km 12¹¹⁹.

Din cauza curbelor foarte aspre ale Prutului, remorcajul la aval se făcea mai mult prin tracțiune animală. În acest caz, la provă se instala a doua cârmă lungă, numită buină¹²⁰, ca la manevra plutei. Coborârea șlepurilor încărcate la Dunăre era mult mai dificilă decât ridicatul lor goale. De aceea, pentru coborârea șlepurilor, se angajau de prin satele mărginașe 6-10 oameni numiți traversalii¹²¹, care cunoșteau pilotajul la locurile grele ca: Văleni, Brânza, Slobozia Oancei, Rogojeni, Rânjești, Fălcu, dar mai ales Leca, cel mai dificil loc de trecere din cauza unui banc de pietriș. Traversalii conduceau șlepu cu o viteză de 3-5 km pe oră. Folosirea remorcherelor la coborârea șlepurilor se făcea rar și numai cu un singur șlep, dar într-un timp mai scurt.

În afară de navigație prin remorcare și tragere la edec, se practica, însă rar, navigația în derivă, adică șlepurile încărcate coborau la Dunăre duse de curentul râului.

Guvernele celor trei state riverane nu au îndeplinit integral Convenția din 1895, astfel că, în ciuda eforturilor depuse, comisia mixtă nu a executat decât parțial programul de lucrări propuse. Cu toate acestea, în fiecare an, au ieșit de pe Prut un important număr de șleuri încărcate cu cereale, transportând la Dunăre: 1899 – 126 600 t; 1900 – 42 020 t; 1901 – 134 680 t; 1902 – 172 150 t; 1903 – 139 090 t; 1904 – 99 590 t; 1905 – 61 170 t; 1906 – 180 700 t; 1907 – 129 230 t; 1908 – 151 820 t; 1909 – 82 470 t; 1910 – 144 540 t; 1911 – 212 860 t; 1912 – 163 400 t; 1913 – 175 530 t.¹²²

Traficul a fost influențat de starea recoltelor, în special în anii de secetă. De această cale naturală a folosit numai Moldova de Jos și de Mijloc; cursul superior al Prutului nu a fost navigabil. Datorită mării sale importanțe economice pentru județele limitrofe din Moldova și Basarabia lipsite de o cale ferată care să le străbată de la nord la sud, navigabilitatea Prutului a fost dezbătută la al X-lea Congres al Camerelor de Comerț și Industrie din România, care a avut loc la Botoșani, în anul 1909¹²³ și a cerut guvernului Ion I. C. Brătianu (27 decembrie 1908 – 28 decembrie 1910) înființarea unui serviciu de navigație pe Prut.

Guvernele liberale și conservatoare care s-au succedat la cârma țării nu au îndeplinit cerința. La 28 iulie 1914 a izbucnit primul război mondial și în Galiția, la izvoarele Prutului s-au confruntat armatele celor două Mari Puteri, Rusia și Austro-Ungaria. Comisia mixtă permanentă a Prutului și-a încetat activitatea. Kilometrajul Prutului, marcat pe teren cu picheți de lemn, a fost distrus de beligeranți. La sfârșitul războiului, în anul 1919, navigabilitatea Prutului a fost preluată de Direcția Hidraulică din direcția Generală a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă. Activitatea acesteia, destul de bogată, o vom prezenta într-un alt studiu.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 53.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 38.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, p. 14-15.

¹²³ *Al X-lea Congres al Camerelor de Comerț și Industrie din România...*, 10 p.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL III-LEA COLOCVIU PRIVIND ISTORIA SOCIALĂ A EDUCAȚIEI ELITELOR DIN EUROPA CENTRALĂ

Cracovia, 25 – 27 aprilie 1996

Constituită deja la mijlocul anilor '80, activând constant și fructuos de peste un deceniu, rețeaua de specialiști angrenați în studierea funcțiilor sociale ale sistemului școlar și a școlarizării din țările Europei centrale și sud-estice, și-a preliminar, în timp, rezultatele în cadrul a două reuniuni științifice de profil: în 1987, la Viena, sub patronajul lui „Institut für die Wissenschaften vom Menschen” și, în 1992, la Praga, sub auspiciile lui „Centre Français de Recherches en Sciences Sociales”. Participările au fost numeroase cantitativ și diversificate calitativ, survenind atât cu problematici din interiorul ariei istorico-geografice menționate (Austria, Cehoslovacia, Polonia, România, Ungaria) cât și cu altele, exterioare circumscrierii în cauză (Anglia, Franța, Germania, Italia, Statele Unite). Cu scurgerea anilor au mai fost antrenați o seamă de alți cercetători, cu o serie de noi contribuții în domeniul generos al analizei vizând tocmai învățământul secundar și cel superior, ca și sistemul educațional al elitelor din zona continentală discutată pentru intervalul temporal cuprins între secolele XIX și XX.

Rezultatele comunicate și schimbate cu cele două amintite prilejuri, dialogul elevat inițiat și dezvoltat cu privire la studiul, din perspectiva istoriei sociale, a impactului socio-cultural al învățământului destinat elitelor (reprezentat de/prin universități, politehnici, alte instituții de învățământ superior, licee, ca și de relațiile de schimb internațional universitar), au generat și sugerat, totodată, o completă paletă de viitoare teme adorabile: 1) politica universitară și școlară în statele-națiuni din Europa centrală și sud-estică; 2) evoluția rețelei universitare și școlare în cadrul procesului de industrializare și modernizare a statelor din zonă între secolele XVIII și XX; 3) conflictele școlare, ca expresie a antagonismelor sociale și politice; 4) selecția socială, regională, etnică, confesională, școlară a populațiilor universitare și a elevilor din învățământul secundar clasic; 5) inegalitățile taxelor de școlarizare secundară și superioară, ca și evoluția lor istorică; 6) condițiile de studiu; 7) conținutul cognitiv și modalitățile de predare; 8) sociologia istorică a succesului școlar și a superiorității în studiu; 9) condițiile de studiu, de recrutare și formare a diferitelor categorii intelectuale, a profesiunilor libere și a claselor cultivate, moderne; 10) studiile în străinătate și schimburile universitare internaționale Est-Est și Est-Vest; 11) influențele externe în construirea și dezvoltarea sistemelor naționale de învățământ; 12) monografiile de rețele și studii sectoriale, după caracteristici, în sens de recrutare, condiții de studiu, capacitate de promovare spre elite, etc.

În acest context global, enunțat, au avut loc lucrările ultimului colocviu de la Cracovia, desfășurate între 25-27 aprilie 1996, sub egida Universității Jagellone (reprezentată de Facultatea și Institutul de Istorie, prin profesorul Mariusz Kulczykowski și echipa sa) și cu sprijinul efectiv al instituției „Maison des Sciences de l'Homme”, de la Paris (întrupat prin aportul esențial și material al profesorului Victor Karady).

Cei 23 de specialiști participanți, ierarhizați geografic astfel: Polonia, Ungaria câte 6, România (3), Austria, Franța (2), Bulgaria, Germania, Iugoslavia și Statele Unite, cu câte un unic reprezentant, au prezentat referate (și intervenții la discuții), grupate pe următoarele direcții de cercetare stabilite: a) problemele socio-istorice ale învățământului superior; b) clivaje și specificități etnico-confesionale în învățământul secundar; c) dezvoltarea națională și învățământul elitei; d) modelul austriac; e) schimburi academice internaționale și „efectul străinătății”.

Contribuția celor trei cercetători români: dr. Simion Retegan (Institutul de Istorie din Cluj), „School Attractiveness and Selectivity in a Multiethnic Region: Transylvania in the Middle of the 19th Century (1850-1867)”, dr. Lucian Năstasă (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași), „Le rôle des études à l'étranger dans la carrière des professeurs d'université en Roumanie (1864-1944)”; dr. Stelian Mândruț (Institutul de Istorie din Cluj), *Étudiants de Roumanie, de Transylvanie et Bucovine à l'Université Technique de Vienne (1867-1918)*” a stârnit interes prin ineditul inculcat, comparatistica dezvoltată și tratarea metodologică, apreciate fiind, ca atare de către moderatorii colocviului în cauză.

Manifestarea științifică menționată și-a încetățenit deja un binemeritat prestigiu, vădindu-și actualitatea și rezonanța, atât prin calitatea participărilor, cât și prin prestația inițiatorilor și a organizatorilor localnici. Sperăm ca volumul, reunind toate studiile prezentate, să întregască și să confirme un asemenea minim aspect relevant cu privire la importanța cercetării unui atare segment de istorie socială și educațională, vizând formarea elitelor în aria centrală și orientală a continentului european în veacul trecut și cel prezent.

Stelian Mândruț

SESIUNE INTERNAȚIONALĂ DE COMUNICĂRI A STUDENȚILOR DE LA ISTORIE

Cluj, 1-5 mai 1996

La Cluj, în perioada 1-5 mai 1996, s-a desfășurat sesiunea internațională de comunicări a studenților de la istorie, organizată de facultatea de istorie a Universității Babeș-Bolyai și de societatea studențească „Petru Maior”. Devenită tradițională, sesiunea a încercat să îmbine cercetarea diferitelor aspecte privind spațiul transilvănean, cu studii relative la o problemă mai largă. Din acest punct de vedere credem că trebuie să subliniem importanța schimbului de informații pe care reuniunea în discuție l-a prilejuit. Lucrările au fost împărțite pe secțiuni. Cea dedicată istoriei vechi a cuprins în special lucrări ce valorificau descoperiri făcute de studenți pe diferite șantiere arheologice, ca de exemplu: Monica Bodea, *Tipologia și funcționalitatea uneltelor cioplite din silex de la Parta (campania 1985)*, Gruia Fazecaș, *Contribuții privind tipologia tiparelor din așezarea hallstattiană de la Teleac (județul Alba)*, Darius Sima, *Unelte de făurărie din epoca La Tene*, Mihai Gligor, *Obiecte din os și corn prelucrat din colecția arheologică a Muzeului de Istorie din Aiud*, Alexandru Gudea, *Cercetări de osteologie din castre și așezări romane din Dacia*. Cea de-a doua secțiune istorie medie și istoriografie, a avut în vedere relația ortodoxism – catolicism în evul mediu românesc, idee ilustrată prin lucrările: Alina Minghiraș, *Catolici și ortodoci în timpul lui Vladislav Vlaicu*, Mitropolia Severinului, Marius Diaconescu, *Biserica ortodoxă din Transilvania după conciliul de la Florența*, Cosmin Popa Gorjan, *Un umanist român de origine hăgegană Martin Haczius, între lumea catolică și cea ortodoxă*, Laura Stanciu, *Rolul generației lui Pavel Petru Aron în definirea spiritualității blajene*, Cătălin Riscuța, *Legături dintre lumea ortodoxă și greco-catolică în jud. Alba în lumina însemnărilor de pe cărțile românești vechi (sec. XVIII-XIX)*. Istoria modernă, secțiunea a III-a, a prilejuit discutarea rezultatelor finale ale unor cercetători întreprinse pe parcursul mai multor ani, demers pe care am avut ocazia să-l cunoaștem în etapele sale, cu ocazia anterioarelor sesiuni de comunicări. Astfel, Alina Manja, *Vicariatul Hăgeșului. Înființare, organizare, competente, extindere*, Ana Gligor, *Separarea parohiei Sighet de biserica ruteană*, Felicia Gligor, *Politica sanitară a comitatului Zarand (1861-1876)*, Lucian Dronca, *Banca „Economul” în perioada consolidării, ale*

căror lucrări au fost coordonate de prof.univ.dr. Nicolae Bocsan, precum și Ioan Carje, *Ideologie și mentalități la românii din Transilvania (1848-1851)*, coordonator lector univ. Toader Nicoară, au dovedit consecvență și acribie demne de remarcat. De asemenea, trebuie menționată lucrarea *Delegații oficiali la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia* a studentului Marcel Horhat care, pe baza unei analize documentate, a adus contribuții noi privind numărul, starea socială, etc., a reprezentanților națiunii române care au participat la semnarea Unirii. Concluzia că acești delegați au fost în proporție de 80 % intelectuali, și nu țărani sau muncitori cum se acredita până de curând, trebuie reținută. Secțiunea privind istoria contemporană a avut ca temă mișcările studențești împotriva regimurilor totalitare ale sec. XX. Masiva prezență internațională anunțată inițial nu a fost onorată, participând numai trei studenți din Austria. Amintim lucrările, Ionuț Tene, *The 46 Generation*, Ana Maria Stan, *Some Remarks about University Life from Cluj in the First Half of 1946*, Ottmar Trasca, *The Incidents from 1946 May 28th in the Light of the Communist Contemporary Documents*, Radu Hriniuc, *Some political and social aspects from Cluj (1945-1946)*. Elementul nou l-a constituit organizarea unei secțiuni distincte destinată istoriei orale, la Cluj existând un centru de cercetare în acest sens condus de conf. univ. Doru Radosav. Au fost precizate aspecte diverse, de la metodologia elaborării anchetei orale (Crina Bodea) și până la personalități și evenimente istorice: Lavinia Dinu, *Gh. I. Brătianu, un istoric martir*, Cristina Păiușan, *Revolta studenților timișoreni*, Ioana Boca, *8 noiembrie 1945 – convergente și divergențe*, Adriana Perșa, *Grupul de rezistență Arnota*.

Sesiunile științifice studențești, ce și-au reintrat deplin în drepturi în ultimii ani, reprezintă un element de normalitate atât în ceea ce privește viața științifică, cât și în cadrul mai larg al societății civile.

Alin Ciupală

SIMPOZIONUL „MAREA NEAGRĂ” – ZONĂ DE CONFLUENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR

Constanța, 6-8 iunie 1996

Prin concursul acordat de Institutul de Istorie „N. Iorga”, Ministerul Culturii, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța și Societatea europeană pentru istoria Mării Negre în intervalul 6-8 iunie 1996 la Constanța a avut loc un simpozion științific cu tema: Marea Neagră – zonă de confluență a civilizațiilor. Au participat la lucrări specialiști din țară și de peste hotare (Franța, Moldova) din diverse domenii (istorici, arheologi, etnografi, folcloriști, lingviști), al căror obiect de analiză științifică îl constituie ansamblul civilizațiilor din bazinul pontic, din antichitate până în perioada actuală. După ședința de deschidere a lucrărilor, 6 iunie 1996, la care au luat cuvântul: Gemil Tahsin, inițiatorul acestui simpozion; subprefectul orașului Constanța; Șerban Papacostea, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga”; Petre Ș. Năsturel (Paris) și Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, s-a desfășurat ședința plenară. Deoarece majoritatea comunicărilor susținute vor fi publicate chiar în numărul de față al „Revistei istorice”, în cadrul acestei prezentări vom menționa doar autorii și titlurile intervențiilor.

În ședința plenară (moderatori: Petre Ș. Năsturel, Adrian Rădulescu) s-au ținut următoarele comunicări: Dionisie Tanasoglu (Chișinău), *Populații turce în Dobrogea: oguzii-găgăuzii*; Adrian Rădulescu, *Autohtoni și migratori în Dobrogea*; Petre Diaconu, *B. P. Hașdeu și Marea Neagră*; Șerban Papacostea, *Genovezii din Marea Neagră și integrarea Europei Centrale și răsăritene în schimburile internaționale*; Petre Năsturel, *Când, cum și de ce s-a întemeiat mitropolia de Proilava*;

Paul Cernovodeanu, *Un raport englez din 1791 despre navigația și comerțul în Marea Neagră* (comunicare citită de A. Tertecel); Sabina Ispas, *Simbolismul mării în colinda românească tradițională*; Ioan Chiper, *Strămtorile Mării Negre și marile puteri aliate: 1944-1947*.

Începând cu data de 7 iunie 1996, lucrările simpozionului s-au desfășurat în două secțiuni: *Secția de istorie medie și modernă și Secția de istorie veche și arheologie; artă, etnografie, folclor, lingvistică*.

La prima secție (moderatori Ștefan Andreescu și Panait I. Panait) au prezentat comunicări: Ion Chirtoagă (Chișinău), *Interferențe culturale româno-turce în evul mediu târziu (în orașele din sudul Basarabiei)*; Panait I. Panait, *Economia statelor românești și Marea Neagră în sec. XIV*; Nagy Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candaroğullari*; Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul Lerici*; Tahsin Gemil, *Crimeea în politica pontică a Porții otomane*; Liviu Mitache, *Marea Neagră otomană: geoistorie, geopolitică, geostrategie (sec. XV-XVII)*; Anca Popescu, *Porturile dobrogene în sistemul pontic al comerțului otoman (sec. XVI)*; Adrian Tertecel, *Rivalitatea ruso-otomană asupra bazinului Mării Negre la începutul sec. XVIII (un document otoman din 1703)*; Ileana Căzan, *Limesul danubian și Marea Neagră în politica orientală a Casei de Austria (sec. XVI)*; Gh. Dumitrașcu, *Evoluția habitatului românesc la Marea Neagră (1878-1916)*; V. Văratec (Chișinău), *Primele proiecte moderne românești de construcții portuare la Marea Neagră*; Daniela Bușă, *Porturile de pe litoralul vestic al Mării Negre. Modernizarea și activitatea lor comercială la cumpăna dintre secolele XIX și XX*; Florin Anghel, *Un model strategic româno-polon: canalul Marea Neagră – Marea Baltică în perioada interbelică*; Florin Müller, *Politica germană în zona Mării Negre în anii 1939-1940*; Val. Ciorbea, *Rolul portului Constanța în relațiile poporului român cu lumea Mării Negre în epoca contemporană*.

În a doua secție (moderatori: Petre Diaconu, Mihai Irimie, Ion Bitoleanu, Agiemin Baubec) au prezentat comunicări: Mihai Irimia, *Interferențe scito-autohtone la Dunărea de Jos în lumina izvoarelor arheologice*; Mircea V. Anghelescu, *Propunere de restituție a formei stâncii de la Histria*; Mihaela Mănucu-Adameșteanu, *Istros. Orgame, Istriae*; Virgil Lungu, *Euharistia la creștinii din Scythia Minor în documentele istorice și arheologice, sec. V-VII*; Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Mangal'a în secolele X-XII*; Oana Damian, *Considerații asupra ceramicii medievale din zona vest pontică*; Lăgia Ruscu, *Prosopografia externă a orașelor grecești de pe țărmul românesc al Mării Negre în epoca autonomiei*; Cornelia Călin-Bodea, *Orașul Babadag între mit și adevăr istoric*; Mariana Ch Țoiu, *Influența otomană în cultura populară din spațiul dobrogean în sec. XV-XIX*; Iolanda Țighiliu, *Interferențe religioase, gesturi și atitudini în spațiul carpato-danubiano-pontic în sec. XVI-XVII*; Agiemin Baubec, *Influența reformei limbii literare din Turcia asupra idiomului tătar din Dobrogea*; Ioan Bitoleanu, *Modelul dobrogean de toleranță într-un ev intolerant. Un spațiu cultural concurențial și complementar*; Nevzat Yusuf, *Elemente de origine turcă în antroponimia românească*; Corneliu Reguș, *Ucrainenii din România: istorie, cultură, limbă*; Tereza Sinigalia, *Din nou despre prezențele caucaziene în arhitectura Țării Românești*; Gheorghe Vida, *Școala de la Balic și locul său în pictura modernă românească*.

Comunicările prezentate, de un înalt nivel științific, au trezit interesul auditoriului lucruri pus în evidență de numărul mare de intervenții în cadrul discuțiilor din secții.

Cu sprijinul sponsorilor acestei manifestări: Bancorex și Banco turco-română, și prin grija gazdelor, în rândul cărora s-au remarcat Gemil Tahsin și Adrian Rădulescu, participanților la Simpozion li s-au oferit seri atractive și o excursie, în ziua de 8 iunie, cu vizitarea monumentului de la Murf tl. r

Nagy Pienaru

... PERSEVERARE DIABOLICUM

Edițiile de texte latine au fost întotdeauna lucrări dificile, pretențioase, dar care, de vreo 200 de ani, se fac după reguli precise, elaborate și acceptate pe plan internațional. De aceea, am rămas surprinși la vederea unei noi „ediții”, după „fotocopia originalului latin de la Viena”, a lucrării „Faptele ungarilor”, scrisă de notarul rămas anonim al unui rege cu numele Bela. Ne așteptam la o lucrare monumentală, elaborată după toate regulile genului, adică la o ediție critică, serioasă, la care să fi lucrat deopotrivă istorici, paleografi, filologi.

Ori ediția de față, îngrijită de Paul Lazăr Tonciulescu [„Cronica Notarului Anonymus – Faptele Ungurilor (traducere după fotocopia originalului de la Viena), Editura Miracol, București, 1996, 118 + XXXXVI p.], cuprinde numai pe prima pagină a textului latin (p. 10 din carte) cinci greșeli: *vire* în loc de *viro*; *effectus* în loc de *effectum*; *caterorumque* în loc de *caeterorumque*; *enim* în loc de *etenim* și *tue peticionis* în loc de *et tue peticionis*. Nu mai trecem la alte pagini și nu mai comentăm greșelile de traducere, destul de numeroase și care se datorează nu curenților de limbă latină, ci necunoașterii sub aspect istoric a civilizației din preajma anului o mie și a sensurilor românești – specifice acelei epoci – ale unor termeni latini cu mai multe înțelesuri. Lăsăm pe seama altora un asemenea demers. Ne vom mărgini doar la analiza prefeței și a notelor iprapaginale semnate de îngrijitorul ediției.

O prefață la o asemenea lucrare poate urma, de obicei, două căi, anume o cale a erudiției istorico-filologice, în care să se analizeze critic sutele de lucrări despre Anonymus și opera sa și să se tragă concluziile de rigoare sau o cale mai simplă, exclusiv filologică, prin care să se explice regulile urmate la întocmirea ediției. Dl. Tonciulescu nu a ales niciuna din cele două posibilități, ci a intenționat să recurgă la un hibrid cu rezultate dezastruoase pentru știință. Exemplele vor fi edificatoare. Spre a dovedi că românii erau prezenți în Transilvania (nu Ardeal, cum preferă editorul și cum se spune doar în limbaj colocvial), autorul prefeței se întreabă retoric (la p. 4) cine l-a ucis pe Almus în aceste locuri. Întâi, nu este sigur că Almus a fost ucis în Transilvania (vezi, cel mai recent, V. Spinei), iar în al doilea rând, în acele vremuri, în zona intracarpatică trăiau și slavi și resturi ale altor populații. Când se încearcă – fără succes – identificarea lui Anonymus, se spune că dacă „P. magister” este cumva Pousa, atunci el era român, căci „Pousa este un nume trac din Kapadokia” (p. 5) etc. Judecând de acest gen, fără nici o logică, abundă în lucrare. Preț de peste o pagină (p. 5-6), ni se explică că regele Bela evocat de Anonymus nu poate fi decât Bela I (1061-1063), uitându-se faptul elementar că autorul cronicii nu putea fi contemporan cu primul Bela, deoarece el studiasse la Paris, iar Universitatea din Paris nu exista în secolul XI (s-a înființat cam pe la 1200). Pe de altă parte, Iosif Șchiopul, între cele două războaie mondiale, susținuse același lucru în revista sa „Dacia istorică” și nu găsisese nici un ecou favorabil, ci numai foarte judicioase critici. De altfel, specialiștii știu că numele regilor Bela I și Bela IV au ieșit, în general, din discuție și că atenția se îndreaptă mai ales spre ceilalți doi Bela, cu pondere mai mare – în ultimul timp – spre Bela II. În ceea ce privește persoana lui Anonymus, suntem asigurați că el nu poate fi o „înalță față bisericească” deoarece se intitulează „magister”. Raționamentul este fals, fiindcă în acea vreme un înalt prelat putea să fie concomitent și cancelar regal, notar sau să aibă altă funcție în administrația laică. Editorul îl critică pe antecesorul său, M. Beșan care, la 1899, a marcat cu litere cursive mici părțile întregite, adică a lipsurilor din textul original și arată că, de fapt, nu este vorba de lipsuri ci de prescurtări. Se uită că, în epocă, se folosea un sistem „ internațional” de prescurtări de diferite tipuri, pe care paleografii le-au cercetat începând cu secolul XVI și tot ei au stabilit că întregirile se marchează în ediții prin paranteze drepte sau prin alt caracter al literei. Sute de ani, în mii de ediții, peste tot în Europa, textele latine au fost tipărite în acest fel, iar Fejerpataky și Beșan, aidoma sutelor de contemporani ai lor, s-au adaptat acelor reguli. Abia în ultimele șase-șapte decenii, puncte de vedere moderne au cerut simplificarea sistemului și s-a ajuns la întregiri tacite, fără menționarea regulilor de prescurtare,

deoarece acestea sunt comune și generale. Prin urmare, reproșul este gratuit. De asemenea, comparația dintre semnele grafice din textul cronicii discutate și cele „de pe tavanul naosului” bisericii romano-catolice de la Ghelinta (p. 7) este mai mult decât deplasată. Semnul 9 (=us) este un semn general, folosit din Irlanda până în Transilvania și din Spania și Sicilia până în Scandinavia; acesta, ca și altele, nu puteau fi preluate de secui de la români, cum afirmă editorul, cu toate că secuii – dacă ar fi să-i dăm crezare lui Simon de Keza – au învățat „literele” de la români. Dar nu este vorba despre acest fel de litere și, de fapt, întreaga chestiune nu are nici o legătură cu Anonymus. Un alt comentariu fără sens se face la p. 7, unde, din dorința de a se îndrepta o pretinsă greșeală, se încurcă total lucrurile: combătând traducerea dată de Popa – Lisseanu expresiei „Blachii ac pastores Romanorum”, editorul contestă orice legătură între români (Blachii) și păstorii romanilor, cu toate că Simon de Keza, Cronica pictată de la Viena etc. explică precis legătura între cele două noțiuni, spunând că românii au rămas de bună voie în Pannonia ca păstori și coloni ai romanilor. Un șir remarcabil de istorici și filologi în anii din urmă – de la Victor Spinei și Stelian Brezeanu până la Virgil Ciocâltan, Adolf Armbruster și Șerban Papacostea – au relevat convingător acest lucru, dar îngrijitorul ediției de față pare să nu fi aflat. El nici nu înțelege că aceste formulări reprezintă maniera timpurie a cronicilor latino – maghiare de a susține romanitatea și continuitatea românilor.

Să trecem în revistă alte câteva din greșelile flagrante, cu precădere a celor din note: p. 10-11, nota 3: se spune că „Hetumoger” înseamnă șapte triburi nu șapte maghiari; este o eroare gravă, fiindcă din textul latin reiese contrariul: de pildă, la p. 20, în text, există formularea „tunc VII principales persone qui Hetumoger vocantur”, care, după teoria de mai sus, ar trebui tradusă „atunci, cele șapte persoane principale care se numesc șapte triburi”, ceea ce este absurd. Nimeni nu a propus o asemenea traducere fără sens; p. 12, nota 2: Petre Geamănuș nu a domnit între 1030-1041, ci între 1038-1041; p. 13, nota 2: „Ștefan cel Sfânt [regele Ungariei] s-a numit înainte de creștinare Waic (Voic(u)), nume românesc, care apare în documente sub forma Wajk Olachus” (sic !); mai urma să ni se spună că dinastia Arpadienilor este românească și confuzia ar fi atins paroxismul; evident, numele de Waic nu este românesc și dacă, după mai bine de patru secole de la Ștefan I, un român îl poartă – este vorba despre tatăl lui Iancu de Hunedoara – aceasta nu poate dovedi decât că un nume de origine străină a fost adoptat și adaptat de către români; dacă formularea Wajk Olahus ar fi apărut în jurul anului 1000 și nu după 1400, discuția ar fi fost alta, dar nici așa nu s-ar fi putut spune că Wajk este nume românesc. La p. 58, nota 1, se spune că „Șarolta s-a căsătorit cu regele Voicu”, sporindu-se confuzia, deoarece Șarlotă nu s-a putut căsători decât ori cu ducele Wajk ori cu regele Ștefan. De altminteri, în toată lucrarea, editorul transformă în români o mulțime de personaje și face românești o serie întreagă de toponime, din Slovacia până în Serbia și Pannonia, fără nici un discernământ și fără nici o justificare. Exemple: Budrug (p. 36), Ugocea (p. 36), Borsova (p. 37), Novgrad (p. 64), Nitra (p. 64) etc. sunt toponime românești ! Cuvântul Balaton (p. 91) vine de la românescul „baltă” ! Pest (p. 108) este o străveche cetate dacică ! Salamus (p. 32, 38) – greșit în loc de Salanus – era român, ca și Velec sau Veluc ! Pannonia (p. 28) este română ! Erdely vine din românescul Ardeal (p. 32), ceea ce s-a mai spus, dar neconvingător și presupunea, oricum, o demonstrație. Laborcy (p. 36) ar putea veni de la românescul „lăbărțatu” ! Curia era locul de adunare a sfatului unei cetăți românești (p. 42), când toată lumea știe că termenul „curia” este unul general european și nu are nici o legătură specială cu românii. Gyla (p. 54) este „creștin ortodox, român de origine” ! Oare unde era ortodoxia în acea vreme și unde scrie că Gyla era român, din moment ce era urmaș al lui Tuhutum ? Sau poate și Tuhutum era român ? Atunci, în dreaptă consecință, dacă șefii veniți dinspre Pannonia erau români, înseamnă că românii transilvăneni au fost atacați și cucerți tot de români pe la anii 900-1000 ! ? p. 46-47, nota 3: „prezența unui ducat românesc în Bihor la intrarea ungarilor în Pannonia ...”; p. 58, nota 3: între Someș și Criș era „zona de plecare [unde ? spre ce ?] a românilor conduși de Menu Morout” ; Anonymus nu spune că ducatul lui Menumorut era românesc, ci spune că acolo trăiau „nationes”, „cozari”, că ducele a luptat „cu inimă de bulgar”, ceea ce este cu totul altceva; prezența

românilor se poate însă deduce din alte surse, dar nu se poate afirma că ducatul era românesc; se poate spune că era situat în mare măsură pe teritoriul de azi al României; p. 14, nota 1: „tendința manifestată de unguri de a-și contesta originea ugrofinică și de a-și pretinde una biblică” nu este singulară; mai toate popoarele de la care ne-au rămas cronicile timpurii și-au făurit o origine biblică; p. 14, în text: anul CCCCI (402) în legătură cu Attila este greșit; corect este CCCCLI (451); p. 17, nota 2: „massageți, strămoși ai geților”; fiind atestați pe coasta răsăriteană a Mării Caspice, este mult mai probabilă apartenența massageților la neamurile scitice, apartenență susținută, de altfel, de către cei mai reputeți specialiști; p. 25, nota 7: „desele confuzii” ale lui Anonymus între pecenegi și cumani nu sunt datorate numai înruderii strânse dintre cele două populații, ci și sensului cuvântului „kun” din maghiară veche, sens care include ambele etnii (vezi Györfy Gy.); p. 44-45, nota 4: „Când Anonymus și-a scris opera, Byhorul constituia o puternică cetate [...], fiind în același timp centrul unui voievodat puternic, acela al lui Morout și apoi al lui Menu Morout, nepotul lui Morout”. Afirmarea este complet falsă, deoarece chiar dacă Anonymus ar fi scris pe 1060 – cum greșit crede editorul – Menumotut a fost atacat cam după anul 900, iar Morout a trăit cu mult înainte de 900, după spusele notarului însuși; p. 55, nota 4: se spune – la modul fantastic – că „blas” (= român) are tangențe cu ginta campană (sic) din Italia numită Blosia, cu numele românesc Blosius (sic) și cu toponimul Codrîi Vlăsiei !, deși originea termenului „blas” și a cuvintelor înrudite este demult judicios explicată (vezi Șt. Brezeanu, A. Armbruster ș.a.); p. 77, nota 6: se spune că „Uoyos”, râu în vechea Ungarie, trebuie citit românește, adică „voios”!; p. 83, nota 10: mențiunea „cneji ai bulgarilor” arată că „bulgarii erau conduși de români”; cu alte cuvinte, nu doar ungurii, ci și bulgarii erau conduși de români !; p. 84-85, p. 4 : devenind avocat al Macedoniei ca entitate în secolul XI, deși Anonymus se referă la secolul X, editorul ne spune că țara respectivă se întindea de la Dunăre până la Marea Neagră și că bulgarii năvăliți tot atunci (ei veniseră de fapt în secolul VII), nu mai erau nicăieri în această mare Macedonie!; p. 30-31, nota 2: „Prin *iobagiones*, în evul mediu transilvănean, se înțelegeau nobilii valahi în serviciul regelui, deposezați de pământ în urma revoluției lui Gh. Dozsa”! Într-o singură propoziție, se concentrează câteva greșeli capitale: prin „iobagiones”, într-adevăr, la începuturile evului mediu ungar, se înțelegeau slujitorii regelui, deci și nobilii; din secolul XIV, în general, termenul se aplică mai ales țăranilor dependenți; nobilii români nu au fost deposezați niciodată, deci nici după mișcarea (nu revoluția ! ?) din 1514; au fost însă deposezați masiv mulți cnezi români (vezi Maria Holban) care nu au reușit sau nu au vrut să devină nobili, dar nu la 1514, ci în secolele XIV-XV; termenul invocat nu are nici o legătură cu nobilii români; p. 52-53, nota 3: editorul mai recurge la o inovație năstrușnică, anume traduce expresiile „*ultra silvana*” și „*ultra silvam*” prin „foarte păduroasă”, în loc de „peste pădure” sau „dincolo de pădure”, dovedind nu numai că nu a înțeles nimic din textul cronicii (în care se spune clar că Tuhutum s-a oprit în fața unei păduri, „ad portas Mesesinas”, unde localnicii au făcut prisăci și că el a traversat pădurea vreme de o zi ca să ajungă în țara lui Gelou), dar că nu cunoaște sensurile prepoziției *ultra*, care în antichitate și evul mediu nu a avut înțelesul de „foarte”; prin această traducere „țara de peste pădure” devine „țara foarte păduroasă, ceea ce este de-a dreptul hilar; prin urmare „*ultra silvas eundi*”, s-ar traduce nu „mergând peste păduri”; ci „mergând în foarte păduri”; nu ni se spune dacă și prepoziția „trans” (cel mai adesea sinonimă cu „ultra”) înseamnă tot „foarte”; după judecata editorului, așa ar trebui să fie !

Nu înțelegem de ce „fluvius” se traduce invariabil prin fluviu, ca și cum Pannonia și Transilvania ar fi pline numai de fluvii și nu de râuri; toponimul „Muncacs” (p. 35) se scrie corect Munkacs; toponimul „Miscolc” se scrie corect Miskolc (litera „c” în maghiară are valoare de „ț”) ; p. 80-81, în text: „in marciam Lombardie” s-a tradus prin „întiturile marțiale ale Lombardiei” ceea ce nu spune nimic și nu este corect; p. 31, în text: de când pluralul de la „marcă” (monedă) este „marce” ?; p. 79, în text: „n-am aflat în nici un condice al istoriografilor” ce este acela un „condice” ?

Însă am promis să nu ne referim la traducere, care are chiar mai multe cerințe decât comentariul „de specialitate”. Nu înțelegem cum o editură aflată la început de drum (Editura Miracol) ne-a oferit un astfel de „miracol” neplăcut. Suntem curioși să știm cine au fost referenții lucrării, dacă au fost; dacă nu au fost, este regretabil. Nu se tipăresc lucrări de știință fără referenți. Sperăm că cei dornici să aibă textul cronicii lui Anonymus nu se vor lăsa înșelați de această pseudoediție, care dezinformează și deturnează sensuri. Latinii aveau o vorbă „Errare humanum est, perseverare diabolicum” (= A greși este omenesc, a persevera în greșeală este drăcesc). În cazul de față, perseverarea în greșeală a devenit regulă.

Ioan-Aurel Pop

NOTE ȘI RECENZII

- * * * *Credite, banche e investimenti, secoli XIII-XX*, a cura di Anna Vannini Marx, Istituto Internazionale di Storia Economica „F-Datini”, Prato, pubblicazioni serie II (Atti delle „Settimane di Studio” e altri Convegni), Edit. Felice le Monnier, Firenze, MCMLXXXV, 348 P.

Editată în forma unei culegeri de studii, sub îngrijirea Annei Vannini Marx, de către un larg colectiv de autori – participanți la o întâlnire de lucru referitoare la istoria creditului și a băncilor – culegerea de față, analizează și surprinde cu metodele retrospecției, perspectivei și comparației științifice momente semnificative ale acestui domeniu, originea și tipologia instrumentelor de credit, acumularea bancară și realizarea profitului și interesului bancherului, diferențierea creditului și a mijloacelor de schimb, bancă și piață monetară, banca privată și locul ei în societatea civilă și față de guvernământ, apariția băncii publice și impunerea ei în ordinea social-economică internă și externă, rolul băncii de emisiune monetară în epoca contemporană atât pe plan intern, la nivel de țară, cât și pe plan internațional pentru impunerea unei valute-forte reprezentative, etalon pentru alte țări.

Potrivit cu originea lor, cu locul și timpul de apariție, activitățile bancare și de schimb monetar ca „fapte de comerț” – conform codurilor comerciale – au îmbrăcat forme și tipuri diverse, cu particularități și norme proprii fiecărui oraș-stat, provincii sau „univers” comercial. Orașele și provinciile din lumea arabo-islamică au creat un anume tip de afaceri și operații monetare. Orașele – republici italiene unde s-a dezvoltat o puternică burghezie în plin ev mediu au creat tipuri mai complexe, care s-au impus și în alte locuri din exterior. Lumea germană hauseatică a dezvoltat alte genuri de relații de schimb de mărfuri și bani în sine. Societatea insulară engleză a creat și ea o altă tipologie bancară, legată de formarea City-ului londonez, prin influența bancherilor italieni. Monarhia franceză a fost mai refractară lumii bancare în sine pe propriul teren, dar a folosit pe scară largă sprijinul economic al bancherilor italieni și al păturii de mari negustori și funcționari francezi, care treptat au câștigat feude și titluri nobiliare.

În toate aceste medii, societăți, activitatea bancară s-a impus din necesitatea de a asigura libertatea și rapiditatea tranzacțiilor în bani și mărfuri îngrădite de un formalism excesiv al lumii medievale (monarhiile absolute) sau lipsite de un suport tehnic specializat în genul instituțiilor de bancă și credit; conform concepției burgheze, „les affaires sont l'argent des autres”. În acest scop, pentru a se asigura condițiile de acordare și schimb a banilor s-au creat băncile cu toată tehnica și metodologia practică pentru circularea capitalului de la o persoană la alta, de la o țară la alta. Totodată lumea bancară a căutat să folosească și instanțele juridice statale și reglementările lor pentru a-și asigura circulația și rambursarea creditului.

E. Ashtor, în studiul *Banking Instruments between the Muslim East and the Christian West* (p. 27-40) relevă faptul că, din interesul unor mari negustori și deținători de sume de bani, a apărut acel tip de tranzacție – suftadja – nume dat apoi și documentelor privitoare la ea.

Conform acestei tranzacții – unui negustor sau bancher, cămătar puteau să schimbe o anume monedă contra alteia sau să elibereze o sumă de bani contra a una sau mai multor suftadja-le și/sau să le plătească/schimbe pe acestea în numerar la Cairo, Bagdad, Damasc și chiar în lumea creștină pe coastele și porturile Mării Mediterane.

Lumea orașelor – republici italiene potrivit afirmațiilor lui Federico Malis, *La grande conquista tre centesca del „credito di esercizio” e la tipologia dei servi instrumenti – fino al XVI secolo* (p. 15-40) a creat cele mai specializate forme și tehnici ale operațiilor și instrumentelor legate de bani și circulația lor. Încă din a doua jumătate a secolului XIII și prima jumătate a secolului XIV

au apărut și s-au dezvoltat grupuri de familii și organisme specializate pentru depozitarea, gestionarea, rularea și asistența financiară a capitalului. Reglementarea între aceste organisme și persoane s-a făcut prin formular *contractului*, în formă privată, redactat la notar. El cuprindea și stipulații statutare asupra: participării, asistării de credit și cont, solvabilității creditului între creditor și debitor prin anume forme: fiducia, creditul de exercițiu, conturile curente, termenele (de 15 zile, de o lună, 3-4 luni), scrisoarea de bancă, trata. Cu cât cererea de bani pentru afaceri comerciale a fost mai mare, cu atât s-au dezvoltat și aceste operații de bancă și s-au stabilizat normele statutelor lor. S-au impus marile familii/case de bancheri italieni: Strozzi, Datini, Medici. Deja la sfârșitul secolului XV – prima jumătate a secolului XVI – ele erau nevoite să facă față crizelor financiar-bancare.

Bancherii italieni s-au impus cu circulația creditului lor și cu metodele lor bancare în Anglia, Germania, Levant.

City-ul medieval al Londrei era puternic contestat de italieni. Treptat intră în afacerile bancare și englezii. Londra, se situa pe locul doi, după Italia în operațiile financiar-bancare. Între reprezentanții insulari se numărau: Richard Earl din Arundel, John Phillipot, John Pecche în secolul XIV. În cele din urmă, după o serie de afaceri frauduloase ale italienilor (venețieni, genovezi, genevezi) – tranzacția și procesul lui Master Paul de Monte Florum – în secolele XIV-XV – bancherii englezi preiau controlul city-ului.

Richard Gascon (*Pour une psychologie des affaires. Les marchands français et la lettre de change au XVIe -siècle*, p. 53-57) și Paul Harsin (p. 63-67) constată și ei rolul bancherilor italieni în afara mediului lor de origine, anume în Franța, unde datorită dependenței de aceștia s-a manifestat așa numita „întârziere franceză”. Cu toate că marea axă comercială internațională trecea de la N la S, de la Anvers și Amsterdam către Mediterana prin marile centre franceze Paris, Lyon, Marsilia, participarea mai largă a negustorilor și deținătorilor de capital din Franța a fost „întârziată”, în primul rând datorită dependenței de bancherii italieni și în al doilea rând datorită instituțiilor de guvernământ: regalitate, parlamente, autorități eclesiastice. Documentele – registrele notarilor și dosarele de plăți ale târgurilor și bălciurilor din Franța – dovedesc că în secolele XVI-XVII s-au format câțiva mari negustori francezi ca Ferrières, Colbert, Camus, ce făceau afaceri atât în interior cât și în exterior – și foloseau scrisorile de schimb în relațiile cu bancherii italieni, mai ales.

Dezvoltarea instrumentelor de schimb s-a lovit de opoziția parlamentarilor și a clericilor. Inițiativele pentru crearea unor organisme de conturi și asigurări, pentru statuarea utilizării scrisorii de schimb, redactată într-un anume loc în toate orașele regatului francez și în exteriorul său, pentru deschiderea de conturi purtătorilor de scrisori de schimb în diverse orașe au eșuat, fiind respinse de către parlamentari și consilierii regali.

Dobânzile, profitul pentru acordarea creditului erau considerate de către clerici ca fiind contrare cu noțiunea de creștini. Abia în momentul creării sistemului lui John Law s-au permis operațiile de cont cu biletele și scrisorile de schimb; ca și după deschiderea în 1727 a unei bănci publice la Paris, fondată cu participarea Companiei Indiilor și statului.

Monarhii francezi au contribuit și ei la stagnarea și întârzierea franceză.

Marii negustori și financieri erau atrași în funcții la curte, devenind și împrumutătorii regelui, iar adesea se ruinau din această cauză. Dar poziția de creditor era condiția câștigării celeilalte poziții social-politice. Ei își refăceau totuși averea și uneori și-o sporeau prin câștigarea de titluri și proprietăți funciare.

Jean Bouvier, în studiul său *Pour une analyse sociale de la monnaie et du crédit (XIX-XXe siècles)*, preocupându-se de structura mediilor deținătoare de valori mobiliare – luând de bază anul 1966 – și participarea acestora la mecanismul operațiilor bancare și de schimb a tras unele concluzii nu prea îmbucurătoare, pentru mentalitatea actuală a unei societăți, puternic determinată și dominată de spiritul afacerilor.

Pe ansamblul Franței, vârsta medie a majorității celor ce și-au sporit averea sau dețin valori în banci este de 60 ani. Din aceștia numai 7% au un capital mai deosebit. Iar proporția în acest grup se

prezintă astfel: 9,3% agricultori și muncitori, 7,5% funcționari, 44,2% sunt întreprinzători sau au profesii independente.

În cadrul populației, marea majoritate a familiilor – „menajele” – schimbă puțin, investesc puțin, pentru a nu se îndatora. În ultimul deceniu a apărut un grup terțiar, cu vocația de intermediari, plasatori de valori mobiliare.

Lumea hanseatică este prezentată de către Pierre Jeannin, în studiul său *Les instruments de credit dans l'espace hanséatique au XVIe siècle* (p. 59-62) ca o unitate economică, relativ unitară, formată din o serie de orașe-piețe ale lumii germanice legate geografic prin mările Nordului și spiritual printr-o comunitate culturală. Limitele ei se întind între orașele Lübeck și Rostock din Nordul Germaniei și Oslo în Peninsula Scandinavă. În secolul XVI, de care se ocupă autorul, creditul comercial este generalizat. Se vinde credit în numerar, titluri de creanță, înscrierile în registrele publice și în cărțile de cont ale negustorului se fac printr-o simplă *dispoziție*, care are în sine valoare de credit între negustori și consumatori.

Există particularitățile fiecărui loc, în Suedia, după A. Svanidze (*Promissory notes and their regulations in Sweden during the XIII-XV centuries*, p. 49-52) cu toate că cele mai vechi referințe despre operațiile bănești și penalitățile legate de ele existau încă din secolul XIII, decizia pentru reglementarea și controlul acestora se afla în mâna magistraților locali. Încă din secolul XIII ele se rezolvau conform *Sladtslag*-ului la orașe și *Lanstag*-ului în districte.

Legislația canonică din Suedia a prohibit mult timp dobânda, camăta și a acceptat-o abia în secolul XVI între 2 și 4%.

Pentru plățirea debitului se accepta deseori munca sau fructele muncii debitorului.

Acumularea bancară, creșterea averii atât a marilor negustori și bancheri cât și a instituțiilor lor ce se ocupau cu operații de capital s-a făcut pe căile sporirii lichidităților lor monetare și tehnicii financiar-bancare, care a utilizat sistemul *interesului* creditorului, al dobânzii.

L. A. Kotelnikova în studiul *Le operazioni di credito e di usura nei secoli XI-XIV e la loro importanza per i contadini toscani* (p. 71-74) arată că mărirea dobânzii era stabilită la Luca până la 50% din valoarea împrumutului. Iar la Milano, în cazul nerestituirii la termen a sumei împrumutate, creditorul putea vinde pământul debitorului, iar în cazul insolvenței totale se vindea și casa acestuia.

Negustorii și bancherii din Țările de Jos puteau fi întâlniți de la Capul Bunei Speranțe, la Noul Amsterdam (New-York-ul de astăzi) și până în Arhipelagul Moluscelor.

Compania Reunită a Indiilor Orientale avea la 1602 un capital de 6 milioane 1/2 florini, iar Compania Indiilor Occidentale peste 7 milioane florini.

Marile bănci – ca Banca din Amsterdam – își impun o monedă standard – florinul (guldenul), etalon în argint și etalon în aur la sfârșitul secolului XVII.

Acumularea și diversificarea posibilităților de schimb bancare, fluxul încasărilor și debitelor în interior și exterior provoacă însă și așa-numitele crize, falimente. Aceste crize provin dintr-un accident al fluxului respectiv și nu dintr-o proastă gestiune. După un apogeu al activității bancare urmează astfel, în mod inevitabil – prin circulația banilor – crizele financiare.

În Rusia, după cum rezultă din studiul lui A. M. Anfimov *Le banche fondiane statali e il credito ipotecario nella Russia Zarista* (p. 85-93) interesul, profitul creditorului a prezentat unele particularități, legate de sistemul social-economic de la scara întregului imperiu. La jumătatea secolului XVIII, statul era acela care, spre deosebire de alte țări europene, acorda credite pe bază de ipotecă. Iar obiectul ipotecii pe averea unui debitor – de obicei un nobil, proprietar de pământ – nu era pământul sau casa, cum era obiceiul în Occidentul Europei, ci în special iobagii.

La sfârșitul secolului XIX abia burghezia orășenească și-a organizat o bancă proprie, de unde luând ea însăși credite și-a cumpărat proprietăți funciare.

Țarul Alexandru III a căutat să vină în ajutorul nobilimii, prin înscrisul din 21 aprilie 1885 pentru fondarea Băncii fondului nobiliar de stat. De aici nobilii ruși au putut să ia credite, în schimbul

ipotecii pe terenuri, cu dobânzi mici de 5% și chiar 1,5%, pe termene lungi (36-48 ani). Cu toate acestea între 1906-1916 Banca a trecut la vânzarea a 9,2% din terenurile ipotecate, reprezentând pământurile a cca. 400 proprietari.

Eta pa diversificării sau diferențierii crescute a creditelor de către bănci, în sensul acordării lor și implicit și a implicării concrete cu cote părți a ban cherilor în activități industriale (textile, sticlărie, produse chimice), antreprize în lucrări de construcții, electricitate, agricultură, societăți de navigație și producere de echipament naval atât în interior cât și în exterior cu alți întreprinzători și societăți bancare este cercetată de către G. Mira, P. Pagliuzzi, N. E. Nosov, P.W. Klein (p. 119-132).

În fruntea acestor activități se numără ban cherii italieni și cei din Țările de Jos.

Aspectele și particularitățile creării și aprovizionării piețelor monetar-bancare la nivel provincial, statal sau internațional sunt relevate de Jean Favier pentru Franța, K. Tucci pentru Italia (Veneția) și W. von Stromer pentru lumea germană (Austria, Germania). La francezi banii proveneau în special din veniturile nobilimii, mănăstirilor, activităților burgheziei, impozitelor regalității. În lumea italiană depozitele monetare și piețele monetare proveneau din averile și meseriile burgheze, și în special din circula rea banilor între ban cheri și consumatori. La Veneția, Banca Giro a creat o monedă ideală, stabilă – lira de bancă – cu acoperire în argint și aur.

Băncile din marile orașe ale Occidentului au devenit și filiale prin echivalențe ale unei piețe-monetare general recunoscute. Deja în secolul XVI între Florența, Veneția, Viena, Köln, Lübeck, Amsterdam circulau prețuri și măsuri universal-recunoscute.

Din punct de vedere al persoanei sau grupului care le înființează și a interesului acestora, băncile pot fi private și publice. Capitalul lor circula bineînțeles în toate mediile, atât private, cât și publice (în sensul lărgit de organisme, instituții particulare și de stat). Jean-François Bugière sesizează și analizează diferența care există între băncile private de primă vârstă (medievale) și băncile private moderne. Încă din secolul XVIII se produce o „alunecare” spre acest tip. Legiferările din secolul XIX și garanțiile din partea guvernelor date ban cherilor fac din aceste bănci – ne referim la marile case bancare – suportul regimurilor politice respective. Între ban cheri și între ban cheri și instituțiile „statale apar un ansamblu de complicități” și „solidarități”, care se exprimă prin mai multe fenomene: un joc și un contact tacit și continuu, mariajele între exponenți locali și internaționali, crearea unei conștiințe de apartenență la un mediu social, ce se cere conservat și perpetuat în virtutea acestor legături de sânge. În practică acest ansamblu crează condițiile de stabilitate, securitate și profit a muncii ban cherului pe termen lung.

Statul caută să-și creeze el însuși organisme bancare specializate cu sprijinul marilor funcționari ai băncilor private. În Imperiul Habsburgic contele de Weltz, vechi inspector la Banca Giro a sprijinit înființarea și a activat la Wiener Stadtbank. Alt important funcționar de la Banca Giro a fost David Levi.

Puterea și influența unor bănci a crescut atât de mult în vremea noastră, încât nu numai că asigură în interiorul țării lor o protecție și stabilitate a sistemului bancar, dar caută să extindă acest scop – pentru angajarea lor particulară – la scară internațională. Richard Sayers arată în acest sens în studiul său *From note issue to Central banking (1800-1930)*, (p. 339-344), cum a crescut rolul Băncii Federale de Rezervă din New-York și a transformat Statele Unite (în speță, New-York-ul) în piața de cel mai mare interes și în lege pentru standardul bancar internațional, în etalon-aur și în valută (de hârtie – dolarul).

În evoluția societății umane operațiile de bancă, reprezintă deopotrivă un mijloc și un fapt al activității comerciale, imperios necesare pentru dezvoltarea altor activități și relații.

Lucia Taftă

M. PETRESCU-DÂMBOVIȚA, H. DAICOVICIU, D. TEODOR, L. BÂRZU, F. PREDA. *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*. Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1995, 464 p. + 12 hărți.

E vorba de o lucrare solidă, aparținând unor specialiști de marcă, între care și regretatul prof. H. Daicoviciu. După o Introducere adecvată, urmează Partea I ce tratează despre societatea umană în spațiul dacic de la origini până la cucerirea romană (evident, cu subdiviziunile de rigoare). Partea a II-a se referă la romanii din Dacia nord-danubiană și la cei din Moesia Inferioară, având două capitole: Epoca stăpânirii romane; Dacii liberi și procesul specific al romanizării lor. Ultima parte, a III-a, prezintă pe băștinași și pe migratori, încheindu-se cu o sinteză asupra etnogenezei românești. În fine, se oferă o *Bibliografie* bogată și un *Indice* destul de cuprinzător.

În continuare, să ne fie permis a face unele remarci – sper – utile. La pag. 125 (jos) se indică 2 etimologii în cazul „dacilor” fără ca autorul să adere la vreuna (*daca* = „pumnal”; *daos* = „sclav”, ori „lup”). Noi înșine (în „Contribuții la istoria Banatului”, Timișoara 1990, p. 33) am dat însă o altă semnificație etniconului în cauză, anume „de la munte”, „munteni”. În legătură cu termenul *tarabost* (pp. 163 și 164), de adăugat că are corespondent iranian: *tarbos* sau *tarbus* = acoperitoare de cap (cf. A. Decei, în „Sargetia”, XIV, 1979, p. 69, n.1). La pp. 172 și 174 ne întâmpină o incertitudine în privința identificării lui Coryllus cu Scorilo. Realmente, este aceeași persoană domnind în anii 28/29-68/69. Relativ la celebra inscripție: „Decebalus per Scorilo” (p. 172-173 și 212), se reproduc principalele traduceri, autorul oprindu-se asupra formulei „fiul lui ...”, ceea ce este fals. Recent (în „Redeșteptarea” din 18-24 august 1995, p. 9) aprofundând problema, am ajuns la altă încheiere. După ce am arătat că „Decebal” semnifică „Ilustrul cărmuitor”, am înfățișat argumentata tâlcuire dată de C.C. Petolescu (în *Decebal – regele dacilor*, București 1991, p. 35-36), adică „Decebalus pentru Scorilo”, mai exact: „Decebal pentru Scorilă”. Această explicație – suntem convinși – se va impune *in extremis* în cercurile științifice. Același cercetător însă înclină să vadă în vasul descoperit la Grădiștea Muncelului în 1954 mai degrabă un capac de urnă funerară, aserțiune ce nu ne convinge. Faptul că la începutul secolului trecut s-a mai dezvăluit (de asemenea la Sarmizegetusa Regia) un fragment ceramic cu sigiliul „PER SCORILO” ne îndreptățește să pledăm – ca și majoritatea covârșitoare a specialiștilor – pentru caracterul cultic al recipientului cu pricina, el servind la împlinirea unui ceremonial de cinstire a răposaiților. Câteva reflecții privind pe „regisorul” Cotiso ca și pe Coson (p. 174), în „Contribuții la istoria Banatului” p. 40-41. Traducerea din aceeași pagină (174): „Dacii stau aninați de munți”, pasaj din istoricul Florus, nu este din cele mai izbutite. În original avem: „Dacii montibus inhaerent”, adică „dacii sunt inseparabili, sau nedespărțiți, de munți”. Pe urmă, Xiphilinos și Zonaras ce rezumă în scrierile lor din opera lui Dio Cassius, n-au fost simpli „călugări bizantini” (p. 184). Primul scriitor a deținut demnitatea de patriarh ecumenic, al doilea a fost mare drungar al gărzii împărătești și prim-secretar al cancelariei imperiale, ulterior monah (v. „Fontes historiae Daco-romanae”, III, ed. Al. Elian și N.S. Tanașoca, București 1975, p. 190). Privitor la localizarea lui Aizis din „Comentariile lui Traian” la Fârlug (p. 186), mai curând trebuie echivalată respectiva așezare cu Ezerișul actual. Legat de calendarul dacic (p. 209), niște analogii – ce nădăjduiesc să intereseze – am făcut în „Contribuții ...”, p. 57. Referitor la Zamolxe (p. 212-213), precizări însemnate am adus tot în „Contribuții ...” (p. 27-29). *Kapnobatai* (p. 214), as eți daco geți, nu sunt „călători prin nori”, ci „călători prin fum” cum a demonstrat deja M. Eliade la vremea sa. Audienii, texați caeretici (p. 289), erau de fapt mai mult schismatici (cf. V.V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine, până la 1600*, București 1984, p. 24). Renumitul Ulfila n-a tradus integral Biblia în gotică (p. 302 și 337). Atributul „catolic” (p. 304, al. 2 de sus) este nefiresc pentru veacul al IV-lea. Justiniana Prima n-a funcționat ca episcopie (p. 331-332), ci ca arhiepiscopie. Cu privire la *torna, torna*, episodul s-a petrecut în 586, nu la 587 (p. 332 și

356); să se vadă și nuanțările noastre din „Altarul Banatului”, 4-6/1994, p. 75-76. Probabil, eroare tipografică: sintagma grecească de la p. 337 nu e redată corect. În alte lucrări de specialitate, procesul apariției neamului românesc și a limbii sale se consideră a fi fost încheiat mai devreme decât sec. VIII-IX (p. 354; a se vedea, în „Altar. Banat”. 7-9/1994, p. 172, col. 2, indicarea unor titluri în acest sens).

Valahii balcanici sunt menționați mai timpuriu de sec. IX, cum se susține la p. 356. V. studiul nostru intitulat *Interesul lui Eminescu pentru Bizanț*, publicat în „Alt. Ban.” 1-3/1995, p. 36. Dintr-o regretabilă scăpare, o lucrare a regretatului patrolog I. G. Coman (*Scriitori bisericești din epoca străromână*) a fost transferată pe seama arheologului Ghenușă Coman (p. 432). În pofida acestor neînsemnate neîmpliniri, cartea de față, temeinică și înzestrată cu suficiente ilustrații, reprezintă fără îndoială o realizare foarte importantă a istoriografiei românești. Subscriem fără rezerve la concluzia generală ce o întâlnim în final (p. 356): „Romanitatea orientală, creată ca urmare a unei intense și îndelungate romanizări, în care armata, administrația romană, creștinismul latin și coloniștii militari și civili au constituit elementele esențiale ale implantării aici a modului de viață roman și a limbii latine, a putut să supraviețuiască și pentru că substratul traco-geto-dacic, pe care s-a alțuit stratul roman, avea el însuși străvechi și puternice rădăcini în pământul Daciei. Aceste elemente au permis populației romanice ca, adaptându-se grelelor condiții istorice (...) să reziste peste veacuri”.

V. V. Muntean

JEROME MURPHY-O'CONNOR, *The Holy Land. An Archaeological Guide from Earliest Times to 1700*, Oxford University Press, 1992, 471 p.

Lucrarea a fost publicată prima dată în anul 1980, a doua oară în 1986 și aceasta este a treia ediție, din 1992.

În prefața la această a treia ediție se arată că multe dintre articolele cuprinse în carte au fost îmbunătățite, au fost introduse 17 articole noi privind așezările preistorice, sisteme subterane evreiești, temple romane, sinagogi bizantine, mori de pe timpul Cruciaților, muzee regionale și locale care cuprind materiale rezultate în urma excavațiilor.

Structura cărții (care cuprinde și o serie de hărți, schițe și planuri): prefața la care ne-am referit, sumarul, introducere (în care autorul precizează obiectul cărții care este acela de a prezenta antichitățile Țării Sfinte, iar în privința noțiunii de „antichitate” autorul scrie: „Antichitatea acoperă totul, de la începutul istoriei umane în Țara Sfântă până în 1700. Singura justificare pentru această limită ... constă în aceea că nimic din cele create după 1700 nu este clasificat ca antichitate”; se mai arată cum trebuie folosit ghidul, modalitatea de structurare a materiei divizate în două părți: Orașul Ierusalim și Țara; este indicată bibliografia, pe perioade, Jasephus Flavius fiind bineînțeles menționat distinct ca sursă documentară de deosebită importanță), o scurtă schiță istorică cu indicarea principalelor locuri menționate în carte – tot pe perioade, partea I-a intitulată „The City of Jerusalem (ocupând paginile 11-156; titlurile câtorva din secțiunile acestei prime părți: Ziduri și porți; Citadele; Cartierul musulman; Cartierul creștin; Cartierul armean; Cartierul evreiesc; Cetatea lui David și valea Kidron; Orașul nou). partea a II-a intitulată „The Land” (dintre așezările cuprinse menționăm: Akko, Banyas – fosta Caesarea Philippi, Bet Shean, Bet Shearim, Capernaum, Gezer, Tiberias, Hazor, Hebron Ierihon, Masada, Megiddo, Qumran, Caesarea), index.

Ghidul reprezintă de fapt o mică enciclopedie. În privința unora dintre articole s-a ținut seamă de ultimele descoperiri și cercetări, în privința altora însă nu (de exemplu, în privința Masadei nu se face nici o referire la săpăturile și reconstituirea executate sub îndrumarea lui Yadin și nici lucrările

sale nu sunt menționate; în schimb, în articolul privind Masada, este respinsă – fără vreo argumentare adecvată, ca nereală, relatarea lui Josephus despre sinuciderea în masă a revoltaților evrei asediați de romani și în acest sens autorul scrie: „Josephus ... a inventat cuvântarea lui Eleazar pentru a arunca vina declanșării războiului nu pe întreg poporul evreu ca atare, ci pe o minoritate de revoluționari violenți, sicarii. Josephus, istoricul retoric, a transformat sinuciderea câtorva într-o dramatică sinucidere în masă, folosind motive ale tradiției istoriografice greco-romane”, p. 345).

În articolele respective sunt menționate și cele mai importante muzee, care conțin antichități în sensul noțiunii definite de autor în introducere.

Leagănul celor trei religii monoteiste cu locuri în care s-au descoperit suprapuneri de peste 20 de așezări umane, cu o istorie atât de bogată și frământată și cu o varietate unică de civilizații și culturi pe un spațiu relativ restrâns, ne este sugestiv prezentat în această mică enciclopedie concentrând în paginile sale cunoștințe geografice, arheologice, istorice și din alte domenii, redată într-un stil sugestiv și bazate pe o documentație științifică.

Betinio Diamant

ELENA-MARIA SCHATZ, *Catalogul colecției de incunabule*, București, 1995, 266 p. cu ilustr.

În ultima vreme au fost editate câteva cataloage de carte veche românească și străină, nefîndoielnic utile și valoroase, deopotrivă, ca instrumente științifice de lucru, fapt reliefat în chiar paginile „Revistei istorice” (vezi și nr. 7-8/1994, p. 833-834; 3-4/1995, p. 435-436; 7-8/1995, p. 741-743, cu o greșeală regretabilă – nu-mi aparține – la p. 742, r. 20 de jos, unde s-a tipărit cuvântul *avea* în loc de *aveau*).

Printre acestea se numără și recentul *Catalog al incunabulelor* din colecția Bibliotecii Naționale, elaborat de Elena-Maria Schatz, dedicat de autoare „memoriei marelui colecționar și bibliolog român Constantin Karadja”, după cum citim în debutul lucrării. Asupra acestui *Catalog* ne vom opri o clipă, știind și interesul științific al istoricilor pentru atari lucrări, cuprinzând, printre altele, și date privitoare la istoricul colecției, chipul în care s-a constituit aceasta, operele istoriografice catalogate, referirile la trecutul românilor din paginile unora dintre incunabule ș.a.m.d.

De altfel, în cuprinsul *Catalogului* se află și un „Scurt istoric al colecției de incunabule a Bibliotecii Naționale a României”, tradus și în limba engleză (de Bogdan Ștefănescu), ceea ce înlesnește cunoașterea datelor de tot folosul acolo inserate și de către cercetătorii străini, nu numai români, interesați de trecutul și prezentul instituției ca atare, de istoria cărților – exemplarelor – din colecție, de istoria culturii, în general. Așa, se constată că această colecție de incunabule este constituită din exemplare aflate cândva în fonduri bine cunoscute, cum: Muzeul Alexandru Saint-Georges, Biblioteca Ion I. C. Brătianu, Biblioteca Școlii Române din Franța, Biblioteca Constantin Karadja (ultima, achiziționată în urmă cu mai bine de trei decenii). În afara acestui capitol, *Catalogul* mai cuprinde și alte câteva secțiuni, principalele fiind: „Descrierea incunabulelor” (conform ultimelor norme internaționale în domeniu) și „Indexuri” (general, al editorilor științifici și comerciali, comentatorilor, traducătorilor, locurilor de tipărire și al tipografilor, tipografiilor, posesorilor ș.a.).

Printre autorii și operele lor care privesc trecutul poporului român, ne interesează, în chip deosebit: Strabon (*Geographia*, 1480, cu referiri la Dacia și locuitorii ei), Johannes Thüröczy (*Chronica Hungarorum*, 1488, cu informații despre teritoriile românești – Transilvania, cu precădere – și oamenii locului, inclusiv conducătorii vremii, în special Iancu de Hunedoara), Papa Pius al II-lea (Enca Silvio Piccolomini, *In Europam*, 1491, cu știutele – și ele – informații asupra latinității românilor), Hartmann Schedel (*Liber chronicarum*, 1493: cu descrierea Țării Românești și gravura

reprezentând o așezare de aici) etc. Regăsim aici și alți autori celebrii, cu operele lor, minuțios descrise, cum: Boccaccio, Cicero, Diogenes, Petrarca, Plutarchus, Seneca, Tacitus, Vergilius.

Dintre marile centre tipografice unde au fost imprimate lucrările aici înscrise, amintim doar câteva: Augsburg, Basel, Bologna, Brno, Cremona, Ferrara, Firenze, Köln, Leipzig, Lyon, Milano, Nürnberg, Paris, Roma, Strasbourg, Venezia (cu cele mai multe opere). A fost respectat, ca și în cazul numelor autorilor, modul în care apar ele imprimate în incunabule, adică în chiar lucrările originale.

Din lista bibliografică întocmită de autoare aflăm ceea ce s-a scris mai important în domeniul dat. S-ar fi convenit, credem, câteva notații și asupra altor studii, de reținut, care au ca tematică specială incunabulele sau, altele, care se referă, într-un context mai larg, și la acestea. Lipsesc, deci, de aici, numele unor cărturari străini (cum, Albert Flocon, cu *Universul cărților*, tipărită și la București, în limba română, în 1976), sau români (ex. N. Georgescu-Tistiu, cu lucrări de bibliologie remarcabile; Ioachim Crăciun, cu *Incunabule și cărți rare tipărite în Apus (1482-1600) de autori și tipografi de pe teritoriul țării noastre*, în „Studia bibliologica”, III, 1969 ori cu *Incunabulele românești și cărți rare și prețioase tipărite pe pământul țării noastre (1508-1600)*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, XI, 1969, unde este exprimat un interesant punct de vedere cu privire la termenul „incunabul”; Ilie Stanciu, *Călătorie în lumea cărții. Mică enciclopedie ilustrată*, 1970 ș.a.).

Lucrarea semnată de Elena-Maria Schatz, de curând elaborată, importantă, bogat ilustrată, se alătură altor cataloage ale incunabulelor de la noi, apărute în deceniile nu foarte îndepărtate (de pildă: Livia Bacăru, *Catalogul incunabulelor*, București, Biblioteca Academiei Române, 1970, multigrafat numai, din păcate; M. Bodinger, *Catalogul cărților rare și prețioase*, vol. I, Iași, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, 1974; *Catalogul incunabulelor din Biblioteca Teleki-Bolyai. Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai*, Târgu Mureș, 1971; Veturia Jugăreanu, *Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu, Biblioteca Muzeului Brukenthal, 1969; Constantin Karadja, *Incunabule povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, Cluj, Cartea Românească, 1931; Petrus Kulcsár, *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyaneum*, Szeged, 1965; Ion Mărunțelu, Sorina Codreanu și Florina Carapcea, *Cartea străină veche (1472-1700) în Biblioteca „V. A. Urechea”*. Catalog, Galați, 1975; Elena Mosora și Doina Hanga, *Catalogul incunabulelor*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca. Spre a ne opri la lucrările apărute în volum, fără a mai aminti, deci, de cele cuprinse în diverse periodice sau rămase în manuscrise, de altminteri, toate, inserate în „Bibliografia” *Catalogului* pe care îl prezentăm acum), care dezvăluie, pe de o parte, bogăția culturală, în domeniu, de care dispunem, iar pe de altă parte, interesul cărturarilor de la noi pentru cultura europeană, pentru aparițiile editoriale apusene, manifestat din vechi vremuri, până astăzi.

Alexandru Ligor

VALERI STOIANOV, *Diplomatika na srednovekovnite izvori. Vladetelski dokumenti* (Diplomatica izvoarelor medievale. Documentele monarhilor), Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia, 1991, 264 p.

Această lucrare a lui Valeri Stoianov, cunoscut specialist bulgar în limba, paleografia și diplomatica turco osmană, reprezintă o nouă contribuție la bogata bibliografie dedicată limbii, diplomatiei și paleografiei slave vechi, precum și limbii, diplomatiei și paleografiei turco-osmane. După cum sugerează și titlul, cartea se oprește asupra diplomatiei documentelor emise de țării bulgari medievale și de sultanii otomani. Această delimitare precisă oferă autorului posibilitatea de a aprofunda problemele legate de respectivele categorii de documente, folosind atât experiența proprie, cât și o foarte bogată bibliografie (menționată în cele 743 de note de subsol ale lucrării).

Părțile componente ale acestei lucrări (publicată în limba bulgară) sunt următoarele: *Introducere* (p. 5-7); *Capitolul I (Diplomatica în calitate de disciplină științifică)* (p. 9-62); *Capitolul al II-lea (Diplomatica documentelor țărilor bulgari medievali)* (p. 63-122); *Capitolul al III-lea (Diplomatica documentelor sultanilor otomani)* (p. 123-246); *Indicele autorilor citați* (p. 247-253); *Abrevieri* (p. 254-255); *Rezumat în limba rusă* (p. 256-257); *Rezumat în limba engleză* (p. 258-259); *Rezumat în limba germană* (p. 260-261); *Cuprins* (p. 262-263).

În *Introducere*, autorul explică motivele care l-au determinat să întocmească această lucrare și face o scurtă prezentare a conținutului său. Dintre aceste motive, reținem lipsa în istoriografia bulgară a unei monografii (sau cel puțin a unui capitol de carte) privind ansamblul problemelor diplomatiei (inclusiv istoricul acesteia). De asemenea, în istoriografia internațională, se simțea nevoia unei monografii privind diplomatica documentelor sultanilor otomani, care să completeze și să dezvolte lucrările deja clasice întocmite de Lajos Fekete, Boris Nedkov și Mihail Guboglu.

Capitolul I al lucrării este dedicat diplomatiei în ansamblul său. Autorul definește diplomatica drept știința auxiliară a istoriei, care studiază forma, structura, conținutul și diverse alte aspecte ale documentelor medievale. Ea este în esența sa o știință legată de istoria evului mediu, deși, în ultimele decenii, a început să se ocupe și de o serie de documente moderne și contemporane. Această tendință s-a putut observa, de exemplu, în fosta Cehoslovacie și în fosta U.R.S.S. Însă, în majoritatea țărilor, diplomatica se ocupă, în continuare, doar de documentele emise în intervalul cuprins între începuturile feudalismului și sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În continuare, se prezintă metodele de lucru folosite de către diplomatică, precum și sarcinile pe care aceasta își propune să le îndeplinească.

De asemenea, se menționează faptul că, pe baza apartenenței materialului documentar la o anumită tradiție administrativă, de cancelarie și lingvistico-paleografică, s-au format așa-numitele „ramuri naționale” ale diplomatiei: diplomatica italiană, diplomatica germană, diplomatica franceză, diplomatica spaniolă, diplomatica cehă, diplomatica rusă, diplomatica bizantină etc. La acestea se adaugă, pentru Asia și pentru întinse teritorii din Europa răsăriteană și sudică, așa-zisele „ramuri orientale” ale diplomatiei: diplomatica turco-osmană, diplomatica arabă, diplomatica persană, diplomatica tătară, diplomatica mongolă, diplomatica chineză, diplomatica japoneză etc.

În sensul modern al cuvântului, diplomatica (desigur, este vorba despre diplomatica documentelor europene) își are originea în Franța, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. De acolo, această știință auxiliară a istoriei s-a răspândit rapid în Italia, Germania, Anglia și Olanda. Autorul prezintă apoi un scurt istoric al diplomatiei documentelor europene, de la origini până în zilele noastre.

Acest prim capitol al lucrării lui Valeri Stoianov se încheie cu un subcapitol dedicat istoricului diplomatiei documentelor orientale, de la începuturile acestei ramuri a diplomatiei (în secolul al XIX-lea) până în prezent. Spre deosebire de diplomatica documentelor europene (unde majoritatea problemelor au fost deja rezolvate), în diplomatica documentelor orientale mai sunt încă multe probleme care își așteaptă analiza și rezolvarea.

Se cuvine remarcată și foarte bogata bibliografie (cuprinsă în 147 de note de subsol) folosită de autor pentru redactarea acestui capitol.

În *Capitolul al II-lea* al acestei lucrări, autorul se ocupă de diplomatica documentelor emise de țări bulgari medievale. Mai exact, este vorba de documentele țărilor celui de-al doilea țarat bulgar (1186-1396). După cum se știe (dar nu se recunoaște de către istoricii bulgari), acest țarat a fost întemeiat de către o familie românească (Asăneștii).

Principalele probleme tratate în acest capitol sunt: istoricul și realizările mai importante ale diplomatiei documentelor bulgare medievale; principalele dificultăți cu care se confruntă aceasta; însemnele exterioare ale documentelor țărilor bulgari medievale; structura și formularul diplomatic ale acestor documente; autenticitatea acestor documente.

Se subliniază continuitatea dintr-o serie de practici ale cancelariei bizantine și unele practici ale cancelariei celui de-al doilea țarat bulgar. Caracteristicile principale ale documentelor emise de țării bulgari medievali sunt analizate și exemplificate folosindu-se mai ales hrisovul țarului Konstantin Asan Tih din anul 1277 și diploma acordată de țarul Ivan Șișman pentru Mănăstirea Rila în anul 1378. Deși au fost publicate în repetate rânduri, documentele țarilor bulgari medievali nu au constituit obiectul unei cercetări diplomatice speciale în ansamblul lor. Numai unele aspecte ale lor au fost analizate din perspectiva diplomatiei de către G. Ilinski, M. Laskaris, I. Duicev și M. Andreev. Doar în această lucrare a lui Valeri Stoianov s-a încercat, pentru prima oară, generalizarea caracteristicilor documentelor țarilor bulgari medievali din punctul de vedere al diplomatiei.

Și în cazul acestui capitol, merită subliniată foarte solidă informare bibliografică a autorului (dovedită prin 146 de note de subsol ample și minuțios întocmite).

Capitolul al III-lea al lucrării pe care o prezentăm aici este cel mai vast și mai complex capitol al acesteia (ocupă, de altfel, aproape jumătate din spațiul său tipografic). În acest capitol, autorul se oprește asupra diplomatiei documentelor emise de sultanii otomani (domeniu în care este un foarte bun specialist).

Cele mai importante probleme abordate în acest capitol sunt următoarele: diplomatica turco-osmană și evoluția sa; documentele otomane și clasificarea lor; documentele sultanilor otomani și categoriile în care sunt împărțite acestea; particularitățile formularului diplomatic în partea introductivă a documentelor sultanilor otomani; elementele formale în textul propriu-zis și partea finală a acestor documente.

Documentele sultanilor otomani pot fi, în esență, împărțite (după părerea autorului) în trei mari categorii (*nâme*; *hüküm*; *berât*). Fiecare din aceste trei categorii are numeroase subdiviziuni, reprezentând tipurile propriu-zise de documente sultanale otomane.

Elementele componente (puse în evidență de autor) ale formularului diplomatic în partea introductivă a documentelor sultanale otomane sunt: *invocatio*; *intitulatio*; *inscriptio* (cu următoarele categorii: *dustâr*, *emîr*, *iftihâr*, *fahr* sau *mefhar* sau *mefâhir*, *akdâ*, *kidvet*, *varia*); *salutatio*; *transitio*; *notificatio*.

De asemenea, după cum am arătat mai sus, autorul prezintă și elementele componente ale formularului diplomatic în textul propriu-zis și în partea finală a acestor documente. Aceste elemente sunt: *narratio*; *dispositio*; *sanctio et comminatio*; *corroboratio*; *datatio*. În finalul acestui capitol, autorul dedică zece pagini „semnaturii” sultanilor otomani. De fapt, este vorba despre o parafă (sau monogramă) numită *tuğra*. Aceasta era așezată la începutul documentelor sultanale otomane. Problemele în legătură cu care Valeri Stoianov reușește să aducă, cele mai multe noutăți sunt legate de formularul diplomatic al părții introductive a documentelor sultanale otomane. Aceste noutăți completează informațiile furnizate în lucrările – devenite deja clasice – întocmite de Lajos Fekete, Boris Nedkov și Mihail Guboglu. Sunt demne de remarcat amănunțitele liste de formule diplomatice (reproduse în limba turco-osmană și alfabetul arab) din partea introductivă a documentelor sultanale otomane, precum și atenta analiză structurală a acestor formule. De menționat și referirile la diplomatica documentelor emise de sultanii otomani în limba slavă veche.

Și pentru acest capitol, se cuvine remarcată foarte bogată bibliografie utilizată de autor (și prezentată în cele 450 de note de subsol).

Indicele autorilor citați (sunt menționați peste 600 de autori), *Abrevierile*, *Rezumatele în limbi străine* și *Cuprinsul* constituie o completare binevenită a lucrării.

Printre plusurile acestei lucrări (alături de cele deja amintite), menționăm eleganta folosire a limbii bulgare, claritatea și precizia expunerii, marea putere de sintetizare a experienței profesionale a autorului și a foarte bogatei bibliografii folosite. Lucrarea (mai ales capitolele al II-lea și al III-lea) este foarte utilă nu numai pentru slaviștii și osmaniștii bulgari, ci și pentru slaviștii și osmaniștii din alte țări (inclusiv România). În ceea ce privește doar istoriografia bulgară, capitolul I al acestei lucrări umple, fără îndoială, un mare gol.

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate, în special, de inexistența fotocopiilor și xerocopiilor de documente medievale bulgare și otomane. Ar fi fost foarte utilă prezentarea câte unei fotocopii (sau xerocopii) pentru fiecare dintre tipurile de documente analizate. De asemenea, s-ar fi cuvenit tipărite câteva documente sultanale integrale (în alfabetul arab sau în transliterație latină), pe textul cărora să fi fost marcate elementele componente ale formularului diplomatic otoman. Același lucru se cuvenea făcut și pentru *tugra*-lele sultanilor otomani și părțile componente ale acestora.

În *concluzie*, cu toate minusurile menționate mai sus, această lucrare a lui Valeri Stoianov reprezintă o importantă realizare științifică a istoriografiei bulgare contemporane, fiind un important punct de reper pentru toți cei care se ocupă de istoria, limba, diplomatica și paleografia turco-osmană și bulgară medievală. Traducerea acestei lucrări într-o limbă de circulație internațională (sau chiar în limba română) ar fi deosebit de utilă. De asemenea, așteptăm din partea autorului (ca și din partea altor osmaniști bulgari) publicarea unor noi lucrări de diplomatică și paleografie turco-osmană (inclusiv a unor albume).

Adrian Tertecel

IN MEMORIAM

Prof. univ. HARALAMBIE CHIRCĂ

La 8 ianuarie a.a. a încetat din viață în urma unui accident vascular distinsul nostru coleg Haralambie Chircă, specialist în domeniul edițiilor de izvoare istorice și pe tărâmul studiilor socio-demografice.

Reputatul cercetător s-a ridicat din mijlocul unei familii de țărani înstăriți stabiliți în comuna Singureni, fostul jud. Vlașca (Giurgiu), unde a văzut lumina zilei la 17 decembrie 1918, numărându-se printre cei șapte copii ai lui Ștefan și ai Niculinei Chircă.

Primii ani de școală i-a urmat în satul natal continuând apoi învățământul la Seminarul Nifon, din București, iar din 1938-1942 la Facultatea de Teologie, cu renumiți dascăli, studii ce aveau să-i deschidă calea spre cercetările din domeniul istoriei, al disciplinelor speciale ale acesteia. Așa se explică faptul că după satisfacerea stagiului militar în 1942-1944, s-a înscris și a frecventat cursurile Școlii de Arhivistică din cadrul Arhivelor Statului-București, dobândind prețioase cunoștințe în sfera arheografiei, a trecutului poporului nostru. sub îndrumarea atâtor prestigioși profesori. De aceea, din 1946, a fost încadrat ca paleograf și ulterior ca translator la Arhivele din București, unde a funcționat până în 1952, numărându-se însă din 1949 în rândul specialiștilor cooptați în vederea transcrierii și traducerii înscrisurilor slavone și grecești încorporate în cele 22 de volume de acte interne din Seriile *Documente privind istoria României, A. Moldova și B. Țara Românească*, apărute sub egida Academiei Române în anii 1951-1957. Aportul său este învederat în 16 tomuri din cele editate ale amintitei colecții.

La Arhive se făcuse de altfel știut și prin contribuția adusă la publicarea Indicelui cronologic nr. 18, al Mănăstirii Radu Vodă, pentru realizarea căruia întocmise 3291 de rezumate ale actelor grecești ale respectivului fond, dar și prin alcătuirea Catalogului gramatelor patriarhale din sec. XVI-XVII, rămas – din păcate – nepublicat.

Încadrat din 1952 ca cercetător științific la Secția de istorie medie a Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, Haralambie Chircă, prin prezența sa la colectivul de editare a documentelor a contribuit substanțial la împlinirea programelor de lucru, la sprijinirea mai tinerilor colegi, la susținerea inițiativelor de reeditare după criterii științifice a noii serii a Corpusului *Documenta Romaniae Historica*. Apreciat pentru cunoștințele de specialitate, pentru munca depusă el a fost promovat în 1957 ca cercetător principal.

De sprijinul său a beneficiat și colectivul constituit în vederea culegerii și tipăririi surselor epigrafice din evul de mijloc și din epoca modernă a României, existente în București și în arealul Olteniei, ceea ce a condus la sporirea materialului informațional trebuitor Institutului cu cca 6000 inscripții, provenind de la mai bine de 1000 de monumente istorice și lăcașuri de cult sau din colecții muzeale și situri istorice. Ca atare se numără între autorii vol. *Inscripții medievale ale României. Orașul București, I (1395-1800)*, București, 1965. apărut sub redacția prof. Alexandru Elian. Aportul său este semnalat și în vol. *Inscripții medievale și din epoca modernă a României. Județul istoric Argeș (sec. XIV-1848)*, București, 1994.

Strădanii sale în plan editorial i se datorează și publicarea unuia din primele volume îngrijite din noua colecție și anume: *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX (1626-1628), București, 1969, ce-i evidențiază redevabila experiență.

În ceea ce privește apariția primelor articole și studii ale lui Haralambie Chircă, debutul este fixat prin semnarea notei *Un document din 1625 al mitropolitului Țării Românești, Luca*, în „Revista Arhivelor”, VII (1947), nr. 2, p. 382-385, o adevărată mărturie a profesiei în care se angajase de curând.

Dar, până în 1964, când s-a aflat în Institutul „N. Iorga”, cercetările sale de aproape două decenii asupra surselor documentare s-au îndreptat către probleme de un caracter deosebit ale medievisticii românești și anume de fiscalitate, rentă feudală, aspecte economice, elaboratele lui sau acelea realizate în colaborare purtând pecetea nivelului științific al prestigioasei instituții și spiritul savant menținut prin prezența unor adevărate valori ale istoriografiei naționale, cu deosebire din vechea școală a istoricilor. Sunt cunoscute astfel studiile: *Veniturile vistieriei lui Constantin Brâncoveanu după condica vistieriei*, în „SMIM”, I (1956), p. 213-232, cu anexe, sau *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, II (1960), p. 221-252 (în colaborare cu D. Mioc și Șt. Ștefănescu), urmată de *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIV-XVIII-e siècles*, în „RRH”, I (1962), nr. 1, p. 39-60 (de asemenea în colaborare cu Șt. Ștefănescu și D. Mioc). Aceste cercetări s-au constituit în adevărate punți între rezultatele obținute de prestigioși înaintași și investigațiile noii școli istoriografice. Trebuie reținut apoi, pentru atâtea observații încă viabile și cele scrise în *Dezvoltarea social-economică a Țărilor Române în vremea feudalismului dezvoltat*, în „Studii”, XV (1962), nr. 6, p. 1457-1477 (în colaborare cu R. Manolescu și Șt. Olteanu).

Dintre articolele, notele și recenziile datorate lui H. Chircă reținem încă acel *Comentariu istorico-filologic asupra hrisovului din 20 septembrie 1459*, în „Studii”, XII (1959), nr. 5, p. 5-7, prilejuit de aniversarea a 500 de ani de la prima atestare documentară a Bucureștilor. Totodată evidențiem și acea culegere de *Documente privind istoria României, Seria B, Țara Românească. Materiale din arhive particulare*, în „SMIM”, V (1962), p. 583-639, și aceasta ca dovadă a preocupării lui statornice de a introduce în circuitul de specialitate surse inedite indispensabile largirii cadrului cunoașterii.

În etapa în care a funcționat în institutul „N. Iorga”, prin vivacitatea ce-l caracteriza, H. Chircă a fost atras și spre domeniul cronisticii transcriind și realizând aparatul critic la Cronica celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, în redacția lui Axinte Uricarul, în vederea retipăririi ei într-o temă de colaborare, materiale încă nevalorificate.

Pentru a fi cât mai apropiat de familie – soția și fiul său – distinsul nostru coleg s-a transferat în 1964 la Centrul de cercetări al Academiei, de la Sibiu, de pe lângă Secția Academică de la Cluj, în structura căruia s-a aflat până în 1969. Contactul cu lumea transilvană, cu izvoarele documentare redactate în special în l. latină, maghiară și germană, a constituit un prilej pentru H. Chircă de a pătrunde mai adânc în tainele înscrisurilor ce-i ofereau acum noi coordonate de studiu, pe tărâmul demografiei, al structurilor populației. Faptul este învederat de articolele publicate după stăruitoare investigații nu numai în arhivele locale, dar și la Budapesta. Ne referim spre pildă la cele scrise în *Structura populației pe naționalități în anii 1721/1722 pe teritoriul Scaunului Sibiu*, în „Revista de Statistică”, București XVII (1968), nr. 4, p. 53-57, cu anexă, problemă abordată din anul precedent în periodicul „Forschungen zur Volks und Landeskunde”, 10 (1967), nr. 1, p. 94-102. Tot astfel vom menționa articolul *Zur Zählung der rumänischen Bevölkerung in Siebenbürgen von 1733*, *ibidem*, 13 (1970), nr. 1, p. 92-97, ca și a sa *Întregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania*, în vol. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, I, sub redacția prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1972, p. 89-95. În același context de preocupări s-a tipărit și articolul *Valoarea conscripțiilor confesionale din 1733 și 1750 pentru Scaunul Sibiu*. în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”. Series Historia, XVIII (1973), fasc. 2, p. 45-50.

Este vremea în care neobositul cercetător își va pune mai bine în evidență și calitatea de dascăl încadrându-se din 1970 la Facultatea de Filologie și istorie, de la Sibiu, cu normă întreagă, mai întâi ca lector suplinitor, iar apoi conferențiar, calitate deținută până în 1979, anul pensionării sale.

Apreciat la Facultatea sibiană ca un „cadru didactic foarte conștiincios, exigent față de sine și de studenți”, cum era caracterizat la catedră. H. Chircă s-a străduit să-i atragă pe învățăceii lui în sfera cercetării științifice, pentru a-i deprinde să alcătuiască lucrări, fapt care avea să aducă roade, unele din acestea primind distincții.

Generațiile de tineri care au beneficiat de îndrumările lui au găsit în dascălul lor și un prieten și partener de drumetrie în excursiile organizate în țară și străinătate. A fost totodată un bun sfătuitor în activitățile lor practice.

Nu întâmplător ajunsese bine cunoscut în mediul sibian căci fusese ales secretar științific al facultății, dar și al comisiilor la examenele de admitere în învățământul superior local, organizator al cercurilor de pregătire a candidaților și mai ales nelipsit în acelea de diplomă, de repartizare a absolvenților.

I s-a părut firesc atunci când la Arhivele locale se cerea sprijin din partea unor specialiști să efectueze și să conducă lucrări de inventariere a unor fonduri.

Atent la evoluția situației în trecutul regim politic el nu s-a sfiit să-și manifeste în scris protestul în legătură cu demolarea monumentelor istorice subliniind valoarea acestora de-a lungul existenței poporului nostru. De aceea în presă, în „Rondul Social”, din 4 aprilie 1996, în care era redat acum protestul său, H. Chirca este înfățișat ca un „cunoscut pentru intransigența caracterului și fermitatea conștiinței sale profesionale”.

Socotim potrivit să mai stăruim încă asupra unor preocupări ale „cetățeanului” Chircă, după pensionarea lui în 1979, deoarece intelectualul cu atâtea disponibilități nu putea să abandoneze experiența și strădaniile de o viață. Din informațiile comunicate cu bunăvoință de Doamna Silvia Chircă – căreia îi aducem și pe această cale mulțumiri – am aflat că a fost un foarte bun sfătuitor al acelor care și-au propus să întocmească monografii sătești sau studii privitoare la jud. Sibiu și la școlile din diferite localități. În ultima parte a vieții (1995) s-a aflat printre dascălii Facultății de Teologie din Sibiu îndrumând cursurile de limbă greacă și latină, efectuând traduceri din scrieri patristice.

Ceea ce se cunoaște mai puțin sunt valențele lui Haralambie Chircă pentru muzica clasică vădite nu numai de alcătuirea unei bogate discoteci cu piese selectate cu profesionalism, dar și de o amplă bibliografie pe acest tărâm. Desigur, anii de ucenicie la Seminarul Nifon și apoi la Institutul Teologic i-au fost de mare ajutor, i-au deschis orizontul către marile valori ale muzicii universale. Era numai un început continuat cu propriile investigații, care l-au ajutat să fie și un bun notist, să urmărească uneori după partitură ariile preferate la unele spectacole de operă, după cum îmi mărturisise cândva pe unul din drumurile cercetărilor noastre de epigrafie.

A mai avut încă timp să strângă și o bogată și frumoasă colecție de filatelie apreciată de cunoscătorii genului, să poarte pentru realizarea ei un laborios schimb și o întinsă corespondență cu filателиști din multe țări. Și nu numai atât, fiindcă trebuința de a se informa în diverse alte domenii, literatură, artă, monumente, floră alpină, geografie istorică, îl făcea un partener de discuție agreabil, chiar și atunci când unele opinii ale sale nu aveau o deplină motivație.

Poate că aspectul realei modestii sub care și-a desfășurat întreaga activitate a avut ca suport tocmai capacitatea de a se apropia de diferite alte domenii și practici, decât profesiunea de credință, pentru a-l reconforta și a fi astfel mai împăcat cu sine.

La vârsta de 78 de ani, deși soarta i-a călăuzit pașii spre tărâmul veșniciei, cercetătorul, profesorul, colegul Haralambie Chircă va rămâne în amintirea noastră prin tot ceea ce a fost și a înfăptuit.

Să-i fie țărâna ușoară!

C. Bălan

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic. Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile inrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES. Mentalités – Civilisations

THRACO-DACICA

DĂCIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Imaginea Venetiei în cultura română (sec. XVII-XVIII).

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (sec. XIX).

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

1912 – centenarul anexării Basarabiei.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realitate.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

Bucovina și nordul Basarabiei (1940-1944).

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000